P. H. HOLBACH

SZENTEK KÉPTÁRA

P. H. HOLBACH

SZENTEK KÉPTÁRA

avagy
vizsgálata a kereszténység által
tisztelt és példaképül állított
személyek szellemének, magatartásának, elveinek és érdemeinek.

Okulhatnak belőle együgyűek is,
Kik mások véleményét készpénznek veszik:
Hisz elfogult az emberek ítélete,
Hat rá erősen vonzalom és gyűlölet.
Csak azt ismerheted, kit ismersz tenmagad.

PHAEDRUS III. KÖNYV. 10. MESE

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ 1966

ELŐSZÓ

A Föld minden népe nagy tiszteletet tanúsított azon emberek iránt, akiknek bizonyos hasznos találmányokat köszönhettek; a többi halandóhoz képest felsőbb rendű lényeknek, az ég kegyeltjeinek, olyan személyeknek tekintették őket, akik részesei az isteni szikrának. A tömeg az isteneknek tulajdonít minden ismeretlen vagy rendkívüli hatást; ugyanígy a tömeg számára a rendkívüli emberek is isteni lények. A tudománnyal és tapasztalattal nem rendelkező nemzetek tehát a világot kormányzó, láthatatlan hatalmaknak tulajdonították a ritka testi és szellemi képességeket, például az erőt, a bátorságot, az ügyességet, a szorgalmat, az éles elméjűséget, az átlagember számára mindenkor csodálatos szellemi erőforrásokat. Mindenütt azt látjuk, hogy a legkiválóbb harcosok, a legrégibb hősök, a művészetek feltalálói, a papok, a törvényhozók, a vallásalapítók, a jósok, a csodatévők uralkodtak a népek hiszékenységén, természetfölötti lényeknek számítottak kortársaik szemében, haláluk után pedig isteni rangra emelkedtek, és ebben a minőségben tisztelet, sőt imádat tárgyává váltak azoknál a nemzeteknél, amelyeknek életükben valóságos vagy képzelt előnyöket szereztek. Ilyen volt Egyiptomban például Ozirisz és Hermész, Indiában Brahma, a zsidóknál Ábrahám, Mózes és a próféták; a perzsáknál Zarathusztra; a görögöknél Triptolemosz, Bakkhosz, Orfeusz; a rómaiaknál Romulus, Numa Pompilius; a keresztényeknél Jézus, az apostolok, a szentek; a mohamedánoknál Mohamed stb. Valamennyien tisztelet tárgyaivá, sőt istenségekké váltak azok számára, akik azt hitték, hogy jótéteményeiket érezhették.

Ám mivel a tudatlanság mindig meggondolatlanul ítél, vagy azzal az

eredménnyel jár, hogy az emberek félreismerik tiszteletük tárgyait és tömjénüket olyasmire pazarolják, ami teljesen méltatlan rá — helyénvaló gondosan megvizsgálni, vajon indokolt-e ez a megbecsülés, és nem vagyunk-e tévesen elfogultak azoknak kiválósága iránt, akiknek hódolunk.

Az ész csak egyetlen mértéket ismer az emberek és a tárgyak megítélésére: az emberiség részére származó, valóságos és állandó hasznosságukat. Minden ember megbecsülést érdemel, aki valóban hasznos társai számára. De ha a megbecsülés, a hála és a dicsőség a hasznosságnak kijáró jutalom; ha igazságtalanság nélkül nem lehet megtagadni azoktól, akik igazi javakat teremtenek a társadalom számára, akkor esztelenség haszontalan lényeket tisztelni; az őrültség netovábbja kártékony lényeknek hódolni; s teljesen jogos cselekedet letépni az álarcot a veszedelmes csalókról; s az utókor érdeke megköveteli, hogy leleplezzük az ősök ostoba tiszteletének tárgyait. Véleményének helyesbítése révén az ember elejét veszi annak, hogy továbbra is nagyra becsülje azokat a gonoszokat, akik azzal az ürüggyel, hogy boldogságot hoznak a Földre, csupán még szerencsétlenebbé teszik az emberi nemet; s megakadályozza a jövendő csalókat abban, hogy ugyanolyan cselszövényeket alkalmazzanak mások elámítására és becsapására. Egyúttal megakadályozza az cmbereket abban, hogy a gonoszok példáját követve, maguk is elzülljenek.

Ezen elvek és indokok alapján fogjuk vizsgálni néhány személyiség viselkedését, akit a kereszténység szentek, hősök, félistenek gyanánt tisztelt, s úgy ábrázol előttünk, mint akik életük során egy bölcs, igazságos és jóságos isten barátai, akaratának eszközei, jóslatainak magyarázói, legfőbb hatalmának letéteményesei, szerelmetes fiai, dicsőségének birtokosai, és a választottjai számára fenntartott, kimondhatatlan jutalmak élvezői voltak.

Ez a vizsgálat annál szükségesebb, mivel a keresztény vallás ezeket a szent személyeket olyan példaképeknek tünteti fel, akiket mindenkinek igyekeznie kell utánozni; csalhatatlan tanítómestereknek, akikre hallgatni kell, hogy állandó boldogság legyen osztályrészünk akár e világon, akár a másvilágon. A keresztények azt hiszik, elsősorban azokat kötelesek tisztelni e nagy emberek közül, akiktől vallásukat kapták, melyet felbecsülhetetlen jótéteménynek tekintenek, mivel biztosítja számukra az igaz isten megismerését, amitől a jó isten az emberiség többi részét rendeleteivel megfosztotta; mivel teljességgel isteni erkölcsre tanítja őket, mely alkalmas arra, hogy az embereket társas lényekké, igazságosabbakká s emberségesebbekké tegye; mivel olyan erényeket hirdet, amelyeket az emberi szellem enélkül sohasem képzelhetne el; végül pedig azért, mert

olyan hittitkokat és csodálatos dogmákat tár elébük, amelyek nélkül nem lehet eljutni az örök boldogsághoz, mely vágyaink célja.

Egyáltalán nem csoda, hogy ilyen elképzelések alapján a keresztények határtalan hálát éreznek azok iránt, akiknek hitük szerint e kiváló jótéteményeket tulajdonítják. Egyes keresztény szekták e szent egyházatyákat isteneknek tekintik, jóslataikat csalhatatlanoknak tartják, írásaikat égi sugallatnak vélik; a nép pedig éppoly nagy tiszteletben részesíti őket, mint magát az istenséget, melynek kultuszát gyakran elhomályosítja állítólagos kegyeltjeinek imádása.

A népek a szenteket bennfentes udvaroncoknak tekintik, hatalmas közbenjáróknak a legfőbb lénynél. Emez az ő szemükben csupán felhők övezte lény, s e felhőket ők maguk képtelenek szétoszlatni; egyszóval olyan fejedelem, aki földi alattvalói számára megközelíthetetlen. Az ember, aki mindig képtelennek érzi magát arra, hogy pontos fogalmat alkosson az istenségről, szívesebben fordul a saját természetéhez inkább hasonló lényekhez, s pártfogót, közvetítőt, vigasztalót, barátot remél lelni bennük. Ezért terjeszti elő kérelmeit a közönséges halandó inkább a szenteknek, akikről tudja, hogy emberek voltak, semhogy közvetlenül az istennel tárgyaljon, akit nem tud elképzelni, s akit mindig félelmetes uralkodóként tüntetnek fel előtte. Egyházatyáink gondoskodtak róla, hogy az istent olyan szeszélyes, szigorú, haragos, zord és megközelíthetetlen zsarnoknak ábrázolják, hogy a szerencsétlen teremtmények alig merjenek hozzá szólni, vagy riadt tekintetüket rászegezni.

A szentet tehát isten kedvencének tekintik. De hogy meggyőződjünk a kereszténység által tisztelt személyek szentségéről, mindenekelőtt fel kell vázolnunk azt a képet, amelyet a vallás az istenségről nyújt. A vallás néha esztelen zsarnokként ábrázolja az istent, de gyakrabban tünteti fel végtelenül bölcs, végtelenül igazságos, végtelenül hatalmas uralkodó gyanánt, gyengédséggel és jósággal eltelt atya képében, olyan lényként, akiben különösképp megtalálható minden elképzelhető jótulajdonság, a hibák legcsekélyebb nyoma nélkül. Ez a lény dédelgeti teremtményeit, rosszul esik neki, ha fájdalmat okoz nekik, s ennélfogva gyűlöli az erőszakot, az igazságtalanságot, a rablást, a gyilkosságot, a viszályt és a bűnt. Ez az atya, aki gyengéd szeretetet táplál az emberek iránt és bőven részelteti őket az élet szépségeiben, világosan kijelenti: azt kívánja, hogy az ember saját jólétén munkálkodjék, létfenntartásával törődjék, és minél többet szerezzen meg azokból a javakból, amelyeket a teremtő gondosan megsokasított a természetben gyermekeinek használatára.

Tehát miután megvizsgáltuk az istenség azon erkölcsi jellemvonásait, amellyel leggyakrabban felruházzák, meg kell vizsgálnunk azokat a sze-

mélyeket, akikről azt állítják, hogy az istenség kedvencei. Tehát elsősorban azt kell vizsgálni, vajon azoknak a személyeknek a viselkedése, akiket az egyház „szentek"-nek nevez és követendő például elénk állít, valóban megfelelt-e az isteni tökéletességnek és a gondviselés üdvös céljainak; vagyis, hogy ez a magatartás bölcs, méltányos és a társadalomra előnyös volt-e. Másodsorban azt kell tisztázni, vajon ez a magatartás előnyös volt-e magukra a szentekre nézve, azaz hogy viselkedésük révén illettek-e a gondviselés céljaihoz, amely az emberek jólétét és műveik fennmaradását kívánja.

Ilyenek hát a szabályok, amelyek alapján ítéletet kell mondanunk azokról a személyekről, akiket a keresztény vallás utánoznunk, tisztelnünk rendel, akiknek példáját és tanítását követendőként állítja elénk. Az első szentek, akikkel találkozunk, az apostolok és Jézus Krisztusnak, e hit alapítójának tanítványai. Ez utóbbit a keresztény vallás isten fiaként tiszteltetni velünk, aki maga is isten, és atyja megbízásából leszállt a Földre, hogy megmutassa az embereknek az üdvösség útját és kifejtse előttük a földi boldogságukhoz szükséges erkölcs igaz tudományát.

Először tehát azt kellene megvizsgálni, vajon Jézus Krisztus eljövetele valóban megszerezte-e az emberi nemnek azt a boldogságot, amelyet a jótevő isten őáltala szánt neki. Meg kellene vizsgálni, hogy tanítása és erkölcstana vajon emberségesebbé, nyájasabbá, igazságosabbá, jóságosabbá tette-e a halandókat. Meg kellene vizsgálni, vajon Jézus magatartása tökéletesen megfelelt-e azoknak a magasztos elképzeléseknek, amelyeket a vallás az istenségről nyújt; végül utána kell nézni, hogy a megváltó élete és halála megegyezik-e azzal a képpel, amelyet isten bölcsességéről, előrelátásáról, igazságosságáról, jóságáról alkothatunk. Mivel ez a vizsgálat már számos műben megtörtént, erre itt nem térünk ki; hanem beérjük annak a hatásnak az elemzésével, amelyet Jézus Krisztus isteni erkölcse tett azokra, akik a legnagyobb pontossággal követték őt s ezzel kiérdemelték a „szent" nevet. Mellesleg mégis megjegyezzük, sokan vélekedtek úgy, hogy Jézus vallásrendszere egyetlenegyet sem tartalmaz a jellegzetes ismérvek közül; hiányzik belőle az istenség bölcsessége, jósága, igazságossága. Ezek azt állítják, hogy egy bölcs, igazságszerető, mindenható és jóságos isten könnyebben járható, biztosabb utakat is találhatna az emberi nem megmentésére, mintsem, hogy ártatlan fiát a halálba küldje, mégpedig teljesen haszontalanul.

Másrészről, számos filozófus semmi csodálatosat vagy istenit nem talált a keresztények messiása által hirdetett erkölcstanban. Állításuk szerint az evangélium egyáltalán nem tartalmaz olyan, valóban értelmes elveket és szabályokat, amelyeket sokkal jobban ki ne fejtettek volna a

Szókratészek, Platónok, a Cicerók, a Konfuciusok és a Jézus előtti pogány bölcsek. Igaz, hogy ezen új törvényhozó erkölcstana különbnek látszik a zsidókénál.

Ami azokat a magasztos és fanatikus tanácsokat illeti, amelyeket a keresztények vallásuk alapítójának tulajdonítanak, ezekben az ész csak esztelen, haszontalan, sőt a társadalomra káros ismereteket talál; s mindez csupán egy maroknyi rajongó számára valósítható meg, de a többi halandó magatartását nem befolyásolhatja.

Bármiképp legyen is, az biztos, hogy isten fiának semmi sikere sem volt a zsidóknál, akikhez isteni atyja őt szántszándékkal küldte. E nép ragaszkodása régi hitéhez meghiúsított minden bölcsességből, előrelátásból és isteni mindenhatóságból fakadó lépést. Hiába igyekezett Jézus küldetését csodákkal alátámasztani; e csodáknak egyáltalán nem adtak hitelt. Hiába akarta jogait a honfitársai által elfogadott jövendölésekre alapítani, ez utóbbiak elvetették az általa hozott reformokat és erkölcstant, őt magát pedig csalónak tekintették és halálra ítélték.

Apostolai sem értek el feltűnőbb sikereket a zsidó népnél, mint a mester. Hasztalanul prédikáltak és műveltek csodákat; hiába idézték és magyarázták az ószövetség jóslatait és bizonygatták, hogy messiásuk világosan vagy allegorikusan szerepel bennük, csupán igen kevés hívet tudtak szerezni a zsidók között; honfitársaik nyakasságán kétségbeesve, végül is a pogányokhoz fordultak és nekik hirdették az evangéliumot, azaz a Jézus által megreformált zsidó vallást.

A keresztények ezalatt — bár hitüket a zsidó vallás teljesen elutasította — továbbra tisztelték a zsidók szent könyveit, pátriárkáikat, prófétáikat, hőseiket pedig változatlanul isten előtt igen kedves szent személyeknek, a mindenható csalhatatlan szószólóinak, követendő példaképeiknek tekintették.

Igaz, hogy e jeles szentek, még a kiváló cselekedeteiket reánk hagyó vallástörténet szerint is, gyakran — mint ezt majd kimutatjuk — feddhetetlennek egyáltalán nem mondható magatartást tanúsítottak. Sokan közülük az elfogulatlan szem előtt inkább a gazság és az aljasság, mintsem az erény mintaképeinek látszanak. A keresztények azonban, akiket hitük e kiváló személyek javára befolyásol, jámboran szemet hunynak bűneik fölött; bár fogékonyak az éles elméjű szentírás-magyarázók tanítása iránt, az ószövetség szentjeinek legfelháborítóbb viselkedésében sem látnak kivetni valót. Elhitetik velük, hogy isten barátait egyáltalán nem lehet a közönséges ész vagy erkölcs szabályai szerint megítélni. Azt mondják nekik, hogy e tiszteletben álló emberek viselkedése egy olyan isten különleges parancsain és sugallatain alapul, akinek kifürkész-

hetetlen rendelkezései egyáltalán nem arra valók, hogy vizsgálat tárgyává tegyék őket. Azt bizonygatják előttük, hogy az igazság és a jóság istenének módja van arra, hogy tetszése szerint bármikor megszegje az igazságosság örök szabályait, és kénye-kedve szerint az erényt bűnné és a bűnt erénnyé változtathatja. Azt állítják, hogy a világ ura, amikor akarja, eltörölheti annak az erkölcstannak a törvényeit, melynek szerzőjéül mégis őt tekintik. Azt hiszik, felmenthetik az istent, amikor azt hangoztatják, hogy ő alkotta az igazságot és az igazságtalanságot, ő tartja kezében a halandók sorsát, s tetszése szerint rendelkezhet velük, és a túlságosan esendő teremtményeknek nincs joguk bírálni szeszélyeit, vagy ítéletet mondani a szolgáinak adott utasításairól.

A vallás tehát — önmagának mindenkor ellentmondva — megdönti annak az erkölcsnek az alapjait, amelynek állítólag a legszilárdabb támasza. Még az ember kötelességeit is az istenségtől származtatja. Olyan istent hirdet, aki minden elképzelhető kiválóság letéteményese. Azt állítja, hogy ez az isten bánkódik, ha fájdalmat okoz teremtményeinek. Az istent változhatatlannak tételezi fel, s a vallás ezt az oly tökéletes istent mégis olyan zsarnokká torzítja el, aki nem ismer más törvényt, mint a saját szeszélyét, aki csak a maga rendelte szabályoknak engedelmeskedik, aki gyilkosságot, lopást, erőszakot, igazságtalanságot, kegyetlenséget, álnokságot, hazugságot parancsol; végül pedig a legszörnyűbb bűnökkel és gaztettekkel bemocskolt embereket dédelgeti.

Látjuk tehát, hogy a kereszténység a számunkra példaképül ajánlott szentek igazolására saját istenét rágalmazza! Arcátlanul bűnre felbujtogatónak tünteti fel; feltételezi, hogy ez az olyannyira tökéletes lény a leghevesebb szenvedélyeket szítja, és helyesel, tapsol a kegyencei által elkövetett öldöklések és rémtettek láttán; áldását adja a haragra, a gyűlöletre, a bitorlásra, amely az ő nevének árnyékában egytől egyig erénnyé változik. E félelmetes név segítségével a becsvágy, a vadság, a legembertelenebb düh szent buzgalommá változik; a legelvakultabb fanatizmus, a látomások, az őrület isteni sugallattá és magasztos bölcsességgé alakulnak át; a csalás, a varázslat, a szemfényvesztés csodának vagy a mindenható hatalma kétségtelen tanújelének számít; az összeférhetetlenség, az önmaga ellen elkövetett kegyetlenség, a haszontalanság megannyi kiváló tulajdonságnak tűnik fel; a makacsság, a lázadás, a zendülésre szító hangoskodás pedig a hősiesség, állhatatosság és lángoló hit nevét ölti fel. Egyszóval, a téboly megbecsülést szerez, a haszontalanság jutalomra méltóvá válik, az őrület erénnyé változik.

Ezek tehát az eredményei e gondolkodásmódnak, amellyel az ó- és az újszövetség legtöbb szentjénél találkozhatunk. A zsidó vallás legkiválóbb

hőseinek vizsgálata során nagyravágyó gazembereket láthatunk, akik meséikkel és varázslataikkal elámítottak egy szerencsétlen népet; törtetőket, akik a legkegyetlenebb módon elnyomták a babona által teljesen elvakított, tudatlan vademberek csapatát; prófétákat, jósokat, papokat, akik szemérmetlenül felhasználták isten nevét, hogy elbolondított híveiket a legsötétebb cselekedetekre vegyék rá. Ezek a szent szemfényvesztők a zsidó nép egész története során csupán nemzetüknek és a szomszéd népeknek ostorai. Mint látni fogjuk, Izrael vezérei nemhogy emberségesebbekké, igazságosabbakká, kezelhetőbb, békésebb természetűekké és uraik iránt engedelmesebbekké tették volna a zsidókat, hanem örökösen azon iparkodtak, hogy híveiket még kegyetlenebbekké, igazságtalanabbakká, türelmetlenebbekké és a hatósággal szemben még inkább ellenszegülőkké tegyék. Egy szó mint száz: a régi zsidó vallás leghíresebb szentjei és megszállottjai között olyan emberekkel találkozunk, akik szerencsétlen hazájuk keserűségére születtek, s azt végül is sikerült végromlásba dönteniük.

Az újszövetség szentjei sem nyújtanak derűsebb látványt, és nem bizonyulnak követésre méltóbb példaképeknek. A keresztény egyház krónikáiban csak tudatlan és oktalan csalók szerepelnek, akik valószínűtlen meséket koholnak és regélnek a csodálatos újságokra mohón vágyó és az ésszel szemben immunis, gyenge elméjű esőcseléknek; közönséges szemfényvesztők, akik makacsul ájtatos híveik kiapadhatatlan hiszékenységéből akarnak élni. A kereszténység évkönyveinek oldalain más sem akad, mint szélhámosság által szított fanatizmus. Itt láthatjuk majd a mártírokat, vagyis a részrehajló csalók által elámított áldozatokat, amint kínszenvedéssel és halállal dacolnak, hogy igazolják egy olyan ügy szavahihetőségét, amellyel mások gondosan elködösítették elméjüket. Ezek a szerencsétlen rajongók elhitetik önmagukkal, hogy imádott istenük kedvét leli abban, ha leghűségesebb imádói vérüket ontják. Látjuk majd, hogy a sivatagokat jámbor remeték népesítik be, akik azt képzelik: a jóság istenének kedvére tesznek, amikor eltávoznak az emberek társaságából, hogy önként sokáig tartó és kegyetlen szenvedéssel sújtsák magukat. Azt tapasztaljuk majd, hogy elsősorban a kevély hittudorok és a fékezhetetlen perlekedők serege szítja mindenütt a viszály tüzét, osztja meg a népeket viták és esztelen szőrszálhasogatás által, okoz üldözést és polgárháborúkat a keresztények között, teszi örökössé a teológiai gyűlölködést, ingatja meg állandó lázadásokkal a birodalmakat, egyszóval: a béke istenének nevében vérrel és hullahegyekkel borítja el a Földet.

Ilyenek hát azok a kiváló példaképek, akiket a keresztény vallás ájtatos híveinek ajánl. Aki e jeles szenteket követi, azzal áltathatja magát, hogy

egy napon helyet kap abban a mennyei hajlékban, amelyet isten kegyeltjei részére tart fenn! Ennélfogva mindazok, akik a keresztény vallásban kiváló szerepet kívántak játszani, féktelen, csökönyös és lázadó szellemükkel tűntek ki; amikor csak tehették, dühödten üldözték azokat, akik nem voltak hajlandók csatlakozni érthetetlen és a társadalom számára teljesen érdektelen teológiai nézeteikhez. A bajnokok jellemző hiúságával, agyszüleményeiket mindig az üdvösségre nézve fontos dolognak, égi sugallatnak, csalhatatlan dogmának, a mindenható ügyének tekintették. Ezek a dölyfös, eszméiktől eltelt, az istenség védelmezőinek szerepében tetszelgő hősök egyaránt készek voltak mások kínzására vagy arra, hogy maguk szenvedjenek és elpusztuljanak a nemes ügy érdekében. A könyörület, a felebaráti szeretet, a megbocsátás és a béketűrés, melyet oly gyakran ajánl a keresztények evangéliuma, kénytelen volt átadni helyét a lelkes buzgalomnak, amely állandóan csak nyugtalanságot, üldözést és halált okozott a társadalomban.

Azok, akiket jellemük nem ösztönzött efféle túlkapásokra, úgy hitték, kötelesek elvonulni a világ elől és magányba zárkózni, azzal az ürüggyel, hogy így hatásosabban munkálkodhatnak üdvösségükön és vizsgálhatják az örök igazságokat. Vademberek módjára, kietlen sivatagokban vagy kolostorok homályában tengették életüket, s azzal áltatták magukat, hogy ha a Föld számára teljesen haszontalanná válnak, akkor megérdemlik a mennyek országát. E zord szenteskedők közül sokan — abban a hitben, hogy egy kegyetlen istent szolgálnak, aki kedvét leli gyenge teremtményeinek szenvedéseiben — szüntelen kínzással sújtották magukat, megvonták önmaguktól az élet minden örömét, bús napjaikat unalomban és könnyek között pergették, és az isteni harag megengesztelésének ürügyén, a legkegyetlenebb téboly áldozataiként éltek és haltak meg. A fanatizmus tehát, amikor nem tesz bennünket mások ellenségeivé, önmagunk ellenségeivé változtat és azzal kérkedik, hogy nyomorúságba süllyeszt bennünket.

Ami az átlagos keresztényt illeti, a többség egyáltalán nem tartotta magát e magasztos tökélyre hivatottnak. A buzgó hívek megelégedtek azzal, hogy vakon engedelmeskedtek szellemi vezéreik irányításának, a vallási szertartásoknak, formuláknak, ceremóniáknak és főként a vallási nézeteknek. Ezek pedig egyáltalán nem az igazi erkölcsre oktatták őket, amely azt kívánja, hogy az ember a társadalom javát szolgálja, hanem csupa felfoghatatlan titokkal, szent mesével, valószínűtlen legendával tömték őket, s ezeket tüntették fel vizsgálódásra egyedül méltó tárgyaknak. E fanatikus vagy szélhámos lelki kalauzok tanítványaik pallérozatlan elméjét csakis nevetséges kérdésekkel, képtelen dogmákkal,

hóbortos agyrémekkel foglalkoztatták, s elsősorban olyan szenvedélyeket sugalltak nekik, amelyek alkalmasint annak a pártnak vagy szektának a szekerét tolták, melyhez maguk tartoztak. Innen ered az a sok ellenséges indulat, gyűlölség, megszólás, cselszövény, rágalom, amelyet a hívek általában olyan sikeresen használnak fel papjaik ellenfeleinek szétzúzására és tönkretételére, mivel ezeket mindig isten ellenségeinek és veszélyes polgároknak tekintik, akiket mind egy szálig ki kell irtani.

Ezek a csupán a társadalom ellen irányuló bűnökkel szemben oly elnéző lelki vezetők nemigen törődtek azzal, hogy vezeklő híveik szívében elfojtsák a valóban káros szenvedélyeket. Az ég útját a hatalmasok részére egyengették. Ájtatosságuk kedvéért megbocsátották minden hibájukat, sőt megrögzött bűneiket is, amelyekért kedvükre való, könnyű elégtételt szabtak. Az ájtatos udvaroncok a vallásosságot az egészséges erkölccsel és a társadalom érdekeivel merőben ellentétes magatartás révén gyakran gőggel, rablással, igazságtalansággal, kegyetlenséggel, elnyomással, álnoksággal, hazugsággal, a legbecstelenebb cselszövényekkel kapcsolják össze. A vallás papjai távolról sem figyelmeztetik az ég nevében kötelességükre a zsarnokokat, hanem hízelegnek nekik, ha azok ájtatoskodnak; s óvakodnak attól, hogy rájuk olvassák folyamatosan elkövetett sok-sok bűnüket, amelyekkel önkényuralmuk a népeket sanyargatja. Az egyház szemet huny a zsarnokok legkirívóbb túlkapásai fölött, ha engedelmességet tanúsítanak iránta. Sőt: szentekké avatja őket, ha azok bőkezűek az egyház iránt és szót fogadnak papjainak. A legnagyobb bűnökkel bemocskolt fejedelmeket olykor a szentség példaképeiként tünteti fel előttünk. Ezen egyáltalán ne csodálkozzunk. Egy olyan vallás, amely a gyűlöletes Dávidot szentként tiszteli, és követendő példaképül állítja a királyok elé, amely azt állítja, hogy a meddő bűnbánat kibékíthette ezt a szörnyeteget istenével, az ilyen vallás — állítom — csak valamennyi király megrontására alkalmas.

Ha elfogulatlanul elemezzük a legtöbb olyan uralkodó történetét, akit az egyház szentnek tüntet fel, arra az eredményre jutunk, hogy az egyház csakis tehetségtelen, tudatlan, középszerű embereket emelt erre a rangra, akik jámborságuk folytán inkább kolostorba illettek, mintsem trónusra; birodalmak kormányzására nem nagyon alkalmas egyéneket; olyanokat, akiknek minden érdeme az volt, hogy ostobán feláldozták magukat papjaik szeszélyeinek; s mindenkor készen álltak kardot rántani gőgjük, bosszúvágyuk, kapzsiságuk, jogtipró zsarnokságuk kielégítése érdekében. E szent királyok között alattvalóik barbár üldözőit, vérszomjas hóhérokat, kegyetlen szörnyeket látunk, vagy pedig rendalapítókat; tékozlókat, akik azon munkálkodtak, hogy gyarapítsák az egyházi emberek vagyo-

nát, bővítsék kiváltságaikat, jutalmazzák a restséget és a csalást. Ha közelebbről vizsgáljuk állítólagos erényeiket, nem találhatunk köztük sem éber gondoskodást, sem a közjó szeretetét, sem megértést alattvalóik iránt, sem olyan erőfeszítést, hogy enyhítsenek azoknak sorsán, akiket a végzet alájuk rendelt. E szent királyok többségénél nem látni sem nagyszabású célokat, sem nemes terveket, sem hasznos vállalkozásokat, sem királyi tulajdonságokat. Sőt mi több: mást sem találhatunk bennük, mint megvetésre méltó sekélyességet, szerzetesi erényeket, korlátolt célokat és főképp pusztító vakbuzgalmat, amely a birodalmak valóságos ostoraivá tette őket. Egyszóval, a szentek kormányozta országok nem voltak és nem lehetnek sem virágzóak, sem hatalmasak, sem szerencsések.

Bármilyen kevéssé tájékozott legyen valaki a pogány ókorról, azon vázlatos kép nyomán, amelyet most róla festünk, összevetheti a keresztény szentek és hősök legtöbbjének érdemeit a pogányság nagy embereiével; ezeket pedig a vallás parancsa szerint erényekkel nem rendelkező egyéneknek kell tekintenünk, akiket ugyanezen vallás elvei szerint isten örök tűz martalékául vet, mivel nem ismerték azokat a hittitkokat és dogmákat, melyeket ő szükségesnek nyilvánított az üdvösséghez. A keresztény teológia kegyetlen szabályai szerint az ókor legtiszteletreméltóbb, leghasznosabb, legbölcsebb, legszentebb férfiai, akik egész életükben felebarátaik boldogságán fáradoztak, a hivő szemében csupán megvetésre méltó lények, hamis erények birtokosai, és csak az igazságos és jóságos isten engesztelhetetlen haragját érdemelték ki. A Titusok, a Traianusok, az Antoninus Piusok, a Marcus Aureliusok talán alkalmasak volnának arra, hogy kegyelmet találjanak egy olyan isten előtt, aki helyeselni tudta Józsué, Dávid, Constantinus, Theodosius és még oly sok más, alávaló zsarnok viselkedését, akit az egyház felmagasztal? A Szolónok, Lükurgoszok, Szókratészek, Arisztotelészek, Catók tehát örökre meg lesznek fosztva azoktól a kimondhatatlan jutalmaktól, amelyeket isten megad a kegyetlen Mózesnek, az áruló Sámuelnek, a féktelen Atanáznak, a hitvány Ferencnek, a vérengző Domonkosnak és a tunya, fanatikus szerzetesek aljas hadának, akikkel a római pápa a paradicsomot be akarja népesíteni!

Íme, a babonának ekként sikerült kiforgatnia az emberek elméjében az ész, az erkölcs, az erény valamennyi fogalmát. A kereszténység megtagadja az erényeket mindenkitől, akiben nincsenek azok a képzelt erények, amelyeket mindenkor erőnek erejével igyekezett a valódiak helyébe csempészni, melyeknek gyümölcseit az egész társadalom élvezheti. Az egyházatyák szerint a hit a legelső erény; nélküle a legbecsületesebb ember is csupán utálatos szörnyeteg, és a gonosztevőknek kijáró büntetést

DÜRER: SZT. MIKLÓS, ULRICH ÉS ERASMUS. FAMETSZET

érdemli. De hát mi ez a hit, amely az üdvösséghez olyannyira szükséges? Mi ez az erény, amelyet az ókor bölcsei, hősei, szentjei nem ismertek? Jámbor gyengeelméjűség, amely azzal az eredménnyel jár, hogy a hivő bírálat nélkül elfogadja azokat a dajkameséket, nevetséges titkokat, sötét dogmákat, őrült nézeteket, képtelen szertartásokat, amelyeket az érdekelt vezetők az emberi értelem leigázására eszeltek ki. Ostoba elvakultság, amely az embert a papság szenvedélyeinek és szeszélyeinek rabszolgájává teszi.

Nem meglepő tehát, ha azt tapasztaljuk, hogy a keresztény papok ezt a hitet valamennyi emberi erény fölébe emelik, és trónust emelnek számára az ész romjain. Holott az ész az egyetlen kiváltság, amely az embert a vadállattól megkülönbözteti. Ez az ész — éppen a kereszténység szerint — az istenség sugara. Milyen különc szeszély folytán követelheti tehát a legmagasabb isten, hogy valaki feláldozza ezt az észt, amelynek szerzőjéül ő önmagát állítja? A legbölcsebb lénynek vajon kedve telik abban, hogy csupa gyengeelméjű vagy önálló gondolkodásra képtelen bábu szolgálja?

A kereszténység viszont feltételezi, hogy isten kegyeit csupán azok számára tartja fenn, akik papjaik iránti elnézésből — bár ezek egymással soha semmiben nem értenek egyet — gondosan ügyelnek arra, nehogy eszüktől kérjenek tanácsot és bármiképp felhasználják azt az egyetlen fénysugarat, melyet isten földi viselkedésük irányítására adott. Ha az észt hallgatásra kárhoztatjuk, vajon hogyan lehet megkülönböztetni az igazat a hamistól, a hasznost a károstól, a tiszteletre méltót a megvetést érdemlőtől? Ez — kétségtelenül — a csalárd vezetők terve; nekik érdekük, hogy megzavarják az elméket, megtévesszék az ítélőképességet, lejárassák az észt, amelynek fénysugarai rendkívül veszélyesek volnának számukra. Mint ahogyan a szkíták kiszúrták rabszolgáik szemét, nehogy azok kivonhassák magukat sanyarú sorsuk alól, a papok is gondosan elvakítják a népeket, hogy biztosabban uralkodhassanak rajtuk és teljes biztonságban élvezhessék munkájuknak gyümölcseit.

Ez az igazi oka annak, amiért a keresztény egyházatyák a hitnek a legnagyobb jelentőséget tulajdonították; ez pedig nem egyéb, mint vak és értelmetlen csatlakozás mindenféle véleményhez, amelyből politikájuk némi hasznot húzhat. Nem meglepő tehát, ha azt látjuk, hogy a papok évszázadok óta rossz hírbe keverik, üldözik, irtják mindazokat, akikből hiányzott ez az alázatos hit. Szerintük az ilyen alkatúak büntetésre méltó kevély emberek, az istenség ellen törő lázadók. Mivel a papok és az istenek mindenkor hű szövetségesei egymásnak, az ég azt kívánja, hogy könyörtelenül büntessék meg azokat, akiket egyáltalán nem részesített a hit

ajándékában, amely oly hasznos a mi tiszteletre méltó lelki kalauzaink terveinek megvalósításához.

Másrészt, egyházatyáink felmagasztalták és a legnagyobb szentek sorába emelték mindazokat, akik rendelkeztek e magasztos erénnyel. Ez szerintük elegendő mindenféle vétek palástolására, még a legnagyobb bűnök igazolására is. Sőt mi több: a hit olyannyira kedvessé teszi isten előtt mindazokat, akiket bőven részeltetett benne, hogy ezen ajándékot még azzal a képességgel is tetézi, hogy az illetők meg tudják állítani a természet folyamát, „hegyeket mozdítanak el" — egyszóval olyan csodákat művelnek, amelyek az embert az isteni mindenhatóság részeseivé teszik. Főképp e csodákról ismeri fel a szenteket. Csodatettek szükségesek ahhoz, hogy egy keresztényt a mennyei udvaroncok sorába emeljenek és vallási tisztelet tárgyává tegyenek. Mindig e csodák alapján — egy évszázaddal a csodatevő halála után lezajló igazoló eljárás nyomán — dönti el csalhatatlanul a pápa, hogy e hősök szemtől szembe látják az úristent, s a keresztények nyugodt lelkiismerettel részesíthetik őket tiszteletben és könyöröghetnek hathatós közbenjárásukért. Bár ezek a csodálatos egyének a hit segítségével nem is mindig mozdították el a hegyeket, az azonban nem tagadható, hogy sokan közülük a hit segítségével birodalmakat rendítettek meg, népeket pusztítottak el és az egész földkerekséget felkavarták. Efféle csodákat gyakran műveltek a keresztény vallás szentjei.

Tehát egyedül a hit teszi a szenteket. Csak az egyház érdekei iránt tanúsított vak odaadás révén érdemelheti ki a hivő az egyház tetszését és felmagasztalását. Ha csak futólag vizsgáljuk a kereszténység által tisztelt személyek viselkedését, valóban megállapíthatjuk, hogy ezek vagy rajongók voltak, akik jámbor együgyűséggel vérüket ontották annak bizonyságául, hogy lelki kalauzaik nem csapták be őket; vagy izgága hittudorok, akik az egyház szolgái számára előnyös dogmákat fogadtattak el; vagy olyan fejedelmek és ájtatoskodók, akik bőkezűen támogatták az egyházat és lemészárolták ellenségeit; vagy jámbor őrültek, akik különc vezeklésükkel elképesztették a tömeget és ennélfogva becsületére váltak a papságnak, amelynek köréből ilyen csodálatos tettek származtak. A kereszténység krónikáit ékesítő szentek seregében csak a legnagyobb fáradsággal találhatnánk olyasvalakit, aki valóban bölcs, felvilágosult, értelmes ember volt — vagyis csakugyan polgártársai hasznára vált. Látjuk majd, hogy a keresztény vallásban könnyűszerrel szent lehet valaki, aki nem erényes; hogy evangéliumi erényekkel rendelkezhet, akiben semmiféle társadalmi erény sincs. Egy szó mint száz: a vallás által isten barátainak tekintett férfiak magatartása bebizonyítja, hogy valaki egyszerre

lehet igen vallásos és igen gonosz, igen jámbor és igen rossz, és hogy az istenség tetszésére lehet még akkor is, ha sok rosszat művel az istenség gyenge teremtményeivel.

A szentek magatartása, amely gyakran ugyancsak felháborítónak látszik az avatatlan szemében, a kereszténveket egyáltalán nem botránkoztatja meg, mivel szerencsés módon elvakítja őket a hit. A vallás kétféle erkölcsöt és mértéket ismer az emberek cselekedeteinek megítélésére: e két erkölcs révén sikerül a legellentmondóbb dolgokat is igazolnia. Az első tárgya csak az isten vagy a vallás; a másik némi tekintettel van a társadalom javára és megtiltja, hogy ártsanak neki. De könnyen felismerhető, hogy e merőben emberi és természetes erkölcs a hivő észjárása szerint arra való, hogy átengedje az elsőséget az isteni és természetfölötti erkölcsnek, amelyet papjai fontosabbnak tüntetnek fel. Ezek ugyanis nehézség nélkül elhitetik vele: legfontosabb érdeke az, hogy istenének tessék, s az ennek eléréséhez szükséges eszközöket is megmutatják, és ezek bármennyire felháborítónak, veszélyesnek, bűnösnek látszanak eleinte az illető hivő szemében, az élő és alázatos hit azonban elfogadtatja valamennyit. Megtanulja, hogy a jó kereszténynek nem feladata az okoskodás, hanem engedelmeskednie kell vezetőinek, az isteni akarat letéteményeseinek, szent könyvei magyarázóinak; hogy követnie kell a példaképül ajánlott szenteket. Ha a bibliában az ég rendelte bűnöket lát, ebből arra a megállapításra jut, hogy ő is hasonló bűnöket követhet el, sőt köteles elkövetni, mégpedig a legcsekélyebb lelkiismeretfurdalás nélkül. Büszkén utánozza vallásának hőseit, és ráeszmél, hogy mindaz, amit az istenség parancsol, csakis a leghelyesebb és legbecsületesebb lehet; amikor pedig ezek a rendelkezések végzeteseknek tűnnek, hódolattal imádja a mindenható parancsainak mélységes bölcsességét, készségesen meghódol előtte s serény engedelmességgel válaszol arra a kegyre, mely őt szemelte ki az emberek bíráskodásától merőben elütő igazságszolgáltatás kifürkészhetetlen ítéleteinek végrehajtójául.

Ennek folytán a fanatikus hivő, saját látomásainak vagy csalhatatlan papjai tanácsainak ösztönzésére, abba a hitbe esik, hogy az istenség sugallatát követi. Elhiteti önmagával, hogy az egyház érdekeinek érvényesítése végett neki mindent szabad; csalhat, gyűlölködhet, gyilkolhat, fellázadhat, háborithatja a társadalmat; és nemhogy pirulna rendbontása miatt, hanem kérkedik buzgalmával. Nagyon büszke arra, hogy a vallás által dicsért személyiségeket utánozza, és azzal kecsegteti önmagát, hogy elnyeri istenének tetszését, ha ugyanazokat a módszereket alkalmazza, mint amelyek révén a szentek az örök boldogságot kivívták.

A kegyetlen hivő ekként örömét találhatja abban, ha egy Mózest vagy

DÜRER: TÍZEZER EMBER MÁRTÍROMSÁGA. FAMETSZET

Józsuét utánoz. A vallás gyilkos ürügyet lelhet Jáhel vagy Judit példájában. A fejedelmek ellen lázító szónok úgy vélheti, ő csak Sámuelhez, Illéshez, a zsidó prófétákhoz hasonlít. A zendülő, a vérengző zsarnok Dávid példájával igazolhatja magát. Az izgága és makacs teológus Atanáznak, Cirillnek, Aranyszájú Jánosnak vélheti magát. A királygyilkos bűntettére Ahudnál láthat igazolást. Végül pedig, ha hivőnk jámbor terveivel kudarcot vall és saját buzgalmának áldozatául esik, azt hiszi majd, hogy a menny nyitva áll befogadására és a trónusán ülő úristen maga nyújtja át neki a mártírok koszorúját és pálmaágát.

A keresztény vallás elveinek természetes következményeképpen, az egyház papjai és teológusai az erkölcsök egyedüli bírái. Mint a szentírás, vagyis az isteni sugallat nyomán íródott művek hivatott magyarázóinak, joguk van arra, hogy szabályozzák a népek viselkedését, amelyeket előzőleg gondosan elvakítottak a hit által. A kettős erkölcs segítségével, amelyet az embereknek hirdetnek, szükség szerint viszályra vagy békére, engedelmességre vagy lázadásra, türelemre, elnézésre vagy üldözésre és bősz haragra oktathatják nyájukat. Az istenség sugallta szentírás is homlokegyenest ellentmondó elveket tartalmaz. Míg néha becsületes és hasznos cselekedeteket ajánl — bár igen ritkán —, többnyire a csalást, a rablást és az értelem számára förtelmes cselekedeteket magasztalja.

Mivel ezek az ellentmondások természetüknél fogva megdöbbentik a biblia minden olvasóját, az egyház papjai józanul felismerték; célszerű volna megakadályozni a híveket egy olyan könyv túlságosan kíváncsi forgatásában, amely olyan dolgokat tartalmaz, melyek alkalmasint megbotránkoztatják és felháboríthatják a hit által kellőképp el nem vakított embereket. Ezért a mű olvasását csak a papoknak engedélyezték, akiknek érdekük, hogy csupa magasztos és becses dolgot lássanak benne, vagy hitükben szilárd és befolyásos kereszténynek, akik hajlamosak arra, hogy kizárólag az épületes mozzanatokat vegyék észre. Így az átlagos hivőt, akinek hite nem elég szilárd ahhoz, hogy megemésszе a szent könyvekben elbeszélt bűncselekményeket, a római katolikus egyház elővigyázatosan megfosztja egy olyan mű olvasásától, mely sugallatra íródott ugyan, de számára ártalmas lehet; hittudoraink pedig azzal vádolják istent, csupán azért nyilatkozott meg az emberek előtt, hogy csapdát állítson és a hivők többsége önmagától ne ismerhesse meg azokat a dolgokat, amelyekre tanítani kívánja őket. Bármilyen különösnek tűnjék is ez a viselkedés, nyilvánvalóan nagyon is körmönfont politika következménye. A katolikusok vezetői ráeszméltek, hogy tartalmuk vizsgálata rendkívül árthat annak az égi tanításnak, amelyen hatalmuk alapul. Attól féltek, a lázadó értelem esetleg fellázad kinyilatkoztatásaikkal szemben; attól

tartottak, hogy feltámad a józan ész, amelyet a hit nem tud mindig teljesen száműzni az elmékből; aggódtak amiatt, hogy az emberi szíveket gyakran elrettentik a dogmák, a tanmesék, a hajmeresztő ellentmondások és főképp a szent életmódnak azok a példái, amelyeket a biblia elénk tár.

A keresztény vallás papjai bölcs politikájuk révén az isteni törvények kizárólagos birtokosai és egyedüli őrzői maradtak; a maguk módján magyarázták őket. Képesek voltak arra, hogy jogokat eszeljenek ki önmaguk számára és az emberi szenvedélyek kormányzóivá lettek. Kizárólagos előjogot élveztek, hogy kioktassák a tudatlan és ájtatosan hiszékeny népeket, amelyekbe idejekorán beleoltották azt a hitet, hogy az egyház, azaz a papok testülete, csalhatatlan, az istenség szüntelen sugallataira támaszkodik, és képtelen rászedni azokat, akik bizalmukat beléje helyezik.

Minthogy a kereszténységben az erkölcs egyedül a szentíráson alapul, amelynek az egyház a magyarázója, az erkölcstan teljesen a papok, a szentek, a sugalmazottak kényétől-kedvétől függ. Ebben az erkölcstanban nincs semmi állandó. Néha ugyan jót parancsol és az embereket állítólag az erényhez igyekszik visszatéríteni, többnyire azonban elvakítja és megrontja őket. A mindenható ügyének szolgálata ürügyén szüntelenül azt harsogja a hivőknek, hogy jobb istennek engedelmeskedni, mint az embereknek, és ezek a jámbor őrültek nem ismerik fel, hogy az istenség az ő saját elveik szerint sem parancsolhat bűnt; hogy az igazi erkölcs egyáltalán nem olyan, amely változhat, és a papok, akik megtalálták az istennel való azonosulás titkát, mindenkor csak a saját érdekeikhez alkalmazott ingatag erkölcsöt hirdettek; végül, a keresztények elvakultságukban nem veszik észre, hogy a szent könyveikben tanított, a szentjeik által gyakorolt, az egyház papjaitól jóváhagyott és a keresztények elé példaképül állított viselkedés általában sértő istenre, méltatlan egy tökéletes lényhez, s hol züllesztő, hol haszontalan az emberi nemre nézve.

Így, amikor szeretnénk megtalálni erkölcseink zsinórmértékét, egyáltalán ne a kereszténység által isteni eredetűnek tisztelt írásokban foglalt állítólagos kinyilatkoztatásokban keressük; ne keressünk sem a bibliában, sem a szentek legendáiban utánozni való mintaképeket; ne keressünk a papok érdekei szerint változó keresztény erkölcsben olyan elveket, amelyek alkalmasak arra, hogy szabályozzák viselkedésünket önmagunk és felebarátaink iránt. Erkölcsünket merítsük a természetből, az észből; e kettő megtanít bennünket az érzékeny, eszes, értelmes lények között szükségszerűen fennálló kapcsolatokra. E kettő megmutatja nekünk, mivel tartozunk másoknak, és mivel tartozunk önmagunknak. Bebizonyítják nekünk, hogy bármi legyen is erősségünk a jövőben, ha kedvessé

akarjuk tenni magunkat az istenség előtt és alkalmazkodni a neki tulajdonított célokhoz, akkor erőnkhöz mérten dolgoznunk kell fajtánk javára, valamint saját boldogságunk és fennmaradásunk érdekében. Anélkül, hogy gondolatban ki akarnók fürkészni az ismeretlen jövőt, legyünk igazságosak, emberségesek, jótékonyak; tanúsítsunk elnézést felebarátaink hibái és ábrándjai iránt; igyekezzünk felvilágosítani önmagunkat, avégből, hogy jobbak legyünk; fékezzük meg azokat a szenvedélyeket, amelyeknek heve ártalmunkra lehet; keressünk méltányos örömöket és tagadjuk meg magunktól azokat, amelyek csak a társadalom és saját magunk kárára szerezhetők meg.

Ha ezt az erkölcsöt követjük, akkor boldogok és elégedettek leszünk ezen a világon. Polgártársainknak kedvére teszünk, és mindenkor tetszeni fogunk egy olyan istennek, aki — ha igazsággal és jósággal eltelt lénynek hisszük — képtelen megbüntetni a túlvilágon azokat, akik a neki tulajdonított kiváló tulajdonságokat igyekeztek másolni.

Hagyjuk meg tehát a hivőknek kevéssé értelmes hitüket vagy papjaik szeszélyei iránt tanúsított veszélyes engedelmességüket. Hagyjuk meg a jámbor őrülteknek vezekléseiket, önkéntes kínszenvedéseiket, meddő elmélkedéseiket, zord búskomorságukat. Hagyjuk meg a heves rajongóknak ellenszenvüket, gyűlölségüket, üldöző hajlamukat, féktelen fanatizmusukat. Hagyjuk meg a szenteknek, a kevély teológusoknak esztelen perlekedéseiket, vitáikat, csökönyösségüket, lázadozásaikat. Csak az észt és az erényt kövessük; ez megmutatja nekünk, hogy sem az istennek, sem az embereknek *nincs joguk megsértetni* velünk az emberiesség, az igazság, a béke változhatatlan törvényeit, sem pedig bármilyen ürüggyel széttépni azokat a megbonthatatlan kötelékeket, amelyek e világon a halandókat összefűzik. Ezeknek a hittudósoknak, akik szentjeik érdemeit magasztalják előttünk, vagy akik mindenféle erkölcsöt bomlasztó szofizmusok révén igazolni próbálják hőseik leghírhedtebb bűncselekményeit — ezeknek mondjuk a próféta szavával: Jaj azoknak, akik a gonoszt jónak mondják és a jót gonosznak![1] Ehhez tegyük hozzá: jaj azoknak, akik gyengeségükben hisznek nektek!

[1] Ésaiás könyve. V. rész, 20. vers. — A bibliai idézeteket Károli Gáspár fordításában adjuk. — *Szerk.*

ELSŐ RÉSZ

A zsidó vallás vagy az ószövetség szentjei

ELSŐ FEJEZET

Mózes és az ószövetségi pátriárkák szentsége. Ábrahám, Jákob, József

A keresztények vallása, saját tanúsága szerint, a zsidók vallásán alapul, akiknek törvényhozójuk Mózes volt. Így a keresztények, a zsidókkal egyetértve, ezt a híres férfiút isten küldöttének, istentől sugallt szentnek, az istenség szócsövének tekintik: vagyis a neki tulajdonított műveket isten hangja által diktált írásoknak tartják.

Néhány kritikus azonban kétségbe merte vonni, hogy „Mózes öt könyvé"-nek, vagyis a biblia első öt könyvének szerzője valóban Mózes. Kétségeiket arra alapították, hogy ezekben a könyvekben olyan városok szerepelnek, amelyek e nagy történetíró korában még nem is léteztek. Szó esik királyokról is, mégpedig sokkal előbb, mintsem Izraelben királyok uralkodtak volna. Végül Mózes halála és temetése is le van írva bennük. Ennek következtében néhány tudós, akiből hiányzott a kellő adag hit, úgy találta, egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy Mózes volna a szerzője a neki tulajdonított írásműveknek; vagy azt állították, hogy ennek az írónak a szövegébe szemlátomást betoldottak egyet-mást a későbbi szerzők; s ez nyilvánvalóan árt e művek hitelességének.[1] A keresztények, akik megszokták, hogy a legmeghökkentőbb nehézségek fölött is jámboran szemet hunyjanak, mindazonáltal makacsul Mózest tekintik az öt könyv szerzőjének, s azt hangoztatják, ez semmi olyat nem tartalmaz, ami ne volna isteni eredetű.

Ne bocsátkozzunk erről vitába, hanem fogadjuk el a keresztények

[1] Ezen a véleményen van Aben-ezra, Hobbes, La Pereyra, Spinoza, Simon és Jean Le Clerc stb.

többségének általános véleményét: vagyis tegyük fel, hogy valóban Mózes írta a biblia neki tulajdonított öt könyvét. Mivel azonban a keresztény vallás számára rendkívül fontos, hogy bizonyosságot szerezzen Mózes írásainak isteni eredetéről, mivel ezeken alapul Jézus Krisztus későbbi küldetése is — röviden megvizsgáljuk, milyen mértékben adhatunk hitelt Mózesnek. Ez módot nyújthat számunkra annak megítélésére, hogy általában miként kell vélekedni az ó- és az újszövetség más isteni ihletésű alakjairól, valamint az egyház tekintélyéről, amely köztudomásúan önmagát is isteni sugallatú intézménynek vallja.

Ha megkérdezzük, miként lehet bizonyosságot szerezni Mózes isteni sugallatáról, azonnal egy sereg csodát mutatnak nekünk Mózes öt könyvében, s azt állítják, hogy ezek által isten maga bizonyította be e híres törvényhozó isteni küldetését. Ha valaki még azt is megkérdezi, vajon ki igazolja ezeket a csodákat — akkor kénytelenek azt válaszolni: maga Mózes tanúsítja, *hogy szemtől szembe látta istent*, hogy *barátságosan* társalgott vele, hogy isten saját szavaiból kapta a törvényt, és mindenkor csak az ő kifejezett parancsai szerint cselekedett. Egyszóval, maga Mózes közli velünk, hogy csodákat művelt, amelyek isteni ihletettségét bizonyítják.

Ebből kitűnik, hogy isten sugalltjainak joguk van saját ügyükben bíráskodni. Tanúbizonyságuk érvényesnek számít abban a vallásban, melynek legfőbb elve a hit szükségessége, vagyis az, hogy nem szabad kételkedni azoknak igazmondásában, akik maguk azt állítják, hogy ők isten sugalltjai és sugallatuk bizonyságául csodákat művelnek. Nyilvánvaló, hogy az ilyen természetű bizonyítékok és ennyire gyanús tanúságok csak olyan emberek számára fogadhatók el, akikből a hiszékenység minden ítélőképességet kiöl.

E nehézségek eloszlatása végett arról biztosítanak minket, hogy Mózes nem egyetlen tanúja volt a bibliában elbeszélt csodáknak. Azt mondják nekünk, hogy ezek a csodatettek egy egész nép szeme előtt történtek. De ki közli velünk, hogy az egész zsidó nép látta Mózes csodáit? Maga isten sugalltja mondja nekünk, hogy *hatszázezer ember* volt csodáinak tanúja. Kijelentése szerint, senki sem minősítette hamisnak Mózes csodáit. De felmerül a kérdés: miként lehet tudni, hogy senki sem tiltakozott csodái ellen? A zsidók gyakori zúgolódása és állandó visszaesése a bálványimádásba, arra a gyanúra jogosít fel, hogy Mózes csodái egyáltalán meg sem történtek, vagy nem keltettek mindenkor hódolatot ebben az egyébként oly hiszékeny és együgyű tömegben. Másrészt — tekintettel Mózes természetére — a tisztán látók számára nemigen lehetett biztonságos, ha csalásnak nyilvánítják csodáit, és a papok, a zsidók teljhatalmú urai,

talán nagy gonddal leplezték az izraeliták sivatagi lázadásainak igazi okait.

Ekként tehát Mózes az egyetlen biztosítékunk arra a számtalan csodára, amelyet ő maga művelt akár Egyiptomban, akár a zsidók táborában.

Erre azt kérdezhetik a hitetlenkedők: vajon Mózes milyen jogon követeli, hogy a teljesen hihetetlen és a természet erőit felülmúló cselekményeknél egyedül rá hivatkozzanak? Azt kérdezhetik: vajon ez az isten által ihletett ember nem volt-e arcátlan hazug, becsvágyó csaló, aki — mint sokan mások — varázslatokat vagy hamis csodákat művelt, hogy ezekkel keltsen tiszteletet a leleményes fogásokat nem ismerő, hiszékeny sokaságban? Végül feltehetik a kérdést: vajon Mózes — mint olyan sok fanatikus — nem áltathatta önmagát illúziókkal és nem foghatta fel isteni sugallatnak a saját ábrándjait, álmait, beteg agyának kusza képeit?

Egyházatyáink úgy oldják meg ezeket a kérdéseket, hogy azt bizonygatják előttünk: Mózes szent személy, rendkívül felvilágosult ember volt, aki képtelen illúziókkal áltatni önmagát és agyrémeknek hitelt adni, s még képtelenebb hazudni vagy becsapni honfitársait. Azt mondják nekünk, hogy Mózes egész viselkedése egyenességéről tanúskodik, és írásai mélységes bölcsességet árulnak el.

Mózes szent erkölcseire tehát megint csak nincs más bizonyítékunk, mint saját önmaga mellett szóló tanúskodása, és bármennyire érdeke volt is, hogy előnyös oldaláról mutatkozzék — kijelentései kellőképpen meggyőznek bennünket arról, hogy nem volt benne semmi olyan erény, amely az értelem szemében becsületet szerezhet bárkinek. Könyvei valójában megrögzött gonosz emberként ábrázolják. Azzal kezdi, hogy meggyilkol egy egyiptomit. E cselekedete miatt kénytelen menekülni. Egy idő múlva visszatér és fellázítja a zsidókat uralkodójuk ellen. Nyílt háborút indít ellene. Az egyiptomiak millióit pusztítja el számos csapás által. Végül a zsidókat egy sivatagba vezeti, ahol azok ezer halállal néznek farkasszemet. Amikor fellázadnak parancsai ellen, Mózes isten nevében a legszörnyűbb kegyetlenségeket követi el velük szemben; ezrével mészároltatja le őket; vérfürdőkkel kényszeríti őket szeszélyei teljesítésére; teljes tehetetlenségre kárhoztatja, kiszolgáltatja őket a papok, azaz saját családja és törzse zsarnokságának és zsarolásának. Vallás ürügyén ádáz gyűlöletet olt izraelitáiba a környező népekkel szemben. Kötelességükké teszi, hogy embertelenek, összeférhetetlenek, vérengzők legyenek. Lopást, árulást, álnokságot parancsol nekik. Arra utasítja őket, hogy kaparintsák meg a kánaániak földjeit, azzal a mesével, hogy isten odaígérte azokat őseiknek.

Ez az isten, akit Mózes mindig megszólaltat, csak erőszakot és vérengzést parancsol. Ez az isten, hogy választott népét a neki szánt ország birtokába helyezze, nem rendelkezik más módszerrel, mint hogy általuk egész népeket irtasson ki, holott a köves Júdeánál sokkal termékenyebb területeket adhatott volna a zsidó népnek ilyen kegyetlen eszköz igénybe vétele nélkül is. Ez az isten, mindenhatósága ellenére, hol felülkerekedett, hol alulmaradt a maga rendelte háborúkban; s az izraeliták csak vég nélküli csaták révén tudnak néhány települést elragadni törvényes birtokosaiktól. Ez az isten, aki oly sok alkalommal, annyira bőkezűen ontotta csodáit, most megmakacsolja magát és a zsidóknak csak bűncselekmények árán engedi meg a letelepedést. Egy szó mint száz: Mózes istene éppoly gonosz, mint esztelen lény; és Mózes, aki állítja önmagáról, hogy „igen szelíd vala, minden embernél inkább"[2] — ha egyáltalán ő Mózes öt könyvének szerzője —, nagyravágyó csaló képében jelentkezik, aki a legszörnyűbb bűnöktől sem riad vissza célja elérése érdekében, s aki vakmerően az istenség számlájára írja mindazokat a merényleteket, amelyeket saját becsvágya követtet el egy szerencsétlen néppel.

Ami Mózes fennkölt bölcsességét illeti — néhány bűvös varázslat kivételével, amelyet az ókorban szélhámosságaikról hírhedt egyiptomi papoktól tanulhatott —, a zsidók törvényhozójának írásműveiben semmi olyan nem található, ami igazi tudományra vallana. Számos író jogosan emelte ki azokat a baklövéseket, amelyek szinte hemzsegnek az isten által sugallt szerzőnek a világ keletkezéséről szóló tanításában vagy a világmindenség teremtésének leírásában, amely Mózes könyvében nála nem egyéb dajkamesénél, amelyet manapság a leggyengébb természettudós is restellene kieszelni.

Ugyanez mondható el arról a beszámolóról, amelyet az első ember teremtéséről nyújt. Azt mondja, hogy isten az embert a föld sarából teremtette, s ez a véleménye kétségtelenül Egyiptomból ered, ahol azt állították, hogy az első emberek a Nílus iszapjából vagy sarából teremtődtek. Ami az első nőt illeti, Mózes ezt az első férfi oldalbordájából származtatta. Az így teremtett házaspárt egy kertbe helyezi, s ezt olyan folyók öntözik, amelyek nem is lehettek egy helyen. Ez a kert, amelyet a zsidók Gan-Edennek vagy Gan-Adonainak, a keresztények pedig paradicsomnak neveztek sokáig, hasztalanul tette próbára az egyházatyák elméjét, akik bolond fejjel még kutatásokat is folytattak, valódi helyének megállapítására. Ezek a jeles földrajztudósok álmatlan éjszakáktól kímélhették volna meg magukat, ha annyira józanok, hogy belátják: ez a kert

[2] Lásd Mózes negyedik könyve. XII. rész, 3. vers.

sohasem létezett, legfeljebb csak egy vérbeli mesemondó képzeletében, aki a maga módján kiszínezte mindazt, amit a Szíriában imádott *Adoniszkertek*ről hallott.

Bármint legyen is, Mózes írásaiból kitűnik, hogy nagy tudománya és istennel folytatott bizalmas beszélgetései ellenére, soha senkinek nem voltak képtelenebb, sértőbb, nevetségesebb fogalmai az istenségről. Ez az isten alighogy megteremtette az embert, máris romlásán fáradozik. Csapdát vet együgyűségének. Megtiltja, hogy egyék a tudás fájának gyümölcséből, halállal fenyegeti, ha vakmerően hozzányúl. Eközben megengedi, hogy az ördög megkísértse az asszonyt. Ez utóbbi megkísérti férjét, és az istenség, bár jövőbe látása folytán nyilván előre tudta a következményeket, ezért a kihágásért, amelyet legalábbis elnézett, két ősszülőnket halandósággal bünteti. S mivel az alma elfogyasztásáért rájuk kirótt kegyetlen büntetéssel nem éri be, a büntetésbe igazságtalanul valamennyi leszármazottjukat is belevonja, akik akkor egyáltalán még nem is léteztek és így nem vehettek részt vétkükben.

Ádám bűne következtében egész fajtája bűnös és szerencsétlen lesz. S ahogyan az emberi nem szaporodott, mindinkább züllött. Gaztettei annyira megsokasodtak, hogy Mózes istene, aki soha semmit nem látott előre és nem tudott megelőzni, megbánja az ember megteremtését, és ostobaságának jóvátétele végett az egész emberi nemre özönvizet küld. Isten csak Noét és családját menti meg az általános pusztulástól. Ennek a pátriárkának az a rendeltetése, hogy a Földet új emberfajjal népesítse be, amely viszont nem lesz különb a réginél. Jehova nem látta előre, hogy a Föld új lakói nem lesznek számára kellemesebbek azoknál, akiket elpusztított. Noé leszármazottai ismét bűnökbe merülnek, s hamarosan elfelejtik az istent, aki vízbe fullasztotta az emberi nemet. Egyszóval, az egész világ bálványimádóvá válik, s a hamis istenségek kedvéért elhagyja az igazi istent.

Isten pedig azt kívánja, hogy egyedül őt imádják; becsvágya érdekében hódolatra, áldozatokra van szüksége teremtményei részéről. Az emberi nem általános hűtlensége közepette tehát kiválasztja Ábrahámot, hogy feltárja előtte akaratát, s az igazhivők atyjául jelöli ki. Álmokat és látomásokat küld rá. Álomképek során szól hozzá és szövetséget köt vele; elrendeli a körülmetélést, s e nevetséges jelhez köti mindazokat a kegyeket, amelyekkel majd őt és ivadékait elhalmozza.[3]

Ez az Ábrahám azonban, akit isten kegyencéül választ, vajon igen erényes és a mindenható kizárólagos kegyeire teljesen méltó ember?

[3] Lásd Mózes első könyve. XII. rész.

Abban a leírásban, amelyet Mózes ad róla, semmi olyat nem találunk, ami becsületére válik; hacsak nem a hitét, vagyis azt a készségét, hogy megtegye mindazt, amit álmai vagy látomásai sugallanak. Egy napon elhiteti önmagával, istene azt kívánja, áldozza fel egyetlen fiát; s azon nyomban nekilát, hogy valóra váltsa iszonyatos álmát. A jámbor pátriárka nem érti meg, hogy ilyen gondolatot csak agyrém sugallhat, nem pedig egy jótékonysággal és jósággal eltelt isten. A józanabb meggondolás — illetve a zsidók stílusa szerint, egy angyal — azonban idejében megakadályozza a pátriárkát, hogy végrehajtsa ezt a bűncselekményt, amelyet isteni parancsnak hitt. Ez a meggondolás mentette meg Izsákot, akitől később a kedvelt nép származott.

Ábrahám életének sok más tette során sem bizonyul méltóbbnak istene kegyére és a tisztességes emberek megbecsülésére. Amikor az éhség miatt kénytelen Egyiptomba vonulni, hogy ott keressen megművelhető földet, feleségét, Sárát, nővérének adja ki. E turpisság azzal a következménnyel jár, hogy az ország királya, aki nem ismeri Sára családi állapotát, felszarvazza Ábrahámot vagy legalábbis kísérletet tesz rá. Erre az isten megbünteti a fejedelmet és udvarát, de nem feddi meg Ábrahámot, pedig hazugsága révén egyedül ő adott alkalmat a bűnre és tette ki kísértésnek az uralkodót. A keresztény egyházatyák igyekeztek igazolni a szent pátriárka magatartását. Aranyszájú Szent János, a többi között, megdicséri Sárát, amiért ennél az esetnél, férje parancsára, elnézést tanúsított. A bibliamagyarázók minden csűrése-csavarása ellenére, a becsületes emberek kénytelenek elítélni mindkettőjüket. A ravaszok Ábrahámot „engedékeny" férjnek tartják, aki cseppet sem sajnálta kamatoztatni felesége bájait, aki pedig bizony már ugyancsak koros lehetett abban az időben. Mégis azt látjuk, hogy Egyiptom királya — a büntetés ellenére, amellyel isten tudatlansága miatt sújtotta — dús ajándékokat ad a pátriárkának és mindenféle jóval elhalmozva küldi haza országába.[4] Ábrahám, első sikerén felbátorodva, később ugyanazzal a csellel él Abimélek, gérári király ellen, aki elraboltatja állítólagos nővérét és azután dús ajándékok kíséretében visszaadja. Bizonyos, hogy ez a visszaesés egyáltalán nem öregbíti isten kegyeltjének jó hírnevét.

Arra sincs okunk, hogy Ábrahámnak ágyasával, Hágárral szemben tanúsított kegyetlenségét csodáljuk, akit felesége szerzett neki, hogy utódok származzanak tőle. Szent pátriárkánk méltatlanul előzi házából Izmáellal, tőle született fiával együtt. A szent ember szertelen természetének szerencsétlen áldozata már-már kénytelen végignézni gyermekük

[4] Lásd ugyanott.

REMBRANDT: ÁBRAHÁM ÉS IZSÁK. RÉZKARC

szomjan halását a sivatagban, amikor az Ábrahámnál emberségesebb úristen angyala révén egy forrást mutat az anyának, ahol a halálán levő gyermek szomját olthatta.[5]

Ezek a jellemvonások egyáltalán nem olyan jellegűek, hogy csodálatot keltsenek bennünk a pátriárka iránt, akit Mózes istenének kegyencévé, a hivők atyjává, a zsidó nép alapítójává tett. Unokaöccsének, Lótnak históriáját sem tarthatjuk épületesebbnek. Az úr angyalokat küld hozzá. A mindenható e küldöttei — a gonosz szellem példájára — megkísértik Sodoma lakóit, és szennyes vágyakat ébresztenek lelkükben. Lót, hogy megóvja az angyalok tisztaságát, két szűz leányát veti oda honfitársai prédájául. Isten tüzet bocsát alá az égből a szemérmetlen szodomitákra, akiknek neve azóta a fajtalan vágy jelölésére szolgál. Lót és családja megmenekül a pusztulástól. Felesége sóbálvánnyá változással bűnhődik, csupán azért, mert hátranézett. Pedig ez eléggé csekély bűn egy kíváncsi asszonynál, aki régi barátai sorsa iránt érdeklődik. Férje azonban — nyilván azért, hogy felesége átváltozásáért és hajléka pusztulásáért vigasztalódjék — két leányával együtt lerészegedik s vérfertőzést követ el velük. Az úr pedig ezért egyáltalán nem bünteti meg, bár előzőleg egy asszony kíváncsiságát oly kegyetlenül megtorolta.[6]

Ábrahám fiának, Izsáknak, két fia születik Rebekától; az elsőszülött Ézsau, s őt követi Jákób, akinek neve — egyes magyarázók szerint — kiszorítót jelent. Ez a Jákób, akit Mózes az úristen kegyének tárgyaként ábrázol, s akit az isten már anyja méhében is jobban kedvelt bátyjánál, valóban állandóan a csaló és a mást kitúró szerepét játssza. Holmi főzelékért, lencséért megvásárolja bátyjától Ézsautól az elsőszülöttségi jogot. Anyja támogatásával egy hírhedt hazugság segítségével becsapja atyját, és megleli a titkot, hogyan szerezze meg magának az atyai örökség javarészét. Mivel joggal fél bátyjának haragjától, akit oly kegyetlenül megsértett, pátriárkánk elmenekül hazulról. Isten azonban, aki szentesíti családrend és becstelen viselkedését, látomásokat küld rá, s bejelenti annak a nemzetnek jövendő nagyságát, amelynek ő lesz az ősatyja. A jámbor Jákób két nővért vesz feleségül, s mivel két asszonnyal sem éri be, még Bilha szolgálóval is kikezd. Hamarosan összezördül apósával, akit becsapott. Suttyomban távozik, s magával visz mindent, amit csak tud. Visszatér apjához, Izsákhoz. Bátyja, aki nála sokkal becsületesebb, amikor találkozik vele, nagylelkűen megbocsátja valamennyi gonosz csínyjét. Egy szó mint száz: a szegény Ézsau, akit isten eltaszított, mindenütt

[5] Lásd ugyanott, XVI. rész.
[6] Lásd ugyanott, XIX. rész.

nemes szerepet játszik, a szent emberként feltüntetett Jákób pedig aljas gazfickóként jár el.[7]

Jákób egyik fiát, Józsefet, akit irigy fivérei eladnak, Egyiptomba viszik és egy pap vásárolja meg. Álomfejtő művészetével hírnevet szerez. Mivel szerencsésen megmagyarázza a fáraó fura álmait, az uralkodó első miniszterévé és kincstárnokává nevezi ki. E magas tisztében József, nemhogy a tömegek boldogságán vagy sorsuk enyhítésén fáradozna, minden lehetőséget megteremt urának, hogy alattvalóinak valamennyi javát megkaparintsa, őket végső nyomorúságba döntse és rabszolgáivá tegye. Ilyen gyűlöletes módszerekkel tette emlékezetessé hivatali működését ez a pátriárka. Teljes joggal hihetjük, hogy uralkodása révén közutálat tárgya lett, s az egyiptomiaknak semmi okuk sem lehetett arra, hogy örüljenek kormányzatának, hiszen szörnyű politikája a zsarnok hatalmának szolgáltatta ki személyüket és minden vagyonukat.[8]

Ilyenek tehát a zsidóság pátriárkáinak, legendás hőseinek erkölcsei. Ezek azok a személyek, akiket Mózes isten barátaiként tüntet fel előttünk, s akiket a keresztények nagy szentek gyanánt tisztelnek. Habár e nagy emberek becses személyeknek látszottak az isten által sugallt törvényhozó szemében, s tisztelet tárgyai a hit által elvakított szenteskedők számára — mindenképp gyűlöletesek és megvetésre méltóak mindazok számára, akik az értelem révén megtanulták, miként kell megkülönböztetni a jót a rossztól, a bűnt az erénytől.

Az efféle hősök egyébként méltóak voltak Mózeshez. Illettek egy olyan szélhámos céljaihoz és jelleméhez, aki maga sem ismerte az erkölcs legnyilvánvalóbb elveit. Erről már a róla rajzolt képből is ítéletet mondhatunk, s nem kell egyebet tennünk, mint figyelemmel vizsgálnunk a neki tulajdonított írásokat. Ezt a szent törvényhozót terveiben bátyja, Áron támogatta, akit ama nép főpapjául nevezett ki, amelynek élére önmagát állította.[9] Fivére segítséget nyújtott csodatetteihez, s Mózes magyarázója vagy prófétája volt. Mózes ugyanis dadogott, mert isten, aki annyi csodát művelt vele, az értelmes beszéd képességével nem áldotta meg. Isten, a maga kifürkészhetetlen céljaira, olyan embert választott szócsövéül, aki nem tudott beszélni. Tehát Áron közölte a zsidó néppel azokat a jóslatokat, amelyeket Mózes Jehovától kapott. Eközben azt is láthatjuk, hogy Mózes e prófétája visszaélt hivatali méltóságával. A főpap ugyanis, aki nem volt eléggé szilárd a vallás elveiben,

[7] Lásd ugyanott XXV., XXVII., XXVIII. rész.
[8] Lásd ugyanott, XLV. rész.
[9] Lásd Mózes második könyve. IV. rész; Mózes harmadik könyve. VIII. rész.

fivére távolléte alatt engedett az izraeliták kéréseinek, akik a tengernyi csoda ellenére sem mondtak le az egyiptomiak bálványimádásáról, s ízlésüknek megfelelően aranyborjút, Ápiszt készíttetett és ők — saját bevallása szerint — imádták azt.[10] Miután Mózes leszállt a hegyről, ahol az úristennel tanácskozott, megelégedett annyival, hogy fivére szemére vesse bűnét, népe iránt azonban kevésbé volt elnéző, és szenteskedő módon huszonhétezer izraelitát koncoltatott fel a levitákkal, hogy vérontásával tegye jóvá ezt a bűncselekményt.[11]

Bár Mózes az isten nevében szigorúan megtiltotta, hogy a zsidók hitetlen nőkkel házasodjanak, jómaga, akárcsak a zsarnokok, akik nemigen törődtek a mások számára hozott törvényeikkel — megtartott egy Czippóra nevezetű midiánita vagy etióp nőt.[12] Áron és Miriám, Mózes nővére, éltek az alkalommal és szemrehányással illették a szent törvényhozót. Isten azonban aki kétféle mértékkel mér s aki nem akarja, hogy a szentekről éppúgy ítélkezzenek, mint a többi emberről, azzal a csodatevő hatalommal ruházta fel szolgáját, Mózest, hogy nővérét bélpoklossággal fertőzze meg. Ez a büntetés felnyitotta Áron szemét. Beismerte hibáját, bocsánatot kapott és Miriám gyógyulását is kieszközölte. Kibékült fivérével, aki engedékenynek mutatkozott, mivel szüksége volt rá. Isten azonban nem volt ennyire elnéző azokkal az izraelitákkal szemben, akik vakmerően midiánita nőkkel érintkeztek. Azt láthatjuk ugyanis, hogy Fineás, Áron unokája, szent buzgalomtól hevítve, megölte Zimrit, Izrael egyik nemzetségfőjét, mert viszonya volt egy idevalósi asszonnyal; ez a gyilkosság annyira kedvére volt istennek, hogy Fineásnak és ivadékainak biztosította a főpapi méltóságot.[13]

Mózes ugyan — mint láthattuk — írásaiban azt állítja sajátmagáról, hogy ő a „legszelídebb ember", hamarosan azt tapasztaljuk, hogy ez a szelídség eltűnik és a legkönyörtelenebb bosszúvágy váltja fel, valahányszor bárki vakmerően ellenkezni mer vele. Ilyenkor isten sohasem mulasztotta el, hogy valami nagy csodát ne tegyen, hű szolgája megboszszulására. Kóré, Dáthán és Abirám fellázadt Mózes és Áron zsarnoksága ellen, s isten haragja lesújtott a zendülőkre: megnyitotta a földet, és egész háznépükkel együtt elnyelte őket; kétszázötven hívüket pedig ugyanakkor tűz emésztette el. Sőt mi több: mivel a nép zúgolódott ennyi kiváló személyiség halála miatt, isten, aki haragját sohasem fékezi, amikor

[10] Lásd Mózes második könyve. XXXII. rész.
[11] Lásd ugyanott.
[12] Lásd Mózes második könyve. II., IV. rész.
[13] Lásd Mózes negyedik könyve. XXV. rész.

barátainak megbosszulásáról van szó, az égből tüzet küldött alá, s ez tizennégyezerhétszáz embert pusztított el.[14]

Mindezek a Mózes írásaiból származó adatok szemlátomást elegendőek ahhoz, hogy bebizonyítsák előttünk: isten e kedveltje az egyik leggonoszabb ember volt, aki valaha a Földön élt. Ha valaki azt mondja nekünk, hogy viselkedését az istenség parancsai szabályozták, akkor erre ezt feleljük: istenkáromlás és szélhámosság, egy igazságossággal, bölcsességgel és jósággal eltelt lénynek ilyen magatartást tanúsítani, amelyet a legvadabb zsarnok is szégyellene. Ha valaki azt állítja, hogy az isteni igazság egyáltalán nem hasonlít az emberek igazságához, akkor mi azt feleljük: ha ez így van, akkor az isteni igazságról adott kép csak arra való, hogy teljesen elhomályosítsa a társadalom számára oly szükséges emberi igazságról alkotott elképzeléseinket. Ha pedig valaki azt hangoztatja, hogy istennek hatalma van tetszése szerint cselekedni teremtményeivel és bosszúját addig fokozni velük szemben, ameddig azt helyesnek tartja — akkor erre azt válaszoljuk, hogy ezzel az állítással az ószövetség istenét a leggyűlöletesebb zsarnokként és alattvalói szeretetére méltatlan lényként ábrázolják.

Így tehát az a kép, amelyet Mózes istenéről nyújt, nyilvánvaló istenkáromlás; azok az erkölcsök, melyeket legendás hőseinek tulajdonít, alávaló vagy megvetendő egyéneknek tünteti fel őket; az a viselkedés, amellyel önmagát ruházza fel, az emberi nem ellenségének mutatja, akit őrültség vagy bűnös szándék nélkül nem lehet az emberiség javát akaró istenség szócsövének tekinteni. Röviden: Mózesnek és pátriárkáinak szentségét egyáltalán nem bizonyítják azok az írások, amelyeknek szerzőjéül őt tekintik.

[14] Mózes negyedik könyve. XVI. rész.

MÁSODIK FEJEZET

Izrael hősei és bírái. Józsué, Jáhel, Jefte, Ahud, Sámson és mások

Azok a törzsi vezetők, isten által sugalltak és szent személyek, akik Mózest Izrael népének élén követték, hűségesen haladtak nyomdokain, s alkalmazkodtak az embertelen törvényhozó kegyetlen természetéhez. A bibliai történetekben rablók, csalók, gonosztevők hosszú sorát látjuk, akik csupán kegyetlenségeikkel, jogtalan cselekedeteikkel, árulásaikkal, galádságaikkal tűntek ki; ezek felháborodással töltenek el minden becsületes lelket, amelyet nem befolyásolnak az egészséges erkölcsi érzéket bomlasztó előítéletek.

Mózes első utódja, akit a biblia bemutat, Józsué. Bizalmasa volt a törvényhozónak, aki még életében az izraeliták élére állította; mindazonáltal a papok fennhatósága alá tartozott, mivel mindenkor ők voltak az igazi urai ennek a tudatlan és a babona által megtévesztett nemzetnek. Azt a könyvet, amely a héberek e hősének nevét viseli, isteni sugallatúnak tekintik, bár igazi szerzőjét nem ismerik. Egyesek magának Józsuénak tulajdonítják, mások azt állítják, Ezsdrás írta. Az első vélemény mégis általánosabban elterjedt a talmudisták és a keresztény teológusok körében. Számukra elegendő, ha úgy tudják, hogy a könyv sugallatra íródott. Ha a Mózesnek tulajdonított művek isteni sugallat termékei, akkor Józsué könyve is pályázhat ugyanerre a címre, mivel az istenséget ugyanazokkal a színekkel festi, és dicséretesnek tüntet fel egy sereg olyan cselekedetet, amely az ész és az erkölcs számára egyaránt felháborító.

Józsué személyében valójában nem találunk mást, mint egy gyáva papoknak alárendelt, bátor haramiát, aki az úristen nevében, nagy sikerrel arat igazságtalan győzelmeket, kiirtja a zsidókkal szomszédos népeket

és elpusztítja országukat, megkaparintja örökségüket, s olyan álnokságokat és kegyetlenségeket követ el, amelyek borzadállyal töltik el az emberiséget, s az isten mégis számtalan csodával támogatja. Egy ilyen vágású hős számára állítja meg — a szent könyvek tanúsága szerint — a mindenható a Nap és a Hold pályáját, bár az előbbi köztudomásúan nem mozog a Föld körül. Mindennek az a célja, hogy időt adjon neki ellenségeinek megsemmisítésére, vagyis Kánaán földje jogos birtokosainak elpusztítására; ezek ugyanis védekeztek a jogtipró rablókkal szemben, akik egy ismeretlen isten nevében jöttek, hogy kiirtsák és kifosszák őket. Egyéb hőstettek között, Józsué meghódította Jerikót, amelynek falai, csodás módon, a leviták trombitáinak hangjára leomlottak. Isten pedig, aki e hőst elhalmozta csodáival, megengedte, hogy sikeresen felhasználja egy Ráháb nevezetű parázna asszony közbenjárását, aki a magafajta nőkhöz illő árulással megkönnyítette az izraeliták hazája ellen irányuló vállalkozását.[1] Ezt a szent pártütőt az egyházatyák dicsőítik árulásáért; és Jézus Krisztus, a keresztények istene, e jámbor könnyűvérű hölgy ivadéka, s dicső neve megtalálható Jézus származásrendjében.[2]

A magasságbéli kifejezett ígéretei ellenére, aki a zsidóknak elígérte Kánaán földjét, s többször is parancsot adott lakóinak kiirtására, pártfogolta a zsidókat és unos-untalan csodákat művelt számukra — ezek mégis csak erőszakkal tudták összetákolni igencsak kicsiny országukat. Ha olykor sikerrel jártak is, gyakran vereséget szenvedtek és olyan népek igájába kényszerültek, amelyek nemigen voltak hajlandóak engedelmeskedni az istenség szándékainak, és puszta szívességből eltűrni, hogy lemészárolják és kifosszák őket. Izrael istene sokáig a legnagyobb engedékenységet tanúsította a bálványimádók isteneivel szemben; ennek következtében választott népe gyakran a Jehova által gyűlölt népek fejedelmeinek rabságába süllyedt.

Ez az oly hatalmas isten néhányszor szabadítókat küldött az izraelitákra, ezek azonban ritkán értek el sikert bátorságukkal, hanem többnyire csak fondorlat, furfang, sőt az emberek jogát sértő bűncselekmények révén. Így például, a vendégbarátságnak a pogány népek körében szent joga ellenére, Jáhel a legkegyetlenebb, leggyávább, legálnokabb módon meggyilkolta az ellenség tábornokát, Siserát, akit meghívott és sátorában fogadott. Az izraeliták hálát adtak istenüknek ezért az aljas árulásáért; s a biblia megőrizte azt a szépséges diadaléneket, amelyet ez alkalomból Debora prófétanő szerzett.[3]

[1] Lásd Józsué könyve. II., VI. rész.
[2] Lásd Máté evangéliuma. I. rész, 5. vers.
[3] Lásd Bírák könyve. IV., V. rész.

A szabadítók között, akit isten népe számára támasztott, egy bizonyos Ehud nevét olvashatjuk; ez módot talált arra, hogy királya, Eglon kegyébe férkőzzék, s jóindulatát kihasználva, megölte azt a saját szobájában.[4] Ezzel kétségtelenül példát nyújtott annak a sok-sok fanatikus kereszténynek, aki lelkiismeretfurdalás nélkül a fejedelmek életére tört, ha azokat a papság számára kellemetlennek s ennélfogva az életre és az uralkodásra méltatlannak tartotta. Valóban, a királygyilkos Ehud által gyakorlatban alkalmazott elveket hirdették fennen a kereszténynek az egyházatyák, akik úgy határoztak, hogy egy eretnek vagy az egyház iránt engedetlen fejedelem olyan zsarnoknak számít, akitől megszabadulni dicséretes és megengedett dolog. Mindenki ismeri azokat a pusztításokat, amelyeket ezek a lázító elvek az egész földkerekségen okoztak; e példák nyomán minden vallásos és fanatikus alattvaló az állam sorsának bírájává válik. Minden papnak módjában van, hogy egy hiszékeny gonosztevővel elkövettesse azokat a merényleteket, amelyeket pártja számára hasznosnak vél. Ez azoknak a bűncselekményeknek szükségszerű hatása, amelyeket a szentnek tekintett könyvek helyeselnek. Egy a hittel eltelt, vallásos embernek habozás nélkül gyilkolnia kell, ha azt hiszi, hogy istene megparancsolhatja vagy jóváhagyhatja a gyilkosságokat.

Izrael főemberei között találunk még egy Jefte nevűt. Ez a jámbor zsidó egy őrült fogadalom következtében, amelyhez köti magát, feláldozza a saját leányát; azt képzeli, hogy e bűncselekménnyel kedvessé teszi magát istene előtt, akit a héberek mindenkor csak vérengző zsarnoknak tekintettek, akinek kegyét gaztettekkel lehet kiérdemelni.[5] A keresztények szentatyái nem átallották igazolni Jefte e förtelmes cselekedetét. Mivel ugyanaz a szellem hevítette őket, mint a zsidókat, azt állították, hogy nagyobb bűn lett volna megszegni a fogadalmat, mintsem teljesíteni. Tehát ilyen józan fogalmakat nyújt a biblia az erkölcsről és mindenekelőtt az atyai szeretetről!

Semmi épületeset nem láthatunk Sámsonnak, a biblia egy másik hősének magatartásában: őt a zsidók Herkulesének lehetne nevezni.[6] Ez a hős, akárcsak a görögök félistene, igen laza erkölcsű és roppant erejű ember volt. Egy Delila nevű, feslett nőszemély, akivel bűnös kapcsolatot tartott fenn, kiszolgáltatta a zsidók akkori urainak, a filiszteusoknak. Ezek a bálványimádók megbüntették Sámsont gyakori lázadásáért és velük űzött gonosz csínyeiért: kiszúrták a szemét és malomkő forgatására ítélték. A bibliamagyarázók állítása szerint, a filiszteusok, hogy e rendkívüli

[4] Lásd ugyanott, III. rész.
[5] Lásd Bírák könyve. XI. rész.
[6] Lásd ugyanott, XIV., XVII. rész.

DÜRER: SÁMSON KÜZDELME AZ OROSZLÁNNAL. FAMETSZET

férfiútól nemzetség származzék, országuk asszonyait átengedték neki és valóságos háremet toboroztak számára.[7] Bármint volt is, kicsapongó életű hősünk ráunt a fogságra, s hogy bosszút álljon a filiszteusokon és véget vessen szenvedésének, öngyilkossághoz folyamodott. Átfogta a templom oszlopait, ahol a nép egybegyűlt és oly erővel rázta meg, hogy a boltozat leszakadt és halálra zúzta az ott levő tömeggel együtt. A szentírás egyáltalán nem kárhoztatja ezt a saját maga ellen elkövetett merényletet — amelyet manapság elítél a kereszténység —, csak megállapítja, hogy Sámson halálával több filiszteust pusztított el, mint egész életében.

A zsidók, akiket vallásuk összeférhetetlen elvei engedetlenekké és fanatikusokká tettek, mindenkor dacoltak az őket leigázó uraikkal. Papjaik és ihletett prófétáik fényes ígéreteitől megszédülve, igencsak terhes alattvalók voltak uralkodóik és szomszédaik számára. Mivel a vallás erkölcsi tanítása s a babona elvakította őket, mindenkor isten embereinek tekintették azokat, akik segítségükre siettek ellenségeikkel szemben, ugyanis féktelen természetükkel és bűncselekményeikkel szüntelenül ellenségeket szereztek. Akárcsak a hivők, ők is mindenkor igen szentnek és dicséretesnek tartottak bármely módszert, amely megszüntethette vagy enyhíthette azokat a bajokat, amelyek gyakran teljes joggal szakadtak rájuk. A bálványimádók ugyanis, bár nagy türelmet tanúsítottak más vallásokkal szemben, sokszor kénytelenek voltak üldözni a zsidókat, mert könnyűszerrel észrevették, hogy azok törvényük miatt lázadó szelleműek, kegyetlenek és minden idegen hatalom ellenségei. Íme, a jelek szerint, ez az igazi oka annak az üldözésnek és a rossz bánásmódnak, amelyet a pogány uralkodók Izrael népével szemben tanúsítottak. Ez utóbbi mindenkor zúgolódva viselte az igát, és ihletett prófétái gondosan ápolták benne ezeket a hajlandóságokat, amelyek oly alkalmasak voltak arra, hogy szerencsétlenné tegyék a népet.

Az előbb leírtak következtében, az asszírok Holofernész vezetésével megostromolták Bethuliát. Amikor a várost már erősen szorongatják, egy fiatal és szép, szent özvegy, akinek neve Judit, vállalkozik megmentésére. Isteni sugallatra díszes ruhát ölt, szépségét ékszerekkel tetézi, azzal a szándékkal, hogy bűnös szenvedélyt gyújt az asszír tábornok szívében. Az asszony szépségétől elbűvölt tábornok ki akarja elégíteni vágyát, melyet Judit keltett benne. Judit beleegyezik, de amikor szerelmese elszunnyad, istenhez fohászkodik, és általa megerősödve, kemény kézzel levágja a fejét annak a férfinak, akinek — az isten nevében — eladta magát. E kiváló hőstettre büszkén, visszatér a városba, hogy jelentse

[7] Lásd *Bernard:* Hírek az irodalom világából. XXXV. könyv. 438. old.

polgártársainak a csodálatos győzelmet, amelyet a szerelemtől és bortól ittas imádóján aratott. A papok helyeslik buzgalmát, s hálát adnak istennek, aki ilyen nemes eszközt alkalmazott népének megmentésére. Tehát, az ájtatosak elképzelése szerint, a mindenható isten kénytelen a legszégyenletesebb, legbűnösebb, legnevetségesebb módszereket alkalmazni szándékainak elérése végett. Milyen különös az olyan isten, aki egy ostromlott várost csak egy asszony által tud megmenteni; arra kényszeríti, hogy áruba bocsássa saját magát, s az csak a leggaládabb gyilkosság által menekül meg a gyalázattól![8]

A rövid áttekintés, amelyet az imént a zsidók hőseiről és hősnőiről adtunk, kellőképp bebizonyítja előttünk, hogy a szent személyek viselkedése távolról sem épületes példakép számunkra, hanem csak arra alkalmas, hogy megbotránkoztassa mindazokat, akik némi hasznát merik venni értelmüknek és ismerik a természettől számunkra előírt kötelességeket. Vajon miféle erkölcsük lehetett a zsidóknak, ha elhitették velük, hogy az ég rablást, gyilkosságot, lopást parancsol; hogy az úristen szelleme szállja meg a vérszomjas harcosokat, ihleti a lázongókat és az árulókat, s helyesli az álnokságot és az ember lealjasítását? Mégis, efféle istenkáromló tanítással táplálták szüntelenül Izrael népét. Ezután egyáltalán nem lepődhetünk meg, hogy a hivő, vallásos ember mindenkor kegyetlen, álnok, lázadó, türelmetlen, csalárd volt Mózes tanításai óta. A vallás volt az igazi oka mindannak a szerencsétlenségnek, zaklatásnak, sanyargatásnak, amelyet a zsidók szinte minden korban elszenvedtek. S a keresztények, amikor átvették szent könyveiket, és hőseiket követendő példaképnek tekintik, örökül kapták a mózesi hit türelmetlenségét, embertelenségét, s az igazi erkölcs terén való járatlanságukat. A kereszténységbe átkerült fogalmak ezerszer is megrendítették az államokat. A vakbuzgó szentek, a vallási áhítat hősei gyakran veszedelmes alattvalók voltak, akik a romlás szélére sodorták hazájukat.

[8] Lásd Judit könyve.

HARMADIK FEJEZET

Izrael szent prófétái és papjai. Sámuel és Dávid

Ha elfogulatlanul vizsgáljuk a zsidó nép ihletett papjainak és prófétáinak viselkedését, éppannyira megbotránkozunk, mint hőseinek magatartásán. Ezek a papok a biblia beismerése szerint, készségesen visszaéltek a Mózestől kapott teljhatalommal, valamint azokkal a kincsekkel, amelyeket egy olyan vallás szertartásai révén szereztek, amely az egész népet kapzsiságuk és zsarolásuk prédájául vetette. Az ég ezen arcátlan szolgái, jóslatainak magyarázói — akiktől híveik minden ügyben tanácsot kértek — voltak Júdea egyedüli urai, és szeszélyük, érdekük szerint szíthattak zavargásokat.

Szembetűnő példa a papi hatalomra az az esemény, amely Benjámin törzsének teljes kiirtására vezetett. Egy levita feleségét megsértette e törzs egyik városának néhány lakosa. A pap emiatt panaszt emel az egész nemzet színe előtt. Tanácsot kérnek a főpaptól, hogy megtudják, mi a teendő. Ez pedig az úristenhez fordul, s — mivel ég a vágytól, hogy elrettentő módon bosszút álljon ezért a sérelemért, amely egyik tagján keresztül az egész papságot érte — kijelenti: az úristen azt parancsolja, hogy az egész nép keljen fel annak a nemzetségnek az elpusztítására, amelyhez a bűnösök tartoztak, s a maga részéről sikert ígér e véres vállalkozáshoz. Az egész nép azonban vereséget szenved Benjámin törzsétől. Ismét tanácsot kérnek a főpaptól, de az kitart a bosszú mellett, s az ég nevében elrendeli, hogy kezdjék újra az öldöklést. Egy gonosz pap buzgalma és kötekedése miatt — akit néhány nyomorult megsértett — csaknem az utolsó emberig elpusztult ez a törzs.[1]

[1] Lásd Bírák könyve. XVII. rész.

Aki csak egy kevéssé tájékozott az egyház történetében, könnyűszerrel észreveheti, hogy a keresztény klérus híven haladt a zsidó papság nyomdokain. A római pápa, a kereszténység legnépesebb és hosszú ideig egyetlen szektájának főpapja, százszor is fegyverbe szólította a nemzeteket, hogy bosszút álljanak a papság valamilyen ismeretlen tagjának perpatvara miatt. Egy pap jogos megbüntetése miatt gyakran patakokban folyt a vér, és birodalmak rendültek meg. A keresztény papok mindenkor azt a jogot követelték maguknak — illetéktelenül —, hogy büntetlenül háborgathassák a társadalom nyugalmát, s elhitették az istenfélő népekkel, hogy az ég érdeklődik perpatvaraik iránt és azt akarja, hogy szolgáiért irgalmatlan bosszút álljanak.

Bármennyire hitbuzgók és babonások voltak is a zsidók, végül megelégelték a főpap zsarnokságát. Sámuel ügyesen kihasználta honfitársai hangulatát; miután nevelője, Héli főpap, aki rábízta a kormányzás gondjait, elpusztult két fiával együtt, ez a próféta lett Izrael bírája, vagy inkább teljhatalmú uralkodója. Sámuel még Héli életében álmok, kinyilatkoztatások, jóslatok révén híressé vált. Miután késő öregkoráig kormányzott, a zsidókat két fiára bízta; ezek azonban annyira visszaéltek tisztükkel, hogy a felbőszült nép sürgette Sámuelt, adjon királyt neki. A próféta, aki nyilván fájdalommal látta, hogy a kormányrúd kicsúszik a kezéből, hasztalanul próbált dacolni a zsidók kérésével. Azok nem tágítottak, és kénytelen volt engedni. A választás Saulra esett, s Sámuel azt remélte, hogy nevében továbbra is ő uralkodhat. Ezek után Sault felszentelte Izrael királyává.[2]

Ihletett emberünk azonban csalódott feltevéseiben. Saul egyedül kívánt uralkodni, és ezzel magára vonta az úristen, azaz inkább prófétája haragját. Ez pedig, hogy megbüntesse uralkodóját engedetlenségéért és boszszút álljon rajta, minden eszközzel ártani igyekezett neki, elgáncsolni iparkodott a nép számára leghasznosabb vállalkozásait, abba a veszélybe sodorta saját népét, hogy az ellenség megveri; végül pedig önszántából új királyt szentelt fel titokban, és Dávid személyében veszélyes versenytársat támasztott urának. Ennek a bitorlónak azonban, az ég pártfogása ellenére, csak Saul halála után sikerült uralomra jutnia. „Isten embere" élete végéig alattomban fondorkodott Saul ellen.

Egyszóval, Sámuelben, a szent prófétában csak szélhámost láthatunk, aki bitorolta a legfőbb hatalmat népe fölött, és miután részben elveszítette, sohasem tudta elviselni azt a csekély hódolatot, amelyet törvényes uralkodója iránta tanúsított. Ha valaki azt kérdi, miben volt tiszteletlen

[2] Lásd Sámuel első könyve. I—XVI. rész.

a fejedelem a prófétával szemben, a szentírás ezt is közli: Sámuel parancsa ellenére Saul meghagyta Agág király életét, akit legyőzött és foglyul ejtett. Sámuel, akit kegyetlenség hevített, megparancsolta, hogy koncolják fel a szerencsétlen fejedelmet. Saul viszont, aki emberségesebb volt a prófétánál, meg akarta kímélni életét. „Isten embere" azonban magára vállalta az ítélet végrehajtását a szerencsétlen királyon, s „... az úr előtt darabokra vagdalta"; Sault pedig isten haragjával fenyegette, amiért nem volt hajlandó beszennyezni magát a ráparancsolt gyilkossággal. Ekként egy dicséretes és az emberiességnek megfelelő cselekedet azzal a következménnyel járt, hogy „isten szelleme eltávozott Saulból", s ettől a pillanattól fogva az isteni harag és egy próféta gyűlölete sújtotta őt.

A zsidók egész történelmében azt láthatjuk, hogy ugyanez a dühödt szellem uralkodott Izrael valamennyi prófétáján és isten által ihletett emberén; nem láthatunk bennük mást, mint lázadó prédikátorokat, akik örökké azon igyekeztek, hogy felszítsák a tömegek fanatizmusát a többi vallás és azon uralkodók ellen, akik nem hajoltak meg őrületük előtt. Egyszóval: a próféták valóságos fúriák, akik állandóan azon munkálkodnak, hogy mindent összekuszáljanak, viszályt hintsenek, szétszaggassák a zsidó népet, és végül sikerült is teljesen tönkretenniük.

E babonás nép krónikáiban csakugyan azt láthatjuk, hogy a papok és a próféták mindenkor feltűnő befolyással voltak rá, s nagyobb hatalmat élveztek, mint a királyok. Ezek a fejedelmek kénytelenek voltak engedelmeskedni bármely próféta szeszélyének, aki azt állította, hogy látomásai voltak, vagy az istenséggel tárgyalt. Egy próféta sokkal nagyobb tiszteletnek örvendett a tömegnél, mint a legbölcsebb uralkodó. Egy tudatlan és vallásos népnél az egyházi hatalom mindig elhomályosítja a világi hatalmat. A király csak akkor uralkodhat nyugodtan, ha végrehajtja a papság akaratát, amelynek becsvágya és gőgje mindenkor döntő jelentőségű. A zsidó fejedelmek találó bizonyítékokat nyújtanak erről. Hatalmuk mindig bizonytalan volt, amikor nem osztoztak papjaik fanatikus nézeteiben. Ezek ilyenkor zavart keltettek kormányzásukban, gyűlöletessé tették őket a nép előtt, felfordulást okoztak az államban, szörnyű lázadásokat szítottak és írásaikban az uralkodókat a legkedvezőtlenebb színekkel ábrázolták.

Elsősorban a vallási türelem tette a zsidó királyokat gyűlöletessé az úristen vagy sugalmazottai szemében. Amikor a fejedelmek közül a legjózanabbak — országuk felvirágoztatása érdekében — megengedték az idegeneknek vallásuk gyakorlását, a próféták azonnal dühödten kikeltek a legfőbb hatalom ellen, bejelentették a nép pusztulását, urait zsarnokoknak tüntették fel, isteni bosszúval fenyegetőztek, s mindent össze-

LUCAS VAN LEYDEN: DÁVID HÁRFÁZIK SAUL ELŐTT. RÉZMETSZET

kuszáltak. A biblia viszont jutalomképpen szentek gyanánt ábrázolja a papságnak vakon engedelmeskedő királyokat, akik kegyetlen buzgalomtól hevítve, támogatták a papok türelmetlen dühét, vagy bőkezűséget tanúsítottak irántuk.

Efféle erényekkel tűnt ki, mindenki másnál jobban, a szent Dávid király, aki maga is próféta volt, s akit a szentírás kiváltképp „isten kedvére való ember"-nek nevez. Míg ez a fejedelem engedelmessége, adakozása és vallási kegyetlensége révén tiszteletet szerzett népének papjai szemében, magatartásának vizsgálata során csupa olyan cselekedetre bukkanunk, amelyek minden becsületes és értelmes emberben utálatot keltenek. Maga a biblia, amikor magasztalni kívánja, az egyik leggyűlöletesebb szörnyetegnek festi, aki valaha is meggyalázta az emberi nemet.

Csakugyan azt láthatjuk, hogy Dávid a pártütő Sámuellel összejátszva, átveszi kezéből a királyi méltóságot Saul, a törvényes uralkodó rovására. Mivel Dávid képtelen érvényesíteni a lázadó prófétától kapott jogokat, egy ideig nyugton marad. Váratlanul mesés hőstettekkel tünteti ki magát, mint Júdea valamennyi hőse. Ezzel kivívja Saul király elismerését, s az feleségül adja hozzá a leányát. Nemsokára azonban elveszíti apósa kegyét, mert cselszövényei, amelyet a papok és a próféták mindenkor támogatnak, természetesen nincsenek az uralkodó kedvére. Kénytelen elmenekülni az udvarból, hogy elkerülje királya jogos haragját, s Nóbba megy, hogy tanácskozzék Akhimélek főpappal; ez eleséggel látja el őt és híveit. Saul kegyetlenül, s talán meggondolatlanul, megbünteti a lázadó vejét támogató papokat. Dávid a kíséretéhez tartozó haramiákkal egy sivatagba vonul vissza, s onnan be-betör Júdeába és megsarcolja honfitársait. Egy ilyen vállalkozása során Nábál szembeszáll vele, de haragját megenyhíti annak felesége, Abigail, akibe belészeret. Ennek következtében Nábál hirtelen halállal pusztul el, szent hősünk pedig nőül veszi az özvegyet, holott akkor már volt felesége.

Bár kezében van Saul élete, mégis nagylelkűen megkíméli, vagy legalább nincs mersze királyának meggyilkolásához, mivel ez minden kétséget kizáróan felháborodást keltene a nép körében. Saul, aki ismerte emberét, nem dőlt be ennek a nagylelkűségnek. A fejedelmek egyébként ritkán bocsátanak meg azoknak, akik koronájukra törnek. Haramiánk tehát kénytelen az ellenségnél, a filiszteusoknál menedéket keresni. Királyuk, Ákhis, szívesen fogadja. Jótéteményeit és vendégbarátságát Dávid a legrútabb árulással és alattvalói iránt tanúsított kegyetlenkedéssel, aljas fosztogatással hálálja meg. Végül Saul a filiszteusokkal vívott csatában elesik. Szent emberünk, Dávid, ekkor mélységes képmutatással úgy tesz,

mintha lesújtaná ez az esemény, amely pedig vágyainak netovábbja volt. Keservesen megsiratja Sault és fiát Jonathánt, akit előbb már sikerült megnyerni ügyének. Végül álnoksága betetőzéséül, megöleti a királya halálát jelentő hírnököt.

A Saul halála okozta fájdalom nem gátolja meg az érzékeny szívű Dávidot abban, hogy Júda törzsének királyává koronáztassa magát, Saul fiának Isbósetnek rovására, akit a nemzet többi törzse ismer el. Dávid elcsalja tőle tábornokát, Abnert, és Isbóset hamarosan gyilkosság áldozatául esik, Dávid a merénylet révén egész Izrael királyság ura lesz. De nem elégszik meg kicsiny birodalma határaival, hamarosan hadat indít szomszédai ellen, s óriási sikereket ér el, a legyőzöttekkel pedig olyan kegyetlenül bánik, ami csak felháborodást kelthet az emberekben. A biblia egyebek között közli, hogy Dávid Rabba lakosait vasborona alá vetette; másokat téglaégető kemencében égetett meg; hasonlóképpen bánt az ammoniták valamennyi városával, amely a kezébe került.

Vallásossága arra ösztönözte e gaztettek közepette, hogy templomot építsen az úrnak. De az isten, az udvarban élő egyik prófétája által közölte vele, hogy jóakaratával is megelégszik, s nem kívánja, hogy egy fejedelem, aki annyi véres háborúval szennyezte be kezét, béke-templomot emeljen neki.

A szent király dicsőségét — csodálóinak és a bibliának tanúsága szerint — némileg elhomályosította a szépséges Bethsabéhoz fűződő szerelme. Dávid nem érte be azzal, hogy elcsábította Bethsabét, Uriásnak, egyik leghívebb emberének feleségét, hanem arra is gondja volt, hogy Uriás elessék s így kedvére tölthesse örömét. Tábornokának, Joábnak megparancsolta, hogy ezt a tisztet olyan veszélyes állásba küldje, ahonnan nem menekülhet. Isten büntetlenül hagyta ezt a szörnyűséges gaztettet; Dávid megúszta annyival, hogy megalázkodott és bevallotta vétkét Nátán prófétának, aki — az udvari főemberek szokása szerint — nagy ügyességgel és szelídséggel megfeddte bűnéért, amely megbotránkozást kelthetett volna a házasságtörés tekintetében igencsak kényes nép körében.

E zsarnok gyűlöletes uralmát Absolonnak (Dávid egyik fiának) és híveinek néhány felkelése zavarta meg. Ezek kétségtelenül gyakran méltatlankodtak jámbor uralkodójuk galád viselkedése és igazságtalan cselekedetei miatt. Isten jó barátai általában nem törődnek azzal, hogy megszerettessék magukat az emberekkel. Dávidnak mégis sikerült levernie a lázadókat, és élete alkonyán békességben élt. Ezt a nyugalmat arra használta, hogy népszámlálást tartson. Istent azonban bosszantotta ez az értelmes cselekedet: s bár szolgájának sok bűne fölött szemet hunyt,

elhatározta, hogy fényes bosszút áll emiatt. Mégis megkímélte Dávidot, aki bevallotta hibáját. A büntetés csak a megszámlált alattvalókat sújtotta, akik közül isten — a király hibájából — hatvanezret döghalállal pusztított el. Így ábrázolja a biblia az isteni igazságosságot: megbocsát a bűnösöknek, hogy az ártatlanokat meg nem érdemelt büntetéssel sújtsa.

Egy idő múlva a szent férfiú, akiben az évek nem csillapították a nők iránt táplált szenvedélyt, szokott háremétől függetlenül egy Abiság nevű súnemi leányt vett magához, hogy megmelegítse az ágyát. Szent Jeromos állítása szerint, ezt a parázna csínyt képletes értelemben kell magyarázni, s gyengeelméjű az, aki ezt a bibliában elbeszélt eseményt szó szerint veszi. Szerinte Abiság, akit Dávid öregségében ágymelegítőül használ, azt jelenti, hogy a bölcsesség az aggok kísérője. Ha valaki így fog hozzá, akkor az égvilágon semmi sincs, amit a teológia ne tudna igazolni.[3]

Hősünk, amikor közeledni érezte végét, kitagadta az örökségből legidősebb fiát, Adóniát, és a Bethsabétől született Salamont ültette a trónra. A szent próféta nem sejtette, hogy kedvenc fia egy napon istentelenné válik, több felesége lesz, mint apjának, s megtűri államaiban a bálványimádást. Bármint volt is, Dávid halálos ágyán megparancsolta neki, hogy gyilkoltassa meg Joábot, azt a tábornokot, aki egész életében a legnagyobb szolgálatokat tette neki, és pusztítsa el ellenségét, Sémeit, holott korábban megesküdött neki, hogy megbocsátja a tőle elszenvedett sérelmeket.[4]

Így halt meg — halálos ágyán is bűntetteket elrendelve — az a király, akinek egész élete nem volt más, mint bűncselekmények sorozata. Ilyen volt hát ez a híres Dávid, akit a zsidók legnagyobb, legszentebb, legcsodálatosabb uralkodójuknak tekintettek, s akit ráadásul a keresztény hittudósok sem átallanak tökéletes példaképként állítani a királyok elé. Ha csak makacsul nem hunyunk szemet, a biblia e hősében nem láthatunk mást, mint a papok által pártfogolt szélhámost, ocsmány képmutatót, lázadó alattvalót, gyűlöletes bitorlót, aljas házasságtörőt, hitvány gyilkost, gyalázatos nőcsábászt, rút hálátlant — egyszóval, olyan szörnyeteget, akinek fogalma sem volt az erkölcs legszentebb kötelességeiről, s aki arcátlanul csúfot űzött istenből és az emberekből.

Amikor a keresztény vallás papjai egy efféle gonosztevőt akarnak igazolni, amikor ilyen borzalmas példaképet állítanak az uralkodók elé, vajon nem arra csábítják őket, hogy aggály és lelkiismeretfurdalás nélkül kövessék el mindazokat a gaztetteket, amelyekre a gonoszság képes,

[3] Lásd *Szent Jeromos:* Levél Nepos követőihez.
[4] Lásd Királyok könyvei és Krónikák könyvei.

amikor legfőbb hatalmat élvez? Amikor hittudósaink megmutatják, hogy isten milyen könnyen megbocsátja e zsarnoknak leginkább büntetendő cselekedeteit, nem látják talán, hogy ezzel a fejedelmeket olyan bűnökre biztatják, amelyeket egy formális és elkésett bűnbánat mindenkor eltörölhet? Dávidot állítani példaképül egy király elé, ez nyilvánvalóan annyi, mint értésére adni, hogy hasonlíthat egy Tiberiushoz, Néróhoz, Caligulához, feltéve ha hitbuzgó, lelkiismeretesen végzi a vallás szertartásait, bőkezű papjai iránt, és buzgón irtja mindazokat, akik a papoknak esetleg nem tetszenek. Aki azt mondja, hogy Dávid próféta volt, az azt állítja, hogy az úr szelleme a leghitványabb halandók egyikének tisztátalan porhüvelyét használta fel megnyilatkozásához. Aki azt meri bizonygatni, hogy ez a király „isten kedve szerinti ember" volt, az istenkáromlást követ el, s vakmerően azt állítja, hogy isten a bűntárs és bujtogató s az erény ellensége. Mit tett Dávid, hogy levezekelje sok-sok gaztettét, amellyel méltán zúdíthatta magára az ég haragját? Táncolt a frigyszekrény előtt, héber himnuszokat költött, megvallotta a hibáját, azt mondta: „vétkeztem". Ilyen áron vajon melyik zsarnok nem áltathatná magát azzal, hogy szent lehet, és olcsón elfeledtetheti istennel azokat a gaztetteit, amelyeknek alattvalói áldozatul estek? Nyilvánvaló tehát, hogy megrontja a királyokat az, aki egy Dávidot állít példaképül elébük s azt hangoztatja róla, hogy megbánása és vezeklése által isten barátjává lett.

NEGYEDIK FEJEZET

Más próféták szentsége. Ahija, Illés, Elizeus stb.

Láttuk már azokat a forrongásokat, amelyeket Sámuel okozott a zsidó királyságban; most pedig megismerkedünk azokkal a prófétákkal, akik híven követték példáját, és szüntelenül zűrzavart okoztak szerencsétlen hazájukban. A próféta: becsvágyó szélhámos, aki mindenáron szerepet akar játszani, vagy pedig saját illúzióinak fanatikus áldozata, aki azt hiszi, semmiféle emberi meggondolás nem akadályozhatja meg, hogy beteg agyának ötleteit kövesse — ezeket hiúsága égi sugallatnak tünteti fel. Mihelyt egy vallásos egyén feltételezi, hogy istenét szolgálja, nincs többé olyan különcség, amelynek ne hódolna, mivel azt hiszi, mindenkor helyesen cselekszik, amikor meghasonlott tudatának útmutatását követi, számára nincs olyan bűn, amely ne változzék dicséretes cselekedetté. Így a vallási buzgalom, akárcsak a csalás, képes arra, hogy a legelítélendőbb gaztetteket követtesse el lelkiismeretfurdalás nélkül, sőt annyira elvakítsa az embert, hogy az dicsekszik a rosszal, amelyet véghez vitt.

A biblia szerint Ahija próféta volt a fő előidézője annak a híres szakadásnak, amely Salamon fia, Roboám uralkodása alatt két, különálló országgá osztotta Izrael királyságot. Ezek az országok a próféták szította állandó háborúkkal kölcsönösen gyengítették egymást és lassanként a megkaparintásukra vágyó ázsiai fejedelmek könnyű prédájává váltak.[1] A szóban forgó Ahija tudta, hogy uralkodója, Roboám elveszítette a nép kegyét, s ezért rávette Jeroboámot, lázadjon fel ellene. E célból értésére adta, hogy isten királlyá akarja tenni Izrael törzsei fölött. Több sem kellett,

[1] Lásd Királyok első könyve. XI., XIV. rész; Krónika második könyve. IX. rész.

hogy felszítsa egy becsvágyó elméjét. Jeroboám a hiszékeny nép szemében mindig hitelt élvező papok és próféták támogatásával szerencsésen elragadta urától birtokainak egy részét, és az úristen nevében elbitorolta a legfőbb hatalmat, amelyhez születése révén semmiféle joga sem volt. Mégsem tanúsított semmiféle hálát jótevői iránt. Az úristen szelleme nem árulta el prófétájának, hogy Jeroboám bálványoknak fog áldozni. Így még Ahija is, aki trónra segítette, hamarosan kénytelen volt megharagudni és megjósolni neki, hogy hálátlansága büntetéséül, „háza romba dől". Ez pontosan be is következett. A próféták és hűséges papjaik általában értették a módját, hogy olyan intézkedéseket tegyenek, amelyek alkalmasak saját jóslataik valóra váltására. Mindig rendelkezésükre állt egy fanatikus tömeg, s ennek segítségével a próféták rászedték a királyokat, akik gyakran kénytelenek voltak nyugodtan eltűrni az úr küldötteinek szemtelenségeit és sértéseit. Az ég által ihletett próféták ezenkívül más eszközöket is igénybe vettek a fejedelmekkel szemben, akiknek kellemetlenséget akartak szerezni. Mivel Izrael és Júda királyai örökké hadakoztak, a jósok hol az egyik, hol a másik párthoz csatlakoztak, saját érdekeiknek megfelelően; s minthogy mindig bizonyosak lehettek a csőcselék támogatásában, könnyűszerrel a maguk javára billenthették a mérleget. Amikor egy fejedelem magára vonta a próféta haragját, úgy a próféta általában valamilyen becsvágyó emberhez fordult, akit alkalmasnak vélt saját céljai támogatására. Azt mondta neki, isten őt szemelte ki arra, hogy bosszút álljon az uralkodón, akivel elégedetlen. Az pedig, akire a próféta választása esett, attól fogva egy jelentős pártra támaszkodhatott az országban, és rendszerint sikert aratott az isten embere által javasolt vállalkozásaiban.

Végül, amikor a próféták ártani kívántak valamilyen királynak, rossz hírét költötték alattvalói előtt, elcsüggesztették katonáit, szerencsétlenséget és vereséget jósoltak nekik, isteni haraggal fenyegették őket és értésükre adták, hogy sohasem tudnak helytállni az ellenség erőivel szemben, amelyekkel hamarosan meg kell küzdeniük. A „látnokok" egyúttal összejátszottak az ellenpárttal, és embereik útján isten nevében bátorították azokat, akiknek meg akarták szerezni a győzelmet. Ilyen szerepet játszanak tehát a bibliában a próféták, akiket az istenség a fejedelmek és a népek elpusztítására rendelt, s akik az előbb említett szakadás óta állandóan vallási háborúkat folytattak.

A többi között Akháb, Izrael királya is az ég haragjának célpontja lett. A szentírás a legistentelenebb zsarnok gyanánt ábrázolja. Feltétlenül rosszallást keltett a prófétákban azzal, hogy feleségül vette Jézabel bálványimádó hercegnőt és Szamariában megtűrte felesége isteneinek tisz-

teletét. Ez a bűnös engedékenység és ez a szentségtörő frigy egy ájtatos hivő szemében mindenképpen elegendő volt ahhoz, hogy utálatossá tegyen egy fejedelmet. Illés buzgalma fellángol a romlott király ellen. Szemére veti bűneit és istentelenségét; aszályt és éhínséget jövendöl, ami alkalmas eszköz a népek nyugtalanítására. Ezek a csapások állítólag három esztendeig tartottak. Isten valószerűbbnek találta, hogy egy egész népet éhhalállal pusztítson el, mintsem hogy megváltoztassa egy király elhatározását. Ezen idő elteltével, az úristen meghagyta Illésnek, prófétájának, hogy keresse fel ismét Akháb királyt, és szemére vesse Baál tiszteletét. Az uralkodót bosszantotta Illés merészsége, s előbb megfenyegette a prófétát; de az — bizonyára a csapások miatt elcsüggedt, hiszékeny nép hathatós támogatásával — elegendő tekintéllyel rendelkezett ahhoz, hogy négyszázötven bálványimádó papot vagy hamis prófétát lemészároljon.[2]

Jézabelt viszont roppantul bosszantotta papjai kegyetlen kivégzése. Illés — bár továbbra is élvezte az úristen és a nép pártfogását — mégis kénytelen volt elmenekülni, hogy elkerülje a királyné haragját. Egy ideig a pusztaságban tartózkodott, ahol egy angyal vigasztalta balsikeréért. Majd elhagyta remetelakát, hogy újabb zavart keltsen az országban. Azt állította, isten parancsára Hazáelt Szíria királyává, Jéhut pedig Izrael királyává kell felkennie. Miután e két hatalmas ellenséget uralkodója ellen haragította, beállított az udvarába, és szemére vetette zsarnoki kegyetlenségeit. Két év múlva Akháb elesett a szíriaiakkal vívott csatában. Ami pedig Jézabelt illeti, Jéhu — miután megszerezte a koronát — kidobta az ablakon és tetemét a kutyáknak vettette. E kalandok után Illés, akinek jellemében a szelídségnek nyoma sem volt, újabb égi csoda segítségével végzett ellenségével. Két ízben égi tűzzel sújtotta azt a két kapitányt, akit azért küldtek ki, hogy Akházia szíriai király elé vezessék őt, mert az betegsége miatt tanácsát akarta kikérni. A próféta azt jósolta neki, hogy belehal betegségébe. E jeles tettei jutalmául — a biblia szerint — Illés tüzes szekéren az égbe száguldott.

Próféta-palástját és kétszínűségét tanítványára, Elizeusra hagyta; ez Illés parancsára otthagyta az ekeszarvát, hogy Izraelban a prófétamesterséget gyakorolja, amely igencsak kifizetődővé vált. Egyébként, amikor ez az ember prófétának adta ki magát, szemlátomást nem szerezte meg azt a türelmes és szelíd jellemet, amelyet egy szenttől el lehet várni. Néhány gyermek ugyanis mulatságosnak tartotta az ábrázatát és csúfolódott vele. S e zsenge korban annyira megbocsátható hiba miatt, a

[2] Királyok második könyve. I. rész; Királyok első könyve. XVII—XIX. rész.

JAN SAENREDAM A. BLOEMAERT UTÁN: ILLÉS AZ ÉGBE REPÜL

próféta medvéket hívott elő, és azok felfalták a meggondolatlan gyermekeket. Isten nem ismeri a tréfát, ha valaki vakmerően sértegetni merészeli embereit.

Izrael legkiválóbb prófétái alaposan beleártották magukat minden politikai ügybe. Míg Elizeus Damaszkuszban volt, Hazáel szíriai tábornok, azzal az ürüggyel, hogy tanácsot kér ura, a király betegsége miatt, tárgyalt a prófétával. Ez közölte vele, hogy a király betegsége egyáltalán nem halálos; ám megjósolta Hazáelnek, hogy ő lesz Szíria királya, vagyis értésére adta, nagyon helyes volna, ha kihasználná az alkalmat a korona megkaparintására. Hazáel megértette a szent ember szándékát, és mikor visszatért a szíriai udvarba, a jóslat igazolásául megfojtotta uralkodóját az ágyában, s magát kiáltatta ki királynak.

Elizeus úgy vélte, jogában áll koronákat osztogatni, és egyik tanítványa által Izrael királyává szentelte Jéhut, s egyúttal megparancsolta neki, irtsa ki Ákháb egész nemzetségét, mivel az — mint láthattuk — igencsak gyűlöletessé vált az úr prófétáinak szemében. A trónbitorló Jéhu híven végrehajtotta a parancsot saját érdekében, s ezáltal békésen élvezhette a koronát, amelyet erőszak révén szerzett meg. A hitbuzgó fejedelmek ilyen híven teljesítik az úristen parancsait, amikor érdekük ezt kívánja.[3]

A júdeai próféták imént vázolt történetéből egyébként kitűnik, hogy ezeknek a szent férfiaknak egyáltalán nem voltak olyan elképzeléseik a király személyéről, mint amelyekkel a kereszténység később azt felruházta. Ez a vallás ugyanis az uralkodók személyét szentnek és sérthetetlennek tekinti. Azt állítja, hogy a királyokat maga az istenség rendelte, s még a legmegrögzöttebb zsarnokok ellen sem szabad merényletet elkövetni. Ezek az elvek kétségtelenül merőben különböznek azoktól, amelyeket a régi zsidó próféták követtek, akik könnyűszerrel megszabadították a földet bármely fejedelemtől, ha az szerencsétlenségére nem tetszett nekik. Bár a keresztény vallás elméletileg látszólag eltért e tekintetben a júdeai próféták tanításától, az egyház papjai a gyakorlatban mégis hűségesen követték a szent férfiak példáját. Királyokat döntöttek meg, koronákat osztogattak, alattvalókat mentettek fel uralkodójuknak tett hűségesküjük alól. Sőt, az ószövetségből vett elvek még az újszövetség idején is gyakran szolgáltak ürügyül arra, hogy az egyház számára kellemetlen uralkodókat eltegyék láb alól. Seregnyi példa bizonyítja előttünk, hogy a keresztény papság nem engedelmeskedett jobban a világi hatalmaknak, mint Izrael prófétái és papjai. A kereszténység számára nincs

[3] Lásd Királyok első könyve. III. rész; Királyok második könyve. II. rész.

bizonytalanabb kérdés annál, vajon szabad-e elpusztítani a zsarnokot vagy nem. Egyformán tiszteletre méltó tekintélyek nyilatkoztak igennel és nemmel erről a fontos problémáról. Kiváló szentek, egész szerzetesrendek, tudós teológusok azt állították, hogy nyugodt lelkiismerettel meg lehet ölni az eretnek és az egyház ellen lázadó uralkodót, míg mások tiltakoztak az olyan tanítás ellen, amely a fejedelmek életét állandóan veszélybe sodorja és az államokat a legszörnyűbb zavaroknak teszi ki. A királyok számára halálos veszélyt rejtő tan ellenfelei azonban nem vették figyelembe, hogy e tétel minden pontját szentesíti a biblia és jóváhagyja az ószövetségi szentek viselkedése, akik mindmáig tiszteletre méltó személyiségnek és követendő példaképnek számítanak minden jó keresztény számára. Aki ezt a kegyetlen tanítást kárhoztatja, az a prófétákat és a szentlelket is kárhoztatja, amelynek ihletésére ez utóbbiak hivatkoznak. Talán azt mondhatja valaki, hogy a sugalmazott emberek kiváltságokat élveztek és olyan cselekedeteket követhettek el, amelyek tilosak voltak azok számára, akik nem élvezték az isteni sugallatot. Erre azt válaszoljuk, hogy a keresztények között mindenkor voltak és lesznek jámbor rajongók vagy szélhámosok, akik azt hitték, hogy isten sugallja őket vagy legalábbis így tettek. Vajon a keresztények pápája nem tartja magát csalhatatlannak, vagyis isten által ihletettnek minden ítéletében? Ezek a pápák pedig — a zsidó próféták példájára — uralkodókat döntöttek meg, alattvalókat lázítottak fel, fejedelmek ellen irányuló merényleteket hagytak jóvá, az ég nevében üldözéseket, mészárlásokat tanácsoltak, amelyek a vallás hasznát, vagy saját érdekeiket szolgálták.

Végül, hogy elhallgattassuk azokat, akik szerint az ószövetségi próféták és szentek példáit manapság már nem kell követni, feltesszük a kérdést, vajon e királyok számára halálos tanítást valaha is elítélte ünnepélyesen az egyház? Ezek a teológusok, akik annyira ügyelnek a legcsekélyebb eretnekség száműzésére, s oly éberen igyekeznek megtartani a keresztény tanítást a maga tisztaságában, soha, semmit sem tettek a királyok személyének megvédésére a vallási fanatizmus támadásaival szemben.[4]

[4] A híres Jean Gerson, a párizsi egyetem kancellárja és a francia király követe a konstanzi zsinaton, minden erőfeszítés és a teológia által élvezett tekintélye ellenére sem tudta sohasem kieszközölni a zsinattól a ferences Jean Petit könyvének elítélését, amelyben az igazolni próbálta az orléans-i hercegnek a burgundi herceg által történt meggyilkolását. Petit azt állította, hogy minden alattvalónak joga van kezet emelni a zsarnokra. Íme Petit javaslata: „minden zsarnokot dieséretre méltóan és megérdemelten megölhet bármely hűbérese vagy alattvalója mégpedig bármely módon, kelepce által, hízelgés vagy talpnyalás révén is; mindenféle esküdözés vagy szövetkezés ellenére, bármilyen bírói ítélet vagy végzés megvárása nélkül." Lásd *Gerson:* Művei. V. köt. Aquinói Tamás, az egyik kiváló egyházatya, ugyanezt a tant hirdette, s ezt később elfogadták a jezsuiták és főképp Mariana és Busenbaum.

A papságnak még azok a tagjai is, akik leghangosabban szavalnak az efféle merényletek ellen, lármájuk ellenére, továbbra is mélységesen tisztelik azokat a prófétákat, akik a biblia tanúsága szerint lázadók, bujtogatók, gyilkosok voltak.

Íme, mennyire alkalmasak a biblia nagy mintaképei arra, hogy a népek erkölcseit formálják, hogy meglágyítsák s hűségessé tegyék őket! A fejedelmek vajon sohasem érzik, hogy saját érdekük követeli alattvalóik felvilágosítását, azért, hogy kijózanítsák őket vak és ostoba bizalmukból a nagyravágyó papok iránt, akik roppant hatalmat akarnak szerezni az emberek lelkén s ez egyúttal veszélyezteti a fejedelmek hatalmát a testük fölött. A papság mindig csak azokhoz az uralkodókhoz hű, akik engedelmesek szeszélyeik iránt és hajlandók szolgálni céljaik megvalósításában. A csalók és a rajongók szeszélyei és céljai azonban mindig nagyon károsak az uralkodókra és alattvalóikra. A mózesi törvény korában a főpap és hívei örökké a legfőbb hatalom ellen hadakoztak; az újszövetség idején pedig az egyházi hatalom örökké hadakozott a világi hatalommal. A keresztény népek, amelyek majdnem mind olyan babonásak, mint a zsidók, előítéleteikkel azt érik el, hogy a legjobb uralkodók nem rendelkeznek a szükséges hatalommal és erőforrásokkal, hogy megszerezzék a népeknek az őket megillető jólétet. A fejedelmek — akiket gyakran erre kényszerít a nép babonás hite — nem ismernek más politikát, mint szövetkezni a papsággal avégből, hogy alattvalóikat mélységes vakságban tartsák, amely gyakran nagyon veszélyes azokra is, akik őket kormányozzák. Az igazság és az erkölcs az egyetlen eszköz arra, hogy a népeket és a fejedelmeket boldoggá tegyék és kiragadják a csalók gyámsága alól, akik becsapják őket. Az ész összeegyeztethetetlen a hittel, mivel ennek tárgya az ész megsemmisítése. A népek mindig esztelenek lesznek, ameddig elhitetik velük, hogy a tudatlanság, a hiszékenység, az oktalanság az istenség kedvére van, ameddig az uralkodók, papjaik cinkosai, szembeszállnak a felvilágosodás terjedésével.

ÖTÖDIK FEJEZET

A próféták írásai. Ésaiás, Ezékiel, Jeremiás, Jónás stb.

Ha az ószövetségi próféták és az isteni sugallatú emberek viselkedésében nem találtuk a szentség tanújeleit, akkor műveikben sem találunk semmiféle bizonyítékot bölcsességre vagy szentségre, bár ezeket a műveket isteni ihletettségűnek tartják. Csakugyan, miként lehet felismerni az isteni ihletet e homályos, érthetetlen írásokban, amelyek látszólag csak arra valók, hogy az elmét sötétségbe döntsék? Feltételezhető-e, hogy egy isten, aki elhatározta, hogy megnyilatkozik az emberek előtt, csak rejtvényekben és talányokban beszéljen, amelyeket lehetetlen megfejteni? Bölcs ember csak azért hallatja szavát, hogy megértsék. A zsidók istene pedig csupán azért beszél, hogy hallgatóit és olvasóit zavarba ejtse.

Ha a rejtélyes nyelvezet méltatlan egy olyan istenhez, aki szándékait fel akarja tárni a halandók előtt, mindenképp nagyon megfelel azoknak az érdekeknek, akik be akarják csapni őket. A szélhámosoknak szükségük van álarcra. A titokzatos hang arra való, hogy felcsigázza az átlagember kíváncsiságát, aki mindig azt képzeli, hogy amit nem ért meg, abban roppantul csodálatos dolgok rejlenek, s amit felér ésszel, azt csak megveti. Másrészt, a szélhámosok kétértelmű kifejezéseket keresnek, amelyek segítségével kibújhatnak, ha valaki hidegvérrel boncolgatni kezdi állítólagos sugallataikat. Aki őszintén fel akarja világosítani az embereket, hogy okuljanak, az világosan beszél velük és nyíltan felfedi előttük amit tud, vagy amit tudni vél. Az igazság nyelve egyszerű és mindenki számára érthető; a hazugság nyelve mindig homályos.

A keresztények joggal gúnyolják ki azokat a jóslatokat, amelyeket hajdan a hazug papok mondtak a pogányság hamis isteneinek nevében.

Mégis, minthogy a jóslatok tömegében akadt néhány, amely a véletlen folytán teljesült, sokan azt hitték, hogy ezek a jóslatok természetfölötti okoknak köszönhetők, s a démonoknak, a hazugság és a sötétség szellemeinek kell tulajdonítani őket, akik gyakran előrelátták az eseményeket és megmondták az igazságot. De ha elfogulatlanul vizsgáljuk a zsidók által nagyra becsült héber próféták jóslatait, amelyeket a keresztények vallásuk alapjainak tekintenek, vajon kevesebb kétértelműséget találunk bennük, mint Apollónak vagy Püthiájának jóslataiban? Szó sincs róla: a zsidó próféták írásaiban még nagyobb sötétséget találunk, és ha jóhiszeműen tanulmányozzuk őket, csupa olyan jövendöléssel találkozunk, amelyet csak azok vesznek észre világosan, akiket teljesen vakká tett a hit. Csak különös magyarázatok, erőltetett értelmezések, allegóriák, alaptalan vagy hamis feltevések révén sikerül kibogozni azt, amit valaki bennük mindenáron találni kíván. Csak teológusaik tudják megmutatni a próféták műveiben azt, amit akarnak; de csakis olyanoknak, akik hajlandók megtalálni bennük mindazt, amit útmutatóik kívánnak.

A keresztények tehát csak nem sokat okoskodó és minden vizsgálatot megtiltó hitük befolyására rendelkeznek azzal a kiváltsággal, hogy az ószövetségi próféták valamennyi írásában messiásuk világos megjövendölését látják. Már Mózes első könyvében világos utalást találnak rá, Jákob egyik jóslatában, ahol Szkilóról beszél. De mindmáig még azt sem tudták eldönteni, vajon ez a Szkilo ember vagy város neve. Furfangos bibliamagyarázóink és hiszékeny tanítványaik ezenkívül világosan látják Jézus Krisztust egy szűztől való csodálatos születését Ésaiás egyik kitételében is, ahol ez a próféta nyilvánvalóan a saját feleségéről beszél, akinek isten parancsára — mint ezt gyanútlanul elbeszéli — gyermeket nemzett. Hittudoraink, állításuk szerint Jézus szenvedését és halálát látják abban a jelképes értelmű képben, amelyet ugyanez a próféta a zsidó nép szerencsétlenségeiről fest, ahol is e népet szenvedő ember alakjában ábrázolja.[1] Jézust vélik látni azokban a történetekben is, amelyeknek nyilvánvaló célja az, hogy fellengős és prófétai stílusban beszámoljanak azokról az eseményekről, amelyeknek tanúi voltak a zsidók történeteinek szerzői.

Ha valaki így fog hozzá, akkor egyetlen költemény, regény vagy történet sem akad, ahol ne találna olyan jóslatokat, amelyeket bárkire alkalmazhat. Az igazi nevek megváltoztatásával, jelképek és allegóriák segítségével, Homérosz Iliászában vagy Vergilius Aeneisében is éppoly könnyen meg lehet találni a messiást, mint a júdeai próféták isteni írásaiban. Ezek ugyanis nemcsak jósok és igehirdetők voltak, hanem egy vad nép

[1] Lásd Ésaiás könyve. L. rész.

költői és történetírói is, amelynek tetszését csak álmokkal, csodálatos látomásokkal, talányokkal, ábrándképekkel lehetett kiérdemelni, amelyeket az az isteni sugallat kétségtelen jeleinek tartott. A nőket, a gyermekeket és a tömeget sokkal kevésbé hatja meg az egyszerű és világos elbeszélés vagy az igaz történet, mint a csodálatos regények és rémmesék, amelyek működésbe hozzák képzelőerejüket. A hazugságnak és a borzalmaknak az átlagember számára több a varázsa, mint az egyszerű igazságnak.

De ha lemondunk a gyermekes előítéletekről és megvizsgáljuk a próféták műveit, nem találunk mást, mint koruk történetét dagályos és regényes zagyvasággal ékesítve, jelképes előadásban, homályos stílusban elbeszélve. Egyszóval arra a megállapításra jutunk, hogy ezeket a műveket szemlátomást inkább a részegség és a hibbantság sugallta, mintsem egy bölcsességgel és értelemmel eltelt isten szelleme.

Sőt mi több, ha a nekik tulajdonított művek alapján elemezzük ezeknek az isteni embereknek az erkölcseit és viselkedését, akkor egyáltalán nem okulunk e szent személyiségek példáján, hiszen ők maguk olyan históriákat hagytak ránk, amelyeket előrelátásból el kellett volna titkolniuk az utókor elől.

Jeremiás például megőrizte számunkra az asszírok által feldúlt hazája pusztulásának patetikus történetét; de nem volt annyira elővigyázatos, hogy eltitkolja azt a gyűlöletes szerepet, amelyet saját maga játszott e polgártársai számára oly tragikus esemény során. Hiszen azt látjuk, hogy baljós jövendöléseivel elcsüggesztette honfitársait, rádöbbentette őket a védekezés hiábavalóságára, bebizonyította nekik, hogy meg kell hajolniuk az asszír hatalom előtt, amely készen állt arra, hogy leigázza és fogságba hurcolja őket. A próféta az általa előre látott szerencsétlenségek közepette azonban egyáltalán nem veszítette el a fejét, vagyont szerzett, földbirtokot vásárolt abban az országban, amelyről előre tudta, hogy el kell pusztulnia. Prófétai elméjével előre megsejtette, hogy kegyelmet talál annál az ellenségnél, amelynek hódítását ügyesen megkönnyítette. Nem is csalatkozott prófétai feltevéseiben. Az asszír uralkodó meghagyta tábornokának, Nabuzáradánnak, hogy nagyon vigyázzon isten emberére és védelmébe vegye minden vagyonával együtt.[2]

Tehát Jeremiás maga gondoskodik arról, hogy áruló és szélhámos színében tűnjék fel, akinek jóslatai csupán arra valók, hogy hazáját kiszolgáltassák és Jeruzsálemet az ellenség kezére játsszák, amely aztán a zsidókat hatalmas birodalmába szállítja s ezzel véget vet Izrael királyságnak.

[2] Lásd Jeremiás könyve. XXXIX. rész, 9. vers; LII. rész, 12. vers.

Ha felháborodunk Jeremiás álnok viselkedésén, akkor bizonyára megbotránkozunk néhány más próféta írásain, akit szintén isten által ihletettnek tartanak. Miként lehet például elhinni, hogy egy isten, akit az erkölcsi feslettség ellenségének és a tisztaság barátjának tartanak, valóban azt parancsolhatta Hóseás prófétának, hogy egy könnyűvérű nőt válasszon feleségül, hogy kapcsolatukból utódok szülessenek? De ez még nem elég: a hóbortos látnok azt képzeli, hogy isten parancsára nemsokára még egy házasságtörő asszonyt is feleségül kell vennie, akinek kegyeit tizenöt ezüstön, egy hómer árpán és egy letek árpán[3] vásárolja meg. Origenész úgy találta, hogy ilyen botrányos házasság csak prófétai látomásnak vagy puszta allegóriának tekinthető. Ezt a nézetet, amelyet az egyiptomiak fogadtak el, hevesen támadták a szíriai keresztények, akik azt állították, hogy Hóseás házassága valóságos volt és mivel az úr parancsára történt, nem lehet tisztességtelennek számítani. A keresztények tehát, egy hóbortos júdeai látnok becsületének mentegetésére, azzal vádolják istent, hogy megszegte a tisztaság és a becsületesség változhatatlan törvényeit, amelyekért a mózesi törvény idején síkra szállt.[4]

Ki az, aki pirulás nélkül elismételhetné mindazokat a szemrehányásokat, amelyekkel az úristen Ezékiel által két bukott nőt illet? Miként lehet elmondani azokat az ocsmány részleteket, amelyekkel e valóban cinikus próféta szemérmetlenül leírja Oholá és Oholibá gyalázatos paráznaságát?[5] Egyesek azzal az állítással vágják ki magukat, hogy ezekkel a részletekkel e szabad szájú próféták a zsidó népet vádolják erkölcstelenségéért. Vajon a szentlélek nem tudná kevésbé illetlen erényre szólítani népét? Szükséges-e ezért olyan kicsapongások felháborító képét elébe tárni, amelyekre csak pirulhat bárki, akiből a feslettség nem ölt ki minden szemérmet? Azt ugyan közlik, hogy Ezékiel olvasása a harminc évesnél fiatalabb zsidók számára tilos volt. De nem furcsa, hogy éppen a fiatalságot tiltották el az istenség által sugalmazott könyvek olvasásától, nehogy azok megrontsák erkölcseit? Egyesek kitartanak amellett, hogy isten a sugalmazottjainak diktált művekben alkalmazkodott az ókori zsidók nem éppen finom stílusához, és olyan kifejezéseket használt, amelyek erősen megdöbbenthették őket. Ha valaki azzal az állítással igazolja a biblia e botrányos részleteit, hogy a manapság a becsületes embereket felháborító kifejezések egyáltalán nem keltettek ugyanolyan hatást a júdeaiak körében — erre azt válaszoljuk, hogy a mindent előre látó isten-

[3] Lásd Hóseás könyve. I., III. rész.
[4] Lásd *Basnage:* Az ó- és az újszövetség története.
[5] Lásd Ezékiel könyve. XVI., XXIII. rész.

LUCAS VAN LEYDEN: JÓZSEF APJA ÁLMÁT MAGYARÁZZA. RÉZMETSZET

nek tudnia kellett volna, hogy ezek a könyvek valamikor olyan olvasók kezébe kerülnek, akik megbotránkozhatnak rajtuk, sőt kétségbe vonhatják, hogy az istenség valaha is efféle gyalázatosságokat nyilatkoztathatott ki.

A keresztény teológusok, akik erőnek erejével igazolni próbálják az ilyen aljasságokat, egy becsületes pogánynál olyan elveket találhatnak, amelyektől pirulniuk kellene. Maximus Tyrius, azokról a túlságosan sikamlós szerelmi képekről szólva, amelyeket Platón Szókratésznek tulajdonít, megállapítja: „Ha valaki becsületes cselekedeteket illetlen szavak alá rejt, ez nagyon különös és igen veszedelmes dolog. A becsületeset szégyenletes dologgal leplezni, és azt, ami hasznos lehet, csak a káros külszíne alatt ábrázolni, ez nem olyan emberre vall, aki jót akar tenni, hanem olyanra, aki ártani akar."[6] Alkalmazható ez az Énekek Énekére is, amelyről azt állítják, hogy a szentlélek prófétai módon akarta ábrázolni benne Jézust és az egyház szellemi házasságát.

Az, amit az előbb a próféták könyveinek egyes részleteiben levő illetlenségekről mondtunk, a könyveikben található szemérmetlen és nevetséges látomásokra is vonatkozik. Hiszen aki ezeket olvassa, úgy vélheti, hogy egy bölcs isten szentjeivel egy olyan bohóc szerepét akarta játszatni, aki túlságosan hitvány ahhoz, semhogy a jó társaság megtűrje.[7]

E borzalmaktól és szemérmetlenségektől eltekintve, amelyeket a próféták írásaiban találunk, akadnak még olyan körülmények is, amelyek nagyon alkalmasak arra, hogy jövendöléseiket gyanússá tegyék előttünk. Mindenki tudja, hogy a zsidóknak voltak *igaz* és *hamis* prófétáik. Mármost hogyan lehet megkülönböztetni őket? Mindnyájan azt vallották, hogy isten látomások vagy álmok útján megismertette velük akaratát. Isten látszólag e két módszert használta, mint ezt maga a biblia is tanúsítja.[8] Tehát a zsidóknál mindenki, akinek különös álmai voltak, isteni sugallatúnak képzelte, vagy ilyennek adta ki magát. Ennélfogva bármely rajongó vagy szélhámos, ha álmot látott, azt a jogot bitorolta magának, hogy prédikáljon a királyoknak s ábrándképeivel zavart keltsen a nép körében. Mózes ugyan kijelentette az izraelitáknak, hogy éppen a jövendölések következményei révén különböztethetik meg az igaz és a hamis prófétákat.[9] De ha ez így van, akkor a zsidók miként szerezhettek bizonyosságot prófétáik sugallatainak igaz voltáról, kiváltképp akkor, amikor ezek olyan eseményeket jósoltak, amelyek csak nagysokára telje-

[6] Lásd *Maximus Tyrius:* Beszédek. 6. fejezet.
[7] Lásd Ezékiel könyve. III—IV. rész.
[8] Lásd Mózes negyedik könyve. XII. rész, 6. vers.
[9] Lásd Mózes ötödik könyve. XVIII. rész, 13. vers.

sültek? Akháb király és Izrael népe például miként győződhetett meg a maga korában Ésaiás híres jóslatának valóra válásáról, amely szerint „egy szűz méhében fogan és fiat szül, kit Emmanuelnek neveznek" stb. amit a keresztények Jézus Krisztusra alkalmaznak, holott ő több évszázaddal Ésaiás jóslata után jött világra?

Azt mondják nekünk, hogy az igazi próféták, amikor küldetésük iránt kétség merült fel, valamilyen *jelet* vagy *csodát* adtak, s ebből nyomban kitűnt, hogy őket isten küldte. A zsidók szent könyvei szerint azonban ez a módszer nemigen volt biztos. Valójában azt láthatjuk, hogy a mágusok számos csodát műveltek azokkal szemben, amelyeket Mózes és az úristen küldöttei hajtottak végre. Sőt mi több, Mózes V. könyvében arra figyelmeztette az izraelitákat, hogy amikor hamis próféta tesz csodát, akkor isten megkísérti a népet.[10] Tehát a zsidók felfogása szerint a csodatettek nem nyújthattak elegendő bizonyítékot egy próféta isteni küldetéséről.

A zsidók prófétáikkal szemben bizonyára azért voltak annyira makacsul hitetlenek, mert maga a biblia gyakran a csaló szerepét játszatja istennel, aki örömét leli abban, ha becsapja az embereket, megkeményíti a szíveket, elvakítja a tanácsért hozzá fordulókat, s aki prófétái által valótlanságokat jövendöl. Így például, isten arra kényszeríti Jónás prófétát, hogy az ő nevében közölje a niniveiekkel, hogy Ninive negyven nap alatt elpusztul.[11] Holott istennek előre kellett látnia, hogy ez a jóslat nem válik valóra, s haragját a niniveiek bűnbánata megengeszteli. Azt olvashatjuk, hogy isten embere, aki féltékenyen őrködött saját becsületén, ez alkalommal nagyon neheztelt az örökkévalóra, mert az hazugságokat mondatott vele.

A bibliában találunk más jövendöléseket is, amelyeket a valóság egyáltalán nem igazolt. Mózes első könyvében például azt láthatjuk, hogy Noé megátkozza Kámot s megjósolja, hogy ivadékai a fivérei utódainak szolgái lesznek. A valóságban pedig a Sémtől származó zsidók később az egyiptomiak rabszolgái lesznek, akik éppen Kám ivadékai, fia Miczráim révén; és sehol sem találjuk nyomát annak, hogy a zsidók valaha is az egyiptomiak urai lettek volna.[12] Ugyanezek az izraeliták a filiszteusok rabjaivá váltak, akik Kám utódai fia, Kanaán által.

Mivel azok a jelek, amelyekből az igaz és a hamis prófétákat fel lehet ismerni, nagyon is bizonytalanok voltak, nem szabad csodálkoznunk, ha

[10] Lásd Mózes ötödik könyve. XIX. rész.
[11] Lásd Jónás könyve. III. rész, 4. vers.
[12] Lásd Mózes első könyve. IX. rész.

azt látjuk, hogy Júdea fejedelmei és népei gyakran igen rossz fogadtatásban részesítették az úristen küldötteit. A hosszú tapasztalat ugyanis bizonyára megtanította őket, mit kell tartaniuk ezekről a látnokokról és a csalók e tömegéről, akiknek veszedelmes őrültségei oly gyakran dúlták fel a nemzet nyugalmát. Júdeában mindaddig voltak próféták, amíg a nép ostobasága módot nyújtott szélhámosságaikra; s ezek könnyűszerrel rászedték a mindent elhinni hajlandó embereket. Miután a zsidók visszatértek a babiloni fogságból, már nem találni náluk prófétákat. Joggal gondolhatjuk, hogy ez a mesterség végül is teljesen elveszítette hitelét.

Mégis azt láthatjuk, hogy időnként isten által sugallt emberek tűntek fel Izraelben, vagyis egyes csalók erőnek erejével fel akarták eleveníteni a hiszékeny nép előtt azt a szakmát, amely, mint tudták, elődeik számára nagyon előnyös volt. A tömeg, amely nem gyógyult ki egészen hóbortjaiból, csatlakozott több olyan férfihoz, aki félrevezette, olyan reményt keltve benne, hogy az isteni kegy visszatér, és Izrael országa helyreáll. Hamarosan látni fogjuk, milyen sikereket ért el e hittérítők egyike, akinek tanítványai új vallást tudtak építeni a Mózes alapította hit romjain.

HATODIK FEJEZET

Megjegyzések az ószövetségi erkölcsökről

Az ószövetség szentjeiről, hőseiről, prófétáiról festett hű kép után könnyen mondhatunk ítéletet azokról az erkölcsökről, amelyek a nagy szellemei által vezérelt elvakított nép körében uralkodhattak. A közönséges ember általában vezetőit igyekszik utánozni. Ennek alapján milyen lehetett a zsidók erkölcstana, akiket ilyen szentek neveltek, ilyen prédikátorok oktattak, s akiket az efféle vezetők kormányoztak?

Láttuk Mózes felháborító viselkedését, akinek kegyetlensége révén sikerült a zsidókat saját igájába hajtani. Bár népét kivezette az egyiptomiak rabságából, ezt csupán azért tette, hogy sokkal keményebb rabigába döntse. A legkorlátlanabb hatalmú zsarnokká válik; vérfürdővel kényszeríti engedelmességre a népet. Felhasználja isten nevét, hogy palástolja becsvágyát és azokat a gaztetteket, amelyeket uralma fenntartásához szükségesnek vélt. Végül a családjához tartozó papokra ruházza azt a jogot, hogy bűncselekmények által elnyomják az általa leigázott szerencsétleneket.

Kétségtelenül Mózes kemény zsarnoksága kényszerítette az izraelitákat oly gyakran arra, hogy zúgolódjanak, felkeljenek, visszasírják egyiptomi rabságukat, s fellázadjanak a gonosz isten ellen, aki olyan kegyetlen uralkodót adott nekik. Valóban azt láthatjuk, hogy a zsidók szüntelenül lázongtak Jehova és prófétája ellen. Gyakori bálványimádásba süllyedésük nyilvánvalóan azt bizonyítja, hogy ezek a szerencsétlenek megelégelték ádáz istenük kegyetlenségét, papjainak zsarolásait, kegyenceinek szélhámosságait. Más nemzetek istenségeiben kerestek támaszt, mivel ezek a népek szemlátomást boldogabbak és szerencsésebbek voltak.

A szemük láttára művelt sok-sok csoda ellenére is érezték bilincseik teljes súlyát. Bár vezetőik szüntelenül elvakították őket, mégis észrevették, hogy a mindenható kedvenc népe a legszerencsétlenebb a földkerekségen. Az ég nevében tett hízelgő ígéretek dacára, kénytelenek voltak saját vérük hullatásával meghódítani az ígéret földjét. A magasságbeli, a seregek istene, állandóan alulmaradt a csatákban; s ahelyett, hogy leheletével szétzúzta volna ellenségeit, népe és ő maga kénytelen-kelletlen meghódolt a kanaániak istenei előtt, akik szilárdan ragaszkodtak birtokaikhoz és ahhoz a hódolathoz, amelyet élveztek. Bármennyire vakon hivőknek is tartanák az izraelitákat, ezek végül bizonyára észrevették, hogy hódításaikkal kizárólag papjaikat szolgálják, és e szélhámosok a kikényszerített költséges áldozatok, a rítusok és a szertartások által módját ejtik, hogy a nemzet minden javát megkaparintsák, s azt pedig koldussorba döntsék. Valóban, mint John Selden angol tudós rámutatott, csupán az ún. tized, amelyet a zsidóknak a törvény értelmében a leviták és a papok számára fizetniük kellett, jövedelmük egyötödét emésztette fel, nem számítva mindazt a terhet, amit az áldozatok, az engesztelések és az állandó szertartások jelentettek, amelyeket a papok bizonyára busásan megfizettettek.[1]

Kétségtelenül ezek az igazi okai a zsidók szüntelen lázadásainak és annak a leküzdhetetlen hajlandóságnak, amelyet mindenkor a bálványimádás iránt tanúsítottak. A királyok, akik vallásuk által maguk is a papok igájába kerültek, igen gyakran előnyben részesítették a bálványok tiszteletét istenük imádásával szemben. Néhányan közülük legalábbis azt hitték, hogy a papság hatalmának csökkentése végett helyénvaló megtűrni az idegen vallásokat, holott ez — mint láthattuk — a papok és isten által sugalmazottak számára mindig megbocsáthatatlan bűnnek látszott; olyan bűnnek, amelyet e csalók minden korban gondosan felhasználtak azon szerencsétlenségek megokolására, amelyek a zsidó népet éppen vallási vakbuzgalma miatt sújtották.

Mózes, aki korlátlan hatalomra törekedett a zsidók fölött, nem elégedett meg azzal, hogy a maga kieszelte vallás kötelékeivel fűzze őket önmagához, hanem még azt is akarta, hogy ezek a bilincsek tartósak legyenek. Ezért elhitette velük: istenük féltékeny isten, aki utálja a többi istent, azt követeli, hogy valamennyit száműzzék a Föld színéről, s azt parancsolja, hogy elvetemült imádóikat könyörtelenül irtsák ki.

A zsidók törvényhozója ezzel a hitvány furfanggal ércfalat emelt népe és valamennyi többi nemzet közé. A zsidók, akik egyedül saját papjaik-

[1] Lásd *Bernard:* Hírek az irodalom világából. XXII. köt. 493. old.

nak tartoztak engedelmességgel, a többi ember ellenségeivé váltak. Így kölcsönös gyűlölet keletkezett. Azt hitték, nekik minden szabad az olyan lényekkel szemben, akiket az ő istenük haragja sújt. Mózes számítóan szabadjára engedte minden szenvedélyüket azok ellen, akiket visszataszító, szánalomra méltatlan lényeknek ábrázolt. Ezek iránt nem tartoznak semmivel, és lelkiismeret-furdalás nélkül bármit művelhetnek velük.

E vallási elvek következtében, amelyeket Mózes szabott és az utána következő vezetők szüntelenül támogattak, az ószövetség állandóan tagadta az erkölcs és az államközi jog legnyilvánvalóbb szabályait. Saját országukon kívül semmi sem volt számukra szent. A vallási türelmetlenség, a rablás, az árulás, az álnokság parancs volt számukra, s istenüknek kedves cselekedetnek számított. Egy szó mint száz, ennek a bibliai népnek életelvei meglehetősen hasonlítottak a berber kalózokéhoz, akik az európai tengereken fosztogattak.

Míg viselkedésük miatt gyűlöletessé váltak más népek szemében, odahaza sem voltak boldogabbak. Mivel Izrael országa állandóan isteni sugalmazottak, csalók, demagógok, lázító népszónokok prédája volt, akik próféták gyanánt szüntelenül háborgatták az elméket — nyugalmat sohasem élvezett. A zsidók történelme számunkra nem egyéb, mint felfordulások, lázadások, gyilkosságok és merényletek szakadatlan sorozata, amelyeket mindenkor olyan egyének okoztak, akik magukat a magasságbeli küldötteinek tartották. Szenvedélyes prédikációk révén isten népe sohasem élt békében, és végül is szomszédainak rabságába süllyedt.

Már láthattuk, hogy a különböző korokban a zsidókat leigázó fejedelmek sohasem találtak bennük hűséges és engedelmes alattvalókra. A vallásuk által felbőszített, prófétáik hiú ígéretei miatt gőgös, és uraik iránt gyűlölettel és megvetéssel eltelt izraeliták elég gyakran a legkegyetlenebb bánásmódot szenvedték el tőlük. Egyes bálványimádó uralkodók, akik országukban minden isten tiszteletét megtűrték és akik gondolkodásmódja miatt senkit sem zaklattak, kötelességüknek hitték a zsidókat üldözni, sőt kínzásokhoz folyamodtak, hogy megtagadtassák velük vallásukat, amely a köznyugalommal és az alattvalói engedelmességgel összeegyeztethetetlen.

A zsidókat ezek folytán, főként a szíriai görög királyok (Nagy Sándor utódai) üldözték. Ezek az uralkodók úgy vélték, kénytelenek kegyetlenül eljárni egy fékezhetetlen néppel szemben, amely mindig a papok igáját akarta viselni. Ezek az üldözések azonban csupán mártírokat szültek. Ezek a makacs emberek hajlandók voltak vérüket ontani egy olyan vallásért, amely mindenkor szerencsétlenséget okozott nekik, s végül oda vezetett, hogy a rómaiak megsemmisítsék és szétszórják ezt a fanatikus,

lázadásra mindenkor kész népet. Egy vakbuzgó zsidó szekta, az úgynevezett zelóták, visszautasították mindenféle földi uralkodó elismerését, s inkább a legkegyetlenebb kínzásokat szenvedték emiatt. Ez a fanatikus szekta hamarosan feloszlott, de Néró uralkodása idején újjászületett. Zelótáink — akik kétségtelenül azt hitték, hogy vérszomjas törvényük szentesíti működésüket, ekkor elvegyültek honfitársaik között —, gyilkolni kezdték azokat, akik szerencsétlenségükre nem tetszettek nekik. De nem elégedtek meg e bűnökkel, hanem vakmerően megtámadták a rómaiakat. Vespasianus uralkodása idején a Titus által ostromolt Jeruzsálemben – vallásosságuk ellenére — a legkegyetlenebb bűncselekményeket és a legfelháborítóbb szentségtörő tetteket követték el. Főképp a szerencsétlen város megadását ellenezték, és makacsságuk nemzetük végromlását idézte elő.

Miután országuk elpusztult és népük szétszóródott a Föld kerekségén, nem lettek megfontoltabbak és éppoly vakon ragaszkodtak vallásukhoz, holott abban találhatták minden bajuk igazi okát. Továbbra is kitartottak atyáik elvei, papjaik és prófétáik vakbuzgó szabályai mellett. Minden országban elnyomás és megvetés volt a sorsuk, s ők továbbra is megtartották vallásuk tételeit. A keresztények legkegyetlenebb üldözésének célpontjaivá váltak. Ez utóbbiak százszorosan visszaadták e szerencsétlen népnek azt a türelmetlenséget és vallási kegyetlenséget, amelyet az szent könyveiből merített. Ezek a keresztények, akik éppoly tudatlanok és barbárok voltak, mint az ószövetségi zsidók, ezeknek ivadékait a legszörnyűbb kínzásokkal pusztították el, növelték mártírjaik számát, s hogy megkaparintsák javaikat, igen gyakran éppoly igaztalan, mint esztelen bűnökkel vádolták őket. Így talál a vakbuzgalom mindenkor ürügyet arra, hogy gonoszságot tegyen.

Mivel a zsidók manapság igen gyengék, nem tölthetik ki a környező népeken a könyveik sugallta szent haragot; mivel azonban a keresztények ugyanezekből a könyvekből merítették az üldöző szellemet, nem meglepő, hogy az „isten házának buzgalmától" hevítve, kérkednek a zsidók bántalmazásával és pusztításával, akiket úgy tüntetnek fel előttük, mint akiket isten — aki hajdan annyira szerette őket — haragjával sújtott. Ha ezek az üldözők képesek volnának józanul gondolkodni, akkor rájönnének, hogy a jóság istene sohasem dédelgethetett egy türelmetlen és barbár népet; még kevésbé parancsolhatott neki kegyetlenségeket; végül pedig nem sugallhatott olyan elveket, amelyek nyilvánvalóan mindenféle erkölcs elpusztítására irányulnak. A zsidók megégetése helyett, akik jelenlegi állapotukban már nem gyakorolhatják vallási buzgalmukat, a hivő kereszténynek inkább borzadniuk kellene az ószövetség történeteitől,

egyáltalán nem kellene utánozni hőseiket és szentjeiket, inkább félniük illene azoktól a gyászos következményektől, amelyekkel a vallási fanatizmus és az üldözés jár.

A valláso's zsidók mindmáig megtartották a vak tiszteletet a papok vagy rabbik iránt. Úgy fordulnak hozzájuk tanácsért, mint valami orákulumhoz. Úgy vélik, „írástudóiknak hitelt kell adni, ha azt mondanák, hogy a balkéz a jobb és a jobbkéz a bal".[2] Ezek a rabbik, a homályos és gyakran teljesen érthetetlen írások magyarázata ürügyén, valamiféle állítólagos „hagyományra" hivatkoznak, amelynek segítségével egy sereg modern regét toldanak hozzá az ősi mondákhoz. A talmud dajkameséi szolgálnak az ószövetségi dajkamesék megmagyarázására. Ezek az írástudók, akik egyes-egyedül foglalkozhatnak a biblia tanulmányozásával, valamilyen értelmet igyekeznek felfedezni benne a kabbala segítségével. Sok tudós ebben vélte Spinoza nézeteinek valódi forrását megtalálni.[3] Így válnak a babona révén ateistákká.

Az efféle kalauzok nemigen képesek ésszerű erkölcsre tanítani híveiket. E szőrszálhasogatók különös döntéseit meglepetéssel olvashatjuk. A rabbik valójában azt tanítják, hogy „ha valakit váratlan szerencsétlenség ér, miután valamit esküvel ígért, s amit történetesen megbán, akkor csak egy bölcshöz vagy három gyengeelméjű személyhez kell tanácsért fordulnia, s azok felmentik esküje alól".[4] A rabbik és a zsidó valláserkölcs arra szorítkozik, hogy aprólékos gonddal teljesíti azokat a törvényes rendelkezéseket és gyermeteg szertartásokat, amelyek szerzőjének vallásuk az istent tartja. Sem nem becsületesebbek, sem nem méltányosabbak az idegenek iránt, mint őseik. Azt hiszik, nekik mindig minden szabad a hitetlenekkel és az eretnekekkel szemben. Írástudóik például arra tanítják őket, „hogy a talált tárgyat vissza kell adni tulajdonosának, ha csak nem pogány", s kifejezetten megtiltják visszaadását egy ilyen embernek.[5]

Egyszóval, a zsidók nagyon ájtatosok, ragaszkodnak vallásukhoz, igen híven teljesítik az általa rendelt nevetséges és aprólékos szertartásokat, s rendkívül engedelmesek papjaik iránt. De általában semmilyen valódi, a társadalomra hasznos erényt nem látni vallásukban. A közöttük levő becsületes és erényes emberek megszegik annak a törvénynek az elveit, amely szemlátomást arra irányul, hogy az embereket összeférhetetlenné

[2] Ugyanott, XVII. köt. 668. old.
[3] Ugyanott, XXIX. köt. 632. old.
[4] *Le Clerc:* Egyetemes Könyvtár. XII. köt. 37. old.
[5] Lásd *Bernard:* Hírek az irodalom világából. XXVIII. köt. 84. old., *Le Clerc:* Egyetemes Könyvtár. XII. köt. 36. old.

tegye, mivel az általa mintaképül ajánlott biblia és a szentek bizonyára ilyen hatást gyakorolnak. Aki egy ilyen könyvet isteni sugallatúnak tekint, és saját magatartásának szabályait belőle meríti, csakis igazságtalanná válhat, vagyis teljesen erkölcstelenné.

Egyébként maguk a rabbik is szemlátomást gondoskodtak arról, hogy megvédelmezzenek bennünket saját szent könyveikkel szemben, és csökkentsék tekintélyüket. A talmudban egy olyan irányelvet találunk, amely nagyon alkalmas arra, hogy valamennyi ószövetségi írásművet kétessé tegye előttünk. Ugyanis kifejezetten az áll benne, „hogy a törvény szövege megváltoztatható, amikor arról van szó, hogy fenn kell tartani Izrael Istenének dicsőségét, s félő, hogy nevét meggyalázzák".[6] Ez alighanem elegendő annak bebizonyítására, mennyire becsülhetjük azokat a műveket, amelyeket a papok szenteknek tüntetnek fel. Ha feltételezzük, hogy azoktól származnak, akiknek e könyveket tulajdonítják, akkor Mózes óta napjainkig vajon hány jámbor rabbi hamisíthatta meg azokat, Izrael istene dicsőségének fenntartása ürügyén? E rabbik irányelvét különben hűségesen követték a keresztények hittudorai, akik, mint hamarosan láthatjuk, számtalan „jámbor csalásra" vetemedtek, isten dicsőségének nagyobbítása, vagyis saját álláspontjuk érvényesítése érdekében. Azt is láthatjuk majd, hogy a keresztények vezetői nem tettek mást, mint ugyanazt az utat követték, amelyet a zsidó papok jelöltek ki számukra. Még manapság is ráillik a keresztények által átvett zsidó erkölcsökre az a kijelentés, amelyet csaknem tizenhét évszázaddal ezelőtt tett egy régi gondolkodó: elterjedtek az egész földkerekségen; miután legyőzték, törvényeket szab a győzteseknek.[7]

[6] *Le Clerc:* Egyetemes Könyvtár. XXIV. köt. 141. old.
[7] Lásd *Szent Ágoston:* Isten országáról. VI. köt. 2. fejezet.

MÁSODIK RÉSZ

A kereszténység vagy az újszövetség szentjei

ELSŐ FEJEZET

Jézus Krisztusnak és tanításának szentsége. Szűz Mária

Az ószövetség szentjeiről imént rajzolt kép kellőképp megmutatta számunkra, hogy e jeles személyiségek erkölcsei egyáltalán nem voltak követésre méltóak azok számára, akik helyes fogalmat kívánnak alkotni az erkölcsről. Vizsgáljuk meg tehát, hátha jobb példákat találunk az újszövetségi szentek között. Nézzük meg, vajon a kereszténység — mint ezzel dicsekszik — a zsidóságnál tökéletesebb mintaképeket alkotott-e, s valóban jobbá tette azokat, akik felvették ezt a vallást és a legnagyobb pontossággal követték. Ez a vizsgálat képessé tesz bennünket arra, hogy ítéletet mondjunk a keresztény vallásról. Megmutatja, hogy ez a vallási rendszer a halandóknak nyújtott erkölcsi javak révén valóban méltó-e istenhez. Tisztázza számunkra, vajon a kereszténység alapítója csakugyan kiváló szent, isten fia volt-e — mint ezt imádói állítják.

Vizsgálatunkat tehát magánál Jézus Krisztusnál kezdjük. Mérlegre tesszük egyes cselekedeteit és elveit, anélkül azonban, hogy aprólékosan részleteznénk életét, hiszen feltehetően mindenki eléggé ismeri. Jelenleg csak néhány olyan vonásra térünk ki, amely nyilvánvalóan megcáfolja azokat az isteni kiválóságokat, amelyeket a keresztények vallásuk alapítójában látni vélnek.

Itt egyáltalán nem szándékozunk elismételni azokat az okokat, amelyek a hitetlenekben kétséget ébresztenek Jézus küldetése, istensége iránt: hiszen elég sok más mű olyan kifogásokat támasztott a kereszténységgel szemben, amelyek mindeddig csak azok számára látszottak megoldhatóknak, akiknek szemében a hit minden gondolkodást feleslegessé tesz, vagy akiket az elfogultság, érdek és szellem süketté tett a hatásos érvekkel

szemben. Itt most egyáltalán nem vizsgáljuk azt, miként válhatott isten emberré; miként születhetett egy szűztől; miként szenvedhetett és halhatott meg a természet ura. Egyáltalán nem bíráljuk egy olyan isten viselkedését, aki az igazságosság megsértése nélkül halálba tudta küldeni ártatlan fiát, hogy megváltson egynéhány bűnös teremtményt. Nem ejtünk szót egy olyan mindenható isten gyengeségéről, aki minden erőfeszítése ellenére sem tudta leküzdeni a zsidók csökönyösségét, és akit saját teremtménye, az ördög juttatott abba a könyörtelen kényszerhelyzetbe, hogy feláldozza tulajdon fiát, mert csak így tudta megsemmisíteni a gonosz hatalmát a világon. Nem vitatjuk az evangéliumok hitelességét, amelyek megőrizték számunkra Krisztus vallásalapításának történetét. Nem vonjuk kétségbe azoknak isten által történt sugalmazottságát, akik e művekben gyakran meglehetősen ellentmondó részeket írtak. Feltételezzük, hogy az evangéliumok teljesen igazak, a történetírók őszintén és jól tájékozottak a számunkra elbeszélt eseményekről. Ennélfogva megvizsgálunk ezen események közül néhányat, s igyekszünk megállapítani, vajon Jézus Krisztus valamennyi cselekedete valóban méltó-e egy istenemberhez, vagy emberi formába öltözött istenhez, és vajon a neki tulajdonított tanítás is éppoly jó-e, éppoly hasznos-e az emberiségre nézve, éppoly alkalmas-e boldoggá tételére, mint azt imádói állítják.

Miután átfutottuk Jézus Krisztus magatartásának néhány vonását és etikájának egyes részleteit, megvizsgáljuk apostolainak viselkedését és közismert tanítását, s fontolóra vesszük egész tevékenységüket. Azután rátérünk a számtalan mártírra, akit a kereszténység csupa olyan tekintélyeknek tüntet fel, akikkel szemben nem merülhet fel kifogás. Röviden elemezzük az egyháztanítók, az egyházatyák, a lelkipásztorok erényeit. Értékeljük a sok-sok remete és a híres vezeklők érdemeit, akiknek szentségét a keresztények csodálják. Végül általános megjegyzéseket teszünk a szenteskedőkről és a szentekről, s így képet alkothatunk a vallásnak a keresztények erkölcseire gyakorolt befolyásáról. E vizsgálat révén megtudhatjuk, vajon csakugyan igaz az, hogy isten fia megváltotta az embereket a bűn rabszolgaságából; vajon a szentek követésre méltó mintaképek s valóban igaz-e az, hogy az erkölcs oly szorosan összefügg a keresztény vallással, hogy nélküle semmiféle erény nem volna a Földön.

Az igazi keresztény szemében Jézus minden kiválóság mintaképe. Olyan ember szemében azonban, akiből hiányzik a hit, ez a mintakép nem látszik alkalmasnak arra, hogy legalábbis minden tekintetben válogatás nélkül utánozzák. Ami mennyei tanítását illeti, ez aligha csodálatos azok előtt, akik — s ezek sokan vannak — úgy vélik, hogy ennek az erkölcstannak ésszerű részét sokkal jobban kifejtették számos pogány

szerző írásai, mint az evangéliumok. Krisztus természetfölötti erkölcséről pedig azoknak, akik csak a természethez és az észhez fordulnak tanácsért, az a véleményük, hogy használhatatlan az emberek számára, nem egyeztethető össze a társadalom szükségleteivel, s egyedül néhány fanatikus szerzetes részére felel meg, akik viszont nem tudnak semmi hasznot hajtani a társadalom számára.

A szülők iránti engedelmesség egyike az első kötelességeknek, amelyeket a természet számunkra előírt; mégis meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy bizonyos körülmények között Jézus megtagadta ezt a kötelességet. Azzal az ürüggyel, hogy a mennyei atyja által reárótt kötelességeket teljesíti, földi szüleinek igen élénk aggodalmat okoz több napos elmaradásával. Ezek tűvé teszik a környéket, majd a templomban akadnak rá, ahol a tizenkét éves fiúcska a hittudorok között prédikál. Szelíd szemrehányással illetik, amiért ekkora ijedelmet okozott. Jézus pedig olyan választ ad, amely egyáltalán nem árul el hálát és engedelmességet.[1]

Galileában, a kánai menyegzőn anyja könyörgő hangon emlékezteti arra, hogy a vendégeknek elfogyott a boruk. Az istenember erre haragra gyúl anyja ellen, és szigorúan kérdi: „Mi közöm nékem te hozzád, oh asszony?"[2] Ez a vonás csak azzal a feltételezéssel menthető, hogy e pillanatban isten fia éppúgy kapatos állapotban volt, mint a többi vendég, akik számára mégis hajlandó volt némi vizet borrá változtatni. Máskülönben elfelejthette volna Jézus, hogy isten azt rendeli a tízparancsolatban: tiszteld atyádat és anyádat?

Nemigen helyeselhető Jézus magatartása, amikor az erőszakkal kiűzte a templom előcsarnokában tartózkodó árusokat, akik csupán azért voltak ott, hogy a hivőket ellássák az úr törvénye által szigorúan elrendelt áldozatok bemutatásához szükséges áldozati állatokkal. E cselekmény miatt természetesen Jézust hívei kivételével mindenki közcsendháborítónak tartotta, aki szigorú büntetést érdemel.[3]

A hitetlenek, akik úgy vélik, hogy egy isteni mindenhatósággal felruházott istenembertől csakis a jóság tanújeleit lehet várni, megbotránkoznak azon a csodán, amelyet Jézus a gadarénusok földjén művelt, ahol kiűzött egy seregnyi ördögöt egy megszállott testéből, majd megparancsolta nekik, hogy disznókondába költözzenek, és az állatok, tulajdonosaik kárára, egy tóba vetik magukat. Azok, akikben nincs hit, ezt a csodát éppoly igazságtalannak, mint nevetségesnek találják.

[1] Lásd Lukács ev., II. rész, 42—50. vers.
[2] János ev., II. rész, 3—4. vers.
[3] Máté ev., XXI. rész, 12—14. vers.

Teológusaink nemigen csodálhatják a megváltót, amikor az a legszörnyűbb szitkokat szórja az ország papjaira, hittudoraira és bíráira. Az efféle eljárás egyáltalán nem alkalmas arra, hogy ezeket a maga pártjára állítsa. Egy szó mint száz: ebben a viselkedésben nem látszik sem óvatosság, sem szelídség, sem a magas tisztséget viselő személyeket megillető tisztelet. Legalábbis nem tételezhető fel, hogy a papság nagyon örülne, ha a keresztények Jézus Krisztus példáját követve, a papok ellen szónokolnának.

Sokan csodálkoznak és megütköznek azon, hogy Jézust mindig csak igen rossz társaságban lehetett látni. Valóban, olyan züllött nőket hurcolt magával, mint Magdolna, ez a bájai árusításán meggazdagodott kurtizán, vagy Johanna, Khúza házasságtörő felesége, aki állítólag meglopta férjét, mielőtt elhagyta, hogy a messiást kövesse. Elképzelhető, hogy az ilyen társaság nemigen hangolhatta a becsületes embereket a messiás javára. Jézus ugyan válaszol az efféle egyénekkel való érintkezés miatt tett szemrehányásokra: „A betegeknek, s nem az egészségeseknek van szükségük orvosra." A keresztények felfogása szerint azonban minden egészséges vagy beteg embernek egyaránt szüksége van erre a mennyei doktorra.

Egyes okoskodók különösnek és gyanúsnak találják, hogy Jézus nagy csodái csak olyan kevés embert győztek meg a szemtanúk közül. Meglepődnek azon, hogy az evangéliumban elbeszélt sok-sok csodatett ellenére, az írástudók és a farizeusok még „égi jelet" kívántak tőle. S végképp elképednek azon, amikor isten fia, aki unos-untalan bőkezűen ontja csodáit, kereken visszautasítja, hogy egyetlenegy, döntő csodát műveljen néhány művelt személyiség előtt, aki a zsidó csőcseléknél inkább tudna súlyt adni küldetésének.

Még az evangéliumban is van két olyan részlet, amely merőben ellentmondónak látszik azok számára, akikben nem él hit.

Az egyikben Jézus kijelenti, hogy „ha én teszek bizonyságot magamról, az én bizonyságtételem nem igaz".[4]

A másikban pedig azt mondja, „hogy ha magam teszek is bizonyságot magamról, az én bizonyságtételem igaz".[5] Nehéz kitalálni, hogy e két kitétel közül melyiknek kell hitelt adni.

A bibliabírálók általában kevés nyíltságot és őszinteséget találnak Jézus viselkedésében és beszédeiben: hol világosan kijelenti, hogy ő isten fia, hol pedig köntörfalaz és kibúvókat keres. Kilétéről hallgatást paran-

[4] János ev., V. rész, 31. old.
[5] Ugyanott, VIII. rész, 14. vers.

csol a megszállottakból kiűzött ördögöknek és a meggyógyított betegeknek; és mégis haragszik azokra, akik nem hajlandók elismerni.

Különösképp felháborítónak látszik sokak szemében egy hírhedt hazugság, amelyet az evangélium közöl Jézusról. Amikor ugyanis megkérdezték, elmegy-e Jeruzsálembe egy ünnep megünneplésére, határozottan azt felelte, hogy nem megy. Néhány nap múlva mégis titkon elindult oda, hogy félrevezesse ellenségeit, jóllehet egy isten eléggé hatalmas, semhogy féljen tőlük vagy becsapja őket.

Jézus — akinek mint istennek, elsősorban jóstehetséggel kell rendelkeznie — azt jósolja és tanítványaival azt jósoltatja, hogy az utolsó ítélet küszöbön áll. Ez az ítélet azonban mindmáig nem jött el, és a világot szemlátomást egyhamar nem fenyegeti vég.

A Jézus-féle különleges erkölcsi rendszerben nem található más, mint csupa túlzás, ami megfelel a remetéknek, de teljesen alkalmatlan a társadalomban élő lények számára. Nyilvánvalóan emiatt tekintik ezt a morált isteninek. Nem meglepő tehát, hogy magasztos parancsolatait és tanácsait oly ritkán fogadják meg. Az a kevés fanatikus, aki követni iparkodott — mint ezt később láthatjuk — nem vált a társadalom hasznos tagjává. Erkölcstanában Krisztus szinte arra törekszik, hogy hallgatóit elszigetelje, legszentebb kötelékeiket is megszakíttassa velük, hogy kizárólag a maga pártjára vonja őket.

Egyáltalán nem épületes látvány, amint isten fia kijelenti, hogy „nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem hogy fegyvert. Mert azért jöttem, hogy meghasonlást támasszak az ember és az ő atyja, a leány és az ő anyja, a meny és az ő napa közt" stb.[6] Egy jó moralista nyilván inkább azon igyekeznék, hogy szorosabbra vonja, semmint meglazítsa ezeket a szent és édes kötelékeket.

Csakis felháborodhatunk azon, amikor Jézus Krisztus egy „hamis sáfárt" dicsér, aki becsapja urát, hogy barátokat szerezzen. Isten fia azt tanácsolja hallgatóinak, utánozzák őt, és „szerezzetek magatoknak barátokat a hamis mammonból, hogy, mikor meghaltok, befogadjanak benneteket az örök hajlékokba"[7].

Egyáltalán nem meglepő, hogy az esendő keresztények oly gyakran megfeledkeznek az evangéliumi erkölcs szertelen elveiről; hiszen maga Jézus is elfelejtette őket. Hiszen azt mondta valamikor, hogy ha valaki pofont kap egyik orcájára, az tartsa oda a másikat is; de amikor a szanhedrinban fölötte ítélkező főpap egyik poroszlója megütötte, egyálta-

[6] Máté ev., X. rész, 34. vers.
[7] Lukács ev., XVI. rész, 8—9. vers.

lán nem nyújtotta oda a másik orcáját, és csak üggyel-bajjal tűrte el ezt a sérelmet.[8]

Végül isten fia, feltámadása után, igencsak konok makacsságot tanúsított, amikor csupán tanítványainak volt hajlandó megmutatnia magát. Ezek a titkos megjelenések csakis azokat győzhették meg, akik már amúgy is teljesen meg voltak győződve istenségéről. Azt állítják, hogy Krisztusnak, mivel nyilvánosság előtt halt meg, a nyilvánosság előtt kellett volna feltámadnia a zsidók megtérítése érdekében. Ez a kézzelfogható csoda bizonyára sokkal nagyobb hatást tett volna a legelfogultabb elmékre is, mint apostolainak és követőinek valamennyi kétes beszámolója, akik azóta annyira fáradoznak, hogy olyan embereket találjanak, akik puszta szavukra elhisznek egy ekkora csodát.

A logikusan gondolkodó emberek általában igen különösnek találják Jézusnak a zsidók iránt tanúsított viselkedését, és nem tartják összeegyeztethetőnek egy olyan isten jóságával, bölcsességével és igazságosságával, akit egyenesen azért küldtek a Földre, hogy megreformálja a zsidó vallást és kifejezésre juttassa az isteni akaratot a választott nép előtt. Júdeai tartózkodása alatt ez az isteni küldött meglehetősen különös szerepet játszik azok előtt, akiket meg akar téríteni. Szemlátomást fejébe vette, hogy csapdákat állít nekik, megkísérti, elvakítja, rideggé teszi őket. Végül is, isteni hatalma ellenére, semmiben sem ér el sikert, s láthatólag azon iparkodik, hogy saját küldetését meghiúsítsa, s így módja legyen szerencsétlenségeket zúdítani azokra, kiknek megmentésére jött. Mit szólnának egy olyan követhez, akit uralkodója teljhatalommal ruház fel, hogy lázadó alattvalóival tárgyaljon, s az mindent elkövet, hogy megakadályozza tárgyalása sikerét? Az ilyen követet kétségtelenül jogosan vádolnák kötelességszegéssel, csalással, rosszhiszeműséggel, őrültséggel, alkalmatlansággal. Az őt szolgálatába fogadó, és viselkedését ismerő fejedelem, csak égbekiáltó igazságtalanságból és oktalanságból büntethetné meg azokat az alattvalóit, akik nem adtak hitelt egy ilyen küldött szavainak, főképp ha ez csak az illető uralkodó már előzőleg közismert szándékaival homlokegyenest ellentmondó és gyanús megbízólevelet mutat fel előttük.

Jézus azzal a megbízatással jelenik meg a zsidók előtt, hogy kibékítse őket istennel; küldetésében azonban kudarcot vall. A zsidók megölik az isteni követet, és missziójának balsikere révén jobban összevesznek az istenséggel, mint valaha: az isten kénytelen örökre elhagyni azt a népet, amelyet mindenható jóakarata tudott megjavítani. Azok, akikben nem

[8] Lásd János ev., XVIII. rész, 22. vers.

DÜRER: AZ UTOLSÓ VACSORA. FAMETSZET

él a teológiai szőrszálhasogatáson megedződött hit, az ilyen fura viselkedésben nem látnak semmi olyat, ami méltó az isteni bölcsességhez és mindenhatósághoz; hiszen az istenség puszta akarata és győzedelmes kegyelme által könnyűszerrel legyőzhette volna mindazokat a nehézségeket, amelyeket a zsidók megátalkodottsága támasztott, melyet viszont az üdvösség ellensége sugalmazott. Valójában Jézus az egész újszövetségben akadály a zsidók számára, akiket meg akar téríteni; az örökkévaló nagyszabású terveit meghiúsítja ellenfele, az ördög. Isten fia úgy halt meg, hogy az nem járt semmi haszonnal a kedvelt nép számára. Az emberiség megtérítésének nagy műve a tanítványokra vár, egy olyan isten tanítványaira, aki maga semmit sem ért el.

Kicsodák tehát ezek az emberek, akik sikert arattak abban a vállalkozásban, amelyben maga az isten kudarcot vallott? Csupa faragatlan tuskó, akikből hiányzik minden bölcsesség, s Jézus ezeket részesíti előnyben a művelt emberekkel szemben, hogy evangéliumának hirdetői legyenek a Földön. Az efféle választás gyanúsnak tűnik azok számára, akik logikusan gondolkoznak; az értelmes emberek azt hiszik, hogy a tudós és kiválasztott személyek tanúsága meggyőzőbb lett volna, mint a hiszékeny kézművesé vagy földművesé, akit egyszerűen el lehetett szédíteni és könnyen rávenni arra, hogy igazoljanak néhány dajkamesét, ha abból hasznuk származik. Ezekre a nehézségekre azonban azt felelik, hogy az evangélium egyáltalán nem a gondolkodó emberek számára íródott; hogy a mindenható örömét leli, ha elképeszteti az embereket; hogy ez a bölcsesség nem egyéb, mint bolondság, és isten csak azokat ajándékozza meg vele, akiket örök kárhozatra szán. Végül, azt mondják nekünk, hogy a faragatlan apostolok jövendölésének sikere az isteni mindenhatóság fényes csodája, amelynek kezében az emberiség üdvére leghitványabb és leggyengébb eszközeink is igen hatásossá válnak.

Hamarosan megvizsgáljuk e hittérítők magatartását. E mű további részéből megtudhatjuk, hogy azok az előnyök, amelyeket jóslataikból és példáikból az emberiség merített, tényleg olyan jelentősek, olyan nagyok-e, olyan isteniek-e, mint ezt a keresztények elhitetik önmagukkal. Látni fogjuk, vajon ez a tan őket magukat jobbá tette-e, tanítványaikat és szent követőiket pedig összeférhetőbbekké, önzetlenebbekké, emberségesebbekké és szelídebbekké változtatta-e.

Addig is, a hitetlenek, hacsak az isteni sugallat fel nem világosítja őket, a keresztények messiásában nem látnak mást, mint egy ismeretlen pártvezért, aki még a leghiszékenyebb nemzetnél is képtelen volt fontos szerepet játszani, s ezért csak a magához valóak között igyekezett híveket toborozni. Elindul kalandokat keresni néhány halász támogatásával, aki-

ket kiszakít mindennapi munkájukból. Igyekszik titkon zavart szítani az egyszerű emberek között, néhány könnyű sikert arat falun, de alaposan megüti a bokáját, mihelyt felül akar emelkedni körén és a városban tűnik fel. Józan honfitársai lenézik, hitvány szélhámosnak tekintik. Csupán a falvakban, vidéken talál annyira együgyű embereket, akik mellé szegődnek. S bár a hiszékeny emberek kárára sikerül is fenntartania magát csapatával együtt, nyomban kudarcot vall, mihelyt megjelenik Jeruzsálemben, s amikor mozgolódást szít, próbálkozását elfojtják, és a kalandor kénytelen menekülni. Balsorsa azonban mindig visszavezeti a fővárosba, ahol sohasem képes becsülettel helytállni. Hiába csődítette össze az együgyű tömeget, hogy az utána tóduljon, királyának kiáltsa ki, hozsannát harsogjon nyomában. Ezt a pillanatnyi diadalt azonban csakhamar a hős tragikus halála követi. Mint valamennyi csaló, aki magára vonja a bíróság figyelmét, szégyenletesen pusztul el, rosszul kitervelt vállalkozásának áldozatául esik.

Íme, ilyen színben látják a hitetlenek a keresztények messiását még híveinek irodalmi hagyatéka után is. Bőséges hit nélkül Krisztusban — akit az evangélium a legtökéletesebb mintakép gyanánt ábrázol — csak rajongót vagy ügyetlen szélhámost lehet látni, aki ki akarta használni a zsidók közt élő népi hiedelmeket, s ezért magára vonatkoztatta szent könyveik kecsegtető, kusza jóslatait, és aki — mint sokan mások — megbűnhődött egy olyan kísérletért, amelynek gyümölcseit később egyesek learatták.

Mielőtt e fejezet végére érnénk, nem mulaszthatjuk el, hogy ne ejtsünk szót Jézus anyjáról, aki a keresztények szerint mindig szűz maradt, még szülés után is. A keresztények szemében ő a legfőbb szent a paradicsomban; egyes keresztény szektáknál pedig, főképp az asszonyok és a tömeg körében, még istennél is sokkal szeretetteljesebb hódolatban részesül. Az semmi esetre sem tagadható, hogy a római egyház alá tartozó országok többségében Szűz Máriát valóban bálványimádó kultusszal tisztelik, az „ég királynőjének", „frigyszekrénynek", „paradicsom kapujának", „bűnösök menedékének" stb. nevezik; imákat és fogadalmakat intéznek hozzá, akárcsak az istenhez, aki — főképp ha olyan hangulatú, amilyennek hittudoraink ábrázolják — joggal lehet féltékeny egyik teremtménye iránti szertelen tisztelet miatt. A legutóbbi századokban főként a jezsuiták irányították híveik áhítatát sokkal inkább Szűz Máriára, mintsem fiára vagy akár a magasságbélire. Ez utóbbit szemlátomást megfosztották isteni felségjogától, s azt Jézus anyjára ruházták, és nyilvánvalóan őt tették meg a természet uralkodójává és a hódolat legfőbb tárgyává. Az iránta tanúsított imádat következtében ez a szent szűz szemlátomást

teljesen elhomályosította az istenséget, legalábbis a hívek túlnyomó többségének elméjében.

A Máriáról alkotott kiváló vélemény annyira meggyökeresedett a keresztények fantáziájában, hogy a zsidók és a pogányok által ellene terjesztett kósza hírek nem ingathatják meg a jámbor lelkek beléje vetett hitét.

Origenész közli, hogy Celsus — a kereszténységet cáfoló pogány filozófus — szerint Jézus anyja munkájából élő, szegény falusi nő volt, akit jegyese, József ácsmester elűzött, miután bebizonyosodott róla, hogy megcsalta egy Panther nevű katonával. Celsus még azt is hozzáfűzi, hogy Mária, aki kénytelen volt ide-oda kóborolni, titokban szülte meg Jézust, s amikor ez felnőtt, Egyiptomba utazott, és Jézus ott tanulta meg azokat a titkokat, amelyek képessé tették, hogy csodákat vagy — ha úgy tetszik — meglepő bűvészmutatványokat végezzen zsidó honfitársai között, akiknél ennek ellenére is csak igen kevés sikert aratott. A zsidó hagyomány sem tiszteli jobban Máriát, mint Celsus vagy a pogányok. Azt állítják, hogy fodrásznő volt; és törvénytelen fia, Jézus a tolvaj- vagy rablómesterséget űzte Júdea tartományaiban.

Teológusaink változatlan alapelve — amelyet az egyház elfogadott —, hogy sohasem szabad ellenfeleik kijelentéseivel törődni, hanem csakis a jámbor híveik véleményére kell építeni. Ha így áll a helyzet, a keresztények Máriáról vallott nézetei sokkal nagyobb súllyal esnek latba, mint a rabbiké, a pogányoké, vagy az eretnekeké. Márpedig századunkban valamennyi teológus egyöntetűen támogatja Jézus anyjának erényességét, tisztaságát, szüzességét. Sokan közülük egyenesen azt hangoztatják: ez a jeles szent, különleges kiváltság révén, az eredendő bűntől mentesen született, amely Ádám minden többi ivadékára köztudomásúan már az anyaméhben átszállt. Egyes vallásos gondolkodók úgy vélték, nem valószínű, hogy isten fia egy beszennyezett teremtmény méhében kívánt megszületni. Ez az elképzelés hozta létre egyes szerzetesek elméjében Mária szeplőtlen fogantatásának elméletét, és ez a vélemény sokak szemében éppoly fontos hitcikkellyé vált, mint a vallás legjobban tisztelt dogmái.

Mégis azt láthatjuk, hogy az egyház első évszázadaiban a keresztények jóval kevésbé hittek Mária istenségének hittételében. Sokan úgy vélték, házassága Józseffel valóságos volt. Sőt egyes magyarázók a Máté evangélium I. részének 18. verse alapján azt gondolták, hogy József házaséletet élt feleségével és csak annak terhessége alatt tartózkodott tőle. Szent Jeromos vádolja Tertullianust, mert csatlakozott ehhez a véleményhez. Mindenesetre így vélekedtek az antidikomarianiták, azaz Mária ellen-

ségei. Később hasonló volt a helvidiánusok álláspontja. Ezeket Helvidiusról nevezték el, aki könyvében kifejezetten azt bizonygatta, hogy Jézus után Józsefnek még más gyermekei is születtek Máriától, és ezeket nevezi az evangélium Jézus fivéreinek. Jovinianus, egy Szent Ambrus idejében élt szerzetes, hasonló felfogást vallott. Ez ellen hevesen harcolt Szent Jeromos és Szent Ágoston, akik Mária szüzességének lelkes védelmezőivé váltak.[9] Az egyház végül, amely buzgón védelmezi e szüzességet és alapítójának csodálatos születését, eretneknek, istentelennek tekinti és könyörtelenül kárhozatra juttatná mindazokat, akik kételkedni merészelnének Mária érintetlenségében — akár házasságkötés előtt, akár után. E döntés szerint minden keresztény köteles jámborul elhinni ezt a csodát, amely az egyház számára kedvező. Nemsokára láthatjuk, hogy a keresztények számára minden esetben a papság haszna és dicsősége az igazság egyetlen zsinórmértéke.

A kevésbé szilárd hitűek azonban nem érték be ilyen sommás magyarázattal. Máté evangéliuma azt állítja, hogy Mária teherbe esett a szentlélek által. Nehezen képzelhető el, miként végezhette el ez ezt a csodálatos műveletet, amelyet csak rendkívül alázatos hittel lehet elfogadni.[10] Ha tehát ezt a műveletet valóságosnak tételezzük fel, akkor felmerül a kérdés, vajon miként lehetett felfedezni egy ilyen eseményt, amely Mária és a szentlélek titka volt? Ez a kérdés zavarba hozta teológusainkat. Mégis megoldják azzal a magyarázattal, hogy a szűz feltárta az ügyet férje előtt, az pedig eleinte nem akarta elhinni, majd úgy határozott, hogy elválik feleségétől. Egy éppen jókor jött álom azonban elsimította az ügyet, s kellőképp meggyőzte Józsefet Mária állításának igazságáról. Ezek után nem lehet kételkedni abban, hogy a jóembernek igencsak alázatos hite lehetett.[11]

A legtöbb keresztény olyan kitűnő véleményt táplál Szűz Máriáról, hogy — véleményük szerint — nem úgy halt meg, mint a többi ember. Mivel — szerintük — csak Ádám bűne révén jelent meg a világon a halál, azt képzelték, hogy Mária, aki büntetlenül született, bizonyára mentes volt a halál alól. Ennek következtében egyes teológusok úgy vélték a szent szűz meg sem halt, hanem testestül-lelkestül az égbe ragadtatott.

[9] Lásd *Bynaeus:* Jézus születéséről; *Le Clerc:* Egyetemes Könyvtár. XX. köt. 40. old.

[10] A híres *Tostatus*, avilai püspök, azt állítja, hogy Szűz Mária is menstruált, mint a többi nő, széljegyzetként azonban hozzáfűzi: „Okos olvasó, jegyezd meg, hogy ezek a dolgok színigazak, de nem kell hirdetni őket a népnek, mivel sok dolog van megírva, amit nem kell hirdetni." Lásd *Tostatus* magyarázatai Mózes harmadik könyvének XII. részéről. 13. kérdés.

[11] Lásd *Bynaeus:* Id. mű, 183. old.

Ezt nevezi az egyház Szűz Mária mennybe vitelének, s emlékét évenként megünnepli. E bámulatos ötlet kitalálója nyilván Szent Modestus, jeruzsálemi pátriárka volt.[12] Viszont egyes ősi hagyományok szerint, amelyek régibbek e csaknem hitcikkellyé vált fennkölt koholmányoknál, a szent szűz Epheszoszban halt meg, Szent János, a kedvenc tanítvány karja között, akinek a haldokló Jézus lelkére kötötte, hogy vigyázzon anyjára.

[12] Szent Modestus erről szóló beszéde 1760-ban jelent meg nyomtatásban Rómában, görög és latin nyelven, XIII. Kelemen pápának ajánlva.

MÁSODIK FEJEZET

Az apostolok, tanítványaik, műveik szentsége és politikája. Az első keresztények erkölcsei

Jézus követőinek kicsiny csapata — amely vezérének büntetésétől megdöbbent és megijedt, s halála által csalatkozott Izrael országának közeli helyreállításáról táplált kecsegtető reményeiben — mélységes csüggedtségbe esett. Az apostolok, akik tanítójuk miatt otthagyták halász- vagy kézművesmesterségüket, hogy kíséretében dologtalan csavargó életet éljenek, s akiket Jézus prédikálásból mindeddig eltartott, most kétségtelenül nagyon kegyetlennek és dicstelennek tartották, hogy visszatérjenek hálójukhoz vagy ásójukhoz. Tehát tanácskozást tartottak egymás között. A legokosabbak megértették és a többieknek is megmagyarázták, hogy egyáltalán nem kell feladni a játszmát. Nyilván eszükbe jutott Krisztus ígérete, hogy — az evangélium szavaival — „ember-halászokká", térítőkké változtatja őket közönséges halászokból, akik azelőtt voltak. Az a tapasztalat, amelyet a nép hiszékenységéről szereztek mesterük életében — hiszen ebből éltek, akárcsak ő — kétségtelenül megsejtette velük, hogy az emberiség ostobasága tág teret nyújt részükre, kimeríthetetlen tárház lesz azok számára, akik vállalják a fáradságot és a kockázatot, hogy hasznot húzzanak belőle.

Ezek a meggondolások, amelyeket a szentlélek, a mennyei vigasztaló sugallt, újra reményt és bátorságot ébresztettek az apostolokban. Meghányták-vetették a dolgot, intézkedéseket hoztak a siker érdekében, s igyekeztek kiaknázni a Jézus által már elért eredményeket, aki — mint tudjuk — jó néhány elmét megingatott. Viszont szégyenletes halála, amelyet nem tagadhattak, nyilvánvalóan akadályokat gördített terveik útjába, és szertefoszlathatta azoknak az elképzeléseit, akik arra számí-

tottak, hogy Jézus helyreállítja Izrael országát. Ez a nehézség azonban nem tartotta vissza őket. A próféták homályos és kétértelmű kijelentéseivel felvértezve — amelyeket képletesen magyaráztak és tőlük telhetően messiásukra alkalmaztak — valamint honfitársaik hiszékenységére, tudatlanságára és fanatizmusára számítva, azt állították az apostolok, hogy mesterük halálát megjósolta az ószövetség. Ez a halál az örökkévaló rendelkezéseinek teljesülése; Jézus azért halt meg, hogy a bűnös embereket kibékítse istennel, s ez az immár kielégült isten ezentúl kegyeit ontja a Földre. Végül pedig azt bizonygatták, hogy Jézus feltámadt, ők saját szemükkel látták, s az beszélgetett is velük.

Mivel a próféták zagyva magyarázataiban mindenkinek módjában áll felfedezni azt, amit találni kíván, egyes zsidók valóban elhitték, amit nekik regéltek, s Jézust a népnek ígért valódi messiásnak tekintették. Hittek feltámadásában. Azt képzelték, hogy Izrael országának helyreállítása csak ideig-óráig halasztódott el, és Jézus csakhamar visszatér „a felhők között", hogy isten népének megadja azt a boldogságot, amelytől oly sokáig megfosztották.

Míg ezek a nézetek és ezek a csodák — amelyeket az apostolok szemérmetlenül igazoltak — ámulatot keltettek a csalóka újságokra mindenkor szomjazó, hiszékeny emberek körében, a józan emberekre csak igen csekély hatást tettek, s azok ügyet sem vetettek rájuk. A bírákra és a papokra még kisebb hatással voltak, mivel ezek attól féltek, hogy újra feltámadnak a zavargások, amelyekről azt hitték, hogy Jézus halála révén már lecsendesültek. A papság, szokása szerint, a világi hatalmat hívta segítségül. Az apostolokat üldözték. A bántalmazás, amelyet azért szenvedtek el, mert igaznak állították Krisztus csodáit és feltámadását, érdeklődést keltett személyük és tanításuk iránt. Az egyszerű emberek azt képzelték, hogy azok, akik szenvednek, okvetlenül teljes bizonyossággal és szentül hisznek abban, amit életük kockáztatásával vallanak. Sokan nem tudták felismerni a börtönökben és kínzókamrákban tanúsított állhatatosságuk igazi okait, s hitelt adtak szavuknak és képteleneknek tartották őket arra, hogy tévedjenek vagy másokat megtévesszenek — egyszóval, hittek bennük és csatlakoztak hozzájuk.

Az eszközök között, amelyeket az apostolok új követőik toborzására kieszeltek, volt egy — kétségtelenül a szentlélek sugalmazására — amely leginkább mozdította elő a szekta terjedését. Híveiket ugyanis rávették, hogy közösen viseljék a költségeket, s ez a megoldás a jelek szerint, a szegényeket igencsak megnyerte az apostoli tanításnak. Ezek az intézkedések ugyanakkor igen előnyösek voltak az apostolok számára, mivel

REMBRANDT: KRISZTUS EMMAUSBAN. RÉZKARC

mindazoknak a javaknak a kezelői, elosztói és részesei lettek, amelyek a hívek jámborsága révén összegyűlt.

E leleményes módszer által az apostolok a lelkeken gyakorolt vallási hatalmat nemsokára egyesítették az anyagi javak fölötti hatalommal, s csakhamar olyan helyzetbe kerültek; amely hízelgett becsvágyuknak és kapzsiságuknak. Bármilyen mérsékeltnek vélik is egyesek e két szenvedélyt e faragatlan, szegény embereknél — hiszen a keresztény vallás első alapítói ilyenek voltak — mégsem titkolható, hogy e két szenvedély elegendő mozgatóerőül szolgálhatott egész viselkedésük számára. Mindenki szívesen uralkodik másokon; mindenkinek jólesik oktatni és híveket szerezni; végül mindenki örül, ha mások költségére élhet és ha nagyra becsülik,

Valóban úgy látszik, hogy a vagyonközösség már a keresztény egyház bölcsője óta fontos előírás volt, amelyben az istenség nem ismert tréfát. Az apostolok cselekedeteiben olvashatjuk, hogy Szent Péter hevesen kikelt Anániás és Safira, két újonnan megtért hivő ellen, akik vakmerően visszatartották vagyonuk egy részét és nem akarták a közösbe adni. Az apostolok fejedelmét bosszantotta ez a csalafintaság, amely arra vallott, hogy kevéssé vagy egyáltalán nem bíznak benne — ezért az állította, hogy e házaspár, amikor becsapta őt, a szentléleknek hazudott, s ezért mindkettőjüket hirtelen halállal sújtotta, hogy bosszút álljon a szentlélek ellen elkövetett súlyos merényletért. Ebből kitűnik, hogy Szent Péter volt az első keresztény lelkipásztor, aki saját érdekének ügyét isten ügyének tüntette fel.

Azok, akik elhitetik önmagukkal, vagy legalább igyekeznek másokkal elhitetni, hogy az apostolok teljesen önzetlenül hirdették az evangéliumot, nyilvánvalóan kijózanodnak vagy mindenesetre ellentmondásokba ütköznek, ha elolvassák akár az Apostolok cselekedeteit, de főképp Szent Pál írásait. Ezekben minden arra vall, hogy a keresztények első vezetői a hit segítségével a társadalom többi részétől teljesen elszigetelt és a polgári hatóságtól független felekezetet akartak alapítani, amely kizárólag lelki kalauzainak engedelmeskedik; ezeknek pedig az volt a céljuk, hogy — az üdvösség ürügyén — újonnan szerzett híveik valóságos uralkodóivá legyenek. Ezt az uralkodási vágyat látjuk később előbukkanni az egyház pásztorainak viselkedésében mindenkor az apostoloktól kezdve egészen napjainkig. A következő fejezetből megtudjuk: a keresztények üldözésének fő oka az volt, hogy a világi hatóságoktól független és egyedül az egyházi hatóságok alá tartozó szervezet megszületése természetszerűen gyanakvást keltett. Egy szó mint száz: az evangélium első hirdetői voltak a papság hatalmának valódi megalapítói, amely mindenütt államot

alkotott az államban, a népek nagy kárára, mivel ezek két, ellentétes érdekű hatalomnak, törvényhozásnak, uralkodónak tartoztak engedelmességgel.

Mindenki összefogott tehát, hogy bebizonyítsa nekünk: az apostolok már igen korán gondoltak arra, hogy különleges hatalmat és jövedelmet teremtsenek maguk számára. Bár úgy tűnik, hogy mesterük, Jézus, néhány alkalommal meg akarta szüntetni a papi méltóságot, bár gyakran szónokolt országának papsága ellen, mégis tanítványai — halála után nem sokkal — megvetették az egyházi hatalom alapját, amely nagyon előnyös volt számukra és igen hízelgett becsvágyuknak. Új híveiknek vezérei, tanítómesterei és kalauzai lettek. Papnak csaptak fel, s akármilyen keveset hozott eleinte a konyhára ez a foglalkozás, azt bizonyára jobbnak tartották a munkáséletnél, amelyet e hivatásuk előtt folytattak.

Apostolaink mint a közösség javainak elosztói, bizonyára engedelmes és hűséges párthívekre leltek a legnyomorultabbak között. Az adományokban való részesedés lehetősége alighanem igen sok éhenkórászt vonzott a születő szektához, s ezek, mivel eltartották őket, ragaszkodtak apjaikhoz és hajlandók voltak elhinni mindazt, amit azok prédikáltak. A szektába való belépéshez egyébként semmiféle feltételt nem állítottak az új hívek elé, csak ki kellett jelenteniük, hogy „Jézus a messiás" és meg kellett keresztelkedniük.

Mivel az apostolok bizonyosak lehettek követőik túlnyomó többségének hite felől, mivel ezek a jutalmak miatt könnyűszerrel elfogadták mindazt, amit nekik mondtak — azt állították, hogy megvilágosította őket a szentlélek, elhitették velük, hogy isteni sugallatra cselekszenek, s mások számára is terjeszthették a szellemet, mely őket megvilágosította. Vagyis püspököket és papokat neveztek ki, s ezek hamarosan felismerték e mesterség előnyét. Hogy tiszteletet szerezzenek a mesternek, akinek küldöttei voltak, elmesélték történetét, amelyet csodálatos köntösbe öltöztettek; mindenféle csodákkal tűzdeltek tele. Jézust teljesen isteni lénnyé változtatták; megírták vagy legalább tanítványaikkal megíratták e kiváló személyiség életét, és csodatetteit szemtanúk gyanánt igazolták. Az ő buzgalmuknak köszönhetjük az evangéliumokat, amelyek mindmáig a keresztény vallás alapjául szolgálnak. Kettőt közülük Szent Máté és Szent János apostolnak tulajdonítanak, a másik kettő Szent Márknak — Szent Péter tanítványának — és Szent Lukácsnak — Szent Pál tanítványának — műve.

Íme, hogyan ruházták fel ezek az első prédikátorok egyházi ranggal önmagukat. Igazoltak olyan tényeket, amelyeknek elhitetését érdekük

kívánta. Bizonyították, hogy látták mindazt, amit a messiásról elbeszéltek. Az emberek hitelt adtak nekik érdekből, az első megtértek gyermekei elhittek mindent megszokásból, és ezeket az elbeszéléseket még ma is isteni sugallatú műveknek tekintik, amelyekben egyáltalán nem szabad kételkedni. A hitetlenek azonban szerencsétlenségükre gyakran ellentmondást találnak e szerzők között; az egyesek által jelentett csodák nem szerepelnek másoknál; a részletkörülményekben eltérnek egymástól; sőt, lehetetlen összeegyeztetni őket, és mind ez idáig nem sikerült tűrhető összhangot teremteni az evangéliumok között. Ezek a nehézségek jelentékenyeknek látszanak a logikusan gondolkodó világiak szemében, de egyáltalán nem tartják vissza az ájtatos kereszténveket, akik gondosan óvakodnak attól, hogy bármit is megvizsgáljanak és hozzászoktak ahhoz, hogy az értelmet a hit alá rendeljék. Ez utóbbiak az evangéliumi szerzők tanúsága alapján, jámborul elhisznek minden csodát, amellyel azok történeteiket ékesítették, mivel fontos érdekük fűződött hozzá, hogy új híveiket meggyőzzék róluk. Mindenki tudja, az egyház papjai azzal a kizárólagos privilégiummal rendelkeznek, hogy tanúskodhatnak saját ügyükben, és megtilthatják az embereknek, hogy kételkedjenek e tanúskodás érvényességében. Nyilvánvalóan efféle jogcímeken alapul valamennyi dogma és minden csoda, amelyről a kereszténység a hivőket meg akarja győzni. Az apostolok vagy titkáraik igazolják számunkra Jézus történetét, csodáit, feltámadását, isteni küldetését, s erre a történetre, ezekre a csodatettekre épül az apostoloknak és utódaiknak küldetése, mind a mai napig.

Amikor kételkedni merészelünk e jogcímek helyességében, nyomban azzal torkolnak le bennünket, hogy az apostolok és tanítványaik kiváló szentek voltak, viselkedésük bizonyítja, képtelenek voltak másokat becsapni. De ki igazolja számunkra e kiváló személyiségek szentségét? Maguk az apostolok és tanítványaik. Bármennyire kétesnek lássék az efféle tanúbizonyság, kénytelenek vagyunk megelégedni vele. Más, hitelesebb történelmi emlékek híján tehát a Szent Lukácsnak tulajdonított Apostolok cselekedeteit fogjuk irányadóul tekinteni, valamint az egyes apostoloknak tulajdonított műveket, hogy ítéletet mondhassunk e kitűnő szentekről. Ebből a vizsgálatból megtudjuk majd, vajon a keresztény vallás e jeles alapítói éppoly tiszteletre méltó, tökéletes és erényes férfiak voltak-e, mint azt a keresztények képzelik.

Szent Péterben, az apostolok fejedelmében semmilyen dicséretes tulajdonságot nem találunk Jézus Krisztus élete alatt. Mestere elhalmozta kegyeivel, s ő mégis gyáván megtagadta, amikor Jézus a bírák kezébe került. Igaz ugyan, megbánta hálátlanságát és hibáját, keservesen sírt

miatta. Miután a szentlélek leszállt az apostolokra, Péter — ha hihetünk az Apostolok cselekedeteinek — egészen új ember lett. Ez az írástudatlan, tanulatlan férfi olyan hitszónokká vált, akinek ékesszólása egyszerre sok ezer zsidót térített meg. Mivel az első helyet foglalta el Krisztus apostolai között, s bizalmasa volt minden természetfölötti műveletében, mestere feltehetőleg olyan képességeket talált benne, amelyeket alkalmasnak tartott saját céljainak támogatására. Kétségtelenül ugyanezek az okok idézték elő, hogy Péter később olyan előkelő tisztet töltött be az apostoli testületben és annak vezetője lett. Az evangélium egyébként közli: Jézus különösen lelkére kötötte, hogy „legeltesse juhait"; ez olyan képességekre vall, amelyek esetleg nem voltak annyira feltűnőek szent társainál. Ennek következtében apostolunk egy ideig a főszerepet játszotta a keletkezőfélben levő felekezetben. Az Apostolok cselekedeteinek szerzője nagyon ügyelt arra, hogy sok csodát tulajdonítson neki; s már láthattuk, hogy Szent Péter nem valami épületesen használta fel e tehetségét Ananiás és Safira ügyében.

Egy meseszerű legenda szerint szentünk sokat utazgatott és Rómába is elment, azzal a céllal, hogy Rómát tegye a szentegyház székhelyévé. Emiatt nevezi magát a pápa Szent Péter utódának, az egyház látható vezetőjének, „Jézus Krisztus helytartójának". Ha hitelt adunk ennek a legendának, Szent Péternek vitája volt Rómában Simon mágussal, aki apostolunk csodáival a maga bűvös varázslatait állította szembe; s az apostol nemhogy ellenfele megtéréséért imádkozott volna, hanem arra kérte istent, kegyetlenül büntesse meg, hogy összezavarja gonosz mesterkedését. E mese szerint — amely nemigen válik Szent Péter díszére, aki ebben az esetben nem valami nagy felebaráti szeretetet árult el — szentünk kérelmére a mágus lezuhant a levegőből és eltörte mindkét lábát.

De ne térjünk ki ilyen legendákra, amelyeket még egyes keresztények is elvetnek. Tartsuk magunkat inkább ahhoz, amit olyan művek állítanak erről, amelyeket az egyház hiteleseknek vagy sugalmazottaknak tekint. Az Apostolok cselekedeteiből megtudhatjuk, hogy a keletkező egyház békéjét hamarosan igen élénk vita és egy igazi skizma háborgatta.

E teológiai perlekedés okozója a keresztények egyik legnagyobb szentje volt, akit az egyház a vallás egyik fő alapítójaként tisztel: Szent Pálról van szó. Először a keresztények esküdt ellensége volt; miután azonban isten csoda által megváltoztatta meggyőződését, az új felekezet egyik leglelkesebb prédikátora lett. Buzgalma miatt üldözték a zsidók, s ezért menekülnie kellett Jeruzsálemből. Az izraelitákra neheztelve, elindult a pogányok közé az evangéliumot hirdetni. Felismerte, hogy az újdonságnak bizonyos hatása van a babonásokra. Számított a pogányok hiszé-

kenységére, és egyáltalán nem csalódott feltevéseiben. Az Apostolok cselekedetei valóban közlik, hogy prédikációi nagy sikert arattak Kisázsiában és Görögországban. Hogy megkönnyítse vallási hódításait a pogányok között, véleménye szerint elnézést kellett tanúsítania irántuk. Ennélfogva felmentette őket néhány zsidó hitgyakorlat és szertartás alól, amelyen azok megütközhettek. A többi között úgy gondolta, hogy a felekezet terjesztése érdekében helyénvaló a megtért pogányokat megkímélni egy olyan nevetséges és fájdalmas szertartástól, mint amilyen a körülmetélés.

Ez az engedékenység nem tetszett és eretnekségnek látszott a régi apostolok szemében, akik zsidók voltak, akárcsak mesterük, Jézus, s ezért eleinte igen helytelennek találták, hogy az újonnan megtért pogányokat felmentik a körülmetélés alól, amely a mindenható Ábrahámmal és ivadékaival kötött szövetségének csodálatos jele. Mivel Krisztus csak a mózesi törvény megreformálójaként, nem pedig eltörlőjeként szerepelt, nem egyeztek bele egykönnyen, hogy vallásukból kiküszöböljenek egy olyan szertartást, amelyet ők az üdvösséghez fontosnak tartottak.

Pál Jeruzsálembe érkezett, hogy megvédje nézetét a többi apostollal szemben. Ezek kénytelen-kelletlen engedtek, ugyanis attól féltek, hogy tönkreteszik a keletkezőfélben levő pártot, ha összevesznek egy olyan hirtelen természetű emberrel, mint Pál, aki egyébként már igen népes tábort toborzott magának. Az apostolok zsinatra gyűltek össze Jeruzsálemben, és a szentlélek nevében kijelentették, hogy a körülmetélés, bár maga az isten szükségesnek nyilvánította a zsidók üdvössége szempontjából, a pogányok üdvösségéhez nem szükséges.

Miután Szent Pál saját tekintélye révén kivívta ezt a döntést, elvált társaitól és Barnabással útnak indult, hogy növelje új híveinek vagy követőinek számát. Egy prédikáló hittérítő tulajdonképpen csak kiterjeszti saját hódításait és gyarapítja alattvalóinak számát. A mi nagy apostolunk azonban hamarosan összeveszett társával, Szent Barnabással. Ebből is kitűnik, hogy az egyetértés és a felebaráti szeretet egyáltalán nem tartós a legnagyobb szentek között.

Pál a maga módján átírt evangéliumot hirdette. Ha hinni lehet tanítványának, Szent Lukácsnak, bámulatos sikereket aratott, számtalan csodát művelt, egész sereg pogányt térített meg. Mégis — mint láthatjuk — az isteni mindenhatóság nem akadályozta meg abban, hogy gyakran csúnya ügyekbe keveredjék és bántalmazásokat szenvedjen, mind az ellene acsarkodó zsidók, mind pedig a pogány hatóságok részéről; ezek számos alkalommal megbüntették szentünket, mint a köznyugalom háborgatóját. Az üldözések azonban, szokás szerint, csak még inkább

emelték az apostol tekintélyét és gyarapították felekezetének taglétszámát.

Jóllehet Szent Pál minden alkalommal megvetést tanúsított a mózesi törvény által rendelt szertartások iránt, mégis azt láthatjuk, hogy — egy ilyen kiváló szenthez nemigen méltó képmutatással — visszatért Jeruzsálembe, és egymás után hét napon át a szabályos zsidó ájtatosságokat és szertartásokat végezte, hogy kibéküljön a zsidókkal. Ezek azonban nem dőltek be az ilyen hiú ceremóniáknak. Tudták, hogy Pál mindenütt a szent törvény aláásásán fáradozik; s vallásukra jellemző vakbuzgalommal meg akarták ölni. Szent Pál azonban egy római tiszt révén kiszabadult kezük közül.

Nem sokkal később megjelent nemzetének legfelsőbb tanácsa előtt. Mivel látta, hogy bírái alighanem elítélik, furfangos hazugsággal viszályt szított közöttük. Miután észrevette, hogy a gyülekezet a lélek halhatatlanságában és a halottak feltámadásában hivő farizeusokból és e tant tagadó szadduceusokból áll, igaztalanul azt állította, hogy az üldözés, amelyet ellenségei vele szemben indítottak, kizárólag a feltámadás tana ellen irányult. Ez a hazugság meghozta a sikert, amelyre az apostol számított; attól pedig gondosan óvakodott, hogy bevallja: ázsiai prédikációi során állandóan arra törekedett, hogy megsemmisítse a zsidó vallást és romjain felépítse az új hitet.

Valóban úgy látszik a Szent Pálnak tulajdonított művekből és főképp a „Galátziabeliekhez írt levelé"-ből, hogy teljesen elvetette a zsidók törvényét és merőben új rendszerrel helyettesítette, az pedig azóta mindjobban eltávolodott az írásaiban és apostolai által hirdetett zsidó hittől. Az Apostolok cselekedeteinek és szentünk leveleinek olvastán bebizonyítottnak látszik, hogy Pál olyan vallást talált ki, amely nagyon különbözött az isteni mestere által vallott hittől: Jézus ugyanis országának hitében élt és halt meg, engedelmeskedett a mózesi törvény parancsainak, és körülmetélték, mint népének minden fiát. Egyszóval, könnyűszerrel észrevehető, hogy Szent Pál olyan párt élére állt, amely sok tekintetben különbözött a többi apostol pártjától. Ezek meg akarták őrizni a zsidó vallást és összeötvözni a kereszténységgel, amely ebben az első időben csak arra szorítkozott, hogy elismerte Jézust messiásnak és megkeresztelte híveit. A pogányok apostola viszont teljesen eltörölte Mózes törvényét, s azt mindenütt csupán jelképes és hibás vallásnak tüntette fel, amelynek megdöntésére jött el Jézus. A pogányok megtérése révén Pál ugyanis az ő apostoluk volt, az ő pártja lett a legerősebb, felülkerekedett a zsidózó keresztények vagy zsidó apostolok pártján. Ezek azonban ugyanannyi, sőt még több joggal tarthattak igényt az isteni sugallatra,

mint Pál, aki sohasem látta Krisztust és rövidebb ideje apostolkodott, mint társai.

Ebből látható, hogy a becsvágy szakadást vagy viszályt keltett még a kiváló szentek között is, akiket a keresztények páratlan egyénekként tisztelnek és az istenség szócsöveinek tekintenek. Különös balsors folytán a keresztény vallást alapító, csalhatatlan személyiségek már az isteni vallás bölcsőjénél sem vallottak egy nézetet. Főképp Szent Pál árul el írásaiban olyan gőgös, kevély és féktelen szellemet, amilyet egy ilyen jeles szenttől egyáltalán nem lehet várni. Igen gyakran előfordult, hogy dicsekedett és olyan módon hasonlította össze magát hittérítő-társaival, amely egyáltalán nem vallott keresztény alázatosságra; s mint láthatjuk, parancsoló hangot használt, a megtérítettekhez intézett írásaiban. A korinthosziaktól megkérdi: „Mit akartok? Vesszővel menjek-é hozzátok, avagy szeretettel és szelídségnek lelkével?"[1] Saját nézeteitől megszédülten és a mások véleményével szemben tanúsított türelmetlenségében, úgy beszél saját tanításáról, mint amely egyedül elfogadható, és átkot szór az angyalokra is, ha azok mást hirdetnének. Nyíltan azzal kérkedik, hogy szembeszállt Szent Péterrel, s hamisan azt állítja, hogy tanítását nem emberektől vagy más apostoloktól vette, hanem egyenesen az úristentől kapta, külön sugallatok által. Röviden: már a kereszténység bölcsőjénél azt tapasztalhatjuk, hogy szent alapítói különböző nézeteket vallottak, vagy inkább veszekedtek egymással, versengtek azért, hogy melyikük uralkodjék a hiszékeny hivőkön, akiket hitük alájuk rendelt.

Ilyen kalauzok vezetésénél egyáltalán nem meglepő, hogy már a kezdet kezdetén pártos szellem, türelmetlenség, cselszövény, eretnekség szaggatta szét a kereszténységet. Hittudósaink mégis úgy ábrázolják az első kereszténveket, mint megannyi tökéletes embert, a szelídség, az egyetértés, a szeretet kiváló mintaképeit. Ezeknek a nézeteknek határozottan ellentmondanak Szent Pál írásai, amelyeket isten által sugalltaknak tartanak. Az a szigorúság, ahogyan ez az apostol a korinthosziakat feddi, azt bizonyítja, hogy az első hivők már nagyon bűnösek és romlottak voltak. Ugyanez az apostol közli, hogy az egyházban különböző csoportok uralkodtak, az egyik Kéfás, a másik Apollos vagy Pál követőjének vallotta magát. A Szent Jakab apostolnak tulajdonított levél még inkább bizonyítja az első keresztények romlottságát: súlyos bűnökkel vádolja azokat, akikhez szól. Sőt mi több, a Szent Barnabásnak tulajdonított levél egy nevezetes részlete alkalmas arra, hogy maguknak az apostoloknak az erkölcseit is kétessé tegye előttünk. Ezen írásmű, amelyet a keresz-

[1] Pál első levele a korinthoszbeliekhez. IV. rész, 21. vers.

tény hittudorok nagyon tisztelnek, a legelején megállapítja, hogy „az Úr által kiszemelt apostolok fajtalan és rendkívül gonosz emberek voltak": s ezt a vallomást nem cáfolja meg az isteni sugalmazásra írott könyvekben nekik tulajdonított viselkedés.

Az mindenesetre bizonyos, hogy még a keresztény vallás alapítóiban is türelmetlenség uralkodott. Meglepetéssel tapasztaljuk ezt a romboló szellemet és a teológiai gyűlöletet Szent János apostolnál, aki mégis mindenütt felebaráti szeretetre buzdítja a kereszténveket, vagyis arra, hogy szeressék egymást. Úgy látszik azonban, ez a szabály nála nem terjedt ki azokra, akik nem tartoztak az ő pártjához. Azt olvashatjuk ugyanis, hogy az apostol megparancsolta: az eretnekek előtt be kell zárni az ajtót és még menedéket sem szabad adni nekik. A hagyomány alapján tudjuk, hogy ugyanez az apostol nem volt hajlandó belépni egy nyilvános fürdőbe, mert tudta, hogy az eretnek Kérinthosz is ott tartózkodik.

Ilyen mintaképek és hasonló irányelvek alapján nem meglepő, hogy a keresztény egyház minden korban az úristen szolgái szenvedélyeinek porondja volt s ma is az. Az mindenesetre bizonyos, hogy sohasem uralkodott benne az egyetértés és a szeretet szelleme, amivel az evangélium sugalmazott szerzői és utódaik annyira dicsekedtek s amit oly kevéssé gyakoroltak. Ez az evangélium valóban pallost és nem békét hozott a földre. Az apostoloktól mind a mai napig, a kereszténveket gyűlölködés, üldöztetés és düh osztotta meg, amely egyáltalán nem vallott szent alapítóik isteni sugallatára, sem szelíd szellemére. A haldokló Jézus Krisztus nyilván ugyanolyan átkot szórt a keresztény népekre, mint amelyet Dido Aeneasra és ivadékaira.

Bármint legyen is, Szent János evangéliuma és egyéb művei heves ellenkezést keltettek a kereszténvek részéről, a kereszténység első ideje óta. A János-ellenes alogosz szekta tagjai, akik elvetették a Szent Jánosnál található ige platóni fogalmait, elvetették evangéliumát is, és azt az eretnek Kérinthosznak tulajdonították. Mindenesetre igen nehezen hihető, hogy Szent János apostol olyan jártas lett volna Platón filozófiájában, mint amilyen az ő nevén kiadott evangélium szerzője; hacsak nem kívánták egyesek azt feltételezni, hogy a platonizmus isteni sugallat volt nála.

Egyébként, nyilván e platonikus apostol tekintélye alapozta meg az egyházban a háromság csodálatos dogmáját, mégpedig első levele 5. részének 7. versével: „Mert hárman vannak, akik bizonyságot tesznek a mennyben, az Atya, az ige és a Szent Lélek: és ez a három egy."[2] Szeren-

[2] Szent János első levele. V. rész, 7. vers.

csétlenségre azonban, a bírálók úgy találták, hogy ez a döntő részlet a régi kéziratok legtöbbjéből hiányzik. Ez pedig arra a gyanúra ad okot, hogy később iktatta be Szent János e levelébe valamilyen jámbor hamisító, aki a háromság homályos dogmájának híve volt.

A szintén Szent Jánostól származó vagy neki tulajdonított mennyei jelenésekről való könyv hasonlóképpen igen súlyos ellentétek célpontja volt, az egyház legelső századaitól fogva. Néhány teológus szent elismerte. Ide tartozik Szent Justinus, Szent Iréneusz, Tertullianus, Alexandriai Szent Kelemen, Origenész, Szent Ciprianus. Mások, mint Szent Baziliosz, Nazianzi és Nüsszai Szent Gergely, nem emelték a kánoni könyvek rangjára. Caius, ez az igencsak ortodox író pedig ezt a fanatikus regényt az eretnek Kérinthosznak tulajdonította, s azt állította róla, azért írta, hogy saját, szörnyűséges látomásainak egy híres apostol tekintélyének védőpajzsával nagyobb hangsúlyt adjon. A Jelenések könyvében valóban olyan nézeteket találunk Jézus Krisztus testi és világi uralmáról a Földön, amelyeket az egyház azóta eretnekek gyanánt elítélt. Allegóriák segítségével azonban hittudoraink megmentik Szent János és a neki tulajdonított Jelenések könyve becsületét.[3]

Ez azt bizonyítja számunkra, hogy az egyház első idejében a keresztény tanítás még nagyon ingatag volt. Egyébként már láthattuk, hogy az apostolok között — bár Jézus Krisztus kioktatta és a szentlélek megvilágosította őket — nemigen volt egyetértés. Találunk néhány olyan eretnek vezetőt, aki szektáját már ezeknek az apostoloknak az idejében alapította, holott ezek állítólag nagyon értettek mindenféle hitbeli kérdés eldöntéséhez. Már ettől az időtől kezdve olyan kereszténységeket is láthatunk, akik kételkednek vallásuk alapvető cikkelyeiben; végül az eretnekek szakadatlan sorával találkozunk, akik megosztják az egyházat bölcsője óta egészen napjainkig. Véleményüket valamennyien az evangéliumokra és apostolok írásaira alapították, s őket is rendre e művek alapján támadták vagy védelmezték.

Ezen ne csodálkozzunk; e művek — amelyeket a keresztények isteni orákulumoknak tekintenek — csupán homályosságuk, kétértelműségük, pontatlanságuk, rejtélyes stílusuk és ellentmondásaik révén érdemesek erre az elnevezésre. Azok a beszédek, melyeket az evangélium Jézus Krisztusnak tulajdonít, gyakran még az ő személyéről is kétséget támasztanak bennünk. Saját szavaiból sem lehet megállapítani, valóban isten, vagy csak isten által küldött ember. Magát hol „ember fiának" nevezi, hol pedig „isten fiának" mondja. Atyja alantasaként mutatkozik be; nem tud

[3] Lásd *Simon:* Az újszövetség szövegének kritikai története.

semmiről, amit atyja fel nem fedett előtte; nem tudja meghatározni újabb eljövetelének vagy a világ végének időpontját stb. Ez az alsóbbrendűség és tudatlanság azonban szemlátomást nemigen illik azokhoz a fogalmakhoz, amelyek a kereszténységben élnek Jézusról, akit atyjával egyenlő tudású, bölcsességű, hatalmú istenné emeltek. Az evangéliumok tehát ellentmondásaik révén homályban hagynak bennünket az üdvösségre legfontosabbnak vélt hitcikkelyek tekintetében. Látszólag a legellentétesebb véleményeknek adnak helyt; szinte csakis eretnekségek támasztása végett íródtak. Az isten csupán azért nyilatkozik meg bennük, hogy csapdákat állítson szolgái számára.

Ugyanez áll az apostoloknak tulajdonított írásokra. Azok, akikben nincs elég hit ahhoz, hogy elfogadják az ellentmondásokat vagy olyasmit találjanak e könyvekben, amely egyáltalán bennük sincs — az apostolok műveit, főképp Szent Pál írásait, dagályos zagyvaságnak, megemészthetetlen gondolatok szövevényének, zavaros — rabbinista, kabalisztikus, platonikus stb. — fogalmak kusza halmazának tekintik, amelyekben a legszembetűnőbben ellentétes teológiai vélemények támogatására is egyformán találnak érveket. Így például, modern teológusaink Szent Pál leveleiben olyan részletekre bukkantak, amelyek alkalmasak arra, hogy a legellentétesebb nézetekre jogosítsanak fel a kegyelem, az eleve elrendelés, a megigazulás, a jó cselekedeteknek a keresztény üdvösségek szempontjából való hasznossága vagy haszontalansága stb. terén.

A magát ortodoxnak nevező egyház, mint láthattuk, gyakran eltért az apostolok írásaiban kifejtett nézetektől és az általuk előírt szabályoktól. Az apostolok által tartott és a szentlélek sugallta jeruzsálemi zsinat határozott rendelkezése ellenére az egyház például megengedi a mai kereszténységnek, hogy „vért és párolt húsokat" fogyasszanak, holott ezek az ételek az első kereszténység számára szigorúan tilosak voltak.

Szent Pál véleménye különbözik az egyháznak az emberi természetről vallott jelenlegi álláspontjától, amikor úgy vélte, hogy az ember három részből áll: testből, lélekből és szellemből.

A kereszténység legtudósabb tanulmányozói nagy zavarban voltak, amikor meg akarták állapítani, kinek tulajdonítsák „A zsidókhoz írt levelet", amelyet az egyház mindazonáltal Szent Pálnak tulajdonít. Origenész és Eusebius történetíró közlése szerint, abban a korban kételkedtek benne, hogy e levél szerzője ez az apostol volt. Tertullianus Szent Barnabásnak tulajdonította. Rotterdami Erasmus nagy vitát folytatott róla a párizsi teológusokkal.[4] Így hát Szent Pál egyes írásainál éppúgy nem tudjuk, mihez tartsuk magunkat, mint Szent János műveinél.

[4] Lásd ugyanott.

Az evangéliumok és az apostolok munkái tehát nem szövegezték meg pontosan a hitcikkelyeket. Ennélfogva, a következő századokban új nézetek, eretnekségek és új hitcikkelyek születtek. Mivel az apostolokat isteni orákulumoknak tekintették, támogatásuk megszerzésére törekedtek, s evégből bizonyos írásokat nekik tulajdonítottak vagy pedig a már a nevükkel jelzett művekbe olyan részleteket iktattak be, amelyek megfeleltek az igazolni óhajtott véleménynek. A legkeresztényibb tudósok kénytelenek elismerni, hogy a kereszténység első századaiban egy sereg hamisító bukkan fel, akik jámboran buzgólkodtak mindenféle művek gyártásán, s azokat az apostolok nevén adták ki, hogy a hívek szemében tiszteletre méltó tekintély védőpajzsa alatt biztosabban rászedhessék őket. Már e legelső időktől fogva azt tapasztalhatjuk, hogy az egyházat hamis Apostolok cselekedetei, hamis evangéliumok, hamis levelek áradata öntötte el, melyeket egyes jámbor csalók eszeltek ki az együgyűek ámítására. Ez a szélhámosság odáig fajult, hogy ma is mintegy ötven evangélium címét ismerjük, amelyet később elvetettek, s azt a négyet tették helyébe, melyet egyedül tartottak alkalmasnak arra, hogy a hivők olvasmánya legyen. Még sincs semmilyen bizonyíték arra, hogy a manapság elfogadott evangéliumok valóban feltételezett szerzőiktől származnak, és nem azok sorába tartoznak, amelyeket jámbor szándékkal becsempésztek szerzőik műveibe vagy legalább meghamisítottak a régi eretnekek. Hitelességükre és a bennük foglalt tan tisztaságára nincs más zálogunk, mint az igencsak kétes hagyomány és az egyház tekintélye, amely maga állítja, hogy isteni sugallat vezérli és ezért csalhatatlan. De még ha feltételezzük is, hogy a megmaradt négy evangélium valóban az apostoloktól való, vagy azoktól a szerzőktől, akiknek nevét viseli, hogyan bízzunk négy olyan tanúban, akiknek erkölcsei előttünk ismeretlenek, akiknek tudatlansága hírhedt, akiknek tanúsága részrehajló, mivel arról az istenemberről van szó, akinek tanításán puszta létük alapul? Hitelt adhatunk-e tanúknak a saját ügyükben, főképp akkor, amikor azt látjuk, hogy a tényekben ellentmondanak egymásnak, ugyanazon tények körülményeiben nem értenek egyet, nem világítanak meg semmit, s mindenütt mélységes tudatlanságot árulnak el? Az ennyire kétes tanúk vallomásai vajon elfogadhatók-e, amikor olyan csodákról vagy valószínűtlen tényekről mesélnek, amelyek dolgában az ember még saját szemének sem hajlandó hinni? Végül, miként ismerjük fel az isteni sugallatot e dajkamesékkel, homályos részletekkel, kártékony elvekkel, nevetséges nézetekkel telis-teli irományokban, amelyek mindeddig csupán eretnekségeket, szakadásokat, vitákat, üldözéseket és rémségeket okoztak a Földön?

A szentírások minden időben valóságos akadályt jelentettek mindazok

számára, akik tanulmányozni akarták őket. Ez a tanulmányozás — mint láthattuk — egy sereg eretnek szektaalapítót szült, akik az első századok óta szinte hemzsegnek az egyházban. Nyilván ez az oka annak, hogy a keresztények vezetői később okosabbak lettek szent elődjeiknél és kivették a hívek kezéből azokat a műveket, amelyeket csak arra tartottak alkalmasaknak, hogy veszélyeztessék hitüket és lelki kalauzaik számára ártalmas erjedést keltsenek elméjükben. A szentírások tanulmányozásával járó veszély azonban ugyanakkora a papok, mint a világiak számára. Láthatjuk, hogy a szekták alapítói rendszerint éppenséggel papok és szerzetesek voltak. Mi sem könnyebb, mint homályos részekkel, talányokkal és összefüggéstelen elvekkel teli művek tanulmányozása során tévedésbe esni. Mi sem nehezebb, mint összefűzni egy olyan bonyolult gépezet különálló elemeit, amely csupán arra alkalmas, hogy összekuszálja az egyes alkatrészeket. Csak a teljesen vak hit teremthet egyezséget a keresztények között. Vezéreiknek tehát saját érdekükben nem kellett volna senkinek megengedniük, hogy a bibliában vagy az apostolok műveiben kutasson. Mihelyt a hittételeket megállapították, ezeket a műveket be kellett volna tiltaniuk, vagy legalább néhány választott egyénre bízniuk, mint a rómaiak tették a Szibilla-könyvekkel, amelyeket soha, senki sem láthatott és még őrzőik sem olvastak.

Akárhogyan áll is a dolog, azt bizonygatják előttünk, hogy az apostolok olyan tanúk, akiknek puszta szavában hinni kell, mivel az általuk hirdetett tan mindenkor csak üldöztetést, bebörtönzést, kínzást szerzett számukra; s ők saját vérükkel pecsételték meg azokat az igazságokat, amelyeket csupán az emberi nem iránt táplált szeretetük folytán közöltek az emberekkel. Egyszóval, mártírok voltak. Most tehát megvizsgáljuk, milyen erejű és érvényű a keresztény vallás szempontjából ez a bizonyíték, valamint az apostolok tanúsága, akik, mint olvashattuk, e vallás első alapítói voltak.

HARMADIK FEJEZET

A mártírok. Bátorságuk természetes okai. Az egyház első pásztorainak jelleme és politikája. Vajon a vértanúság az igazság bizonyítéka-e?

A keresztények szerint isteni sugallatra írt könyvek csupán annyit közölnek az apostolok életéről és igehirdetéséről számunkra, mint amennyi a négy evangéliumban és az Apostolok cselekedeteiben áll. A keresztény vallás mindezen alapítói különös balszerencse folytán hirtelen tűntek le a világ színpadáról, és egyetlen hiteles okmány sem őrizte meg apostoli munkásságuk és haláluk részleteit. Az Apostolok cselekedetei ugyan említi Szent Péter egyes tetteit és csodáit; Szent Lukács azonban mintha elfelejtené a többi prédikátort; elmondja Szent Péterről, hogy Rómába utazott, de nem közli, mi történt vele később. Szent Jakab vértanúsága az egyetlen esemény, amelyről szó esik az Apostolok cselekedeteiben.

Tehát kénytelenek vagyunk megelégedni azzal, amit a kétes hagyomány vagy néhány teljesen meseszerű legenda közöl velünk e jeles szentek sorsáról. Ezek a legendák és hagyományok azt állítják, hogy Szent Péter vértanúhalált szenvedett Néró császársága alatt Rómában. Viszont — mint ezt már sejtetni engedtük — számos szavahihető bíráló kételkedett Szent Péter római útjában, s így igen bizonytalannak látszik, hogy ebben a városban halt meg. A sok meseszerű körülmény egyébként bizonyára kétséget ébreszt azoknak a legendaíróknak az igazmondása iránt, akik ránk hagyták e vértanúság történetét. Így is van: azt mondják nekünk, hogy a Simon mágust pártoló Néró elrendelte, Péter és ő egy napon jelenjék meg a nyilvánosság előtt és mérkőzzék meg egymással. Mindegyikük tanúságot tett tudásáról, végül azonban Péter kerekedett felül és imái hatékonysága által elérte, hogy a mágus lezuhant a magasból, amikor bűvös ereje által a levegőbe emelkedett. A császár, szentünk sikerén fel-

bőszülve, nemhogy elismerte volna Péter szentségét, melyet e csodatétel megerősített, hanem halálra ítélte. Péter pedig alázatosságból állítólag azt kérte, hogy fejjel lefelé feszítsék keresztre. Efféle mesék alapján hitetik el magukkal a keresztények, hogy Szent Péter vértanúságot szenvedett.

Ami Szent Pált illeti, egy éppily bizonyos hagyomány azt állítja, hogy ugyancsak Néró alatt a fejét vették. A bírálók azonban nem tudják, vajon ez ugyanakkor történt, amikor Szent Pétert keresztre feszítették, vagy valamivel később. Szent Kelemen szerint a két apostol halálának időpontja egyáltalán nem bizonyos. Szent Iréneusz és Szent Justinus azt vallja, hogy Szent Pál csak öt évvel Szent Péter után halt meg. Viszont a Gelasius pápa idején tartott római zsinat döntése szerint „az eretnekek állítják azt, hogy Szent Péter és Szent Pál különböző időben nyerte el a mártíromság koszorúját".[1]

A római egyház elfogadta azokat a legendákat, amelyek szerint e két apostol Rómában halt meg. Az egyház azonban nem annyira elnéző néhány más, az előbbiekhez hasonlóan e bizonytalan legenda iránt, amely az apostoli testület más tagjainak életéről és haláláról tájékoztat bennünket. Ezek szerint Szent András Szküthiába ment az evangéliumot hirdetni, és onnan visszatértében vértanúhalált szenvedett Akhaiában; Szent Tamás viszont Indiába ment a hitet terjeszteni és ott hasonlóképp a vértanúság koszorúját nyerte el. Egyszóval, közlik velünk a kereszténység e hírnökeinek sorsát, elbeszéléseikbe azonban annyi fura mese vegyül, hogy egyesek úgy vélték, ezektől meg kell kímélni a hivőket; kétségtelenül attól tartottak ugyan, hogy ez túlságos teher lenne hitük számára. E mártírok ránk maradt történetei mégis fogalmat adhatnak kieszelőik roppant arcátlanságáról és a régi keresztények csodálatos hiszékenységéről, akiknek efféle képtelenségeket tálaltak fel.[2]

Tehát semmi teljesen bizonyosat sem tudunk az apostolok haláláról, holott ők az egyetlenek, akik Jézus Krisztus igazi mártírjai vagy tanúi lehettek volna, mivel saját szemükkel látták őt és tőle kapták utasításaikat. Az összes többi vértanú, akivel a kereszténység dicsekszik, nem lehetett Krisztus csodáinak elfogadható tanúja, hiszen sohasem látta őt. A hitért elszenvedett halálukkal semmit sem bizonyítottak, hacsak azt nem, hogy bizalmat tápláltak a hittudorok iránt, akik őket vallásukban kioktatták, és szilárdan meg voltak győződve arról, hogy e lelki kalauzok

[1] Lásd *Le Clerc:* Egyetemes Könyvtár. IV. köt. 523. old.

[2] Minden összegyűjtve megtalálható egy érdekes latin nyelvű műben, amelyet Jean Albert Fabricius adott ki, „Az újtestamentum apokrif kódexe" címmel.

nem tévedhetnek és őket sem ejthetik tévedésbe. Az apostolok és Jézus tanítványai után következő vértanúk tehát semmit sem igazolhattak a világ számára, csak azt, hogy ők puszta szóra szilárdan hitték mindazt, amit lelkipásztoraik nekik mondtak és ígértek, mivel fenntartás nélkül hittek nekik.

De ha a legendák alapján fel is tételezzük, hogy prédikációik valamennyi apostolt csakugyan a halálba juttatták, még ez sem bizonyítja őszinteségüket, sem pedig tanításuk igazságát. A reformátorok, mindazok, akik főként vallási téren új tanokat hirdetnek, általában a bántalmazás veszélyének teszik ki magukat a régi vallás hívei részéről, amelyet erőnek erejével le akarnak győzni és rombolni. Ezek a prédikátorok akár szélhámosok, akár csupán rajongók, jóhiszemű fanatikusok, mesterségük mindenképp veszedelmes, mivel rendszerint úgy büntetik őket mint rendbontókat, akiket a papok megcsúfolnak és a nép megszégyenít; ennek túlnyomó többsége ugyanis meglehetősen makacsul ragaszkodik a régi szokásokhoz. Minden újító igen nagy veszélyben forog, amíg a fejedelmek vagy a többség nem áll pártjukra. Ezek a veszélyek együtt járnak mindazoknak a hivatásával, akik a nagy hatalmú testületek számára kellemetlen nézeteket hirdetnek. Zoroaszter, a perzsa vallás megújítója vagy reformátora, állítólag nyolcvan hívével együtt vértanúságot szenvedett új tanáért.[3] Röviden: valamennyi hitújító, hacsak nincs kezében a hatalom, mint Mózesnek vagy Mohamednek volt, joggal számíthat rossz fogadtatásra azoknál, akiket saját nézeteire akar téríteni. Amikor azután ezek a nézetek fokozatosan tért hódítottak, mártíroknak nevezik és hősökként, szentekként tisztelik azokat, akik meghonosításuk érdekében halált szenvedtek.

Jézus tehát, anélkül, hogy nagy próféta lett volna, valóban megjósolhatta — mint ezt az evangélium közli — apostolainak mindazokat a viszontagságokat, amelyek tanításának hirdetése során rájuk vártak. Ezek pedig, amikor erre a veszedelmes mesterségre adták a fejüket, olyan kellemetlenségeket vállaltak, amelyekről tudták, hogy természetszerűen velejárnak. Ha igaz, hogy kínzásokat, sőt halált szenvedtek, akkor is csak sorsuk teljesedett be, amelyet előre kellett látniuk. Természetfölötti bátorság híján azonban — mondhatná valaki — senki sem megy önként halálba, és puszta szélhámosságból senki sem űz olyan mesterséget, amely elkerülhetetlenül tragikus és fájdalmas véggel jár. Erre a tények adhatnak választ. A mindennapi tapasztalat ugyanis azt bizonyítja, hogy a gonosztevők, tolvajok, haramiák, csempészek olyan mesterséget űznek,

[3] Lásd *Hyde:* A perzsák vallásáról.

amelynek veszélyeit ismerik; tudják, hogy az igazságszolgáltatás harcol ellenük, s mégis tovább folytatják foglalkozásukat, mert jövedelmezőnek vagy kényelmesnek tartják, és meg tudnak élni belőle. Szemet hunynak a reájuk leselkedő vég fölött, vagy azzal áltatják magukat, hogy ügyesen kisiklanak sorsuk elől. A tolvajok a semmittevés és a kapzsiság mártírjai. A hódítók, a harcosok és a katonák a lustaság, a dicsőségszomj és a becsület vértanúi. Egy új vallás hirdetői holmi eszmei dugáru mártírjai, amelynek révén uralkodnak az elméken és a hiszékenység rovására jól megélnek. Bátorságuk semmit sem bizonyít, legfeljebb azt, hogy készek a halálra mesterségük gyakorlása közben, amelynek minden kellemes oldalát élvezték, mialatt veszélyeit megismerték. Amikor ezek a veszélyek felbukkannak, a hiúság gyakran segítségükre siet, és ez — mint mondani szokás — „szükségből erényt csinál", s így bátran halnak meg.

Hogy fogalmat alkossunk a régi prédikátorokról és mártírokról, elegendő egy pillantást vetnünk a maiakra. Tudjuk, hogy XIV. Lajos alávaló és vérszomjas törvényei (amelyeket azóta sem töröltek el, mivel feltehetően helyesli a jelenlegi uralkodó) halálbüntetést szabnak Franciaországban a protestáns prédikátorokra, és gályarabságra ítélik mindazokat, akik hallgatásukra összegyülekeznek. E kegyetlenség ellenére mindig akadnak lelkészeik a hugenottáknak, akik az akasztófa kockázata ellenére oktatják híveiket. Ezek az igen bátor férfiak azonban gyakran egyáltalán nem erényes emberek; olykor rajongó fanatikusok, legtöbbnyire azonban ravasz egyének, akik veszélyes hivatásuk várható előnyei kedvéért szemet hunynak a vele járó veszélyek fölött. Ezek a csempészáru-hirdetők valójában tisztességet és hasznot találnak szakmájukban. A protestáns paraszt istennek tekinti azt a hittérítőt, aki annyira bátor, hogy titkon eljön hozzá és megmutatja az üdvösség útját s megvédelmezi a római egyház csapdáival szemben. Hálája jeléül kezét-lábát csókolja, valósággal imádja, feleségének és gyermekeinek is megparancsolja, hogy istenítsék, mindenét odaadja neki, mindenéről lemond az ő javára. Ekként isten embere a hallgatók számára gyakran érthetetlen tanát tiszteletre, ajándékokra váltja fel. Uralkodik, védőistene mindazoknak, akiket gondoskodására méltat; s ezen előnyök elnyeréséért szívesen hajlandó kockáztatni valamit. Elfogulatlan személyek mégis azt állítják, hogy e vakmerő igehirdetők közül sokan egyáltalán nem tiszteletre méltó erkölcsű egyének. A becsvágy és a kapzsiság, másrészt a hiszékenység és a rajongás elegendő ahhoz, hogy mártírokat szüljön.

Tehát az ügyért elszenvedett halál vagy kínzás nem bizonyítja az ügy helyességét, sem a tanítás igazságát, sem annak őszinteségét, aki kínzást szenved, vagy meghal érte. A bűnnek is megvannak a mártírjai, akárcsak

az erénynek. Minden heves szenvedély, minden hathatós érdek arra késztet bennünket, hogy szemet hunyjunk cselekedeteink legközvetlenebb következményei fölött. Vajon milyen szenvedély hevítette a keresztény vallás alapítóit? Az, amely minden szektavezért: hogy uralkodjék az emberek elméjén és költségükre tisztességgel megéljen.

Mégsem kell azt képzelni, hogy mindazok, akik a keresztény vallásért szenvedtek vagy meghaltak, csalók voltak. Minden jel arra vall, hogy a mártírok többnyire hiszékeny, jóhiszemű rajongók lehettek, akiket megszédítettek lelki kalauzaik; ezek lelkesedést sugalltak nekik, hogy makacsul támogassanak egy olyan ügyet, amely csak az ő érdekeiknek használt. A vallási szélhámosok követői a könnyen becsapható emberek közül kerülnek ki, s amikor ezek eltelnek a rajongással, amelyet tanítóik ügyesen beléjük oltanak — akkor a kínzással, halállal is szembeszállnak.

De talán tévedés volna azt gondolni, hogy egy vallás valamennyi első hirdetője csaló volt; mégiscsak akadhattak köztük is egyszerű, hiszékeny, jóhiszemű emberek, akik náluk ravaszabb társaiktól vezetve, alkalmas eszközökké váltak azoknak kezében, céljaik számára. Mohamed szélhámos volt; szerencséjére azonban első követőiben többnyire jóhiszemű fanatikusokra talált. Jézusnak, az evangélium szerint, három fő bizalmasa volt: Péter, Jakab és János. Ezek ismerhették mesterük titkát; lehetséges tehát, hogy a többi apostol jámborul azt hitte, mesterük a próféták által jövendölt messiás, vagy Izrael országának megújítója. Krisztus halála után az élelmes és heves természetű Pál csatlakozott az apostolok testületéhez, és olyan sikereket ért el a születőben levő szekta számára, amelyek kétségtelenül túlszárnyalták régi vezetőinek reménységeit. Minden szektánál és pártnál mindig néhány élelmes ember keríti hatalmába a többieket.

Sőt mi több, gyakran megesik, hogy olyasvalaki, aki eleinte csaló volt, végül jóhiszemű rajongóvá válik. Saját érdeke ugyanis tévútra vezeti, és idővel elhiteti önmagával, hogy a maga kieszelte hazugságok igazak. Gyakran látunk olyan hazugokat, akik végül elhiszik azokat a valótlanságokat, amelyeket másoknak mesélni szoktak. A rajongás és a csalárdság így találkozhat néha ugyanabban a személyben.

Szükséges tehát, hogy kétfajta mártírt különböztessünk meg. Egyesek közönséges szélhámosok voltak, akik veszedelmes mesterségük áldozatául estek. Ezek ugyanolyan bátorságot tanúsíthattak, mint mások, mert mihelyt bíráik keze közé kerültek, megértették, hogy már nem lehet meghátrálni. Bűnhődés várt rájuk, mint a rendeletek és törvények megszegőire vagy mint csábítókra és gazemberekre. Mivel nem kerülhették el a halált, rászánták magukat, hogy bátran halnak meg. Így legalább

követőik szemében megmentették becsületüket. Mások viszont fanatikusok voltak, képzeletüket lángra gyújtották a csaló vagy szintén fanatikus lelkipásztorok.

Ha az ügy így áll, az egyháztörténet és a ránk maradt okmányok alapján vizsgáljuk meg azokat az eszközöket, amelyeket a keresztények első lelkipásztorai használhattak az értelem leigázására, híveik bizalmának megnyerésére és képzeletük lángra gyújtására. Mindenekelőtt a hit szükségességét hangoztatták, vagyis a vak engedelmességét, amely a papság céljai szempontjából oly szükséges. A nyája engedelmességéről megbizonyosodott apostol, lelkipásztor vagy püspök saját nagyságáról, hivatásának fennköltségéről szónokolt híveinek, isten és ember közti közvetítőnek, sőt Földre szállt istennek adta ki magát.

Hogy meggyőződjünk arról a kiváló véleményről, amelyet az egyház első vezetői és pásztorai önmagukról bárányaik előtt vallottak, elegendő az „Apostoli konstitúciók" egy részletére hivatkoznunk.[4] Ez a mű, ha nem is azoktól az apostoloktól való, akiknek tulajdonítják, mindenesetre igen régi. A következő áll benne erről: „Aki püspök, az a szó hirdetője, a hit őrzője, közvetítő Isten és ti közöttetek azon vallási tiszteletben, melyet Isten iránt tanúsít. A jámborság tanítója. Isten után a ti Atyátok, ki vér és szellem által megújított benneteket, hogy Isten befogadjon. A ti Bírátok és Vezetőtök. A ti Királytok és Fejedelmetek. Isten után a *ti földi istenetek*, kit tisztelnetek kell." Ugyanez a mű másutt[5] megállapítja, „hogy a püspök Isten képviselőjének tekintendő az emberek között, amennyiben parancsokat ád minden embernek, a papoknak, a Királyoknak, a Bíráknak".

Bár az Apostoli konstitúciókat, amelyből e részletek valók, apokrif műnek tekintik, könnyűszerrel észrevehető, hogy a keresztény egyház pásztorai egyáltalán nem mondtak le azokról az elvekről, amelyeket e mű a püspöki méltóság nagyságáról kifejt. Bizonyára elsősorban a római pápa vallotta ezeket fenntartás nélkül, különösen abban az időben, amikor — mint ezt hamarosan láthatjuk — királyi koronákkal rendelkezett. Egyes újkori hízelgők nem átallották az isten helytartója címmel felruházni. Végül hamarosan megismerkedhetünk több uralkodóval, akit püspökök döntöttek le trónjukról, mivel az Apostoli konstitúciók szerint ezek „minden embernek, Királyoknak, Bíráknak" parancsoltak.

Bár néhány újkori kereszténynek elegendő lelkiereje van ahhoz, hogy valamennyire csorbítsa azt a fennkölt véleményt, amelyet az ókori püs-

[4] Lásd Apostoli konstitúciók. II. könyv. 26. fejezet.
[5] Ugyanott, II. könyv. 2. fejezet.

pökök kívántak önmagukról elhitetni, az legalább biztosnak látszik, hogy az első keresztények túl sokat képzeltek lelkipásztoraikról. Isten által sugalmazottaknak, olyan embereknek tekintették őket, akikre a „kézrátétel" folytán leszállt a szentlélek. Prófétai tehetséget, ördögűző hatalmat, csodatevő képességet tulajdonítottak nekik. Egyszóval: e hívek szemében a püspök vagy a pap az ég kegyeltje volt, tökéletesebb, mint a többi halandó. Jóllehet a püspököket a nép szabad választása emelte méltóságukra, mégis elhitették a néppel, hogy ez a választás isteni sugallat következménye. Szent Ciprianus szerint, a püspököket „Isten nevezte ki, nem pedig az emberek".[6]

Az egyház vezetői, miután ilyen előnyös képet festettek magukról híveik számára, joggal uralkodhattak ítélőképességükön, irányíthatták hitüket, gyújthatták fel lelkesedésüket, sugallhattak nekik a saját érdekeiknek leginkább megfelelő nézeteket.

Ezektől az előnyöktől eltekintve — amelyek révén a pásztorok híveik lelkének uraivá váltak — még olyan eszközökkel is rendelkeztek, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy felkavarják követőik érzelmeit. Ők osztották szét a hívek alamizsnáit, ami természetesen korlátlan hatalmat adott számukra a szegénysorsú ájtatos asszonyok s ennélfogva a felekezet legnépesebb része fölött. Ezért is láthatjuk azt, hogy a lelkipásztorok szüntelenül hangoztatták az alamizsnálkodás hasznosságát; Szent Ciprianus „a keresztség után elkövetett bűnök kiengesztelése biztos eszközének" tünteti fel. Ugyanez a püspök szemrehányást tesz a gazdag asszonyoknak, akik elmulasztják adományaikat a hivők gyülekezetének helyére vinni, „hogy alantas lelkükkel nem átallanak részesedni a szegények áldozataiban, holott maguk nem adnak semmit". Az alamizsnát általában buzgón ajánlotta Jézus és apostolai is. Teljesen jogosult a feltevés, hogy ők csakis alamizsnákból tartották fenn magukat. Az egyház első pásztorai ugyanezen okokból ragaszkodtak ehhez. A püspöknek az adományokból egyharmad járt, a másik kétharmadot pedig papjai, illetőleg a szegények között osztotta szét. Ebből látható, hogy az alamizsnákból maga is megélt, valamint általa gyülekezetének ura lett. A püspök egyébként senkinek sem tartozott számadással a reábízott pénzről.[7]

Bölcs politika folytán a pogányokat sem zárták ki az egyház támogatásából. Ez a magatartás igen alkalmas volt arra, hogy megnyerje őket a vallás számára és így növelje a híveknek, vagyis a püspök alattvalóinak

[6] Lásd ugyanott, 8. fejezet.

[7] Szent Ciprianus „Levél Numidicushoz" című írásában közli, hogy a hivők gyülekezeteiben hangosan elsorolták azoknak a nevét, akik a legjelentősebb adományokat tették — ami igen alkalmas módszer versengés ösztönzésére a bőkezűség terén.

számát. Egyébként pedig csökkentette a bálványimádók gyűlöletét egy olyan szekta ellen, amelyre a nép igen gyakran haragudott, mint erről hamarosan olvashatunk.

Ezek a megállapítások elegendőek számunkra ahhoz, hogy tisztázzuk az evangélium első prédikátorai csodálatos vakbuzgalmának és annak a bámulatos szenvedélynek igazi okát, amelyet mindenkor tanúsítottak, hogy a hitet hirdessék és ezáltal kiterjesszék uralmukat az emberek lelkére és erszényére. Minél jobban nőtt a keresztények száma, annál jobban gyarapodott az egyházi jövedelem, mivel több lett az alamizsna, az adomány és az adó, s ennek kétharmada a papságot illette.

Ezért mindazon veszélyek ellenére, amelyekkel a pogányság korában a püspöki funkció járt, ez a veszedelmes méltóság már az egyház első idejében az irigység céltáblája volt, cselszövényekre, szakadárságra, bősz vitákra adott ürügyet, s ezeket gyakran harcok kísérték. Ne csodálkozzunk ezen: hiszen a becsvágy és a fösvénység mindenkor a legszentebb emberek nagy mozgatóereje volt. Sok pap áhítozott természetszerűen olyan stallumra, amelynek révén módja nyílik uralkodni a nyájon; szabadon nyírhatja, sőt a pásztor érdekében még a vágóhídra is viheti.

Az is köztudomású, hogy a lelki vezetők már az egyház első ideje óta bíráknak csaptak fel minden polgári jogvitában és a keresztények pereiben. Még Szent Pál is hívei lelkére kötötte, hogy pogány bírák elé ne járuljanak. Azt kívánta, hogy ügyeiket a hivők gyülekezete elé terjesszék, akiknek elnöke a püspök. Ez vette át a feljelentéseket vagy panaszokat is, amikor valakit azzal vádoltak, hogy nem él keresztény módra. Igaz ugyan, a püspök nem egyedül ítélkezett: segítségére voltak papjai, de ezek, a kiközösítés vagy járandóságuk megvonásától fenyegetve, mindig osztoztak véleményében.[8]

Az egyház lelkipásztorai hatalmuk biztosítása végett hallgatólagos szövetség-félét alakítottak, amellyel egymást támogatták. Azt a keresztényt vagy papot, aki nem tetszett püspökének, kiközösítették, s ezután már semmilyen más püspökség nem fogadhatta be. E célból ezek a pásztorok közöltek egymással minden fontos ügyet, vagyis azokat, amelyek alkalmasak voltak a püspöki hatalom fenntartására. Így már az egyház első századai óta azt tapasztalhatjuk, hogy a kiközösítésnek világi következményei voltak, és megfosztották az illetőt a társadalom előnyeitől, a hívek közösségétől és az alamizsnából való részesedéstől. Szent Ciprianus karthágói püspök, aki később vértanúhalált szenvedett, olyan irány-

[8] Lásd *Fleury:* A keresztények erkölcsei. 36. §; és Szent Pál első levele a korinthoszbeliekhez. VI. rész.

elveket vallott, amelyek szemlátomást főképp a püspöki kar számára hasznosak. Az egyházi büntetésekről szólva megállapította, hogy „miképp az Ószövetségben Isten testi pallossal juttatja halálra azokat, akik nem engedelmeskednek a papoknak, akként az Újszövetségben egyházi pallossal kell megölni a kevélyeket és a makacsokat, az egyházból való eltávolításuk által". Mint azonban láthattuk, a kiközösítés „egyházi pallosa" a testét is megölte azoknak, akik szerencsétlenségükre szembeszegültek püspökükkel, mivel ez a pallos, amikor kitaszította őket az egyház kebeléből, egyúttal létfenntartási eszközeiket is elvette.

Ebből következtetni lehet arra a zsarnokságra, amelyet a keresztények első lelkipásztorai gyakoroltak, bár előttünk szenteknek tüntetik fel őket, és sokan közülük vértanúságot szenvedtek. Ezek a kiváló személyiségek, mint látjuk, bárányaik üdvének bíráiul csaptak fel, és halálukra várva, büntetéseikkel már életükben megfosztották őket létfenntartási eszközeiktől.

Egyszóval, a püspökök az egyház első idejében óriási hatalommal rendelkeztek a keresztények fölött. Ezek istenekként tisztelték őket, utasításaikat a legalázatosabb engedelmességgel vagy hittel fogadták, egyáltalán nem merészeltek kételkedni tanításukban, úgy féltek tőlük, mint bíráiktól és sorsuk irányítóitól ezen a Földön és a másvilágon. Ezen adottságok révén az isteni pásztorok igen könnyen lelkesedést gyújthattak az elmékben, amelyeket a mélységes tudatlanság és fenntartás nélküli hit vak engedelmességre késztetett iránt.

Az első századok keresztényei között általánosan elfogadott vélemény volt, hogy az Antikrisztus eljön és kegyetlenül üldözi majd a szenteket; hogy a világnak vége lesz, tűz pusztítja el; hogy Jézus Krisztus hamarosan személyesen jön el a felhőkön, s cselekedeteik szerint ítélkezik az emberek fölött; hogy mindenkit pusztító láng emészt el, azok kivételével, akik vérüket ontották a hitért. Az egyház fennállásának első századaiban azt hitték, hogy a mártírokat kivéve, akik nyomban birtokukba veszik a paradicsomot, az általános feltámadás előtt senki sem élvezheti az örök boldogságot. Ez a nézet látható Nazianzi Szent Gergelynél is. Ezek az ájtatos keresztények egyébként többnyire olyan életet folytattak, amely igen alkalmas volt arra, hogy megutálják ezt a világot és a jövőben számukra ígért boldogság után sóhajtozzanak. Szüntelenül búslakodtak, a legsötétebb búskomorságot táplálták magukban; végül böjtöltek és más módon is sanyargatták magukat, ami nagyon is alkalmas volt arra, hogy megháborítsa az elmét. E gyászos vélemények és szokások könnyűszerrel eltéríthették a kereszténye ket a mulandó földi javaktól és bőkezűségre serkenthették őket; papjaik és lelkipásztoraik pedig értették a mód-

ját, hogy e hajlandóságukat kihasználják. Mivel ezeknek a vezetőknek egyébként igen nagy érdekük fűződött ahhoz, hogy nyájukat megtartsák és megszilárdítsák hitében, fontosnak tartották, hogy híveiket felvértezzék mindazokkal az üldözésekkel és kínzásokkal szemben, amelyek bármely pillanatban fenyegették őket. Ennek következtében a kereszténység tanítómesterei állandóan azon iparkodtak, hogy hallgatóikban ellenszenvet ébresszenek a világi örömökkel szemben, teljes megvetést keltsenek bennük e világ minden dolgával szemben, s olyan bátorságot oltsanak beléjük, hogy fittyet hányjanak a szenvedésnek, sőt még a halállal is szembeszálljanak. A múló gyötrelmeket és a halált úgy tüntették fel, mint biztos utat, amelyen egyenesen a paradicsomi örömök birtokába lehet jutni, ezeket pedig csodálatosképpen ecsetelték, hogy képzeletüket lángra gyújtsák. Ezekben az első századokban a keresztények és szent hittudoraik Krisztus anyagi, földi királyságában reménykedtek, és azt hitték, hogy Krisztus majd „ezer évig uralkodik a földön". Az akkori teológusok, mint ez műveikből kitűnik, még egyáltalán nem változtatták szellemivé vagy metafizikaivá a túlvilág ismeretlen gyönyörűségeit, mint ezt azóta utódaik tették.

Az ájtatos keresztény híveket tehát olyan örömökkel áltatták, amelyeket isten szentjei részére tart fenn; csak az „örök koszorúról" beszéltek nekik, amely majd osztályrészükül jut. Megmutatták nekik az atyaisten jobbján ülő Krisztust, aki pálmaágat nyújt át azoknak, akik hősiesen hirdették az ő nevét és érette ontották vérüket.

Ezekhez az indokokhoz, amelyek magukban is igen alkalmasak voltak az első keresztények rajongásának felszítására, bizonyos egyházi javadalmak és ajándékok járultak, amelyek igen erős hatással lehettek rájuk. Látták ugyanis, hogy a keresztények milyen támogatásban, gondoskodásban, szinte isteni tiszteletben részesítik azokat, akik a vallásért szenvednek. A hívek siettek megvigasztalni őket a börtönükben, dús alamizsnákat adtak nekik, mindent latba vetettek, hogy bátorságot öntsenek beléjük szenvedéseik közepette. A bűnösök pedig arra gondoltak, hogy a gyóntatók tekintélyt élveznek isten előtt, és ezért pártfogásukat kérték. Ezeknek valóban joguk volt ahhoz, hogy felfüggesszék vagy megrövidítsék az egyház által a bűnösökre kirótt vezeklést. Céduláik elegendőek voltak a bűnösök visszatérítéséhez. Szent Ciprianus gyakran keserűen panaszkodott amiatt, hogy ezek a gyóntatók túl könnyen osztogatják ezeket a cédulákat. Valójában csorbították a püspök jogait, mivel minden más esetben csakis neki volt joga visszatéríteni a bűnösöket és enyhíteni az egyház szigorú szabályait. Az ájtatosak csókolgatták bilincseiket és sebeiket, a vérükben áztatott fehérneműt féltő gonddal őrizték; mindenki

olyan hódolatot tanúsított irántuk, amely igen alkalmas volt arra, hogy megvigasztalják őket azért a kegyetlen bánásmódért, amellyel a pogányok sújtották őket. Haláluk után pedig a hitért vívott küzdelmeiket írásba foglalták. Az egyházak kölcsönösen, körlevelek útján közölték egymással hőseik kiváló tetteinek történetét. Emléküket megünnepelték; sírjukon imádkoztak; ereklyéiket tisztelték; beiktatták a mártírok jegyzékébe, vagy felvésték a mártírok neveit tartalmazó táblára. Egyszóval, vallási tiszteletben részesítették és szinte istenként magasztalták őket. Hamarosan csodákkal és bámulatos mesékkel teletűzdelt legendákat terjesztettek róluk, s ezeket a hivők könnyűszerrel elfogadták, pusztán hitük révén, a vezetőik által kiagyalt históriák alapján, akik jámbor hazugságaikkal szüntelenül iparkodtak a fanatizmust táplálni követőik elméjében. E cselszövényeknek tulajdonítható sok hamis „Vértanúk története", számos, gyakran arcpirító legenda, amelyek közül egynéhány mindmáig fennmaradt.

Másrészt azt lehetett látni, hogy gyalázatban, megvetésben sínylődnek azok, akik gyengeségükben megszegték hitüket a kínzások közepette és megtagadták vallásukat. Ezeket egyházi vezetőik arra kényszerítették, hogy testvéreik szeme láttára nyomorultul, becstelenül tengessék életüket. Megbélyegző vezekléssel sújtották őket, amely gyakran élethosszig tartott; és borzadtak tőlük a többiek, akikben e büntetés rémületet keltett.

Ez a sok indíték együttvéve bizonyára hatalmas befolyást gyakorolt az első keresztények elméjére. Tehát nem kell meglepődni azon, hogy a vértanúság iránt táplált rajongás járványszerűen harapózott el közöttük. Tömegestül jelentkeztek a bírák előtt, s ők elámultak ezen az őrült szenvedélyen, amelynek igazi okait nem találták ki. Az állhatatosság és a szilárdság hihetetlen példáit tapasztalhatták még a gyengébb nem körében is, amely éppúgy hajlamos az ájtatos rajongásra és a csökönyös fanatizmusra.

A bírák kegyetlensége pedig minden bizonnyal bosszantotta a törvényszéki tárgyalások hallgatóit és érdeklődést keltett bennük az embertelen düh áldozatai iránt. Ezeknek állhatatossága természetfölöttinek látszott a tömeg szemében, és elhitette velük, hogy ezek a vértanúk teljesen bizonyosak azoknak a nézeteknek az igazságában, amelyeket vallottak, ha érettük ilyen nagy kínokat hajlandók elszenvedni, sőt, a haláltól sem riadnak vissza. A pogányok üldözései kétségtelenül ezért mozdították elő a keresztények számának növekedését. Az erőszak sohasem ér el mást, mint hogy éppen azoknak a véleményét terjeszti el, akiknek elnyomására törekszik.

De melyek lehettek azok az indokok, amelyek az egyház évkönyvei szerint oly gyakran szítottak véres üldözéseket a keresztény szekta hívei ellen? Miért bántalmazták oly dühödten a vallások iránt egyébként oly türelmes rómaiak azokat, akik Jézus Krisztus hitét követték? Több, igen egyszerű és természetes ok idézte elő ezt a magatartást.

1. A rómaiak majdnem mindig összekeverték a keresztényeket a zsidókkal, hiszen a kereszténység voltaképpen közülük támadt; semmiféle különbséget nem tettek közöttük. Júdea lakosainak gyakori lázadásai kimerítették, bosszantották őket, s abban a meggyőződésben éltek, hogy a keresztények sem lehetnek hűségesebb alattvalók, mint az előbbiek. Traianus uralkodása idején Simeon jeruzsálemi püspököt, Jézus Krisztus rokonát csak azért ölték meg, mert Dávid nemzetségéből származott, s ennélfogva azzal gyanúsították, hogy zavargásokat akart szítani országában.

2. A keresztények szektája bizonyára igen veszedelmes társaságnak tűnt a rómaiak számára. Egymással szoros egységben, s a társadalom többi részétől csaknem teljesen külön éltek. Kizárólag saját püspökeiknek engedelmeskedtek, akik állítólag egyedüli bíráik voltak polgári peres ügyeikben, egyedüli közigazgatási vezetőik, s egyedül őket ismerték el uraiknak. E keresztények szövetsége pedig — akik egyébként az egész birodalomban szétszórtan éltek — bizonyára élénken aggasztotta a hatóságokat, amelyek ezt a szektát nem tekinthették másnak, mint az állam ellen szőtt, titkos összeesküvésnek.

3. A püspökök mint a keresztények szövetségének vallási és közigazgatási vezetői, gyanakvást keltettek a római császárokban, mert ezek kétségtelenül ismerték híveik elméjére gyakorolt nagy hatalmukat, s ezt bizonyára veszélyesnek tartották. A császárok e felfogására szembetűnő példát találunk Szent Fabianus római püspök mártírhalálában, aki Decius uralkodásának elején pusztult el. Erről Szent Ciprianus megjegyzi, hogy „Deciust kevésbé aggasztotta, ha azt látja, hogy egy birodalmával versengő uralkodó fordul ellene, mint az, hogy Rómában támadt hatalmának vetélytársa."[9] Az üldözők általában megértették, hogy ha lesújtanak a pásztorokra, akkor kevésbé kell tartaniuk a nyájtól.

4. A keresztények viselkedésük révén bizonyára meglehetősen hűtlen alattvalóknak tűntek a rómaiak számára: nem voltak hajlandók imádkozni az istenekhez és a császárok jólétéért áldozatokat bemutatni, nem részesítették az uralkodók képmásait a szokás és a hízelgés által megszabott tiszteletadásban. Szent Policarpus, Szent János tanítványa például,

9 Lásd Szent Ciprianus harmadik levele.

a már említett zsidó vallási rajongók mintájára, inkább a halált választotta, mintsem hogy a császárt az „Úr" címmel illesse.[10] Az efféle csökönyösség nyilván csak azt érte el, hogy felkeltette az uralkodók aggodalmát és rendkívül gyanúsakká tette előttük a kereszténveket.

5. A pogány papok által felizgatott népek a kereszténveket istentelenekneк, az istenek ellenségeinek tekintették, s ennélfogva nekik tulajdonították mindazokat a szerencsétlenségeket, amelyek a birodalmat sújtották. A legkegyesebb császárokat és a legszelídebb hivatalnokokat is gyakran a keresztények üldözésére késztette a tömegek dühe, amelyek őket tekintették minden baj okozójának, és az amfiteátrumban igen gyakran kiáltozták, hogy „halál az istentelenekre". Másrészt, a fő hivatalnokok bizonyára hajlandóak voltak általában megbüntetni az olyanokat, akik vonakodtak ügyeiket, pereiket elébük terjeszteni, vagy — szektájuk elveit követve — saját püspökeiken kívül más bírákat nem ismertek el, és a pogány hivatalnokokat ítélkezésre méltatlan, avatatlan egyéneknek tartották.

6. Mivel a keresztények gyűléseiket éjszaka tartották és szertartásaikat roppant titokban végezték, ez a magatartás gyanúsnak látszott a pogányok szemében; azzal vádolták őket, a sötétség leplét nemcsak azért választják, hogy az állam ellen ármánykodjanak, hanem egyúttal bűncselekmények és mindenféle szörnyűségek elkövetésére is. A keresztény vallás ókori egyházatyáinak műveiben csakugyan azt olvashatjuk, hogy a bálványimádók azzal vádolták a híveket, hogy „gyermekeket esznek", és ugyanolyan rémségeket követnek el, mint Atreusz lakomája.[11] Végül még azzal is vádolták a keresztényeket, hogy éjszakai összejöveteleiken iszonyatos erkölcstelenségekkel szennyezik be magukat; ez a vád legalább néhány eretnek kereszténnyel szemben indokoltnak látszott, akit a pogányok nem tudtak megkülönböztetni a magukat ortodoxnak „igazhitűnek" vallóktól.

7. Felfogásuk a jövendő életről és a világ közeli végéről — amely után a keresztények szüntelenül sóhajtoztak — azt a hitet keltette, hogy ezek az embergyűlölők örülnek a közösséget sújtó csapásoknak, és ezért a társadalom ellenségeinek tekintették őket. Tacitus egy keresztényüldözésről szólva, megjegyzi, hogy „indoka az emberi nemmel szemben táplált gyűlöletük volt".[12]

[10] Lásd *Eusebius:* Egyháztörténet. IV. könyv. 15. fejezet.
[11] Atreusz a görög mitológia alakja. Testvérével, Thüesztésszel szövetkezve megöli mostohatestvérét. Majd összevész Thüesztésszel is s megöli annak fiait, húsukat pedig megeteti az apával. — *Szerk.*
[12] Lásd *Tacitus:* Évkönyvek. XV. könyv. 34. fejezet.

8. A keresztények fanatizmusukkal és féktelen vakbuzgóságukkal gyakran szinte önként magukra vonták az üldözést. Még az istenek templomaiba is elmentek s ott húztak ujjat velük: felborították oltáraikat, összetörték szobraikat. Röviden, a vértanúság vágya gyakran arra sarkallta őket, hogy éppoly meggondolatlanul, mint dühödten megzavarják a köznyugalmat. A pogányok tehát természetszerűen féltek ezektől az őrültektől, akiket heves kitöréseikben semmi sem tudott megfékezni, és igyekeztek számukat csökkenteni.

9. Ugyanezek a keresztények igen sokszor hivatalukban sértegették a magas rangú köztisztviselőket, és makacsságukkal, vakmerőségükkel bosszantották, ingerelték őket; ez pedig a hivatalnokokat arra indította, hogy fokozott kegyetlenséggel küzdjék le ezeknek a dühöngőknek az ellenállását, akik arcátlanul szembeszálltak velük. Valamiféle harc alakult ki az üldöző és az üldözött hiúsága között, s ez a küzdelem rendszerint hosszú kínzással, majd kegyetlen halállal ért véget.

10. A keresztények természetesen nemcsak a pogány papokkal találták szemben magukat, akiknek vallásgyakorlatát szidalmazták, hanem még a haruspexekkel, a jövendőmondókkal, a mágusokkal is, mivel ezeknek a mesterségét is megfosztották hitelétől és leleplezték szélhámosságaikat. Ezek a csalók viszont a nép körében élvezett tekintélyüket arra használták fel, hogy a keresztények ellen izgassák a tömegeket, és rávegyék őket, követeljék megbüntetésüket. A kereszténység első egyházatyáinak műveiben egyébként sok epés kirohanás található a pogánysággal szemben, számos szitok és kegyetlen gúnyolódás isteneik ellen; ez pedig egyáltalán nem volt alkalmas arra, hogy enyhítse a bálványimádó papok és hívek haragját és csillapítsa vakbuzgalmukat.

Láthatjuk tehát, hogy a pogányokat a keresztények üldözésére indító harag igen természetes indokokból fakadt, akárcsak az a szenvedély, amely a kereszténveket arra serkentette, hogy vállalják a halált. Ez utóbbiak holmi illúziókért szenvedtek és haltak meg, amelyeknek egyetlen záloga a lelkipásztoraik szava volt. Ezeknek viszont érdekük kívánta, hogy hatalmukban tartsák azokat a rabszolgákat, akiket hiszékenységük engedelmességre késztetett iránt uk. Helyesebben szólva: a keresztények azt hitték, vagy úgy tettek, mintha azt hinnék, hogy őket vallásuk miatt kínozzák és ölik meg; holott valójában úgy büntették őket, mint államellenes bűnözőket, akiknek merényleteitől féltek, s akiket azzal gyanúsítottak, hogy összeesküvést szőnek a birodalom ellen.

Újkori hittudoraink nemhogy restellnék azokat az őrültségeket, amelyeket elődeik parancsára a fanatizmus oly sok szerencsétlen áldozata elkövetett, hanem még szívesen túlozzák is számukat. Henri Dodwell, a

híres angol valláskritikus viszont tudós értekezést írt annak bebizonyítására, hogy a kereszténység mártírjainak száma sokkal kisebb, mint az ókori legendagyártók állították, kétségtelenül azzal a szándékkal, hogy még nagyobb megbecsülést szerezzenek az egyháznak. Origenész, aki a harmadik században élt, elismerte, hogy az ő koráig a mártírok „csekély számúak és igen könnyen megszámlálhatóak" voltak.[13] A tudatlanság századaiban azonban egyes szerzetesek és hamisító szenteskedők ezrekre szaporították a vértanúkat.[14]

De akár sokan voltak a keresztény vértanúk, akár kevesen, nem szerezhettek dicsőséget sem az egyháznak, amelynek papjai őket félrevezették, sem a keresztények istenének, aki három évszázadon át oly veszedelmes csapdákat állított igaz imádóinak.

Valóban: ha istent jónak gondoljuk, olyan lénynek, aki teremtményei javát akarja, akkor miként képzelheti bárki — hacsak nem teljesen őrült —, hogy örömmel szemlélhette legbuzgóbb szolgáinak kínhalálát? Vajon nem egy vad és vérszomjas istent imád az, aki azt hiszi róla, hogy tulajdon fiának halálával sem érte be, és még sok ezer keresztény feláldozását is követelte? Bosszúvágya lecsillapítására tehát fiának halálba küldésével sem elégedett meg? Kétségtelenül csak egy vadember-vallás tulajdoníthat istenének ilyen kegyetlen természetet. Viszont el kell ismerni, hogy ezek a fogalmak következetesek a keresztény vallás elveihez. Ha isten annyira igazságtalan lehetett, hogy ártatlan fiának halálát követelte, akkor miért ne lelné örömét abban, hogy emberek hekatombáit áldoztatja fel? Mit lehet gondolni Tertullianusról, aki azt állította, hogy „a szentek halála becses az Úr szemében"?

Viszont sokan azok közül, akiket az egyház mártírjai közé sorol s akiknek emlékét tiszteli, nyilvánvalóan öngyilkosok lettek, vagyis önként mentek a halálba, holott azt saját vallásuk szabályai szerint is tilos volt, sőt még a gondolatát is kerülniük kellett. Ez a magatartás legalábbis homlokegyenest ellentétes az újkori kereszténység irányelveivel, amely megtiltja az embernek, hogy eltávozzék önként az életből vagy a halálba menjen. Mármost miként lehet összeegyeztetni ezekkel az elvekkel az ősegyház több szent tanítójának tanácsait és számos vértanú magatartását? Vajon maga Jézus, aki könnyűszerrel kitérhetett volna a halál elől, és aki azt parancsolta, hogy az üldözés elől menekülni kell — vajon Jézus nem tekinthető valóságos öngyilkosnak? Szent Ciprianus azt írja róla, hogy „a hóhér teendőit megelőzve, önként visszaadta lelkét". Példá-

[13] Lásd *Origenész:* Celsus ellen. III. könyv.
[14] Lásd *Dodwell:* Ciprianusi értekezések. XI. értekezés.

ját utánozta Szent Ignác, antiochiai püspök, Szent János evangélista tanítványa. Ez a szent, akit arra ítéltek, hogy a vadállatok eleségéül szolgáljon, azt írta a római kereszténveknek, hogy „önként hal meg", s arra kérte őket, egyáltalán ne lépjenek közbe érette. Eusebius közlése szerint egy Germanus nevű mártír felingerelte a vadállatokat, hogy mohón felfalják. S ehhez még hozzátette, hogy „ezáltal igazi bölcsként viselkedett". Alexandriai Szent Kelemen vértanúságra buzdította a keresztényeket, a régi pogányok példájára, „akik önként vetettek véget életüknek".

A vértanúság őrülete odáig fajult, hogy egy afrikai tartomány helytartója, aki megunta a haszontalan vérfürdőt, amelyet a császári ediktumok értelmében a keresztények között rendeztek, kikiáltó útján megkérdezte, „vannak-e még keresztények, akik meg akarnak halni". Mivel egyhangúan azt a választ kapta tőlük, hogy a halált kívánják, meghagyta nekik, „akasszák fel, vagy fojtsák vízbe saját magukat, hogy az igazságszolgáltatást megkíméljék a fáradságtól". Egyszóval, az első keresztények annyira szerették a halált, hogy, bosszantásukra, a pogányok gyakran megfosztották őket az üldözés gyönyörűségétől és a vértanúság dicsőségétől.

Az eufémita eretnekek — akik éppúgy törekedtek a halálra, akárcsak az ortodoxok — a martiriánus nevet vették fel. Tanításuk helyességének bizonyságául azzal kérkedtek, hogy több vértanújuk van, mint másoknak. A montanisták — szintén eretnekek — azt állították, hogy nem szabad menekülés útján kisiklani az üldözés elől. Akkor már a zsinatok is beleavatkoztak, hogy megkülönböztessék az igazi mártírokat a hamisaktól. A laodükeiai, a karthágói és az elvirai zsinat döntései szerint, bűnnek tekintették, ha valaki önként választja a halált. Annyira biztos ez, mint ahogyan soha semmi szilárd pont nem volt a papság viselkedésében és tanításában.

Ha valaki megkérdi jelenlegi teológusainktól, milyen jel alapján lehet felismerni az igazi és a hamis mártírt, azt felelik, hogy „causa facit martirem", vagyis igazi mártír az, aki igaz ügyet szolgál. De miről lehet felismerni az ügy helyességét? Mindenki, aki hitéért meghal, vajon nem abban a meggyőződésben teszi ezt, hogy az ő ügye a legjobb? A hitetlenekkel vívott csatákban elpusztuló mohamedánok talán nem azt képzelik, hogy ők az egyetlen igaz vallás mártírjai? A szerencsétlen protestánsok, akiket XIV. Lajos bősz ájtatossága oly kegyetlenül üldözött, nem tartották magukat igazi mártíroknak?

Azt válaszolhatják nekünk, hogy sem a hitetleneknek, sem az eretnekeknek nem lehettek igazi mártírjaik, mivel csak az igazhitű egyház

élvezheti ezt a fontos kiváltságot. De melyik ez az egyház? Az, amelyiknek erő van a kezében és erőszakkal elfogadtatja nézeteit. Amikor üldözi vagy lemészárolja a hitükhöz makacsul ragaszkodó embereket, azt állítja, egyáltalán nem teremt mártírokat, hanem csak igazságosan megbünteti az egyház ellen lázadókat. Viszont amikor az igazhitű egyház pártütő tagjait jogos büntetés sújtja bűneikért, ezeket a bűnösöket a hitvallók és mártírok közé sorolják. A római egyház martirológiuma telis-tele van olyan fanatikusok nevével, akik az egyház érdekei számára hasznot hajtottak, de esztelen rémtetteikért teljes joggal bűnhődtek. Közöttük találhatjuk Canterbury-i Szent Tamást, aki országa törvényei ellen irányuló, nyílt lázadás során esett el. A jezsuiták a mártírok közé sorolták valamennyi féktelen rendtársukat, akit szörnyűséges merényleteiért Japánban, Indiában mészároltak le vagy Európában végeztek ki.

Néhány ilyen fajtájú vértanút találunk a régi martirológiumokban is. Többek között itt látjuk egy bizonyos Szent Theodorus, a katona nevét, aki Amasiában felperzselte Kübelé templomát és tettét azon nyomban bevallotta a bíráknak, még azt sem várva meg, hogy kihallgassák. Az egyház a már említett zsinatok döntései ellenére mindmáig mártírnak ismer el és évente ünnepel néhány olyan személyt, aki önkezével vetett véget életének, hogy elkerülje üldözői bántalmazásait. Ide tartozik Szent Pelágia és anyja, akik mindketten házuk tetejéről vetették le magukat. Szent Apollónia maga rohant a tűzbe. Szent Eulália, tizenkét éves korában — anyja intelmei ellenére — otthagyta a szülői házat, hogy a bírónak szemére vesse bálványimádását, és a szeme láttára földhöz vágta a bálványait; a bíró megkönyörült rajta zsenge kora miatt és megrótta bolondságáért; a kislány azonban különc viselkedésével arra kényszerítette, hogy halálra ítélje. A híres Baronius ugyancsak zavarba esett e cselekedetek miatt; mégis kivágta magát egy Szent Ágoston-idézettel, amely szerint „Istent nem sértheti halálunk, amikor mentőeszközként vállaljuk.[15]" Ez a bölcs mondás a világ minden öngyilkosságát igazolja.

Egyébként — még a keresztény teológusok szerint is — a mártírokban sem volt más, mint vallási buzgalom. Szent Cipriánus több hitvallónak és mártírnak szemére vetette gőgjét, hetvenkedését, rossz erkölcsét, főként pedig a szentírásban való járatlanságát. XXVII. levelében egy Lucianus nevű hitvallóról szólva, megjegyezte: „Lucianus testvérünk, ki szintén a hitvallók közé tartozik, kinek hite valóban lángoló és bátorsága rettenthetetlen, az Írásban azonban nemigen járatos." Ugyanez a szent e levelében rámutatott, hogy több mártír annyira tudatlan, hogy képtelen

[15] *Szent Ágoston:* A szüzességről. III. könyv.

saját maga megírni azokat a bűnbocsánat-cédulákat, amelyeket a bűnösöknek adtak, és ezt náluk tanultabb emberekkel végeztették el. Ez a gyakorlat nem tetszett szent püspökünknek, mivel tekintélyét csorbította.

Különben, minden jel szerint, a hit vértanúi között igen sokan voltak, akiknek semmilyen fogalmuk sem lehetett arról a vallásról, amelyért életüket áldozták. Milyen ismeretei lehettek a kereszténységről például a tizenkét éves gyermekeknek, a kislányoknak és mindazoknak, akik a keresztényeknek a kínzások közepette tanúsított állhatatossága láttán egy csapásra megtértek: „keresztény vagyok" kiáltották, és erre legott halálba vitték őket? Talán azt mondhatja valaki, hogy ezek az emberek a kegyelem csodája folytán egyszerre megvilágosodtak. De feltesszük a kérdést: mi az oka annak, hogy isten, aki eltűrte oly sok hűséges szolgája kegyetlen lemészárlását, nem küldött inkább elegendő kegyelmet, hogy megtérítse az üldözőket, a bírákat és azokat a népeket is, melyek a „Vértanúk történetei"-ben elbeszélt iszonyú vérengzések és csodatételek tanúi voltak?

Ezek a csodák, amelyek szinte hemzsegnek a „Vértanúk történetei"-ben, sokszor igen nevetségeseknek látszanak azok számára, akik arra méltatják őket, hogy elgondolkozzanak rajtuk. Ha hitelt adhatunk annak az elbeszélésnek, amelyet a szmirnai egyház hagyott reánk püspökének, Szent Polikárpnak haláláról, akkor ezt a püspököt tűzhalálra ítélték, a lángok azonban valami nagy csoda folytán nem érintették, hanem boltozatot formáltak körülötte, s alatta a mártír biztonságban maradt; egy kardszúrás azonban kioltotta a szent ember életét. Isten, aki a tűztől megóvta, a kardtól nem tudta, vagy nem akarta megóvni. Azok a pogány nézők, akik a mártírok halálának és a velejáró csodatetteknek tanúi voltak — bár a világ minden népét rendszerint tisztelettel töltik el a rendkívüli események —, egy cseppet sem hatódtak meg, hanem kegyetlenségük fokozódott, maguk pedig egyáltalán nem tértek meg. Ebből arra kell következtetni, hogy a csodákat csak azok a keresztények látták, akik egyedül igazolják számunkra. Úgy látszik, a keresztények istene számára a leglehetetlenebb csoda mindenkor az volt, hogy meggyőzze a népeket azoknak a csodáknak igaz voltáról, amelyeket küldöttei és szentjei kedvéért művelt.

Erre alighanem azt felelik, hogy az isteni hatalom legfényesebb csodája éppen a keresztény vallás megalapítása, amelynek épülete, a mártírok vérétől megszilárdítva, üldözések és viharok közepette emelkedett magasra. Azt a hangzatos választ adhatják, hogy a hit győzedelmesen került ki minden harcból, amelyet a gonoszok ellene indítottak. Mi azon-

ban azzal vághatunk vissza, hogy minden kor tapasztalata, és kiváltképp a keresztény vallás megalapítása és mártírjainak őrülete nem egy igazságos, mindenható és jótevő istenség, hanem a csábítás, a fanatizmus és egy olyan vélemény hatalmára vall, amely megfelelően irányítva, annyira megháborítja az embereket, hogy saját vesztükbe rohannak.

A kínokat és a halált megvető rajongás egyáltalán nem az igaz istentől származó vallás bizonyítéka. A csaló druidák — dogmáik és a bátran küzdő harcosok magasztalása révén — a halál megvetését, az iránta való vágyat oltották a nagy tömegekbe, sőt elrettentették őket attól, hogy ágyukban haljanak meg. Ezek a kelta papok, akiket a mi keresztény papjaink szélhámosoknak tekintenek, arról győzték meg híveiket, hogy a túlvilági boldogság csupán azokra vár, akik fegyverrel a kezükben halnak meg. Vajon Odin, az északi népek hadura, törvényhozója és istene, nem kábítja-e el híveit olyan harcos hévvel, hogy azok nevetve mennek a halálba, azt remélve, hogy vele együtt élvezik az örök boldogságot? Nem azt tapasztalhatjuk, hogy a puszta meggyőződés ereje megedzi a vadembereket, és képessé teszi őket a legszörnyűbb kínok elszenvedésére, amelyeket az emberi gonoszság kieszelt? Végül a meggyőződés nem sodor mindennap ezernyi katonát a legnyilvánvalóbb veszélybe, és a megvetéstől való rettegés nem fojtja el bennük a fájdalom és a halál félelmét?

Ezek a tényezők, amelyeket a pogány papok és a becsvágyó törvényhozók alattvalóik felbátorítására használtak fel, megegyeznek azokkal, amelyeket a keresztény hittudósok alkalmaztak azoknak a szerencsétleneknek az elszédítésére, akik beléjük vetették bizalmukat. A hit igazolására felemlített mártírok bátorsága tehát csak azt mutatja, milyen gyászos hatással van a rajongás, ha sikerül erőt vennie az ember képességein, valamint az a gazság, amelyre a csalásból élő szélhámosok vetemedhetnek.

Amikor egy rajongó meghal valamilyen ügyért, ezzel egyáltalán nem bizonyítja sem az ügy igazságos voltát, sem saját véleményének helyességét, csupán azt, hogy makacsul hisz ügyének igazában, vagy nagy érdeke fűződik támogatásához; egyszóval, hogy erősen ragaszkodik véleményéhez, amelyet saját maga, vagy mások számára hasznosnak tart. De bármiképp vélekedjék is, könnyen csalódhat, még akkor is, ha önként vállalja a legkegyetlenebb halált.

Az előítélet folytán azonban az emberek azt képzelik, hogy akiknek van bátorságuk ragaszkodni véleményükhöz — saját életük rovására —, azoknak igazuk van. Természetesen mindenki hajlamos arra, hogy túlbecsülje azokat, akik erőt és bátorságot tanúsítanak, és a személyük iránt érzett tisztelet igen könnyen meggyőződéssé válik. Némi gondolko-

dás azonban elegendő annak felismeréséhez, hogy a bátorság egyáltalán nem bizonyítja az igazságot. Gyáva is hirdethet valóban igen hasznos, vagy annak vélt igazságokat, a halálfélelem miatt azonban megtagadhatja őket. Gazemberben is lehet bátorság, és hiúsága arra kényszerítheti, hogy állja a szavát és mindhalálig kitartson nézete mellett, amelynek hamisságával tisztában van. Egy elképzeléseihez ragaszkodó fanatikus is vidáman eltűrheti a szenvedést és a halált, mely ábrándjai miatt sújt le rá.

Valaki felvetheti, hogy dicséretes dolog meghalni az igazságért, hiszen ez az eszköz híveket toboroz számára. Az igazságnak azonban nincs szüksége mártírokra: mégha kezdetben ellenkezéssel, ellenállással találkozik is, előbb-utóbb végül gyökeret ver az ember elméjében. Ez azonban nem áll a hazugságra, ennek szüksége van mindenféle illúzió, bűvészmutatvány, minden lehetséges előítélet támogatására, mert ezek nélkül nem tudná bitorolni az igazságot megillető uralmat. Ebből látható, hogy egyedül a hazugságnak van szüksége csodatettekre, csodákra, vértanúkra, csodás elemre. Ezek a jelenségek teljesen feleslegesek az igazság számára. Minden túl heves szenvedély lelkesedést szül, s a lelkesedés egymaga megvetést kelt az emberben a szenvedés és a halál iránt. Az igazság iránt táplált erős szenvedély kétségtelenül igen dicséretes, minthogy az igazság igen hasznos az emberi nem számára. Ez a lelkesedés azonban egyáltalán nem bizonyítja, hogy az illető meglelte ezt az igazságot; ellenkezőleg, az igazság felfedezése rendszerint csakis a tiszta ész eredménye, ez pedig higgadtan halad és nem követi a képzelet szárnyalásait. A lelkesedés csak arra alkalmas, hogy még az igazságot is gyanússá tegye a józan emberek előtt.

Nem akarjuk azt állítani, hogy az igazság őszinte szeretetét nem kísérné igen gyakran nagyon erős és dicséretes lelkesedés, azon javak miatt, amelyet az emberiség számára szerzett. Kétségtelenül nagy energia lakozik mindazokban, akik szét merték szakítani a nagy hatalmú és gonosz emberektől szüntelenül védelmezett előítéletek sűrű fátylát. A leghasznosabb igazságok — a csalók működése folytán — a legveszélyesebbekké váltak azok számára, akiknek volt merszük hirdetni azokat. Tehát tisztelni kell azoknak a nagy embereknek az emlékét, és nem szabad csorbítani dicsőségüket, akik bátran védelmezték az emberi nem ügyét; sajnálnunk kell azokat az áldozatokat, akiket a gazság oly gyakran elpusztít. De nem szabad az igazság apostolainak bátorságát holmi általuk felfedezett bizonyítéknak tekinteni. Hidegvérrel kell vizsgálnunk elveiket, s nem szabad tekintettel lennünk ezeknek az elveknek rájuk tett hatására. Minden jel arra vall, hogy egy igen bátor ember gyakran nagyon rosszul

okoskodhat, egy félénk egyén pedig igen helyesen. Az Euklidész, Descartes, Galilei vagy Newton által hirdetett igazságok akkor is igazságok maradnának, mégha e kiváló személyeknek nem volna bátorságuk vérükkel megpecsételni azokat. Felfedezéseik akkor sem volnának kevésbé hasznosak vagy igazak, ha például — életük megmentésére — megtagadták volna azokat.

Azoknak az embereknek a száma, akik hasznos igazságokért haltak meg — igen csekély; a tévedésekért és őrültségekért elpusztultaké viszont óriási. Az emberi nemre előnyös igazságokért meghaló vagy üldöztetést szenvedő egyetlen filozófussal szemben a hazugság áldozatainak milliói állnak.

A keresztény teológusok nem mulasztják el hangsúlyozni, hogy mártírjaik a hasznos igazságok vértanúi. De kérdezzük meg tőlük, vajon e jámbor rajongóknak volt-e elegendő ismeretük és eszük ahhoz, hogy gondosan megvizsgálják azt a tant, amelyért meghalnak? Nem a tudás volt-e az első áldozat, amelyet tanítóik, vezetőik követeltek? Nem a legsötétebb tudatlanság világlik ki ezeknek az első keresztényeknek az írásaiból, akik oly szívesen vállalták a halált a hitért? Szemtanúi voltak-e azoknak az állítólagos igazságoknak, amelyeket ország-világ előtt hangoztattak? Hitük nem csupán vezéreikbe vetett vak bizalmukon alapult? Alaposan megfontolták-e kalauzaikba vetett bizalmuk indokait? Jól látták vagy ellenőrizték azokat a csodákat, amelyeket azok küldetésük bizonyítására műveltek? Bizonyosságot szereztek arról, hogy ezek a vezetők teljesen érdektelenül hirdettek egy olyan tant, amely szemlátomást hasznos volt becsvágyuk számára és megélhetésüket szolgálta? Bizonyosságot szereztek-e arról, hogy ezek a teológusok saját maguk meg vannak győződve azokról az igazságokról, amelyeket másoknak hirdetnek? Mégha ezeket a kalauzokat jóhiszeműeknek tételezzük is fel, vajon e tanításukért meghalni is kész, hűséges híveik képesek voltak-e annak megítélésére, hogy vezetőiktől tájékozott, szenvedélymentes és a fanatizmustól távol álló emberek, akik nem áltathatják magukat illúziókkal azokkal a dolgokkal kapcsolatban, amelyekhez legbecsesebb érdekeik fűződnek? A mártíroknak nyilvánvalóan nem volt sem elegendő hidegvérük, sem műveltségük, sem éleslátásuk a hasonló vizsgálathoz: hittől áthatva, nem tudtak és nem akartak elmélkedés vagy okoskodás útján bizonyosságot szerezni arról a tanításról, amelyet vezetőik hirdettek.

Kérdés persze, vajon ez a tanítás igaz vagy hamis volt-e. Erről csak hasznosságából, az emberiségnek szerzett előnyeiből, az istenségről alkotott elképzelésekkel, valamint a társadalom egészséges erkölcsével és érdekeivel való megegyezéséből lehet ítéletet mondani. Félő, ha e mérce

szerint ítélkezünk arról a tanításról, amelyért annyi vértanú halt meg, akkor arra jutunk, hogy ez nem egyezik egy bölcsességgel, igazsággal és jósággal eltelt istenről alkotható fogalmainkkal. Ellentmond az ember természetének, amely azt parancsolja, hogy óvja önmagát; szemben áll a társadalom javával, hiszen ezt keletkezése óta szüntelenül háborgatta; ellensége az egyének javának is, mivel ez az őrült tanítás a legdrágább kötelékeiket is széttépi, és halálba taszítja őket.

Végül arra a megállapításra jutunk, hogy a keresztény vallás — bár annyira elvakíthatta az embereket, hogy mártírokat csinált belőlük — valójában csak néhány papnak vált hasznára, akinek érdeke volt a lelkes hívek toborzása, nem pedig a társadalomnak, amelynek csak tevékeny, dolgos, értelmes polgárokra van szüksége. A fanatikus nem lehet hasznos és nyugodt polgár. Az olyan ember, aki azzal dicsekszik, hogy nézeteiért dacol a kínzással és a halállal, nemsokára lelkiismereti kötelességének tekinti, hogy másokkal is elfogadtassa azokat a nézeteket, amelyekért ő hajlandó meghalni. A mártírnak csak az erő hiányzik ahhoz, hogy hóhér legyen. Az, akinek buzgalma annyira vak, hogy feláldozza önmagát, amikor a leggyengébb, habozás nélkül feláldozna másokat, ha önmaga a legerősebb lesz.

Éppen ez történt a keresztény vallásnál is: mihelyt vezetői hatalomra kerültek, nyomban üldözték és a legnagyobb kegyetlenséggel bántalmazták egymást teológiai nézeteik miatt. A vallási buzgalom, mint hamarosan láthatjuk, ürügyül szolgált a keresztény püspökök és papok valamennyi bűnére. Arra használták fel, hogy lemészárolják testvéreiket. A teológusok gondoskodása következtében tehát a kereszténységnél szüntelenül voltak üldözők és mártírok, akik azonban semmit sem bizonyítanak, csak azt, mennyire gonoszak ez emberek, ha gonoszságukat szabadon űzhetik, valamint azt az őrületet, amelyet a fanatizmus sugall megszállottainak. A keresztény vallás minden korban csupán önnön testvéreinek vérére szomjazó hóhérokat szült, valamint esztelen áldozatokat, akik készek voltak saját vérüket hullatni, mivel képtelenek voltak a másokét ontani.

NEGYEDIK FEJEZET

Az apostoli atyák és az egyházatyák a pogány császárok idején

Az előző két fejezetben már láthattuk azt a szellemet és azokat az érdekeket, amelyek a keresztény vallás alapítóit lelkesítették. Ha az ő ismereteiken nem lepődtünk meg, s viselkedésükből sem okultunk, akkor az utánuk következő atyákban sem találunk semmi olyat, ami még csodálatosabb volna. Hiába keresne az ember következetes rendszert, szabatos eszméket, pontos fogalmakat, helyes okfejtést, egészséges erkölcsöt az első egyházatyáknál. Műveik csupa dagályos zagyvaság, véget nem érő allegória, kifürkészhetetlen kétértelműség, megfejthetetlen rejtély. Minden oldalon csak a világ végére vonatkozó komor ismeretekkel, a földi dolgokról való lemondással, Jézus Krisztus állítólagos eljövetelével és országának gyönyörűségeivel szórakoztatják olvasóikat. Szüntelenül azzal foglalatoskodnak, hogy híveiket előkészítsék a vértanúságra, és elszédítsék a halálba kergetésükhöz szükséges fanatizmussal. Ha néhány valódi erényt is ajánlanak nekik, akkor mindenekelőtt türelemre lehetett szükségük azon gyengeségi állapotban, amelyben a születő felekezet volt. Még egyetértést és egységet is ajánlanak, mivel enélkül nem létezhetett volna sokáig. Erősen hangsúlyozzák az alamizsnát, amely — mint az előbb láthattuk — oly hasznos volt a papság számára. Legjobban azonban a hit erényét emelik ki, amely lelki hatalmuk alapja. Ilyen szellem uralkodik valamennyi apostoli atya műveiben. Azért nevezik így őket, mert az apostolok neveltjei voltak, tőlük kapták oktatásukat.

Közéjük sorolják Szent Kelemen római püspököt, akit Szent Pál tanítványának hisznek. Ez az egyházatya, a feltámadás bizonyítására, a mesebeli főnix madár példájához folyamodik, amely állítólag újjászüle-

tett poraiból; egy egyiptomi regét is felhasznál a keresztény mese hihetővé tételére. Az apostoli atyák minden egyéb eszközt is megragadtak arra, hogy bebizonyítsák azt, amit kívántak.

A Szent Hermasnak tulajdonított művek például nem mondhatók egyébnek, mint az apokalipszishez hasonló regénynek, mivel — akárcsak az — telis-teli van sivár látomásokkal. A szerző egyetlen szándéka az, hogy fanatizmust keltsen ezek által a kereszténységben, és felvértezze őket azon kegyetlen bántalmazásokkal szemben, amelyeket isten hitük próbájául számukra rendelt.

Ugyanazt a hangnemet, ugyanilyen fajta buzdításokat találhatunk Szent Ignác antiochiai püspök és vértanú leveleiben is. Ezekben beszámol a hitért eltűrt szenvedéseiről, s állandóan önmagáról beszél. Ravaszul alamizsnálkodásra sürgeti híveit, amikor az őt őrző katonák fukarságát ecseteli. Nem feledkezik meg a püspöki méltóság nagyságának érzékeltetéséről,[1] olvasóit a vértanúság dicsőségével szórakoztatja és azzal a heves óhajával, hogy a vadállatok martaléka legyen, amit így fogalmaz meg: „... megőröltetni fogaik között, avégből, hogy Jézus Krisztus búzájává váljak".

Szent Iraeneus, lyoni püspök és vértanú, minden tudását Szent Polikárp szmirnai püspöktől és Szent Papiastól kapta, akit Eusebius, a történetíró „igen közepes tehetségű ember"-nek és bámulatosan hiszékeny valakinek tartott. Szent Iraeneus műveiben tényleg olyan hiszékenységet árul el, amely méltó egy ilyen mesterhez. Ez a szent püspök szemlátomást az úgynevezett millenáriusok felfogását osztotta, vagyis azokét, akiknek állítása szerint Jézus Krisztus ezer évig uralkodik a Földön, és itt földi, világi királyságot alapít. Ezt a nézetet később eretnekségnek bélyegezte az egyház, mivel végül is észrevette, hogy őrültség erre a képzeletbeli országra számítani. Szent Jeromos annyira utálatosnak találta ezt a véleményt, hogy szerinte csak a hedonisták fogadhatták el. Szent püspökünk viszont — aki tanítását Szent János evangélista két tanítványától vette — nem látva előre, hogy az valamikor eretnekké válik, hosszadalmas és éppoly dagályos, mint regényes leírást adott „Krisztus országáról". Azt állította, az apostoloktól tudja, „hogy eljön az idő, midőn olyan szőlők nőnek, ahol tíz-tízezer tő lesz, mindegyik tövön tízezer ág, mindegyik ágon tízezer gally, mindegyik gally pedig tízezer fürtöt terem, melyek tízezer szemből állnak, s ezek huszonöt mérce bort adnak;

[1] Ez a szent megtiltja híveinek, hogy a püspök részvétele nélkül bármit is műveljenek: lakodalmat üljenek, házasságot kössenek, imádkozzanak; szerinte ugyanis a „püspök a keresztények látható istene, és az üdvösséghez az szükséges, hogy úgy egyesüljenek vele, mint a fiú az atyával" (Lásd Szent Ignác levelei).

s amikor valamelyik szent szőlőt szed egy fürtről, akkor a szomszéd fürt odakiáltja: én vagyok a legjobb, végy engem, és áldd az Urat". Ezután ítélve, bárki, akiben nincs hit, ezt az egyházatyát legszívesebben holmi képzelődőnek tarthatja, akinek agyát megzavarta a fanatizmus.

Ugyanilyen hiszékenységet tapasztalunk Szent Justinus filozófus és vértanú írásaiban. Ez a szent elhagyta a pogányságot, hogy a kereszténységre térjen; s vele — mint láthatjuk — tőle telhetően összeolvasztotta azt a misztikus és homályos filozófiát, melyet első mesterétől, Platóntól örökölt. A többi között azt állítja, hogy a pogány bölcselők ismerték a logoszt, azaz az isteni igét. A keresztény hittudósok egyébként annyira elégedettek voltak ezzel a friggyel, hogy az ókori egyházatyák legtöbbje platónista volt és úgy vélte, ennél a pogány filozófusnál megtalálta a vallás főbb hittitkait. Azért van ez így, mert a homályos írásművekben mindenki azt találhat, amit bennük fellelni kíván. Egyes kritikusok még azzal is vádolták szentünket, hogy bizonyos pogány nézeteket iktatott be a kereszténységbe, mint például az anyag örökkévalóságát; s még a pogányság meséit is felhasználta, hogy a pogányoknak bebizonyítsa Krisztus csodálatos születését. Mások azt állították, hogy a Platón filozófiájától megfertőzött Szent Justinus a szerzője Jézus Krisztus istensége dogmájának, míg az apostolok és közvetlen utódaik azt tanították, hogy Jézus csupán az istenség által küldött és isten szellemétől eltelt, közönséges ember.[2] A keresztényekről írott védőiratában Szent Justinus olyan érveket szegezett szembe a pogányokkal, amelyeket azok könnyűszerrel ellene fordíthattak. Például amikor gúnyt űzött Homéroszból, mert az beszámolt az istenek szerencsétlenségeiről és elszenvedett sebeiről, bizonyára megfeledkezett arról, hogy ő maga egy megkorbácsolt és keresztrefeszített istent imád. Athenagorász, Tatianus, Lactantius, Tertullianus mind ugyanebbe a hibába esett; a kereszténység védelmezői azonban szemlátomást nemigen törekedtek arra, hogy következetesek legyenek; az okoskodást átengedték a világi és hitetlen egyéneknek, mivel egy keresztény vagy szent számára a hit mindent pótol.

Alexandriai Szent Kelemennél minden allegória, jelkép, szimbólum. Ez a szent gondosan tanulmányozta a pogány filozófusok munkáit, hogy a kereszténység eszméinek megfelelő gondolatokat találjon bennük; ez sok tekintetben sikerült is neki, s joggal állíthatta, hogy a háromságot megtalálta Platónnál. Ennélfogva túlbecsülte az ókori filozófusokat: odáig ment, hogy az ószövetségi prófétákhoz hasonlította őket, legalábbis olyan embereknek tekintette e filozófusokat, akiket a gondviselés arra

[2] Lásd *Bernard:* Hírek az irodalom világából. XXII. köt. 459. old.

TIZIANO UTÁN: A HIT DIADALA CÍMŰ FAMETSZET RÉSZLETE

szánt, hogy előkészítsék a népeket az evangélium befogadására. Valamennyi filozófiai tan közül szemlátomást a sztoicizmus volt leginkább Szent Kelemen kedvére. A keresztények valóban igen jól megférték e fanatikus és komor filozófia zord elveivel. Szentünknek viszont olyan nézetei is voltak, amelyekért manapság jámbor teológusaink elkerülhetetlenül kárhozatra ítélnék. Például nem ismerte az újkori hittudoroknak az eredendő bűnről vallott mélyenszántó eszméit; azon tűnődött, „miként vétkezhetett egy újszülött gyermek; vagy hogyan eshetett az Ádámot ért átok alá olyasvalaki, aki még semmit sem követett el". Végül — az egyház mostani felfogásával ellentétben — azt hitte, hogy „Isten üdvösséget adhat a pogányoknak".

Egyébként minden elfogulatlan ember, aki elolvassa Szent Kelemen műveit, csak nagy nehezen űzheti el azt a gyanúját, hogy ennek a szerzőnek értelmi képességeivel valami baj lehetett. Nyilván ő az atyja a misztikus teológiának, amelyre valószínűleg a platónizmus tette hajlamossá. Erkölcsi elveit pedig bizonyára a legtúlzóbb sztoicizmusból merítette.[3]

Tanítványa, Origenész az egyház egyik legnagyobb szellemének hírében áll. Műveiben mégis szinte a különcségig vonzódik az allegorikus magyarázatokhoz. Szerinte, sem az ó-, sem az újszövetségben semmit sem lehet természetes értelemben felfogni. Úgy látszik, ebben az egyházatyában rendkívüli adag fanatizmus volt; amely arra ösztönözte, hogy megcsonkítsa önmagát, a testi vágy elfojtása végett. Bár a keresztény teológusok Origenészt számos tekintetben valóságos orákulumnak tekintik, halála után mégis eretneknek bélyegezték, főként azért, mert azt hitte, hogy egy igazságos és jó isten uralma alatt „a kárhozottak, sőt az ördögök szenvedései sem tarthatnak örökké". Ez a vélemény pedig egyáltalán nem felel meg a papság bősz és bosszúvágyó hangulatának, mivel a papok érdekei azt kívánják, hogy istent félelmetesnek, kegyetlennek tüntessék fel s hasznot húzzanak az ijedelemből, amelyet elképzelése az emberek szívében kelt.

Az egyház egyébként számos hitcikkelyről nyilvánvalóan megváltoztatta véleményét az első atyák kora óta. Bár az apostoli atyák közelebb voltak a kereszténység forrásához, a későbbi teológusok, a helyzetnek megfelelően, szükségesnek érezték szent elődeik tanításának módosítását. Műveiket csak addig használják fel, amíg azok megerősíthetik azokat a nézeteket, amelyeket a papság fenn akar tartani vagy igaznak kíván feltüntetni; de elvetik őket, valahányszor nem úgy beszélnek, ahogyan az az ortodox főpapok jelenlegi érdekeinek vagy változó szeszélyeinek

[3] Lásd *Barbeyrac:* Az egyházatyák erkölcsei. 5. fejezet.

megfelel. Ilyenkor kijelentik, hogy ez „egy bizonyos atya külön véleménye". Ekként az újkori egyházatyák azt a jogot élvezik, hogy módosíthatják a dogmákat és újakat készíthetnek, felvehetik a szentírásba és az egyházatyák műveibe mindazt, ami kedvükre való és elvethetik, ami nem tetszik. Amikor az ókori hittudorok műveiben olyan részletek akadnak, amelyek ellentmondanak a mai céloknak, még ahhoz a kijelentéshez is folyamodhatnak, hogy „ezeket a részleteket az eretnekek iktatták beléjük". Márpedig köztudomású, hogy teológusaink szemében mindenki eretnek, aki másként gondolkodik, mint ők, s így örök tűzre van ítélve.

Ez a megjegyzés igen fontos ahhoz, hogy lássuk, miért változnak oly gyakran az egyház hittételei, tanításai, és mennyit térnek el attól, ami az ókori egyházatyák műveiben található. A keresztények vallási rendszere, bár — úgy vélik — egy isten alkotta és apostolai hirdették, összetoldozott mű, amelyhez minden kor teológusai hozzáadták a magukét. Hol eltüntették egy részét, hol másvalamivel helyettesítették. A régi nézetekkel szemben olykor bizonyos kifogásokat találtak, amelyeket sem a szentlélek, sem a sugalmazott apostolok, sem az ókori egyházatyák nem láttak előre.

Így például az első atyák egytől egyig olyan nézeteket vallottak isten természetéről és a lélekről, amelyeket az egyház manapság irtózattal vet el. Ezek a kiváló szentek istent testi vagy anyagi lénynek tekintették. Szent Iraeneus szerint „isten tűz". Tertullianus azt állítja, hogy isten sajátos minőségű test. Ezt írta: „Micsoda Isten, ha nem test?" Alexandriai Szent Kelemen és Origenész szemlátomást ugyanezen a véleményen van. Nyilvánvaló, hogy meggyűlne a baja az egyház papjaival és a világi hatalommal annak a teológusnak, aki manapság a régi egyházatyák felfogását vallaná.

Igen sok olyan hittétel van, amelyet manapság egyes keresztény szekták elfogadnak, mások elvetnek — melyről az ókor vagy semmit sem határozott vagy legalábbis annyira kétértelműen nyilatkozott, hogy abból semmire sem lehet következtetni. A keresztény teológusok közül egyesek például a szentháromságot, az ige istenségét, az átlényegülést, a tisztítótüzet, a fülgyónást, a pápa primátusát és csalhatatlanságát, a papság kiváltságait stb. a szentírásban és az egyházatyák műveiben világosan megállapított tényeknek tartják, míg más hittudósok, szerencsétlenségükre, e dolgok legcsekélyebb nyomát sem fedezik fel bennük, sőt, az ellenkezőjét állítják. Az efféle vitákban mindenki — miközben teljesen bizonyos a saját igazában — ragaszkodik saját álláspontjához, hacsak a csalhatatlan tekintély el nem dönti a kérdést és nem teszi általánossá az általa védelmezett véleményt.

Voltaképp igen nehéz tisztázni az első egyházatyák igazi nézeteit, mivel összefüggéstelen, vázlatos, metafórákkal és szimbólumokkal teli írásműveik számunkra csupán minden érvelést nélkülöző dagályos szónoklatok. Ezek a jeles személyiségek, akiknek képzeletét állandóan megzavarták vallásuk komor eszméi, sohasem beszélnek hidegvérűen, sohasem árulnak el semmiféle logikát. Azon iparkodnak állandóan, hogy misztikus értelmet találjanak azokban az érthetetlen írásokban, amelyeket szüntelenül boncolgatnak. Végül is nem törekszenek egyébre, mint hogy a tudást helyettesítő hamis ékesszólásukkal felszítsák mások képzeletét. Így nem meglepő, hogy semmi pontosat, semmi következeteset, semmi bizonyosat nem találunk ezeknél az ókori atyáknál. Ezekben az első időkben egyébként a keresztények vallási rendszere még nem alakult ki, s mindenki azt a nézetet követte, amelyet legvalószínűbbnek tartott.

Beszéljünk még az ősegyház két híresséǵéről: Tertullianusról és Szent Ciprianusról, aki Tertullianust tekintette mintaképének. Az első szigorú vakbuzgó afrikai volt, akit jelleme a montanisták szektájába sodort, s innen merítette komor, mélabús természetéhez illő, zord nézeteit. Szent Jeromos közlése szerint azonban a római papság féltékenysége és bántalmazása végül is teljesen elidegenítette Tertullianust, és arra indította, hogy fellázadjon az egyház ellen. Egy ilyen vágású embernek, akinek képzeletét nyilván hevítette a szüntelen böjtölés és önsanyargatás, bizonyára saját látomásai és megnyilatkozásai voltak, vagy legalább könnyűszerrel hitelt adhatott a másokénak. Az egyház ballépései ellenére fátylat borított valamennyi tévedésére, s nagyra becsüli műveit. A hagyományokhoz leginkább ragaszkodó teológusok szerint, sokat kell adni tekintélyére. Tertullianus azonban, mint már futólag megjegyeztük, egy testi istenben hitt s a lelkét is anyaginak tartotta; ennélfogva igazi materialista volt.

Ami Tertullianus erkölcsét illeti, arra kell gondolnunk, hogy a korabeli keresztények nyilvánvalóan felmentve érezték magukat a társadalmi élet mindenféle kötelességei alól. Erről Tertullianus így nyilatkozik: „Semmivel sem tartozom a talárnak, a kardnak, az üzletnek; nem sürgetem a bírákat, nem pályázom szavazatokra, nem udvariaskodom senkivel. Nem pereskedem egyáltalán; nem indulok hadba; sohasem jelenek meg gyűléseken. Önmagamba vonulok vissza: ott van az én egyetlen dolgom; nincs más gondom, mint hogy mindenféle gondtól megszabaduljak. A magánéletben tanul meg az ember jól élni, nem pedig társaságban. A sztoikusok beszélhetnek kedvükre arról, hogy részt kell venni a közügyekben; mindenki, aki magáért hal meg, magáért születik és él is."

Az előbb idézett részletben Tertullianus szemlátomást röviden ki akarta fejteni a kereszténység szellemét, amely nyilvánvalóan arra

törekszik, hogy az embert elszigetelje, összeférhetetlenné, embergyűlölővé, rideggé tegye, s kiirtsa belőle a társadalom számára hasznos valamennyi erényt. Sőt mi több, aki magányosan él, szükségszerűen komorrá és gonosszá válik, s nemigen hajlamos arra, hogy felebarátaival jót cselekedjék. Ha ezek a hajlandóságok a vallás szemében dicséretesek, az értelem számára csakis utálatosak lehetnek. Tertullianus szerint az igazi keresztény nem lehet sem polgár, sem katona, sem bíró, sem közhivatalnok, sem ügyvéd; az igazi keresztény szerzetes, márpedig a szerzetes az államra nézve teljesen haszontalan ember.[4]

Szent Ciprianus, karthágói püspök és vértanú, eleinte retorikát tanított. Miután keresztény lett, Tertullianus műveiből képezte magát, akit mesterének nevezett. Saját írásaiban éppen ezért nincs egyéb, mint csupa gyermeteg szóvirág, mivel erőnek erejével arra törekszik, hogy sohase beszéljen egyszerűen. Stílusa mindig képes és hemzseg a túlzásoktól, amelyek inkább a képzelet elvakítására, mintsem az értelem meggyőzésére valók. Általában ilyen volt az első egyházatyák stílusa. Marcus Aurelius császár meg is jegyzi, hálás egyik mesterének, amiért „egyáltalán nem úgy ír, mint a keresztények tudósai". Szent Ciprianus korában a papok még házasok voltak; szentünk azonban, amikor keresztény lett, a legkegyetlenebb módon vált el feleségétől, holott heves temperamentuma folytán igencsak szüksége lehetett rá, mint ezt tanítványa és történetírója, Pontius közli. A nőtlenségnek tulajdonított tökéletesség olyan kitalálás, amely egy olyan fanatikus elméjében könnyen vetődhet fel, aki szentül hiszi, hogy Jézus Krisztus követése érdekében le kell mondani a legédesebb kötelékekről. Ilyen szigorú természetű embernél, mint Szent Ciprianus, nem lepődhetünk meg azon, hogy hevesen szembefordult a korabeli keresztények erkölcseivel. A szüzeknek megtiltott minden cicomát, sőt még testük ápolását is. Mindenekelőtt egy akkoriban elfogadott, meglehetősen különös szokás ellen kelt ki: egyes leányok, akik különben hivatásuknak tekintették a szüzességet, gátlás nélkül háltak férfiakkal, s azt állították, semmi illetlenség nem történt közöttük, sőt, felajánlották, hogy előkelő matrónák vizsgálják meg őket.[5]

Szentünk buzgalma különösképpen akkor nyilvánult meg, amikor a püspöki tekintélyről esett szó. Ilyenkor teljes ékesszólását latba vetette

[4] Az ifjabb M. Spanheim, a tudós, 1679-ben értekezést tett közzé, amely kifejezetten Tertullianus hiszékenységéről szólt. Malebranche atya látomásos képzelődőnek tartja ugyanezt a tudóst, akinek tekintélye olyan jelentős az egyházban.

[5] Az egyházi emberek azt állították, hogy csak plátói szerelemmel szerették őket; ez azonban nem hárította el a botrányt, mint ez Szent Jeromos Eustochiushoz írt huszonkettedik leveléből kitűnik.

azokkal szemben, akik ellenkezni merészeltek egy főpappal. A kiközösítésről vallott nézeteit már láthattuk, ezek azt bizonyítják, hogy ez az alázatos pásztor nyája üdvössége feltétlen bírájának tekintette magát; a felebaráti szeretet parancsára könyörtelenül kárhozatra ítélt bárkit, aki szembeszegült zsarnoki döntéseivel.

Szent Ciprianusnak és híveinek döntései mégsem egyeznek meg mindig azokkal a határozatokkal, amelyeket azóta az egyház és más egyházatyák hoztak. Az ő korában támadt az a híres vita, amely később olyan nagy feltűnést keltett, vajon „újra meg kell-e keresztelni az eretnekeket, amikor visszatérnek a hívek közösségébe"? Ez alkalommal szentünk, a római egyház véleményével szemben az afrikai püspökök népes zsinatának támogatásával, makacsul kitartott amellett, hogy az eretnekeket újra meg kell keresztelni. Ebből az derül ki, hogy a donatisták tévedésébe esett, akiket a katolikus egyház később, a kiváló Szent Ágoston vezetésével, oly kegyetlenül üldözött és több zsinaton elítélt.

ÖTÖDIK FEJEZET

Egyházatyák a keresztény császárok idején. Szent Athanasius, Szent Baziliosz, Aranyszájú Szent János, Szent Cirill, Szent Ágoston, Szent Jeromos és Nagy Szent Gergely

Miután röviden megvizsgáltuk a pogány császárok idején élt egyházatyák nézeteit és magatartását, most futólag szemügyre vesszük azokat, akik azután léptek színre, hogy a kereszténység a császárok pártfogásával győzelmet aratott üldözői felett. Ezek a hittudorok egyáltalán nem lettek felvilágosultabbak, becsületesebbek és szelídebbek, hanem még elvakultabbaknak bizonyultak és felfedték egész gonoszságukat. Ezekben az egyházi kiválóságokban, akiknek szentségét és bölcsességét magasztalják, nem találhatunk mást, mint gőgöt, makacsságot, bosszúságot, kegyetlenséget, cselszövő szándékot, becsvágyat és kapzsiságot. Egyszóval, kénytelenek vagyunk a költővel együtt kiáltani: „Mily sok epe lehet a jámbor hivők szívében!" Mióta Constantinus megszabadította az egyházat az üldözés félelmétől, a keresztények, szabad folyást engedve szenvedélyeiknek, egymást üldözték és pusztították embertelenül; tiszteletre méltó tanítómestereik zászlai alatt küzdöttek, akik sohasem tudtak megegyezni semmiben, amiben hinni kellett, és akik mindig azt állították, hogy az emberi nem számára mi sem fontosabb, mint az általuk kieszelt nézetek követése. Egyszóval, ezek a püspökök, akik a pogány császárok idején kénytelenek voltak mérsékelni fanatizmusukat és hevességüket, s titokban kellett küzdeniük, a keresztény császárok idején azt hitték, nekik már mindent szabad. Azóta harcos kitöréseikkel büntetlenül megbotránkoztathatták és vérbe boríthatták az egész világot. A Constantinus pártfogása révén helyreállt egyházi béke mintegy jeladásul szolgált a papok számára a nyílt háborúra, s ez egész napjainkig tart.

Az első bajnok, aki e szent háborúban kitűnt, Szent Athanasius,

alexandriai püspök volt. Az ő koráig az egyház még nem vizsgálta meg tüzetesen alapítójának, Jézus Krisztusnak lényegét. Úgy vélték, jól meghatározta az evangélium az „Isten fia" elnevezéssel; de azt is hitték, az „ember fia" megjelölés is rá vonatkozik. Egyszóval — mint már megjegyeztük — az apostolok könyvei egyáltalán nem közölték pontosan, mit gondoltak tanítómesterük istenségéről.[1] A helyzet ilyen bizonytalan volt, amikor Arius, alexandriai pap, kétségtelenül megállapította: a Jézusnak tulajdonított istenség természetszerűen arra irányult, hogy a kereszténységbe két istenséget vezessen be, holott az azzal dicsekszik, hogy csupán egyet hirdet. Ennélfogva Arius azt állította, isten fia nem volt atyjával egyenlő, sem pedig egylényegű. Ezt a nézetét hevesen támadta Szent Athanasius, s később elítélte a nicai egyetemes zsinat, amely szentünk javára döntötte a pert. Constantinus azonban, aki egyáltalán nem volt szilárd a hitben, hamarosan megváltoztatta Krisztus istenségéről vallott véleményét. Szent Athanasiust elítélte a Türoszban tartott zsinat néhány ariánus püspök ösztönzésére, akik szörnyű bűnökkel vádolták, és azután Galliába száműzték, mivel állítólag azzal fenyegetőzött, hogy feltartóztatja az Egyiptomból Konstantinápolyba küldött gabonaszállítmányokat. Mivel a császári trónuson hol ariánus uralkodók, hol pedig Krisztus istenségének hívei ültek, főpapunkat egyszer üldözték, máskor visszahelyezték méltóságába. Ennek a szentnek egész élete különben féktelen és hebehurgya természetét bizonyítja. Nem térünk ki ellenfeleinek szörnyű vádjaira, akik a teológiai gyűlölet teljes súlyát éreztették vele szemben, de azt megállapíthatjuk, hogy ebből az egyházatyából hiányzott a szelídség és az evangéliumi türelem. Műveiben semmiféle mértéket nem ismer ellenségeivel szemben; megbotránkozunk azokon a szidalmakon, amelyeket uralkodójára, Constantinusra ont, akinek bűneit eltúlozza, s akit Antikrisztus névvel illet. Egyforma meglepetéssel tapasztaljuk az üldözött vakmerőségét, valamint üldözői türelmét, akik szigorúan megbüntethették volna isten emberét heveskedéséért.

Szent Athanasius a remetékhez írott levelében viszont valamennyi

[1] Socinus és hívei azt állították, hogy a niceai zsinat előtt az egész keresztény egyház az övékhez hasonló nézetet vallott Jézusról, akinek istenségét tagadták; s a niceai zsinati atyák egy új hitcikkelyt merészeltek megfogalmazni, amelyet elődeik nem ismertek. „Nova fidei fuisse conditores." (Új hit alapítói voltak.) Petau, jezsuita atya és nagytudású kritikus, szemlátomást hasonló véleményen van, úgyszintén a tudós Etienne de Courcelles a protestánsok közül. Sandius egyháztörténetében azt iparkodik bizonygatni, hogy a niceai zsinat előtt minden egyházatya ugyanazon a véleményen volt, mint Arius. (Lásd *Bernard:* Hírek az irodalom világából. XXII. köt. 247. old.) A híres Jean Le Clerc azt közli, hogy Szent Ignác vértanú leveleinek egyes kéziratai szerint, ez a szent ariánus volt. (Lásd *Le Clerc:* Régi és modern könyvtár. XIX. köt. 2. old.)

teológus nevében beszél — már amikor azok gyenge helyzetben vannak —: ugyanis a türelmet magasztalja, és azt állítja, az egyháznak senkit sem szabad kényszerítenie.

Athanasiusnak uralkodója ellen táplált szent haragját egyébként pártjához tartozó, más szentek is utánozták, akik később az ortodoxok táborába kerültek. Szent Hilarius, poitier-i püspök igen hevesen kikelt ugyanezen Constantinus ellen, és vallási buzgalmában az Antikrisztus és a zsarnok névvel illette; bár ez állítólag csak az uralkodó halála után történt.

Szent Athanasius őrizte meg számunkra Szent Antalnak, az egyiptomi szerzetes élet megalapítójának történetét. Elbeszélésében olyan dajkamesék akadnak, amelyektől még a legelszántabb csalók is elpirulnak. Egyebek között beszámol e szent embernek egy szatírral vagy faunnal folytatott beszélgetéséről. Ez arra kérte Antalt, imádkozzék érte, s bizalmasan közölte, hogy hisz Jézus Krisztusban. Neki és Szent Jeromosnak köszönhetjük a mesét a hollóról, amely rendszeresen egy fél kenyeret hordott Szent Pálnak, az első remetének, s figyelmesen megkétszerezte az adagot, amikor Szent Antal látogatást tett nála. Úgy látszik, a legkiválóbb szentek is mindenkor gátlástalanul hazudtak, amikor azt képzelték, hogy dajkameséik a vallás becsületére válnak.

Az egyház szent tanítói általában nyugtalan, izgága szellemű pártvezérek voltak: egyszóval, igazi bajkeverők, akik cselszövényeikkel, légváraikkal a legnagyobb zavarokat okozták az egyházban és az államban. Főként ezzel a tehetségükkel váltak híressé. Újabb bizonyítékot találunk erre Szent Jánosnál, akit Krüzosztomosznak, azaz Aranyszájúnak neveztek el ékesszólása miatt, amelyet a korabeli keresztények — ugyancsak rossz bírák e tekintetben — megcsodáltak írásaiban. Bármint volt is, ez a kiváló személyiség ifjúkorában szorgalmasan tanulta ezt a mesterséget a szofista Libanus vezetésével, és kezdetben ügyvédi pályára készült. De már zsenge korában megváltoztatta a véleményét és az egyház mellett döntött, mivel az magas méltóságra juttatott mindenkit, akiben tehetséget véltek felfedezni. A mi szentünk viszont, aki nyilvánvalóan szigorú és igen búskomor természetű lehetett, elhatározta, hogy teljesen hátat fordít a világnak és magányba vonul vissza; anyjának könyörgésére és könnyhullatására azonban — Baillet megállapítása szerint — „egy időre engedett a szeretet és a természetes tisztelet parancsának". Egy idő múlva azonban, az istennel való egyesülés vágya, vagy, ha úgy tetszik, zord természete diadalmaskodott a fiúi tiszteleten: visszavonult a hegyek közé, s előbb egy remete védőszárnya alá került, majd szakított a társasággal és olyan önsanyargatást folytatott, amely nemigen volt alkalmas

keserű természetének enyhítésére. Tíz esztendő alatt annyira aláásta egészségét ez a fanatikus életmód, hogy kénytelen volt visszatérni a világba, és hasznos szolgálatot végzett az antiochiai egyházban. Hírneve messze földön elterjedt, s ez arra késztette Arcadius császárt, hogy a konstantinápolyi püspöki székbe ültesse. Ebben a méltóságban is megőrizte borús és komor remetetermészetét. Nemigen volt kedve az udvari szokásokhoz alkalmazkodni, hanem hevesen kikelt a nagyok ellen, lelkiismeretbeli kötelességének tartotta, hogy senkit se kíméljen, és apostoli buzgalmában odáig ment, hogy nyilvánosan megsértette Eudoxia császárnét, aki a heves szónoklattól találva érezte magát. Ez a viselkedés elkerülhetetlenül ellenségeket szerzett a püspöknek a hatalmasok között; ezek minden követ megmozgattak, hogy tönkretegyék azt az embert, aki minden világi tekintélyt lábbal tiport. Másrészt kímélettel kellett lenniük egy olyan főpap iránt, akit szigorú erkölcsei, sőt a nagyok ellen irányuló, heves szónoklatai a tömegek szemében végtelenül kedvessé tettek. Így hát a saját körében toboroztak ellenségeket vele szemben. Igen tevékeny ellenfele támadt Theophilosz alexandriai pátriárka személyében, aki egy zsinaton a pártjához tartozó több püspök támogatásával végül is elmozdította konstantinápolyi püspöki székéből. Szentünk parancsoló természetével csakugyan ellenségeket szerzett a papság kebelében; ugyanis önhatalmúan elmozdított sok püspököt, és általában olyan zsarnokságot gyakorolt egész Keleten, amely nemigen volt alkalmas arra, hogy megnyerje társai barátságát. Aranyszájú Szent János letétele szakadást idézett elő az egyházban és jelentős lázadást Konstantinápolyban. A szentet végül kénytelen-kelletlen titokban indították útnak, hogy száműzetésbe küldjék. Egy földrengés azonban éppen jókor segítségére jött: hívei ezt az eseményt az ég haragjának tulajdonították. Még Eudoxia is elhitte, vagy legalábbis félt a nép haragjától. Kérésére a főpapot visszahívták és újra méltóságába iktatták.

A szentek azonban egyáltalán nem javultak meg: az üldöztetésektől csak még vakmerőbbek, gőgösebbek, csökönyösebbek lettek. Püspökünk újra összeveszett a császárnővel és az udvarral; most sem kímélte jobban őket, mint azelőtt, örömmel sértette meg hiúságukat. Eudoxia pedig, Theophilosz és hívei segítségével, újra letétette a hangoskodó főpapot, és Arméniába száműzték. A püspök megbüntetése miatt haragvó tömeg felkelt a császár ellen. Az uralkodó katonaságot vezényelt a lázadás lecsendesítésére, s nagy vérontásra került sor. A nép mégis makacsul elleneszegült a püspök eltávolításának, s végül kénytelenek voltak a száműzöttet titokban hajóra szállítani. A következő éjjel azonban felgyújtották a konstantinápolyi templomot és szenátust; ezt az isteni

bosszú kétségtelen jelének tekintették. Isten valóban elég gyakran így áll bosszút szolgáin, amikor maguk mellé állítják a féktelen csőcseléket.

A szent megbüntetése azonban nagy felzúdulást keltett világszerte. A római püspök nyíltan állást foglalt mellette, és még a Nyugaton uralkodó Honorius császár is felhívta, járjon közben az üldözött pátriárka érdekében. Arcadius azonban — akinek környezetéhez a főpap ellenségei és főként a püspökök tartoztak s ezek a papság szokása szerint a szent vesztére törtek — egyáltalán nem egyezett bele visszahívásába, hanem birodalmának legtávolibb zugába helyeztette át, olyan vidékre küldte, ahol kevésbé volt módja ármánykodni és követői elméjét felkavarni. A császár parancsát olyan szigorúan hajtották végre, hogy a szent útközben összeroskadt a fáradtságtól és meghalt. Így ez a hajthatatlan egyháztanító saját komor, mogorva, csökönyös hangulatának mártírja lett, önnön rossz természetének áldozatául esett, amelyet ő maga talán az isten dicsőségéért való nagy buzgalma következményének tekintett. Mégis, mivel az egyház gyakran viszályba keveredik az uralkodókkal és sokszor szüksége van makacs fanatikusokra, akik feláldozzák magukat érte — Aranyszájú Szent Jánost az állhatatosság és bölcsesség mintaképeként állítják elébük.

Azok, akik nem adóznak csodálattal e görög egyházatya viselkedésének, bizonyára nem helyeslik erkölcstanának elveit sem és azokat majdnem ugyanolyan őrültnek tartják, mint egész magatartását. Aranyszájú János egy Szent Mátéról szóló magyarázatban (amelyet ugyan egyes kritikusok szerint tévesen tulajdonítanak szentünknek) „paráználkodásnak" tekinti a másodszori házasságot. Hozzáteszi azonban, hogy az isteni engedelem becsületessé vagy törvényessé teszi ezt a bűnt. Akár Aranyszájú Szent János a szerzője e műnek, akár nem, az legalább biztos, hogy az egyhangúan neki tulajdonított írásokban is igen hevesen elítéli a másodszori házasság szokását. Ez az egyházatya különben, mint sok más, a házasságot általában tökéletlen állapotnak tartotta, és azt hitte, hogy Ádám és Éva bűne nélkül a nemi egyesülésből hiányoznék az érzékiség.[2]

Ez a szigorú egyházatya éppúgy ellensége volt a kereskedelemnek is, mint a házasságnak. Elítéli a kalmárok mesterségét, amelyre tilalmat talál a LXX. zsoltárban. Szerinte „a kalmár sohasem tetszhet Istennek; a keresztény nem kereskedhet, s ha megteszi, ki kell űzni a templomból." Sőt, a kamatra való kölcsönzést lopásnak tekintette.

Ez a szentatya azonban sokkal kevésbé mutatkozik aggályosnak egy

[2] Lásd *Barbeyrac:* Értekezés az egyházatyák erkölcseiről. 4. fejezet. 11., 13., 23., 27., 32. §.

fontosabb ügyben. Ugyanis igazolja Ábrahám eljárását, aki rávette Sárát, hogy a nővérének adja ki magát, holott ez először hazugság volt vagy legalábbis az egyiptomiak megtévesztésére szánt, üres beszéd; másodszor pedig ezzel feleségét és az egyiptomi királyt házasságtörésnek tette ki.[3]

De értelmesebb valami is akad e jeles egyháztanító erkölcstanában, az a rész, ahol határozottan állást foglal az üldözés ellen. Aranyszájú Szent János e tekintetben egyetért valamennyi egyháztanítóval, aki szintén üldöztetést szenvedett. A türelem elvét csupán azok vitatták, akik eléggé hatalmasnak érezték magukat ahhoz, hogy szent buzgalmuk következményeit másokkal is éreztessék.

A Nagy melléknévvel felruházott Szent Baziliosz, a kappadóciai Caeserea püspöke, újabb példát nyújt arról a csökönyösségről és zord természetről, amelyet az ájtatos hívők a vallási buzgalom elnevezéssel ékesítettek. Valens császár két ízben személyesen ellátogatott Caesereába, hogy észre térítse szentünket. A szentek azonban csökönyösek és nemigen hajlanak a barátságos megegyezésre. Amikor azonban az uralkodó boszszúságában elrendelte, hogy Baziliosz űzzék ki a városból, fia beteg lett. Valens nyomban elküldött a püspökért, s annak jelenléte állítólag azonnal meggyógyította a fiút. De mivel az atya ariánusokkal keresztelteti meg, a szent legott megvonta pártfogását. Erre a gyermek ismét ágynak esett és meghalt. Ez a csoda bizony egyáltalán nem vall jótékony szellemre: hacsak nem fogadunk el igaznak egy olyan csodát, amely nem tudta állítólagos tévedései beismerésére bírni a császárt; jóllehet egy ilyen csodatettnek meg kellett volna győznie a szent hatalmáról és tanításának helyességéről.

Úgy látszik, ez a kiváló szent nem volt uralkodójának szolgálatkész alattvalója, hanem még melegszívű ember sem. Tanulótársa és régi barátja, Nazianzi Szent Gergely, sohasem tudta elviselni Baziliosz rideg természetét, aki a rendelkezésére álló ötven püspökség közül a leghitványabbat sem adta neki. Ebből kitűnik, a szentek hajlamosak arra, hogy barátaikkal szemben udvariatlanok legyenek, viszont nem mindig érzéketlenek saját világi érdekeik iránt.

Szent Baziliosz egy keleti szerzetesrend alapítójának tartják, amely számára igen szigorú szabályzatot alkotott. Nagy meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy a kiváló egyháztanító ebben kifejezetten ellentmondott Jézus Krisztus utasításainak. Ő ugyanis Máté evangéliuma szerint kijelentette, hogy „mikor pedig böjtöltök, ne legyen komor a nézéstek, mint

[3] Ugyanott. 14. fejezet. 10. §.

a képmutatóké, akik eltorzítják arczukat, hogy lássák az emberek, hogy ők böjtölnek. ... Te pedig mikor böjtölsz, kend meg a te fejedet, és a te orczádat mosd meg."[4] Szent Baziliosz viszont azt kívánja, hogy „a szerzetes alázatossága egész külsejében megnyilvánuljon, szeme szomorúan a földre szegeződjék, haja fésületlen, öltözéke piszkos és rendetlen legyen". Lám, a szentek ilyen fesztelenül megmásították isteni mesterük elveit.[5] Ez az egyháztanító, mint sok más, paráználkodásnak vagy többnejűségnek minősíti és elítéli a másodszori házasságot. Hasonlóképp helyteleníti a jogos önvédelmet, valamint mindenféle háborút, pert, esküt. Végül, mint a vidámság nyílt ellensége, azt állítja, a kereszténynek egyáltalán nem szabad nevetnie.

Ne akadjunk meg efféle semmiségeken. Térjünk át inkább egy olyan szent vizsgálatára, aki buzgalmával és bűneivel nagyobb hírnevet szerzett. Beszéljünk Szent Cirill alexandriai pátriárkáról, aki aljas bűncselekményeivel korának legtöbb főpapját elhomályosította. Egy befolyásos klikk az alexandriai püspöki székbe emelte. Cirill, mivel hívei támogatásában biztos lehetett, egyáltalán nem elégedett meg azzal, hogy beavatkozott egyházmegyéjének lelki ügyeibe, hanem korlátlan hatalmat kívánt gyakorolni világi területen is. Első önkényes cselekedete az volt, hogy bezáratta a szakadár novatiánusok templomait; azután megszerezte edényeiket és kegyszereiket; végül püspöküket, Theopemptoszt megfosztotta javaitól.[6]

Egy más alkalommal, hogy bosszút álljon a zsidók által egyik védence ellen elkövetett kisebb sértésért, Cirill önhatalmúan kiűzte valamennyi zsidót Alexandria városából, és megengedte a csőcseléknek, hogy elrabolja ingóságaikat. A szent főpap ezzel nyilván kárpótolni akarta az egyiptomiakat, akiket az izraeliták valamikor régen, Mózes parancsára kifosztottak. Oresztész, a város kormányzója joggal háborodott fel a pátriárka e merényletén. Megrökönyödve tapasztalta, hogy a főpap szeszélye folytán a nagyváros egyszerre elnéptelenedett, és jelentést küldött a császárnak a történtekről. A szent ember nyilván már megelőzte; de mert bizonytalan volt az ügy kimenetele felől, úgy vélte, közeledési kísérletet kell tennie a kormányzó felé, akit egyébként kedvelt a nép. Oresztész azonban ismerte az emberét, s nem volt hajlandó békés megegyezésre. Úgy határozott, megvárja az udvar döntését. Szentünk viszont megsértődött a visszautasításon, és intézkedéseket tett, hogy bosszút állhasson.

[4] Máté ev., VI. rész, 16—17. vers.
[5] Lásd *Fleury:* Egyháztörténet. III. köt.; lásd *Barbeyrac:* Értekezés az egyházatyák erkölcseiről. 4., 8., 9., 11. fejezet.
[6] Lásd *Szókratész Szkolasztikosz:* Egyháztörténet. VII. könyv. 13. fejezet.

A környékről lerendelt körülbelül ötszáz cenobitát: ezek elhagyták remetelakukat és a városba indultak. Amikor e buzgó remeték megpillantották a kormányzót harci szekerén, szitkokkal halmozták el s azzal vádolták, hogy istentelen, bálványimádó, pogány. Az hiába erősgette, hogy meg van keresztelve, az egyik szerzetes heves mozdulattal egy követ vágott hozzá: megsebezte a fejét, és arcát elborította a vér. Oresztész ugyanabban a pillanatban észrevette, hogy testőrei cserbenhagyták, mert szintén féltek a remeték dühétől. A rendbontás láttán nagy tömeg csődült oda, hogy kiszabadítsa Oresztészt a dühödt szenteskedők kezéből. Elfogták Ammoniust, aki megdobta a kormányzót, és a törvény szerint halállal büntették. Nem sokkal ezután, a kormányzó értesítette a császárt az újabb incidensről. A szent szintén levelet írt. Időközben nagy pompával eltemettette Ammoniust az egyik templomban, kijelentette, hogy mártírnak kell tekinteni, s dicsőítő beszédében magasztalta bátorságát, amelyet az igazság védelmében tanúsított.

Cirill dühe azonban még egyáltalán nem csillapodott; s egy olyan személyt is sújtott vele, akit a kormányzó szeretett és becsült. Hüpathiáról van szó, akiről a korabeli írók nagyszerű véleménnyel voltak, egyhangúan tisztelettel adóztak erényének, alapos tudásának, szépségének. Theon filozófusnak és matematikusnak, az ókorban híres alexandriai iskola vezetőjének leánya volt; ez a tudós férfi minden tőle telhetőt elkövetett leánya nevelésére, és mivel képességeket fedezett fel benne, a legmagasabb tudományokra, geometriára, asztronómiára és filozófiára tanította. A bájos leány pedig annyira méltónak bizonyult atyja gondoskodására, hogy annak halála után érdemesnek ítélték arra, hogy a helyére lépjen, és a híres iskola élére került. Ebben a tisztében sok hallgatót és tanítványt gyűjtött maga köré; közéjük sorolják a híres Szüneszioszt, aki köztudomásúan később ptolemaiszi püspök lett; ő mindig a leggyengédebb barátságot táplálta Hüpathia iránt, mint ez a reánk maradt leveleiből megállapítható. Alexandriában mindenki hódolatot tanúsított a leány iránt, akit „a szép filozófusnőnek" neveztek: az egész város egyöntetűen tapsolt a kedves leány által oktatott tudománynak. Hüpathia feddhetetlen erkölcse, szigorú erénye pedig tiszteletet parancsolt mindazoknak, akiket a szerelem vakmerővé tett. Röviden: ezt a szeretetre méltó teremtést egyformán kedvelte, becsülte mindenki, különösen pedig Oresztész kormányzó, aki ismerve bölcsességét és józan eszét, a legfontosabb ügyekben is habozás nélkül kikérte tanácsát.

Ilyen sok kiváló tulajdonság elkerülhetetlenül irigységet keltett Cirill hitvány és kegyetlen lelkében; mivel ez a szent maga is — bár alaptalanul — ékesszólásra és tudásra pályázott. Hiúsága odáig fajult, hogy

embereket bérelt fel, akik beszédein nyilvánosan tapsoljanak és éljenezzenek. Egy nap, amikor elhaladt Hüpathia háza előtt és észrevette a hallgatására odacsődült tömeget, állítólag annyira felingerült, hogy nyomban elhatározta, tönkreteszi a leányt.[7] Bármint volt is, Oresztész kapcsolata Hüpathiával már elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a pátriárka és a papsága meggyűlölje a bájos teremtést. Azzal gyanúsították, hogy akadályokat gördített Cirill és a kormányzó kibékülése elé. Ennek következtében néhány fanatikus — egy Péter nevezetű alacsonyabb beosztású pap ún. felolvasó vezetésével — csak az alkalmat leste, hogy meggyilkolja a tudós leányt. Megvárták, amikor látogatóból hazafelé tartott, kiráncigálták hordszékéből, egy templomba hurcolták, ott teljesen meztelenre vetkőztették és cserepekkel agyonverték. Majd ízekre szaggatták, és véres tetemét egy Kinaron nevű helyre vitték, s ott a buzgó hívek elhamvasztották.

Efféle bűncselekmény hihetetlennek látszanék, ha nem igazolná valamennyi korabeli történetíró. Szókratész Szkolasztikosz ugyan a gyilkosok között csak Péter felolvasót említi, Nikéforosz Grégorász azonban kifejezetten közli,[8] hogy a Péter vezette fanatikusok Cirill papjai voltak, akik gyűlölték Hüpathiát, mert annak befolyása volt Oresztészre, s őt okolták a kormányzó és a pátriárka közötti egyenetlenség miatt. Ez a történetíró hozzáfűzi, hogy a dühöngők aljas összeesküvésük végrehajtására az ünnepi böjt idejét választották; ez pedig csak tetézi a templomban elkövetett gaztett szörnyűségét, és képet adhat számunkra e régi papok erkölcseiről, továbbá arról az erkölcstanról, amelyet egy Cirill-féle lelkipásztor hirdethetett nekik.

Ekként a szépséges, tudós, erényes Hüpathia egy pap haragjának áldozatává vált. Felesleges volna megjegyzéseket fűzni egy ilyen cselekedethez, amely felháborít bárkit, akiben a vakbuzgóság nem fojtotta el teljesen az emberi természetet. Megelégszünk azzal a megállapítással, hogy Cirillnek és cinkostársainak bűnei megtorlatlanul maradtak. Az uralkodónak nem volt ereje egy gyilkos és lázadó pap megfenyítéséhez. Az egyház pedig nem szégyellte szentjei sorába iktatni ezt a gonosztevőt.

Mit tett ez a szörnyeteg azért, hogy kiérdemelje a megdicsőülést? Rendkívül hagyománytisztelő volt, szokott hevességével küzdött Nestorius nézetei ellen, s cselszövényeivel megbuktatta ezt a pátriárkát, aki

[7] Lásd *Szuidasz* lexikonát a Hüpathia címszónál; *Valois* jegyzetei Szókratész Szkolasztikosz Egyháztörténetéhez. VII. könyv. 15. fejezet.
[8] *Nikéforosz:* Történelem. XIV. könyv. 16. fejezet.

különb volt nála. Szentünk elsősorban azzal vált halhatatlanná az egyház évkönyveiben, hogy megpróbálta cáfolni Julianus császárnak a keresztények ellen intézett megsemmisítő erejű beszédét. Julianus beszédéről csak annyit tudunk, amennyit ebből Cirill megőrizni szíveskedett számunkra. Ő azonban csupán erőtlenül, merő szóvirágokkal válaszol rá. Ez a beszéd, ahogyan ránk maradt, maradandó emlékmű a keresztények vallásának és förtelmes erkölcseinek megszégyenítésére. Minden józan ember, vagy aki hajlandó kinyitni a szemét, könnyűszerrel felismerheti e császár vádjainak igazságát, amikor a fanatikus és dühödt keresztényekhez szólván, ezeket mondja: „Halljátok, ó, galileaiak, mennyire különbek a mi törvényeink és erkölcseink a tiéiteknél. Törvényhozóink és bölcseink nekünk azt parancsolják, hogy tehetségünkhöz képest utánozzuk az isteneket. Evégből előírják a teremtmények természetének szemlélését és tanulmányozását. E szemlélődésben, elmélkedésben, a lélek önmagába merülésében lehet megszerezni azon erényeket, amelyek közelebb hoznak bennünket az istenekhez és valamiképp hozzájuk hasonlatossá tesznek. De mire tanítja a zsidókat istenük követése? Arra tanítja, hogy a dühnek, a kegyetlenségnek, a gyűlöletnek, a féltékenységnek hódoljanak" stb.

Julianus ezután összehasonlítja a pogányok filozófusait a zsidók prófétáival és bölcseivel. Továbbá egybeveti a Jahve pártfogását élvező zsidók és a bálványimádó népek boldogulását. Majd a keresztények szemére veti kegyetlenségeiket és véget nem érő viszályaikat, s megállapítja: „Ti nemcsak azokat a kereszténveket mészároljátok le, akiket az eretnek névvel illettek, mivel nézeteik némileg különböznek a többiekétől a héberek által megölt zsidót illetően. Ti csak ezeknek a hébereknek a gonoszságát és őrjöngését utánozzátok. Ugyanez történt veletek, mint a piócákkal: a legromlottabb vért kiszívtátok s a legtisztábbat meghagytátok." Az olvasó feladata ítéletet mondani arról, vajon ezek a vádak indokoltak-e vagy alaptalanok, és arról a módról, ahogyan egy Cirill-féle egyháztanító ezekre válaszolt.

Az efféle szörnyetegek az emberiség szerencséjére ritkán fordulnak elő a világon, bár az egyházban gyakoriak. Vannak olyan szent egyháztanítók, akik — bár a Cirilléhez hasonló bűnökre nem ragadtatták magukat — másokkal azonban ugyanolyan felháborító, sőt még nagyobb szabású bűncselekményeket követtek el. Például mennyi gaztettet idézett elő a kiváló Szent Ágoston a türelmetlenségre vonatkozó szégyenletes szabályaival? Ez a fanatikus egyházatya, akit sok keresztény az egyház legnagyobb elméjének tekint, kezdetben a vallási szelídséget és elnézést hirdette; hamarosan azonban más húrokat pengetett. Mihelyt egy párt vezére lett, mindjárt magáévá tette azt a vallási türelmetlenség szellemét,

amely a kereszténység lényege. Sőt, még messzebb ment s azt állította, hogy „az istentelenek javai jog szerint az igazakat illetik". Vajon hány gaztettet idézett elő ez a szabály, amelyet a keresztények a judaizmusból átvettek? Hiszen e szerint, a világ minden állama abban a veszélyben foroghat, hogy rablók prédájára jut, akik azt hiszik, hogy a többiek kizárásával ők az egyedül igazak. Az istenfélő keresztes lovagok kétségtelenül e pokoli erkölcs alapján indultak el a Szentföld meghódítására, az istenfélő spanyolok pedig a tengeren túlra, hogy egész Amerikát gyűlöletes igájuk alá hajtsák.

Szent Ágoston megfújta az üldözés harsonáját ugyanazon donatisták ellen, akiknek nem sokkal előbb szenvedélyes és igaz szavakkal ecsetelte mindenféle üldözés igazságtalan voltát. Így változtatják meg szent egyházatyáink véleményüket a saját érdekeikhez, vagy a párt érdekeihez képest, amelyhez csatlakoztak. Miként lehet egy erkölcstant efféle tanítókra alapítani, akiknek szabályai szüntelenül változnak, s akiknek művei olyan irányelvekkel vannak tele, amelyek egymást kölcsönösen megsemmisítik?[9]

Szent Ágostonnak szemlátomást nem voltak valami becsületes elképzelései a házassági kötelék szentségéről. Sára eljárásának igazolására, aki meddősége miatt Hágárt ágyasul kínálta Ábrahámnak, hittudorunk azt állítja, „hogy a feleség átengedheti jogait egy másik nőnek". Ez az elv igen kedvező az elnéző férjek számára. Az imént láthattuk, hogy Ábrahám sikerrel használta fel az egyiptomi király és Gérár királya udvarában tett látogatásainál.[10]

Egyháztanítónk, aki a házasságtörés dolgában ennyire engedékeny volt, más ügyekben egyáltalán nem mutatkozott annak. A hazugságról olyan szigorú elveket vallott, amelyek nyilvánvalóan a társadalom szétrombolását idéznék elő, ha betű szerint követnék őket. Mit gondoljunk például, amikor szentünk a következő elveket hirdeti?! „Ha az egész emberi nemre pusztulás várna, és hazugság árán meg lehetne menteni, akkor tartózkodni kellene a hazugságtól, és veszni hagyni az emberiséget. Amikor hazugsággal megakadályozhatjuk egy vagy több felebarátunkat a vétkezéstől, akkor inkább vétkezni hagyjuk, mintsem hazudni: mégha hazugsággal meg lehet gátolni felebarátunk örök elkárhozását, akkor is jobb elveszni hagyni, mintsem az igazság rovására megmenteni."

[9] Lásd *Barbeyrac:* Értekezés az egyházatyák erkölcseiről. XVI. fejezet, 29. §. Nyilvánvalóan Szent Ágostontól ered az a szörnyű nézet, amely a keresztség nélkül meghalt gyermekeket könyörtelenül kárhozatra ítéli. Nazianzi Szent Gergely ezeket egy „közbülső" helyre juttatta.

[10] Lásd *Szent Ágoston:* Isten országáról. XVI. könyv. 25. fejezet.

Bár Szent Ágoston ezen esztelen szabályaiban roppant ellenszenvet tanúsít a hazugsággal szemben, igen nehéz volna tagadni — hacsak valakinek nincs rendületlen hite —, hogy ez a szent gyakran és igen arcátlanul hazudik. Ennek oka a hazugság öröme vagy az a gyermekes hiúság volt, hogy csodálatos eseményeket meséljen el. Csakugyan igen rossz véleményt alkothat az ember ennek az egyházatyának ún. igazmondásáról, amikor egy szentbeszédében pusztabeli testvéreinek arról beszél, „hogy Etiópiában fej nélküli emberekből álló népet látott, kiknek szeme a gyomruk közepén volt". Hozzáteszi, hogy „ezen emberek között is voltak saját fajtájukbéli papok, s olyan kiváló erényűek, hogy bárha házasok voltak, évente csak egyszer közeledtek feleségükhöz". Szent Ágoston ezeket az embereket feltehetően csak Pliniusnál vagy Pomponius Melánál vagy Aulus Gelliusnál látta, akik acephalas, azaz fejnélküliek elnevezéssel illették őket. Csupán e fajtához tartozók hihetik el Szent Ágoston meséjét. Az talán hihetőbb, amikor azt merészeli állítani, hogy „az ő korában olyan nők voltak, akik bizonyos sajtok segítségével a férfiakat kedvükre lóvá változtatták és terhek hordására alkalmazták?"

Az efféle dajkameséket csak úgy lehet megmagyarázni, ha valaki olyasféle allegóriákhoz folyamodik, mint amilyeneket Szent Ágoston használt arra, hogy mindent megmagyarázzon az ó- és újszövetségben, amelynek értelmezésébe a legnevetségesebb módon kontárkodott bele. Például úgy találja, hogy az Elizeus prófétát sértegető gyerekek, akik azt kiáltozták: „jöjj fel, kopasz, jöjj fel, kopasz"! — a zsidókat jelképezték, amikor azok Jézus keresztrefeszítését követelve, azt mondták neki, hogy menjen fel a Kálvária-hegyen felállított keresztfára. Szentünk Jézus keresztfáját látja abban a fadarabban is, amelyet egy asszony szedett fel, akivel Illés találkozott. Tudós magyarázónk szerint ez az asszony „a kereszt misztériumát" igyekezett megismerni, minthogy a két fadarab nyilván azt jelentette. „Így hát — állapítja meg — ez az özvegy a két fadarabot annak jeléül szedte fel, hogy az egyház hisz abban, aki a kereszt két fadarabjához volt szegezve." A könnyűvérű Ráháb ablakára aggatott vörös posztódarabkában Szent Ágoston Jézus Krisztus vérét látja. Még a bűnbakban is Jézust fedezi fel stb.

Eléggé természetes volna az a feltevés, hogy szentünk részeg volt, amikor efféle agyrémeket látott vagy regélt. Szent Ágoston maga is okot adott erre a gyanúra „Vallomásai" egy részletében, ahol istennel beszélve, ezt mondja neki: „Szolgádat olykor mámor lepi meg; könyörülj meg rajta, hogy az eltávozzék." Márpedig a mámor köztudomásúan a részegség utolsó szakasza, a tivornya után maradt kellemetlen közérzet. Ha ez az atya ezt a pillanatot választotta prédikálásra vagy az írásra, akkor egyáltalán

nem lepődhetünk meg azon, hogy ennyi őrültséget hordott össze. Nyilvánvalóan e „mámoros" pillanataiban jutottak eszébe azok a bonyolult és gyakran botrányos kérdések, amelyeket írásaiban találhatunk; például azt taglalja, „miként lehettek volna Ádámnak és Évának gyermekeik, ha megőrzik eredeti ártatlanságukat". Bevallja, hogy ezt nem tudja, viszont e pompás fejtegetésben egyáltalán nem törődik olvasói szeméremérzésével, mint ezt igen jogosan a szemére vetették.[11]

E hippói püspök képzelgései — a modern teológusok többségének felfogása szerint — mégis megfellebbezhetetlen döntéseknek számítanak. Azok között azonban, akik magukat ortodoxoknak és katolikusoknak nevezik, több olyan tudós akad, akinek nem volt ilyen kiváló véleménye erről az egyházatyáról. Bírálják stílusát, szójátékait, körmönfontságát, gyatra allegóriáit, majdnem mindig erőltetett és nemigen természetes elmefuttatásait. „Isten országáról" című könyvét sokan remekműnek szeretnék feltüntetni. Mások viszont jogosan azzal vádolják, hogy szüntelenül Varrótól, Cicerótól, Senecától ollóz benne, márpedig ezek a pogány szerzők tájékozottabbak, választékosabb stílusúak nála.[12]

Még azt is Szent Ágoston szemére vetik, hogy egyáltalán nem ismerte a héber nyelvet, amely a zsidók szent könyveinek megértéséhez nagyon fontos.

Ezért hasztalanul keresne az olvasó Szent Ágoston műveiben módszereket e könyvek megértésére, nem talál bennük egyebet, mint szimbólumokat és allegóriákat, amelyek csak az író tudatlanságának palástolására szolgálnak. Nyilván e célból állították fel azt az elvet, hogy „a Szentírásnak mindenféle értelem adható, amely nem ellentétes a vallásossággal".

Köztudomású, hogy Szent Ágoston előbb manicheus volt. Ha hitelt adhatunk elbeszélésének, megtérése csodálatos módon történt. Hangot hallott, vagy vélt hallani, amely meghagyta, hogy Szent Pál műveit olvassa. S alighogy elolvasott néhány sort — teljesen új emberré vált. Legott „a kegyelem védelmezője" lett. Kitalálta a gondviselés titkait, s eredménytelenül okoskodott a predesztinációról. Addig írogatott ezekről az érthetetlen témákról — bár egyáltalán nem világította meg őket, s így mindez a világ végezetéig rejtély marad —, míg vezére lett annak a pártnak, amely szembeszállt Pelagius és Celestius tanításával. Szent Ágoston még manapság is csalhatatlan tekintély a janzenista hittudósok szemében, akik az ő zászlaja alatt harcolnak a molinizmussal, vagyis

[11] Lásd *Bayle* Enciklopédiája, Szent Ágostonról szóló cikk. Lásd *La Motte le Vayer* a Népi hexameron-ban.
[12] Lásd *Dupin:* Egyházi szerzők könyvtára. III. köt.

Pelagiusnak egy jezsuita által feltámasztott nézeteivel; bár e két ádáz ellenfélnek tulajdonképp fogalma sincs arról a vitáról, amely annyira lelkesíti őket. A teológiai vitánál azonban igen fontos, hogy az ember egyáltalán ne értse meg önmagát és mások se értsék meg őt.

Jóllehet az egyház mélységes tiszteletet tanúsít szentünk művei iránt, rendszere saját korában, akárcsak manapság, szemlátomást nem volt általánosan elfogadott. Azzal vádolták, hogy a régi sztoikusoknak a fatalizmusról szóló tanítását újította fel, amely megsemmisítette az egyén szabadságát, és elvei révén biztonságba juttatta vagy kétségbeesésbe taszította. Bizonyára nem vették észre, hogy a zsidók és a keresztények vallási rendszere minden részében merő fatalizmuson alapul. Isten dédelgeti Jákobot és kárhozatra ítéli Ézsaut, már anyjuk méhében. Isten kiszemeli a zsidó népet, és az összes többit eltaszítja. Isten evangéliumát csak néhány néppel ismerteti meg, és a többieket a tudatlanság homályában veszejti el. Egyszóval, az ó- és az újszövetségben isten egyeseket, akiket gyűlöl, „megkeményít", másokat viszont, akiket kedvel, kegyelmében részesít. Szent Pál a rómabeliekhez írott levelében vajon nem jelenti ki világosan, hogy „annakokáért akin akar könyörül, a kit pedig akar, megkeményít"?[13] Végül isten, aki előre látta és örök érvényű rendeleteiben szabályozta az emberi nem megváltását, vajon nem látta előre és parancsolta a lázadó angyalok bukását, az eredendő bűnt, s fiának halálát, amely annyira fontos volt az emberi nem megjavítására? Tehát a fatalizmus hirdetése valójában a keresztény vallás hirdetése, amely istenét mindenkor csak olyan zsarnoknak tekintette, akit saját, mindenható szeszélyei vezérelnek. Amikor hittudorainkat erről faggatják, azzal a kijelentéssel zárják le az ügyet, hogy ez hittitok. De nem lehetne megkérdezni tőlük, miért okoskodnak bolond módra szüntelenül olyan témákról, amelyeket jómaguk is az értelmet meghaladónak tekintenek?

Egyébként úgy látszik, hogy Szent Ágostonnak mélységes tudása és tanításának tisztasága ellenére sem voltak világos elképzelései a keresztény vallás legfőbb hittitkairól; vagy legalább olyan könnyelműen kezelte őket, ami hitetlenséget sejtet.[14] Ugyanis kijelenti, hogy „a Háromságban három személyt tételeznek fel, nem azért, hogy valamit mondjanak, hanem csak azért, hogy ne hallgassanak teljesen erről a tárgyról". Ekként, e szent egyházatya szerint, a vallás egyik legnagyobb hittitka néhány teljesen értelmetlen szóra korlátozódik, amelyet pusztán azért találtak ki, hogy a vitában letegyék a garast vagy olyan magyará-

[13] Szent Pál levele a rómabeliekhez. IX. rész, 18. vers.
[14] *Szent Ágoston:* A háromságról. V. könyv. 9. fejezet.

zatot adjanak, amely megfelel az egyházban meghonosodott nézeteknek, s amelyet a későbbiekben mindenáron fenn kell tartani.

Az az egyházatya, akiről az imént beszéltünk, kortársa volt Szent Jeromosnak, akit az egyház legtudósabb tanítói közé sorol. Ő sokkal ügyesebb és tanultabb volt Szent Ágostonnál, főképp pedig igen jártas a héber nyelvben, és a szent könyvek legjobb magyarázójának tartják. Pedig ha valaki csak egy kissé figyelmesen elolvassa bevezetéseit vagy Prolegomenáit, máris okot talál arra, hogy kiábránduljon abból a tiszteletből, amellyel az egyház e csodálatos könyvek iránt adózik. A kritika minden korban igen veszedelmes zátony volt a csalás számára. Szent Jeromos mégis belefogott e híres könyv lefordításába. Terve az egész egyházat ellene lázította: istentelennek, vakmerő újítónak nevezték. Maga Szent Ágoston is hasztalanul próbálta lebeszélni. Türelmetlen szentünk keményen letorkolta és azzal vádolta, hogy a nagy emberek elleni támadással saját magának akar dicsőséget szerezni. Figyelmeztette, fékezze hevét, és értésére adta, nem becsüli annyira, hogy haragjára méltónak tartsa. Egy szó mint száz: szentünk valóságos újoncként bánt társával, akit megleckéztethet. A bibliafordítás megjelent, és Szent Jeromost századokon át isten emberének tekintették, akit külön azért támasztott, hogy megmagyarázza a szent könyveket.[15]

Egy másik, fontos vita is elválasztotta e két kiváló szentet, akinek bölcsességét az egyház mélységesen tiszteli. Arról volt szó, hogy „a Jónás prófétát árnyékával eltakaró növény vajon tök vagy borostyán volt". Ez a per kis híján szakadást idézett elő az egyházban, annyira felhevültek a kedélyek e főbenjáró kérdés miatt. Joggal hihető, hogy Szent Ágoston ez alkalommal engedett, mint máskor is. A hippói püspök kétségtelenül tartott ettől az ellenféltől, akit veszélyes volt maga ellen haragítania. Szent Jeromos valóban mindenekelőtt haragjával és teológiai élességével vált ki, amely minden írásában szembe tűnik. Mindig parancsoló hangon beszél; Rufinus ellen és Vigilantius ellen írott műveiben megtalálható a teológus minden keserűsége, ám a kereszténvi szeretetnek, a becsületes férfi udvariasságának legcsekélyebb nyoma sem lelhető fel. Minden szava gyűlöletet, dühöt, kegyetlenséget áraszt. Köztudomású, hogy ezek a hibák egy egyházatyánál mindenkor csak az igazság iránti dicséretes buzgalom következménye.

Szent Jeromos azonban néha olyan nézeteket árult el, amelyek nemigen egyeznek meg az egyház jelenlegi tanításával. Például azt hitte, hogy a jó angyalok is vétkezhetnek, s Jézus Krisztus értük halt meg. Azt hitte,

[15] Lásd *Simon:* Az ószövetség kritikai története.

hogy a csillagokat értelem tölti el; a világ csak ezer esztendeig tart; isten különleges gondviselése csupán a férfiakra terjed ki; istennek pedig nincs világos tudomása valamennyi eseményről.[16]

Erkölcstana éppúgy kifogásolható, mint teológiája. Mint sok más régi teológus, ő is rosszalja a másodszori házasságot, s az újra házasulókat Noé bárkájának tisztátalan állataihoz vagy a disznóhoz hasonlítja, amelyek újra belehenteregnek a sárba, miután kilábaltak belőle. Elítél minden nőt, bizonyára Jézus Krisztus formális tanítása alapján. E tekintetben azonban az egyház — akárcsak sok más téren — helyesbítette isteni alapítójának rendelkezéseit. Szentünk nem akarta, „hogy a keresztények bármiféle adót fizessenek a hitetlen uralkodóknak".[17] Végül, valamennyi szent szokása szerint, helyeselte a „kegyes csalást" és a rosszhiszeműséget, amikor az egyház ellenségeinek befeketítésére irányult. „Ne ítéljünk el olyan tévedést — mondta —, amely a zsidók ellen táplált gyűlölet és a hitbeli ájtatosság következménye."

Bár az egyház vezetői nagyon hajlamosak arra, hogy a szentatyáknak megbocsássák valamennyi hibájukat — sőt még az eretnekségeket is, amelyekben igen sokszor bűnösöknek bizonyulnak —, nehezen érthető, miért nem ítélték el ünnepélyesen a püspökök Szent Jeromost mint eretneket, hiszen a főpapság törekvéseinek merőben ellentmondó, túlságosan szabad republikánus nézeteket vallott az egyházi kormányzatról. Alább adunk Szent Jeromos írásaiból egy részletet, amely szemlátomást megsemmisíti azt a felsőbbséget, amelyet a püspökök „isteni jog" címén a papok fölött gyakorolni kívánnak, és ennélfogva felborítja azt a szentnek tartott hierarchiát, amelyet — a püspökök szerint — Jézus Krisztus és az apostolok alapítottak. Valójában az egyház eredetileg arisztokratikus kormányzat volt, s uralkodói az apostolok. Ezek iktatták be a püspököket vagy felügyelőket azokon a helyeken, ahol a hitet meghonosították. Ezeket a püspököket később a papság és a nép választotta, s olyan egyházfejedelmeket szemelt ki, akik egymástól függetlenek voltak, s csak ugyanannak a hitnek, vagy ha úgy tetszik, ugyanannak a testületi érdekeken alapuló politikának a kötelékei fűzték össze őket. Ez a kormányzat azóta egyeduralommá változott. A római püspök — mint nemsokára láthatjuk —, a pogány világ fővárosában betöltött tisztét ügyesen fel-

[16] Lásd *Dupin:* Egyházi szerzők könyvtára. III. köt. — Nem szabad megfeledkezni Szent Jeromosnak a nőkről való nevetséges nézetéről; Héloeásról írott előszavában megjegyzi, hogy „egyetlen nő sem támad fel saját nemében, a feltámadáskor valamennyien férfiakká változnak".

[17] Lásd *Barbeyrac:* Értekezés az egyházatyák erkölcseiről. 15. fejezet. Szent Jeromos azt állította, az eretnekek nem keresztények, s úgy kell bánni velük, mint a bálványimádókkal. Lásd *Barbeyrac:* Lucifer ellen.

REMBRANDT: SZT. JEROMOS. RÉZKARC

használva, fokozatosan az egész keresztény világ vezetője lett, és évszázadokon át korlátlan hatalmat gyakorolt.

Szent Jeromos e nyilvánvaló történelmi tények ellenére, Pál apostol Titushoz írt levelét magyarázva, határozottan kijelenti, hogy „a püspök és a pap egy és ugyanaz. Mielőtt az ördög sugallatára, pártok alakultak a vallásban, s a népek között azt mondták, hogy én Pál pártján vagyok, én meg Apollóén, én viszont Kéfásén,[18] az egyházakat a papok közös véleménye irányította. De miután mindegyik azt képzelte magának, hogy azok, akiket megkeresztelt, az ő saját tulajdona, nem pedig Jézus Krisztusé, világszerte úgy határoztak, hogy kiválasztanak a papok közül egy valakit, s azt a többiek fölé emelik, egyedül őt bízzák meg az egyház minden gondjával, az egyházszakadás lehetőségének kiküszöbölésére". Tehát Szent Jeromos „az ördög sugallatának" tulajdonítja a püspökök és a papok megkülönböztetését, amelyet a püspökök mégis „isteni intézménynek", vagyis a szentlélek által sugalmazottnak tüntetnek fel előttünk.

Szent Jeromos e megállapítása egyébként igen alkalmas arra, hogy kiderítsük az egyház első alapítóinak politikáját és titkos szándékait, és megerősítsük azt, amit az előbb már elmondottunk erről. Mindenekelőtt alighanem az tűnik fel, egyházatyánk azzal vádolja az evangélium első hirdetőit, mintha ők azt képzelték volna, hogy az általuk megtérített vagy megkeresztelt egyének a „saját tulajdonuk"; s ez elegendő számunkra igyekezetük valódi okának leleplezésére, a lelkek üdvéért tanúsított heves buzgalmuk vagy vallásuk terjesztése terén. Lám, a szentek sokszor így fedik fel elővigyázatlanul saját maguk az egyház titkait, a szentek politikájának rugóit.

Feltehető, hogy szentünk ezt a fejezetet rosszkedvű pillanatában írta, ami nála eléggé gyakori volt. Főképp a római egyházban mutatkozó rendellenességek miatt bosszankodott. Az egyházat már abban az időben „a nagy szajhához, Babilonhoz" hasonlította. Ezt a hasonlatot azóta átvették a protestánsok, vagyis azok a keresztények, akik kiváltak az egyház közösségéből. Különben sok keresztény — még az ortodoxok vagy katolikusok is — éppoly kedvezőtlen véleményt tanúsított és tanúsít ma is a római kúriával szemben, amelyet a kereszténységet megfertőző hibák és bűnök melegágyának tekint. Nemsokára valóban láthatjuk, hogy a római kúria viselkedése a századok során sohasem volt olyan, hogy eltéríthette az embereket attól a véleménytől, amelyre ez az egyházatya már a maga korában jutott.

[18] Péter apostol eredeti neve. — *Ford.*

Úgy látszik egyébként, hogy Szent Jeromost kellemetlenségek érték a római papság és a pápa részéről. Köztudomásúan az „ájtatos nők lelki kalauzának" tisztét töltötte be, amely mindenkor jövedelmező és irigyelt állás volt. Szentünk saját maga elismerte, hogy Szent Paulával és Szent Melániával kapcsolata szóbeszédet keltett a nép körében, és botrányos gyanúsításokra adott okot: „Paula és Melánia Róma városában szóbeszéd tárgyává vált."[19] Nyilvánvalóan ez a fecsegés és ez a hercehurca bírta rá szentünket arra, hogy elvonuljon Palesztinába, szigorú vezeklést tartson, és ott is fejezte be napjait. Ugyanez a szent írásaiban gyakran korholta a római papokat azon szégyenletes módszerekért, amelyeket már akkor is alkalmaztak az ájtatos asszonyok örökségének megkaparintására, akiknek lelkét gondozták. Úgy látszik, jómaga nem gazdagodott meg e mesterségen, amely sok más ember számára oly jövedelmezőnek bizonyult.

Szent Jeromos mintegy jó egyházatya módjára elvi alapon nem tartotta fontosnak azokat a tudományokat, amelyekkel ő maga nem foglalkozott. A Titushoz írott levélhez fűzött magyarázatában elveti „a geometriát, az aritmetikát és a muzsikát, mint amelyek az igazsághoz, de nem a vallásossághoz vezetnek, mely a szent írások ismeretében, a próféták megértésében, az evangéliumban való hitben áll". Nem tagadható, hogy minden tudomány, amely elősegíti az igazságérzék kifejlesztését, vagy bizonyítást követel, inkább árt, mintsem használ a kereszténynek, akiknek csupán hitre van szükségük. Szent Jeromos óta, a nála elővigyázatosabb hittudósok még a szent könyvek tanulmányozását sem engedték meg a híveknek, és bölcsen kivették a kezükből. Joggal féltek, hogy ezek az istenség ihlette könyvek megbotránkoztatják a gyengéket, vagyis mindazokat, akikben nincs elég hit, hogy ne háborodjanak fel, az e könyvekben felsorolt irányelveken és szégyenletes példákon.

Egyébként majdnem valamennyi szent egyháztanító célul tűzte ki, hogy rossz hírét kelti a világi tudományoknak, mivel azokat alkalmasnak találták arra, hogy eltérítsék az üdvösségtől vagy inkább az azoknak járó engedelmességtől, akik vállalkoznak az üdvösséghez való kalauzolásra. Ezt az elvet vallotta a kiváló Szent Ambrus milánói püspök, római katolikus egyházatya, akiről most néhány szót szólunk. „Mi lehet képtelenebb annál — szerinte —, mint asztronómiával és geometriával foglalkozni, a teret mérni és elhanyagolni az üdvösség dolgait avégből, hogy tévedéseket hajhásszunk?"[20] Ez a szent annyira elbizakodott volt, hogy

[19] Lásd Szent Jeromos kilencvenkilencedik levele Ascellához.
[20] Lásd *Szent Ambrus:* Könyv a kötelességekről; lásd *Barbeyrac:* Értekezés az egyházatyák erkölcseiről.

írásba foglalta a „kötelezettségeket", nyilván azzal a céllal, hogy elfeledtesse Cicero ugyanilyen tárgyú és című könyvét.

Szent Ambrus erkölcstanában azonban nem találhatunk semmi csodálatosat, hacsak nem kívánjuk bámulatosnak találni a szüzességre és a papi nőtlenségre vonatkozó furcsa fogalmait. E kettőt ugyanis ez a hittudós váltig magasztalja, sőt azt állítja, „a házasság természetellenes dolog: mivelhogy születésekor mindenki nőtlen".

Ez a hittudós még a jogos önvédelmet is elítéli; végül pedig helyesli az öngyilkosságot — mint ezt már kimutattuk, amikor az önmagukat elpusztító mártírokról szóltunk. Bizonyos, hogy az ész által vezérelt Cicero sohasem találta volna ki e magasztos erények kiválóságát. A mi alázatos teológusaink között azonban nincs olyan hitoktató, aki ne hinné azt, hogy ő az ókor valamennyi nagyságánál sokkalta bölcsebb erkölcsi leckéket tudna adni. Ezek az állítások helyeslésre találhatnak azoknál, akikben a rajongó, természetfölötti és veszedelmes morál teljesen kiirtotta az egyszerű, természetes és az emberi nem számára hasznos erkölcs iránti hajlandóságot. El kell ismerni, hogy az ész erkölcse teljességgel összeegyeztethetetlen a valláserkölccsel, s erről az egyházatyák sokszor igen különös ízelítőt adnak számunkra.

Egyes tudósok — akikről már beszéltünk — Szent Ágostont a kegyes hamisítók vagy legendakészítők közé sorolták. Egyebek között, neki tulajdonítják a Hegeszipposz név alatt megjelent műveket, amelyek telis-tele vannak dajkamesékkel. Ha valóban ő a szerzője az efféle képtelenségeknek, akkor nem tudjuk, hogy a szent szemérmetlenségét csodáljuk jobban, vagy azoknak a lankadatlan hiszékenységét, akik számára ezeket a minden valószínűséget nélkülöző meséket kieszelte, melyeknek hamissága minden pillanatban lelepleződik. A szentek azonban sohasem csináltak lelkiismereti kérdést a hazugságból, ha a vallásnak kívántak tiszteletet szerezni vagy igazságát bizonyítani.

E tekintetben nem tagadhatjuk Szent Ambrus tehetségét. A legenda megismétli róla azt a régi mesét, amelyet még a görögök terjesztettek isteni Platónjuk tiszteletének gyarapítására. Eszerint már csecsemőkorában látták, amint egy méhraj röppent be és ki a száján; azóta az ég csodákkal halmozta el. Milánói püspökké választották egy gyermek szavazatával, és ezt nyomban, közfelkiáltással megerősítette a nép, amely bizonyára isteni sugallatot követett. Ambrus erélyesen küzdött az ariánusok ellen, és makacsul megtagadta Justina császárné kívánságát, aki templomot követelt részükre, és saját maga számára. Mivel szentünk attól félt, e visszautasítás miatt meggyűlhet a baja, kötelességének vélte, hogy csodatettekkel szédítse el ezt az eretnek császárnét, mivel ezek

mindenkor nagy hatással vannak az ájtatos népre. Azt állította, égi látomás felfedte előtte azt a helyet, ahol valamikor Szent Gervasius és Szent Proteus tetemét elhelyezték, akik állítólag Néró idején vértanúságot szenvedtek. Milánóban mindeddig senki sem hallott e két szent nevéről, történetéről, temetkezési helyéről; szerencsére azonban egy álom mindezt felfedte Szent Ambrus előtt. Így hát felásatta a földet, s találtak is két csontvázat; szentünk kijelentette, hogy ez a két vértanú földi maradványa. Szent Ágoston, aki e csodálatos felfedezés tanúja volt, közli: „roppant nagyságú csontokat találtunk, melyek a régi időben élt emberekéihez hasonlítottak". Nem tudni, e regényes körülménnyel mire kívánt célozni a szent egyháztanító, sem pedig azt, milyen időről akart beszélni. Ez a komédia egyébként roppant tömeget csődített a templomba, ahol az ereklyéket elhelyezték. Szokás szerint, temérdek csoda történt. A lényeg azonban az, hogy püspökünk ezzel megakadályozta Justina császárné rosszindulatú fenyegetőzésének valóra váltását, aki ugyanis az arcátlan visszautasítás megtorlásául el akarta űzetni Ambrust.

Szentünk e sikeren, vagy a nagy hatalommal rendelkező császárné fölött aratott győzelmen felbátorodva, ugyanolyan makacsul szembeszállt uralkodójának, Theodosiusnak rendelkezésével, így az bár császár volt — nem adhatott vissza a zsidóknak egy zsinagógát, amelyet a keresztények elvettek. A zsidók iránt ily kevéssé türelmes szent a pogányok iránt sem mutatkozott engedékenyebbnek. Igen hevesen ellenezte a Győzelem oltárának helyreállítását, amit a híres Szümmachosz a római szenátus nevében követelt a császártól.

Valamennyi tény közül azonban, amely bizonyítja, hogy Szent Ambrus a papság jogai érdekében szilárdan harcolt, az szerezte a hivők szemében a legnagyobb megbecsülést, ahogyan a lelkipásztorok hatalmát még Theodosiusszal is éreztette. Ez az uralkodó — aki nyilván igen vallásos zsarnok lehetett — saját érdekében vélte kötelességének, hogy a jámbor papságnak engedjen, ugyanis nagy jámborsága ellenére körülbelül hétezer polgárt mészároltatott le Thesszalonikiban, mert szobrát megsértették. Amikor ez a zsarnok ezen iszonyú bűncselekmény dacára, megjelent a templomban, hogy szokott ájtatosságát elvégezze, Ambrus — aki a közfelháborodásra bizton támaszkodhatott — ügyesen felhasználta az alkalmat, hogy az egyházi hatalom egész súlyát éreztesse uralkodójával. Bátran kitiltotta a templomból, vezeklést rótt rá, s arra kényszerítette, hogy egy ideig sirasson egy olyan bűncselekményt, amelyet sem a megbánás, sem a pap előtti megalázkodás nem tehetett jóvá.

Világos, hogy a papi hatalom e fényes megnyilvánulása milyen becsessé tehette Szent Ambrus emlékét a papság és valamennyi pályatársa előtt.

Ezzel megmutatta nekik hatalmuk mértékét; s azok igen gyakran éltek vele, hogy megbüntessék azokat az uralkodókat, akik nem is szennyezték be magukat olyan sötét bűncselekménnyel, mint Theodosius. A püspökök tehát, Ambrus példáját követve, azt a jogot bitorolták, hogy kiközösítsenek gyakran feddhetetlen fejedelmeket, akik nem követtek el más hibát, mint hogy ellene szegültek a papságnak. Akik nem döntöttek okosan az engedékenység mellett, mint Theodosius, sokszor azt tapasztalhatták, hogy alattvalóik fellázadtak ellenük, koronájuk más fejére került, sőt még életüket is fel kellett áldozniuk. Ha a jó uralkodók ki vannak téve a papok cselszövényeinek, akkor hogy ne félnének ettől a rossz fejedelmek? Egy zsarnok, ha biztonságban akar uralkodni, legyen istenfélő, vagyis egyezzen meg a papokkal, és hagyja, hogy azok basáskodjanak vele, s akkor ő is nyugodtan basáskodhat alattvalóival.

Szent Gergely pápa megkülönböztetett helyet foglal el a római katolikus egyházatyák között. Ez a kiváló szent a keresztény tudatlanság buzgó híve volt. A legkegyetlenebb hadat viselte az ókori szerzők műveivel szemben, igen sokat elpusztított közülük, s ezt manapság hiába sajnálják azok, akiknek felfogása különbözik Gergely pápáétól. Egyes legendaírók neki tulajdonítanak egy olyan csodát, amely szemlátomást egyáltalán nem egyezik meg azokkal az elképzelésekkel, amelyeket teológusaink a pogányok üdvösségéről vallanak. Alphonsus Ciaconius értekezést írt kifejezetten Szent Gergely imái hatékonyságának bizonyítására. Imái ugyanis arra kényszerítették istent, szabadítsa ki a pokolból Traianus császár lelkét, amelyet a szent pápa nagy örömmel látott az égbe felszállni. Ez a csoda annál meglepőbb, mert ez az egyébként igen tiszteletreméltó uralkodó üldözte a kereszténycket, és többi között Antiochiai Szent Ignácot is arra ítélte, hogy a vadállatok falják fel. Ez is elegendő ahhoz, hogy a leghiszékenyebbeket is meggyőzze egy olyan pápa végtelen hatalmáról, aki arra kényszerítheti istent, hogy — nyomós okok ellenére — egy pápai pártfogást élvező uralkodó javára visszavonja azokat a szigorú rendelkezéseket, amelyekkel örök tűzre ítéli a hitetleneket.

Különben nyilvánvalóan nem lehet fenntartás nélkül hinni mindabban, amit Nagy Szent Gergely mondott és látott. Arcátlan dajkamesékben bővelkedő „Dialógusai" nemigen válnak becsületére. Ez az egyházatya naivul bevallja, „hogy az ő idejében sokkal több másvilági dolgot fedeztek fel, mint valamennyi előző században". Okául azt említi, „hogy mivel ez a világ végéhez közeledik, kezdik sejteni azt, ami a másikon történik". Ami az elsorolt csodákat illeti, ezek többnyire annyira hajmeresztőek, hogy az ember kénytelen-kelletlen erre a megállapításra jut: aki ilyeneket az utókorra hagyott, az vagy nagy szélhámos, vagy bámulatosan gyenge-

elméjű; ezek a tulajdonságok gyakran találkoztak az egyház papjainak jellemében. Szent Gergely utódai különben még sok új felfedezést tettek a jövő birodalmában.

Szent Gergely — mint már említettük — nagy szeretetet tanúsított Traianus iránt, aki tényleg jó uralkodó volt és nem követett el más bűnt, csak azt, hogy nem sajátította el a keresztény vallást. Szentünk azonban nem mindig választotta ki ilyen szerencsésen a többi fejedelmet, akit kegyére méltatott. Azt láthatjuk, hogy hízelgett a méltatlan Phókásznak, aki elbitorolta a császárságot Maurikiosztól, és a leghitványabb zsarnok volt. Igaz ugyan, ez a zsarnok, Gergely aljasságai viszonzásául, elismerte a pápa elsőbbségét, vagyis a római püspök főhatalmát a világ valamennyi püspöke fölött. Szentünk pedig, aki alázatossága folytán az „Isten szolgáinak szolgája" címet vette fel — ezt a pápák mindmáig gondosan megtartották —, hálából e megtiszteltetésért — amelyet eddig egyetlen császártól sem sikerült kicsikarni — megbocsátotta a trónbitorló valamennyi bűnét, a szentszék iránt tanúsított hódolata és odaadása fejében.

Ugyanez a szent szoros kapcsolatot tartott fenn a hírhedt Brunehaut frank királynéval, akit valamennyi történetíró olyan fúriának ábrázol, hogy reszkettek kegyetlenségétől az emberek. Igaz ugyan, bűnei ellenére az uralkodónő roppant ájtatos és nagylelkű volt az egyház iránt, és számos kolostort alapított; ez pedig a pápa szemében jóvátette sok vétkét.

Ha Szent Gergely megbízottainak tevékenységéből ítélünk, akkor meggyőződhetünk róla, hogy ez a szentatya heves buzgalmat tanúsított a hitnek vagy legalább a római szentszék hatáskörének kiterjesztése terén. A pápa egyházilag meg akarta hódítani Angliát, s ezért egy Szent Ágoston nevezetű szerzetest küldött oda, a hit hirdetésére. Általában őt tartják ezen ország apostolának. Ezzel szemben egy igen régi egyházi író, Szent Gildas szerzetes azt állítja, hogy az evangéliumot már az apostolok idején, 35 körül elvitték ebbe az országba. Úgyhogy — Usserius szerint — Nagy-Britanniában kilenc évvel előbb jelentek meg az első keresztények, mint Jézus Krisztus tanítványai Rómában. A tiszteletre méltó Beda szerint (egy másik szerzetes) a brit egyház nagyon hagyományhű volt, bár sok tekintetben, elsősorban a szertartások terén különbözött a római egyháztól.[21] Gergely küldötte: Ágoston meg akarta változtatni ezeket a szertartásokat és el kívánta törölni az érsekek kiváltságait, hogy a római püspök alá rendelje őket. A brit püspökök azonban erélyesen szembeszálltak Ágoston újításaival, hatalombitorló intézkedéseivel, és nem voltak

[21] Lásd *Beda:* Történelem. II. köt. 2. fejezet és *Le Clerc:* Egyetemes Könyvtár: VII. köt. 326—327. old.

hajlandók prímásukul elismerni. Ekkor szent apostolunk — a szentségtörő ellenálláson felháborodva — rávette Ethelbert kenti királyt, hogy koncoljon fel ezerkétszáz papot vagy püspököt, akik egy zsinaton megtagadták Ágoston szerzetesnek egyházfőként való elismerését.[22]

Ezek azok a módszerek, amelyekkel e szent szerzetes sikerre vitte küldetését, s amelyek révén a római kúria kiterjesztette hódításait. Mindenképp fel kell tételeznünk, hogy Ágoston, mielőtt ilyen szélsőséges intézkedésekhez folyamodott, tanácsot kért urától, Szent Gergelytől. Olyan ügyekben legalábbis kikérte tanácsát, amelyek az imént említett öldöklésnél kevésbé jelentőseknek látszanak. Íme, néhány kérdés, melyet a hittérítő a pápa elé terjesztett, és őszentsége válaszai. Amikor a barát megkérdezte, „hogy terhes asszony megkeresztelhető-e ezen állapotában", a pápa azt felelte, nem látja semmi akadályát a keresztség engedélyezésének. A szerzetesek azon érdeklődésére, „mennyi idő szükséges egy férfinak ahhoz, hogy beléphessen a templomba vagy áldozáshoz járuljon, miután nővel érintkezett", Gergely úgy dönt, „hogy az ilyen férfi vétkezett, hacsak nem vágy nélkül, kizárólag nemzés céljából közeledett az asszonyhoz". A misszionárius még azt is megkérdezte, „vajon bebocsátható-e a templomba egy kritikus időpontban levő asszony, és nyugodtan kiszolgálható-e számára a szentáldozás". A legszentebb atya belegyező választ adott. De szigorúan megtiltotta a házasságot rokonok között, „mivel a tapasztalat bizonysága szerint az efféle házasságokból nem származnak utódok". Úgy látszik, a szerzetes küldetésének teljesítése érdekében igyekezett csodákat művelni, mert Gergely levelében lelkére köti, „ne legyen túlságosan büszke csodatévő tehetségére". E néhány minta elegendő a szentatya és küldötte bölcsességének és jóhiszeműségének megítélésére.

A történelem reánk hagyta Szent Gergely egyik irányelvét, amely megérdemli, hogy közöljük, mivel nagyon alkalmas arra, hogy kiderítsük a papság igazi törekvését és politikájának titkos rugóit az eretnekség üldözése terén. E szent pápa ugyanis — aki kegyetlenül üldözte a pogányokat és az eretnekeket — arra hivatkozott, hogy „ha egyesek megtérése képmutatás is, az egyház mégis sokat nyer azon, hogy legalább gyermekeik jó katolikusok lesznek".[23]

Ennyi elegendő az egyházatyákról. Az imént róluk festett kép alapján minden értelmes olvasó rájön, mit gondoljon ezekről a nevezetes személyiségekről, akiket valamennyi teológus kalauzul, követendő példaként

[22] Lásd *Spelman:* Nagy-Britannia zsinatai. 111. old.
[23] Lásd *Maimbourg*: Nagy Szent Gergely pápaságának története.

állít. Nem meglepő, hogy a keresztény papság tagjai, e hittanítók műveinek tanulmányozása és viselkedésük utánzása következtében, minden korban dölyfösek, viszálykodók, makacsok, rosszhiszeműek, lázongók, embertelenek, a világi hatalom ellenségei voltak — egyszóval a népek nyugalmának szüntelen háborgatói. Az egyházatyák írásaiból és viselkedéséből valóban nem szűrhető le más egyéb, mint pusztító fanatizmus, lázadó, zendülő, üldöző szellem. Nem találhatunk mást, mint egy veszedelmes és bizonytalan erkölcsi tan elveit ezeknél az ábrándkergetőknél, akiket viszálykodó szellemük állandóan kétkulacsosságra késztetett. Végül olyasmi sem akad bennük, ami a hit zsinórmértéke lehetne, mivel ezek az egyházatyák ritkán értenek egyet; igen gyakran ellentmondanak egymásnak, végül olykor ellentmondanak az egyháznak is, amely e kiváló szentek óta gyakran változtatta véleményét a legfontosabb hitcikkelyekről. És az egyház mégis e csodálatos emberek műveire alapítja dogmáit és hagyományait!

E híres hittanítók munkásságáról nyújtott rövid áttekintésünk mégis válaszul szolgálhat azoknak, akik szüntelenül e hittudorok tekintélyét bizonygatják, amelyet egyes teológusok nem átallanak csalhatatlansággal felruházni — kiváltképp amikor előnyösnek találják saját pártjuk számára. Ez esetben úgy magasztalják egyik-másik egyházatya kijelentéseit, mint amelyek az isteni sugallat tekintélyével rendelkeznek.

Ez az áttekintés azonkívül arra is jó, hogy válaszoljon azoknak, akik kötelességüknek tartják hinni a hittanítóknak vallásuk alapjainak mérlegelése nélkül a sok hírneves teológus példája és tekintélye alapján, akiket egytől egyig a legmélyebb bölcsességgel és a legsokoldalúbb ismeretekkel megáldott embernek szoktak tekinteni. „Ki vagyok én? — kiált fel egy buzgó hivő —, hogy ne higgyek abban, amiben az Origenészek, Tertullianusok, Athanasiusok, Cirillek, Ambrusok, Ágostonok, Jeromosok hittek, egyszóval annyi világraszóló elme, aki a keresztény vallás fáklyája és támasza volt? Nem önhittség azt képzelni, hogy valaki jobban ítélheti meg a dolgokat, mint olyan sok szent személyiség, aki egész életében ezekkel foglalkozott a legnagyobb éleselméjűséggel?" Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk az ügyet, arra jutunk, hogy a papság e kiváló korifeusai sohasem okoskodtak helyesen. Önhittség nélkül, pusztán a józan ész világossága segítségével, bárki felismerheti az írásaikban hemzsegő szofizmákat; mindenki észreveheti, hogy e fanatizmusba merült, jámbor álmodozók azon iparkodtak, hogy műveikből száműzzék a józan logikát. A legékesszólóbbaknál sem találhatunk egyebet, mint rajongó szóáradatokat, amelyek inkább az elme elvakítására, mintsem meggyőzésére valók. Viselkedésük és elveik bebizonyították számunkra, hogy

mindezek a szentek és állítólagos szentek pártoskodó emberek voltak, s igyekeztek elsajátítani azokat a képességeket, melyek révén sikerre vihették a pártot, amelynek magukat szentelték; hiszen vezetőinek tekintették magukat s ebből tisztességgel megéltek. Végül a csodálatos szentek között olyan egyénekre bukkanunk, akikhez egyetlen becsületes és értelmes ember sem kíván hasonlítani. Csakugyan, lehet-e olyan józan ember, aki Origenész kegyetlen hóbortosságára, Tertullianus komor embergyűlöletére, Athanasius indulatos és haragos szellemére, Cirill lázongó, gyilkos vakmerőségére, Ágoston üldöző és hazug jellemére, Szent Jeromos komor kedélyére stb. pályázna? S mégis ezek azok a kiváló példaképek, amelyeket azoknak ajánlanak, akik arra szentelik magukat, hogy írásaikkal az egyházat szolgálják, vagy valamilyen előkelő tisztet töltsenek be a papi hierarchiában.[24]

Ha valaki arról a mélyenszántó tudásról beszél, amelyet ezen egyházatyáknak tulajdonítanak, erre azt felelhetjük, hogy ezt műveikben igen bajos megtalálni. Még a legjártasabbak is csak alig konyítottak a világi irodalomhoz, amelyet vallásuk egyébként lebecsülni igyekezett. Valójában azt ajánlották a híveknek, egyáltalán ne olvassák a pogányok műveit, mert ezeket haszontalanoknak és veszedelmeseknek tüntették fel előttük. „Mert hát — érveltek a hivők előtt — mi hiányzik nektek Isten törvényében? Történelmet kívántok? Megkapjátok a Királyok könyveiben. Filozófiát és költészetet kívántok? Megkapjátok a Prófétáknál, Jóbnál, a Példabeszédekben, ahol több szellemességet találhattok, mint az összes költőnél és filozófusnál; mivel ez Isten szava, aki az egyedüli Bölcs. Szeretitek az Énekeket? Ott vannak a Zsoltárok. Régiségeket kerestek? Ott van a Teremtés könyve. Végül pedig az Úr törvénye üdvös elveket és tanácsokat nyújt számotokra."[25] Könnyen sejthető, miféle hasznot meríthetnek a keresztények az efféle olvasmányból, amely csak arra jó, hogy megrontsa elméjüket és ízlésüket, nem beszélve az erkölcseiknek okozható kárról.

A teológusok viszont megengedték maguknak a pogány szerzők műveinek olvasását, de nem azért, hogy eltanulják ékesszólásukat és stílusukat, hanem hogy képesek legyenek küzdeni ellenük; s ezt úgy tették, hogy saját, újdonsült különcségeiket állították szembe a pogány mitológia régi bolondságaival. Homérosz és az antik költők szemére vetették azokat

[24] Azok, akik bővebb részleteket kívánnak az egyházatyák erkölcséről, elegendő adatot találhatnak az „Értekezés az egyházatyák erkölcseiről" című műben, melyet a tudós *M. Barbeyrac* adott közre, negyedrét alakú kötetben. Ebből az érdekes munkából, mint az olvasó láthatta, mi is merítettünk egyet-mást.

[25] Lásd *Fleury:* A keresztények erkölcsei. VII. köt.

a gyatraságokat és badarságokat, amelyeket már valamennyi ókori bölcs is felismert. Egyes régi egyházatyák még Platón misztikus és regényes filozófiáját is tanulmányozták, és saját vallásuk hiú képzelgéseihez hasonló tételekre bukkantak benne. Ez a homályos filozófia okozta, Tertullianus szerint, a keresztények között sorra felmerülő, sok-sok vitát és eretnekséget, akiket azzal vádol, hogy túlságosan bölcsek akartak lenni.

Egyébként nyilvánvaló, hogy a homályos bibliai könyvek tanulmányozása és az örökös elmélkedés, amellyel e hittanítók szüntelenül foglalkoztak, elkerülhetetlenül állandó delíriumba merült fanatikusokká vagy látomások rabjaivá változtatta őket. Meggyőződhetünk erről, ha írásaikat olvassuk, amelyekben minden sor mámort, rajongást, őrültséget áraszt. Ha valami éleselméjűséget egyáltalán tanúsítanak, ez olyankor fordul elő, amikor naiv elméjük nagy kínnal allegorikus értelmet igyekszik találni a megfejthetetlen részletek, a megmagyarázhatatlan talányok és rejtélyek számára, amelyeket együgyűen megannyi megoldandó feladatnak tekintenek, amelyet az úr tűzött ki. Íme, csupán ennyi a keresztény vallás e kiváló tekintélyeinek magasztalt tudománya, akiknek műveiben stílus, igazi ékesszólás, helyes okoskodás, egészséges kritika helyett csupán dagályos szójátékokat, szónoklatokat, szofizmákat, egymást kölcsönösen megsemmisítő összefüggéstelen módszereket, főként pedig megingathatatlan hiszékenységet találunk. Ami erkölcstanukat illeti, ennek soha sincsenek biztos elvei. Egyébként is a szent könyvek szolgai másolata, s egyáltalán nem felel meg az élő embereknek, inkább arra való, hogy őrültekké és gonosztevőkké változtassa őket, mintsem az erényre vezesse. A keresztény vallás, saját bevallása szerint, sohasem szándékozott tudósokat vagy értelmes embereket képezni, hanem csak buzgó hivőket, vagyis papjaiknak vakon engedelmeskedő rajongókat kíván nevelni.

HATODIK FEJEZET

A püspökök és a zsinatok szentsége

Nem okulhattunk az egyház által nagyon is tisztelt egyházatyák viselkedéséből, erkölcseiből és tudományából — ezt az egyház mintaképül ajánlja papjainak. Lássuk tehát most azt, amit az egyháztörténet az első időkben élt püspökök viselkedéséről és a zsinatokról, a legfőbb egyházi gyűlésekről közöl, ahol ezek a főpapok időről időre szabályozták, megváltoztatták, módosították a keresztények hitét. Joggal állapítja meg Grotius, hogy „... aki csak az egyháztörténetet olvassa, nem találhat benne mást, mint a püspökök bűneit". E keresztény lelkipásztorok viselkedésében csakugyan nem találhatunk mást, mint iszonyú bűnöket, még az egyház első idejében is. Már rámutattunk arra (a második rész harmadik fejezetében), hogy a keresztények püspökei egyáltalán nem voltak alázatos, önzetlen, fukarságtól és becsvágytól mentes emberek. Minden jel szerint a legalattomosabb módszereket használták céljuk eléréséhez; minden azt mutatja, hogy ezeknek az egyházfőknek a választása cselszövény, intrika, pártos szellem és csalárdság eredménye volt. Ezek a választások az általuk okozott vérontás és öldöklés által igen gyakran szörnyű jelenetekké fajultak. Röviden: a püspökségre pályázók minden követ megmozgattak, hogy megszerezzenek egy olyan állást, amely korlátlan hatalommal és roppant gazdagsággal járt.

Hogy ezt a túlzottnak tűnő képet igazoljuk, csupán az egyháztörténészeket kell megkérdezni, akik maguk is rendszerint püspökök vagy papok voltak. Az igazságtalanság ekként fordul gyakran önmaga ellen, és segíti elő önmaga leleplezését. Nazianzi Szent Gergely — aki joggal volt elégedetlen az úr szőlőjében betöltött hivatalával, s emiatt, mint mellesleg

közlik róla, összeveszett barátjával, Szent Baziliosszal — a korabeli, vagyis negyedik századi püspököket nem éppen hízelgő színben ábrázolja. „Ők ezt a méltóságot nem olyan hivatalnak tekintik — írja —, ahol az erény példaképének kell mutatkozni, hanem a meggazdagodás eszközének; nem szolgálatnak, melyről számot kell adni, hanem olyan közhivatalnak, mely semmiféle vizsgálat tárgya nem lehet. Ők (a püspökök) majdnem többen vannak, mint azok, akiket kormányoznak stb. ... s úgy vélem, mivel a baj napról napra fokozódik, nem lesz többé kit kormányozniuk, hanem mindenki egyházatyának számít, és még Sault is a próféták között láthatjuk." Ugyanez a szent azt is közli, hogy a püspöki székbe kerültek „tudatlanok és gyermekek is". Az egyházi emberek nem voltak különbek az írástudóknál és a farizeusoknál. Semmiféle szeretetet nem lehetett tapasztalni bennük, csupán keserűséget és szenvedélyt. Jámborságuk csak abból állt, hogy elítélték mások istentelenségét, akiknek viselkedését meglesték, de nem azért, hogy a helyes útra térítsék őket, hanem hogy rossz hírüket költsék. Egyeseket dicsértek, másokat szidtak, de nem züllött életük miatt, hanem azon párt szerint, amelyhez csatlakoztak. Csodálták bennük azt, amit más pártnál élesen rosszalltak. Holott nem volt más körükben, mint az éjjeli csatákhoz hasonló viták, ahol nem lehet sem a barátot, sem az ellenséget felismerni. Semmiségeken kötözködtek, a hit védelmének tetszetős ürügyén. Végül is iszonyat tárgyai voltak a pogányok szemében, és megvetés célpontjai a jóravaló keresztények között.[1] Így írja le tehát egy kiváló szent a korabeli püspökök és egyházi emberek erkölcseit. Ezek pedig szakasztott ugyanolyanok voltak előbb és később is.

Mivel minden korban a becsvágy és a fösvénység volt a papok fő mozgatóereje — kiváltképp pedig, mint láthattuk, az evangélium első hirdetőinél volt ez így —, fel kell tételeznünk, hogy az első püspökök ugyanazokat a bűnöket követték el, mint a legutóbbi korokban élők. Ha még az apostolok között is pártos, cselszövő, fondorkodó szellem uralkodott, akkor bizonyosak lehetünk afelől, hogy ezek a hajlandóságok a keresztény vallás vezetőinek szerves tulajdonságai. Ezek a bűnök, amelyeket a pogányság idején kénytelenek voltak álcázni, nyomban napfényre kerültek, mihelyt a püspökök, a császárok pártfogásán felbátorodva, szabadon és büntetlenül hódolhattak minden szenvedélyüknek.

Mégis, már a papság számára oly kedvező korszak előtt is olyan arcátlan és pompakedvelő viselkedést tapasztalhatunk a papság körében, amely egyáltalán nem vall arra az alázatosságra, melyet a kereszténység

[1] Lásd *Nazianzi Szent Gergely* Művei. I. köt. 5., 21., 30., 33. old.

olyan büszkén hangoztat. Hogy ennek igazságáról meggyőződést szerezzünk, elegendő azt a viselkedést megvizsgálni, amelyet a 264-ben tartott antiochiai zsinaton a híres Szamoszatéi Pálnak, e város püspökének szemére vetettek. Ezt a püspököt ugyanis elmozdította a zsinat, mert a zsinati atyák helytelenítették nézeteit. Joggal hihető, hogy ha nem vall olyan felfogást, amely eltér a többi főpapétól, sohasem gondoltak volna arra, hogy felhánytorgassák bűneit, hanem a „szeretet palástjával" leplezték volna. De mivel eretnek volt, fellobbant a vakbuzgóság, az irigység, és a féltékenység is beleavatkozott; Pált társai jámborul kisemmizték, megfosztották egyházi javadalmától. Azzal vádolták, hogy szegény létére, szentségtörő cselekedetek és sikkasztás által hatalmas vagyont harácsolt össze; a vallást csupán meggazdagodási eszköznek tekintette; többre becsülte a bíró vagy quaestor titulusát, mint a püspökét; mindig nagy tömegtől körülvéve járt-kelt, amely valóságos kíséretet alkotott számára. Magas hivatalszéket vagy trónust emeltetett magának, akár a világi bírák. Haragudott azokra, akik nem tapsolták meg szentbeszédeit, mint a színházban szokás. Eltörölte az egyházi énekeket, és saját dicséretére költött dalokkal helyettesítette; „mindenüvé kellemes orcájú fiatal nők serege kísérte" stb.[2] Nem tudni, vajon a Szamoszatéi Pál ellen felhozott vádak indokoltak vagy alaptalanok voltak. Az azonban bizonyos, hogy ha ezek a panaszok elegendőek volnának püspökök elmozdítására, akkor manapság a legtöbbnek ugyanettől a sorstól kellene félnie.

Ami a püspökök választását illeti, ez kétségtelenül szörnyű intrikákkal járt. A választás a templomokban zajlott le lármás jelenetek közepette. A hivők oktalan tömege játékszerré vált a püspökség becsvágyó várományosainak kezében. A zsinatok gyakori határozatai a szimónia ellen azt bizonyítják, hogy a püspökségeket rendszerint azok nyerték el, akik meg tudták fizetni a szavazatokat.

A csőcselék elszédítése végett a püspöki méltóságra pályázók igen gyakran folyamodtak csaláshoz. Csodákat, látomásokat, különleges kinyilatkoztatásokat eszeltek ki; s e varázslatokkal rávették a hiszékeny kereszténveket, hogy azt a férfit válasszák, akit állítólag maga a gondviselés jelölt ki. Martene, bencés atya „A régi egyházi szertartásokról" című értekezésében közli, hogy a lyoni egyház szokása szerint mindig „valamilyen kinyilatkoztatásra" vártak a püspök személyének megválasztásánál. Amikor Szent Euchert emelték erre a méltóságra, angyal jelent meg egy gyermeknek, és a látomás során kijelentette, hogy az ég ezt a

[2] Lásd *Fleury:* Egyháztörténet. II. köt.

szent embert kívánja. Ebből kitűnik, hogy a látomás és kinyilatkoztatás tekintetében a hívek egyáltalán nem voltak válogatósak. Egy gyermek gügyögését az isteni akarat kétségtelen jelének tartották. Ezekben a boldog időkben sok-sok csoda történt, és mindenki isteni sugalmazottnak hitte vagy mondta magát.

A legrégibb időkben a püspökválasztásnál gyakran olyan politikai fondorlatok játszottak közre, amelyeket a jó keresztények nagy bűnnek tartottak. Találó példa erre Szünesziosz, a híres platonikus filozófus esete, akit, bár még pogány volt, a líbiai Ptolemaisz püspökévé választottak, és Alexandriai Theophilosz felszentelte, holott Szünesziosz eléggé nyomós indokokat hozott fel a megtiszteltetés elhárítására. 105. levelében ugyanis azt olvashatjuk, hogy elsősorban „nem kívánta elhagyni feleségét, sem pedig titkos viszonyt folytatni vele, mint egy házasságtörő asszonnyal". Másodsorban kijelenti, „hogy a platonikus nézeteit követi; képtelen a keresztény vallás bizonyos dogmáit elhinni, mert saját elveivel ellentéteseknek tartja őket; hogy a platonikusok módjára hisz a lélek előtte-való-létezésében, a világ örökkévalóságában, a feltámadásban, s egyáltalán nem a keresztény tanítás szerint". Istent és az embereket hívja tanúul állításához, és kijelenti, hogy nézetei közismertek. A püspökök mindazonáltal szemet hunytak a nehézségek fölött. Ugyanis mindenáron egy tudós embert akartak megnyerni, aki nagy tekintélyt élvezett az egész tartományban. Azzal áltatták magukat, hogy Szünesziosz, miután püspökké választották, valamikor csak megváltoztatja véleményét. Állítólag úgy is történt, ahogyan előre látták. Amikor Szünesziosz megízlelte a püspökség örömeit, a hit ajándékát is megkapta, és éppolyan hagyományhű főpap lett, akárcsak pályatársai.

Mindezek a körülmények bizonyára elegendőek ahhoz, hogy leleplezzék előttünk e régi főpapok erkölcseit, jellemét és politikáját, akik közül sokat a szentek sorába emeltek. Bár nem valószínű, hogy a pogányok üldözése valamennyi lelkipásztort szentté avatott. 305-ben például vagy egy tucatnyian gyűltek össze Cirtában.[3] Ezek a püspökök azzal töltötték idejüket, hogy a legszörnyűbb bűnöket hányták egymás szemére. Legtöbbjüket abban találták vétkesnek, hogy az üldöztetés elkerülése végett, kiszolgáltatták a pogányoknak a szentírást, míg az egyszerű világiak inkább halált szenvedtek, mintsem ezt megtegyék. A limatai Purpuriust azzal vádolták, hogy nővére két gyermekét halálra juttatta. Ő pedig tagadás és köntörfalazás helyett, habozás nélkül így válaszolt: „Bizony megöltem és megölöm mindazokat, akik ellenem vannak. Ne kényszerít-

[3] A mai Constantine Algériában. — *Ford.*

setek arra, hogy erről többet mondjak; tudjátok, és nem törődöm senkivel"[4].

A zsinatok pedig ilyen vágású főpapokból álltak. Minden korban erkölcstelen, tudatlan emberek döntöttek a keresztények hitéről. E tisztátalan közvetítőkön keresztül jutott el hozzánk az apostolok hagyománya; pedig ezeket a gyülekezeteket tartják a szentlélek szócsöveinek.

Egyesek nem mulasztják el azt az ellenvetést tenni, hogy bár több püspök botrányos életet folytatott és tudatlan volt, isten azonban minden korban feddhetetlen erkölcsű, mélységes tudással felruházott, szent embereket is támasztott, akik isteni segítséggel megóvták az egyházat a pusztulástól, küzdöttek az eretnekségek ellen, s megőrizték tisztán a tant és a hagyományt. Az a kép azonban, amelyet mi az egyházatyákról festettünk, helyes fogalmat nyújtott e kiváló személyiségekről, szent erkölcseikről, nagyszerű tanításukról. Mi nem láttunk benne mást, mint meglehetősen bátor pártvezéreket vagy intrikusokat, akik érvényesíteni tudták saját nézeteiket és másokkal is elfogadtatták, a hit ügyében dönteni hivatott zsinatokon vagy gyűléseken. Ezeken a zsinatokon mindig egy sereg tudatlan vagy jóhiszemű fanatikus vett részt, akik hagyták, hogy azok a társaik vezessék őket, akiket maguknál jártasabbaknak tartottak és akiknek pártjához csatlakoztak, holott gyakran fogalmuk sem volt az ügy állásáról. Számos zsinat jelenléti íve azt mutatja, hogy sok püspök, aki a legszövevényesebb, legelvontabb, legérthetetlenebb teológiai kérdések eldöntésére utazott oda, még a nevét sem tudta alákanyarítani, s kénytelen volt tanultabb társai segítségét igénybe venni, hogy azok írják alá helyettük a gyűlések okmányait. Ilyen mélységes tudatlanság közepette vajon nem gyanakodhatunk arra, hogy gyakran akadtak jámbor hamisítók, akik hajlandók voltak hamis aláírással olyan nézeteket bizonyítani, amelyeket maguk akartak pártos szellemük miatt állítani, és amelyeket az örök üdvösséghez szükséges dogmáknak tüntettek fel? Annyira ostoba püspököknek, akik még írni sem tudtak, vajon lehetett-e önálló véleményük olyan témákról, amelyek még hivatásuk tolvajnyelvében és csűrés-csavarásaiban sokkalta gyakorlottabb teológusok számára is felfoghatatlanok, mivel e hivatás az évszázados viták során egyre körmönfontabbá vált?

Az egész egyháztörténet a főpapok többségének mélységes tudatlanságát bizonyítja. Sőt, mi több, azt látjuk, hogy ezt a tudatlanságot kötelességüknek tartották. M. Fleury szerint „egyes zsinatok megtiltották a

[4] Lásd *Fleury:* Egyháztörténet. II. köt.

püspököknek a pogány könyvek olvasását", vagyis azoknak a műveknek a tanulmányozását, amelyek révén elméjüket és ízlésüket pallérozhatták volna. Szent Gergely szigorúan megrótta Didier, vienne-i püspököt, mert az arra vetemedett, hogy nyelvtant tanított.[5] Ilyen gyakorlat alapján könnyen elképzelhetjük, milyen műveltek lehettek azok a férfiak, akiknek nemcsak az egyház tanításáról és hagyományáról volt módjuk ítélni, hanem birodalmak sorsáról is. Ebből tehát azt a következtetést kell levonnunk, hogy a pásztorok éppoly tudatlanok voltak, mint bárányaik és ugyanannyira hajlamosak mindenféle dajkamese, csoda és hamis iromány elfogadására, amit csak el akartak hitetni velük.

Így hát vakmerőség nélkül feltételezhetjük, hogy a zsinatokon a pártvezérek — vagyis a legravaszabb püspökök, a legékesszólóbb lelkipásztorok, az uralkodók előtt legnagyobb tekintélyt élvező intrikusok — megvalósították elképzeléseiket, döntöttek az igaz hitigazságokról, learatták a bárgyú „birkák" vagy esztelen hívők helyeslését. Erőszakosságukkal, fenyegetőzésükkel megfélemlítették az ellentmondókat, kicsikarták a gyávák beleegyezését, és hevesen üldözték azokat, akik ellenkezni szándékoztak. Íme, ez a hű képe valamennyi zsinatnak, amelyet az egyház az apostolok korától a mai napig tartott.

A pártvezérek érdekei azonban gyakran változnak. Ha egy cselszövény az uralkodó fülébe jut, gyakran ellenkező irányú szövetkezést állítanak vele szemben az udvarnál, s ilyenkor a zsinaton egybegyűlt egyház csalhatatlan és a szentlélek által sugallt döntései kénytelen-kelletlen módosulnak. Azok a püspökök, akik pártjukra állították az uralkodókat, mindenkor a szentlelket is maguk mellett tudhatták. Az egyházban, akárcsak a háborúban, isten mindig azoknak a javára dönti el a pert, akiknek nagyobb a serege. A püspökök Favorinus mintájára mindenkor elmondhatták: „Hát nem vagyok kénytelen elhinni, hogy akinek harminc légiója van, az a világon a legügyesebb ember?"

Ekként végső fokon mindig az uralkodók és a katonák szólaltatják meg a szentlelket és fogadtatják el jóslatait. Constantinus idején az egyház véleménye megoszlott Jézus Krisztus istensége tekintetében. A teológiai furfangokban járatlan uralkodó eleinte semmiségnek tartotta az ügyet, s úgy képzelte, az alexandriai püspökhöz írott levél elegendő lesz ahhoz, hogy ezt a főpapot kibékítse Ariussal. A császár azonban nem ismerte a papság harcias szellemét, amely mindig háborút akar; s nem tudta, hogy egy teológus sohasem engedhet, sem nem hallgathat. A császári hatalom ellenére, az egész egyház felbuzdult. E forrongás lecsendesí-

[5] Lásd *Fleury:* A keresztények erkölcsei. 53. §.

tésére a császár nagy költséggel Niceába zsinatra hívott össze háromszáztizennyolc püspököt. Itt az atyák a szentlélek sugallatára és az uralkodó támogatásával úgy döntöttek, hogy „Jézus Atyjával egylényegű Isten", és kiátkozták Ariust híveivel együtt. Lármás jelenetek közepette, fenyegetéssel és ütlegeléssel elnémították azokat, akik tiltakozni kívántak a hagyományhű döntés ellen; az ellenkező véleményen levő püspököket pedig száműzték.

E döntés azonban egyáltalán nem volt végleges. Az egyházat még századokon át kétfelé szakította az ariánusok és az ortodoxok harca. A két párt közül hol az egyik, hol a másik kerekedett felül. Az ariánus uralkodók idején az ariánusok számítottak ortodoxnak, az ortodoxok pedig eretnekek lettek. Az uralkodó párt mindig elnyomta és kegyetlenül üldözte a gyengébbet. A niceai zsinaton a háromszáztizennyolc püspök által megállapított törvényt megváltoztatta a rimini zsinaton egybegyűlt hatszáz főpap. 322-től 383-ig összesen tizenhárom egyetemes és tartományi zsinat foglalt állást Arius ellen. 323-tól 368-ig összesen tizenöt egyetemes és külön zsinat foglalt állást ugyanazon Arius mellett.[6] Úgy látszott, az egész világ az arianizmus felé hajlik. Ez a nézet valóban ésszerűbbnek látszott sok ember számára, mint az, amely nyilvánvalóan egy új istent honosított meg a keresztény vallásban. Végül mégis a niceai tanítás diadalmaskodott. Több évszázados vita és acsarkodás után a keresztény püspökök és papok túlnyomó többsége megértette, a papság érdeke és dicsősége azt követeli, hogy az egyház alapítója isten legyen.

Általában valamennyi teológiai vitánál — ha tüzetesen megvizsgáljuk az ügyet — azt tapasztaljuk, hogy végül mindig a papság számára leghasznosabb, gőgje vagy kapzsisága szempontjából legkedvezőbb vélemény kerekedett felül. A püspökök egyáltalán nem aggódtak amiatt, hogy a számukra legelőnyösebbnek látszó vélemény a legelfogadhatóbb vagy legésszerűbb-e. Elegendő volt a hitcikkellyé avatáshoz, hogy ez a nézet — bármilyen képtelen legyen is — dicsőséget vagy hasznot szerezhet-e nekik. Amikor egy dogma merő képtelenség, könnyűszerrel azt mondhatjuk a jó kereszténveknek; „ez hittitok, melyben alázatosan hinni kell", anélkül, hogy bármit is megértenének belőle. Így sikerült lassanként a papságnak hitcikkelyekként feltüntetnie képtelen, sőt az apostolok és az egyházatyák előtt teljesen ismeretlen fogalmakat. Kétségtelenül ezen a módon honosodtak meg idő múltán a „Krisztus valóságos jelenlétéről", a „tisztítótűzről" stb., szóló dogmák, amelyek igen kapóra jöttek a papságnak.

[6] Lásd *Dupin:* Egyházi szerzők új könyvtára. II. köt.

A zsinatok különböző fajtájúak lehetnek. Az általános vagy egyetemes zsinatokon az egész kereszténység képviselői összegyűlnek. E zsinatok számát illetően a keresztények egyáltalán nincsenek egy véleményen. Bizonyos pártok elvetnek olyanokat, amilyeneket mások elismernek. Különben egyetlen olyan zsinat sem volt, amelyről valóban azt lehetne mondani, hogy az egész kereszténységet képviselte. Így hát egyetemesnek vagy általánosnak azokat nevezik, amelyek híveik észjárása szerint ilyennek látszanak. Az országos zsinatokon egy bizonyos ország püspökei vesznek részt. A tartományi zsinatokat az érsek hívja össze a tartomány püspökei számára. Az első zsinatokat csalhatatlannak tekintették, és a hit dolgában hozott határozataikat ugyanolyan alázattal fogadták, mint a szentlélek jóslatait. E rendkívüli tisztelet ellenére, amelyet az ortodox teológusok az egyetemes zsinatok iránt tanúsítanak, a későbbiek gyakran megváltoztatták a korábbi általános zsinatok világos határozatait. E tekintetben mindenesetre hivatkozhatunk a nagy Szent Ágostonra, aki igen határozottan kijelenti, hogy „még a korábbi általános zsinatokat is helyesbítették a későbbi zsinatok".

Ami a különleges zsinatokat illeti, ezeken gyakran olyan nézetek merültek fel, amelyek homlokegyenest ellentmondanak az egyház jelenlegi tanításának; az elvirai zsinaton például az egybegyűlt atyák megtiltották a híveknek, hogy a temetőkben gyertyákat gyújtsanak, „nehogy elriasszák a szentek lelkeit". Ez nyilván a kísértetekről és a holtak szellemeiről szóló pogány felfogás hirdetése. Az efféle határozatok azonban nem ejtették zavarba teológusainkat: a zsinatokból, akárcsak az egyházatyák művciből, csupán azt fogadják el, ami számukra megfelelő, és határozottan elvetik azt, ami nincs összhangban pártjuk álláspontjával. Kénytelenek így felhasználni, hiszen az egyház egész történetében más sincs, mint egymással szemben álló zsinatok és egyházatyák. Az egyik században élt főpapok szemben állnak egy másik század tanításával. Röviden, az egyház még a fontos hitcikkelyek tekintetében is homlokegyenest megváltoztatta véleményét.

Így hát, a hit a temérdek zsinat ellenére — melyek terjedelmes anyagai rendelkezésünkre állnak — mindig bizonytalan és ingadozó marad, s nem tudjuk, vajon idő múltán újabb általános zsinatok nem helyesbítik mindazt, amit az eddigi zsinatok határoztak. A keresztény vallás valóban olyan, mint Pénelopé vászna. Papjai állandóan azzal foglalkoztak, hogy pontosan megállapítsák a hitet, de sohasem tudtak a végére jutni. Sem isten, sem a szentlélek, sem a sugalmazott apostolok nem voltak képesek eléggé világosan kifejteni mondanivalójukat, hogy elkerülhetők legyenek a különféle viták és magyarázatok, amelyekre kinyilatkoztatásuk majd

alkalmat adhat. A kiváló Szent Pál mindazonáltal előre látta ezt a perpatvart, amikor kijelentette: „szükséges, hogy az egyházban eretnekségek legyenek". Az mindenesetre tagadhatatlan, hogy ez a vita mindenkor a papság hasznára fordult, s ez az egyetlen látható cél, amelyet a gondviselés maga elé tűzött, amikor az evangéliumot terjesztette. Az eretnekségek vagy hitviták könyveket, zsinatokat eredményeztek, s ezeknek mindenkor sikerült a papok vagyonát vagy dicsőségét gyarapítaniuk, ellenségeiket megkínozniuk, az egyháznak tiszteletet szerezniük, a népeket tudatlanná tenniük és szolgaságban tartaniuk, végül pedig a vérüket ontaniuk, hogy a hit ideig-óráig tiszta maradjon, bár mindig is hajlamos volt a változásra.

A jó kereszténynek, hogy kilábaljanak a gyakran ellentmondó egyházi határozatok által szükségképp okozott zavarból, ahhoz a válaszhoz kell magukat tartaniuk, amelyet Cusa bíboros adott a huszitáknak, amikor azok saját nézeteik javára a szentírásra hivatkoztak. „A Szentírást — mondotta e bíboros — az egyház szándéka szerint kell érteni, amely midőn véleményét változtatja, annak elhivésére késztet bennünket, hogy Isten is megváltoztatja azt."

Pallavicini bíboros döntése még kurtább; ő ugyanis azt állítja, hogy „a hit csupán egyetlen cikkelyre támaszkodik, s ez az egyház csalhatatlan tekintélye".[7] Bármint áll is a dolog, a józan ész felháborodik azon érthetetlen vagy könnyelmű viták láttán, amelyek tizenöt évszázad óta az egyházat dúlják. A biblia egyes homályos részletei, amelyeket soha senki meg nem érthet, a látomások, képzelgések, mesék, silány szertartások szüntelen foglalkoztatták a komoly egyháztanítókat. Egyszóval, holmi nevetséges semmiségek nagy horderejű kérdésekké váltak. A keresztény egyház, amely a pogányok idején vallásgyakorlatának egyszerűségével vált ki, a pogányság pusztulása után haladéktalanul átvette egyes babonás szertartásait, amelyektől az első keresztények iszonyodtak. A papok és a püspökök megértették, hogy gazdag öltözékkel, rítusokkal, szokásokkal kell tiszteletet parancsolni a népnek, mivel számára mindenkor ezek jelentik a vallás lényegét. Ennélfogva a papság igen nagy figyelmet szentelt az efféle dolgoknak, s azok sokszor roppant heves vitákat idéztek elő.

Ez a hitvány időtöltés megbocsátható volna, ha csupán a dologtalan és a társadalom számára teljesen hasztalan gondolkodókat érintett volna. Fontoskodó semmiségeik azonban, amelyeket a jámbor hivők eltúloztak, minduntalan megzavarták a népek nyugalmát, megingatták a trónuso-

[7] Lásd *Pallavicini:* A tridenti zsinat története.

CSEH MESTER A XVI. SZÁZAD ELEJÉRŐL: A KONSTANZI ZSINAT

kat, mészárlásokat, üldözéseket és olyan bűncselekményeket okoztak, amelyeknek elmondása is rémületet kelt. A Jézus Krisztus hirdette isteni vallásnak nincs egyetlen hitcikkelye, amely miatt századokon át ne ömlött volna a szerencsétlen keresztények vére és könnye.

Hol isten fiának istenségét és atyjával való egylényegűségét kell megállapítani és több évszázados viták, kínzások, rémségek sem tudják elfogadtatni ezt a dogmát, amelyet a szentírás igen homályosan fejez ki. Hol a szentlelket kell az atyához és a fiúhoz társul fogadni, s eldönteni, vajon „az egyiktől a másik által származik", vagy pedig egyszerre „mind a kettőtől származik". Egyszer arról vitatkoznak, hogy isten fiának „egy vagy két természete", „egy vagy két akarata" van-e. Máskor a keresztények üdvössége végett zsinatokat kell összehívni, hogy eldöntsék, vajon az egyik püspöknek elsőbbségi joga van-e a többiekkel szemben. Majd azért rendeznek zsinatokat, hogy megállapítsák, szabad-e „szent képeket" tartani, vagy nem. Míg a bűneiről hírhedt Iréne császárnő vallási buzgalmában zsinatot hív össze Konstantinápolyba, az ikonoklaszták, azaz képrombolók kiátkozására, Nagy Károly Frankfurtban éppoly népes zsinatot tart, a szentképeknek és híveiknek elítélésére.

Se vége, se hossza annak a teméntelen apróságnak, amely annyi hűhót okozott a papság körében és oly sok szerencsétlenséget a keresztény népeknek. Ezek ugyanis, lelkipásztoraik szavára, elhitték, hogy e kiváló emberek mindenkor csakis magasztos és az üdvösség szempontjából rendkívül fontos ügyekkel foglalkoztak, holott ezek a lelkipásztorok valójában mindig csak saját érdekeikkel, hiúságukkal, bosszújukkal, kapzsiságukkal törődtek; s egyáltalán nem értettek egyet abban sem, miként fosszák meg híveiket javaiktól és eszük használatától.

De ne képzeljük azt, hogy csupán a hitetlenség késztet bennünket az egyházi emberek és zsinataik lenézésére. Nazianzi Szent Gergely püspök, egyházatya és szent, aki e rangja ellenére szemlátomást jobban szerette a békét, mint saját pályatársait, ugyanilyen szemmel látta ezeket a nevetséges gyülekezeteket. Amikor 377-ben meghívást kapott egy konstantinápolyi zsinatra, a következő választ küldte: „Ha meg kell írnom néktek az igazat, akkor azt mondom, én mindenkor kerülni fogok mindenféle püspöki gyűlést, mivel sohasem láttam olyan zsinatot, amely sikert ért volna el, s a baj csökkentése helyett ne növelte volna azt. Túlzás nélkül állítható, olyan heves ott a vita és a becsvágy szelleme, hogy azt el sem lehet mondani." Szentünk ugyanígy nyilatkozik számos más levelében; és mivel költő is volt, versbe foglalta a zsinatokról táplált megvető véleményét. „Nem, én sohasem megyek el semmilyen zsinatra — mondta —, mert ott csak holmi libákat és darvakat lehet hallgatni, amelyek csak

veszekednek, de nem értik egymást. Ott viszályt, perlekedést, szégyenletes dolgokat látni, melyek azelőtt rejtve voltak. Mindez együttvéve megtalálható egy olyan helyen, ahol gonosz és kegyetlen emberek vannak."[8]

Az egyházban mégis zsinatokhoz folyamodtak a velük járó kellemetlenség és kevés haszon ellenére, hogy véget vessenek annak a sok vitának, amely a papok között unos-untalan támadt. Mihelyt egy teológus olyan véleményt hangoztatott, amelyhez társainak füle nem szokott hozzá, legott eretnekséggel vádolták, zsinatot hívtak össze, megvitatták tanítását, s csak akkor fogadták el, ha megfelelt a legnépesebb vagy legtekintélyesebb püspöki csoport nézeteinek, különben az újítót megbüntették és üldözték. A püspökök igen gyakran tartottak zsinatot azért is, hogy szabályozzák fontos szertartásaikat, rítusaikat, rendtartásukat, főképp pedig hogy címeket eszeljenek ki önmaguknak, és jogokat szerezzenek a világiakkal és a világi hatalommal szemben. Azokkal a törvényekkel vagy kánonokkal, amelyeket ezek a főpapok bitorló intézkedéseik és saját érdekeik biztosítására alkottak, nem szállhattak szembe a népek, mivel többnyire szószólójuk sem volt. Egyes barbár és kulturálatlan fejedelmek vagy a vallásos uralkodók sohasem ismerték fel saját érdeküket, sem pedig az általuk kormányzott népekét. Így ezek az uralkodók — akár tudatlanságból, akár téves politikából — szabad folyást engedtek a papok szenvedélyeinek, s alattvalóikat kiszolgáltatták a klérus harácsolásának és zsarolásának, amely — a zsinati határozatok által megszentelve — elévülhetetlen isteni joggá változott.

Az egyház fennállásának tizedik századában már keserűen panaszkodott Chilperich francia király, hogy pénzügyileg tönkrement, és királyságának minden kincse a papság kezébe került. Az egyház ugyanis, a királyok dús adományain kívül, óriási mellékjövedelmet is élvezett az adományokból, végrendeletekből, alapítványokból, vallási szertartásokból, ceremóniákból és azokból a hasznos dogmákból, melyeket papjai napról napra kieszeltek. E zsarnoki korban bármely végrendeletet semmisnek nyilvánítottak, ha az illető elfelejtette javainak egy részét az egyházra hagyni. Ilyen esetben a papok érvénytelenítették a végrendeletet, és maguk pótolták az elhunyt mulasztását. A klérus mindenekelőtt szigorúan megkövetelte a tizedet a nép minden java után. Ezenkívül, a zsidó papok példájára, az adók alóli mentességre törekedett. A világi hatalmat csak azért ismerte el, hogy jótéteményeiből hasznot húzzon. A klérushoz tartozó személyek és javak egyedül az isten alá voltak rendelve, s a klérus

[8] Lásd *Nazianzi Szent Gergely:* Énekek. 80. old.; Levelek. 55. old.

tagjainak joguk volt arra, hogy büntetlenül zaklassák a társadalmat, miután kegyetlenül kiszipolyozták.

A királyok kénytelen-kelletlen tűrték e szent zsarnokok arcátlanságát és merényleteit, akiknek hatalmát téves politikájukkal maguk gyorsították, a saját, valamint alattvalóik szabadságának rovására. Az „egyházi pallos" sokkalta hatalmasabb lett, a „világi pallos"-nál. A tudatlanságtól és babonától elvakított népek mindenkor készen álltak arra, hogy igazi uralkodóikkal szemben lelki zsarnokaik pártját fogják. Egy túlkapásai miatt megbüntetett pap az egész országot egyházi átokkal sújthatta; s az uralkodó kénytelen volt engedni, vagy abba a veszélybe került, hogy zsinatot hívnak össze letételére, vagy pedig a pápa mint az egyház uralkodója szabadon rendelkezik koronájával, odaadhatja az első trónkövetelőnek, s megtilthatja az alattvalóknak, hogy engedelmeskedjenek királyuknak, felmentheti őket hűségesküjük alól.

Nem szólunk itt a legutolsó egyetemes, vagy úgynevezett általános zsinatról, amelyet az európai uralkodók fáradozása révén, Trident[9] városába hívtak össze azért; hogy megszüntesse a reformáció óta a kereszténységet megosztó eretnekségeket. Mindenki tudja, hogy ez a nevezetes zsinat nem hozta meg a kívánt eredményt. A gyülekezet a római kúria cselszövényeinek és csalásainak színterévé vált, a szentszék ugyanis értette a módját, hogy fenntartsa különféle jogbitorló intézkedéseit, és hallgatást parancsoljon azoknak, akik tiltakozni kívántak a papság visszaélései ellen. Csupán azt jegyezzük meg; a felvilágosodás fokozódásával az uralkodók végül is felismerik majd, érdekük azt kívánja, hogy többé ne hívjanak össze és ne engedélyezzenek olyan gyűléseket, amelyeknek tagjai magukat csalhatatlanoknak képzelik és ennélfogva olyan dogmákat állíthatnak fel, amelyektől a nemzetek nyugalma és saját biztonságuk függhet.[10] Legalább arra emlékezzenek, hogy a papok mindig a világi hatalom ellenségei és vetélytársai voltak és azok is lesznek.

A történelemben valóban igen sok olyan püspököt találunk, akit az egyház kizárólag azért sorol a szentek és a vértanúk közé, mert uralkodóiknak különféle kínos kellemetlenségeket okoztak, féktelen csökönyösséggel védelmezték a klérus által önmagának tulajdonított jogokat. Nem

[9] A mai Trento Észak-Olaszországban. — *Ford.*

[10] A tridenti zsinattól (1542—1563) e könyv megírásáig (1770) valóban nem volt egyetemes zsinat. A következőre csak 80 évvel Holbach halála után került sor (első vatikáni zsinat 1869—1870), s az tette szükségessé, hogy az egyháznak alkalmazkodnia kellett a polgári forradalmak győzelméhez. Közel egy évszázad telt el a következő zsinatig (második vatikáni zsinat), melyet XXIII. János pápa hívott össze modernizálni kívánva az egyházat az új korszaknak megfelelően. — *Szerk.*

volna se vége, se hossza, ha ki akarnánk térni a papi hatalom valamennyi jeles bajnoka viselkedésének és életének vizsgálatára, akiket lázadó bátorságukért az egyház rendszerint a felmagasztalás dicsőségével jutalmaz. Csupán kettőjükre térünk ki, minthogy viselkedésük igen alkalmas a papság szellemének megállapítására.

Anglia története két olyan hőst nyújt számunkra, aki halhatatlanságot szerzett az egyházban az uralkodója akaratával, országuk törvényeivel szemben kifejtett vakmerő ellenállásával, urai iránt tanúsított prófétai arcátlanságával, és a polgártársai között szított zavargásokkal. Az első Szent Dunstan.[11] Fiatal korában egyházi személyhez méltatlan, léha viselkedésével Athelstan király rosszallását érdemelte ki. Mivel becsvágyó szándékai meghiúsultak, a képmutatáshoz folyamodott; teljesen szakított a világgal, cellába zárkózott, szigorú önsanyargatást végzett, még csodákat is művelt, egyszóval, mindent elkövetett, hogy szent hírnévre tegyen szert. Amikor ez sikerült, nagy pompával megjelent Edred király udvarában. Ez váltig bízott Dunstan kiválóságában, és főkincstárnokává nevezte ki. Edred utóda, Edwy azonban egyáltalán nem ment lépre a képmutatónak, és számadásra szólította fel hivatali tényked éséről. Isten embere azonban kereken megtagadta az engedelmességet, az uralkodó pedig hűtlen kezeléssel vádolta és száműzte országából. A szent távolléte alatt a királyság szerzeteseinek tábora megerősödött és nem maradt tétlen. Ódon, canterburyi érsek, Dunstan odaadó híve állt a párt élére, és megsértette a királyt a legfájóbb, legkegyetlenebb módon. Ez ugyanis, az egyház törvénye ellenére, egyik rokonát, a páratlan szépségű Elgive hercegnőt vette nőül, akit szenvedélyesen szeretett. A házasság nem tetszett Szent Dunstannak és az ájtatos hívőknek. Ennélfogva Ódon érsek önhatalmúan elfogatta a királynét palotájában; majd, hogy tönkretegye bűnösnek tartott szépségét, tüzes vassal megperzseltette az arcát, s ezután Írországba szállíttatta. A király sokkal gyengébbnek érezte magát, semhogy szembeszállhatott volna az arcátlan főpap cselszövényével — ennek hátterében Dunstan állt, s a szerzeteseinek szolgaian engedelmeskedő nép támogatta —, s így kénytelen volt beleegyezni a válásba. Eközben a szerencsétlen Elgive, aki tökéletesen meggyógyult — sebeinek nyoma sem maradt az arcán —, visszatért Angliába. Legsürgősebb dolga az volt, hogy felkeresse azt, akit továbbra is törvényes férjének tartott, s karjába boruljon. Útközben azonban beleesett a csapdába, amelyet az érsek állított számára — s mivel Ódon és pártja ennyi sok gaztett után már a halálára törekedett —, olyan gyalázatos és barbár módon meg-

[11] Lásd *Rapin de Thoyras:* Anglia története. I. köt.; *Hume:* Anglia története. I. köt.

csonkították, hogy a királyné néhány nap múlva hallatlan kínok között meghalt. Szentjeink és szerzeteseink azonban nem elégedtek meg ezzel a szörnyűséggel, hanem fellázították a nemzetet a király ellen, s öccsét, a gyermek Edgárt ültették a helyére. Szent Dunstan visszatért, hogy nevében átvegye a kormány gyeplőjét, és a lázadó párt élére állt. A trónjavesztett uralkodónak nem maradt több, mint néhány tartomány Anglia déli részén. Ami Dunstant illeti, ő hőstettei jutalmáért worchesteri majd londoni püspök lett, végül pedig Edgár pártfogásával elnyerte a canterburyi érsekséget, a törvényesen megválasztott Brithelm rovására. A pápa pedig, akinek terveit szentünk támogatta, mivel buzgón munkálkodott a papi nőtlenség bevezetése érdekében, nem támasztott semmiféle kifogást e magas méltóságba történő beiktatásával szemben. Akkor Dunstan, aki maga is szerzetes volt, a pápa tekintélyével felvértezve — ugyanis legátusa lett — és a koronáját neki köszönő uralkodó támogatásával arra törekedett, hogy megfossza javadalmaiktól a világi papokat és a szerzeteseket tegye gazdaggá. Egyszóval, élet-halál ura lett az országban, és a legzsarnokibb módon kormányzott. Bár Edwy házassága dolgában igen szigorúnak mutatkozott, Edgárnál mégis szemet hunyt afölött, hogy az galádul meggyilkolt egy udvarához tartozó főurat s nőül vette annak a feleségét. A szentek tehát gyakran kétféle súllyal és mércével mérnek. Edgár halála után Dunstan — teljesen önhatalmúan — II. Edwardot kente fel királlyá, holott az ország főurai Ethelred mellett döntöttek. A főpap azonban maga mellé állította a szerzeteseket és a népet. Ethelred azonban később mégis megszerezte a koronát; akkor szentünk hatalma leáldozott, és Dunstan 990-ben bánatában meghalt.

A második hős a híres Becket Tamás, akit az egyházban inkább a Canterburyi Szent Tamás érsek és mártír néven ismernek. Ez a szent férfiú, akit II. Henrik Anglia kancellári tisztébe emelt, sokáig élt az udvarban, s a király kitüntető barátságát élvezte. Szentünk abban az időben teljesen udvaronc módjára viselkedett, sőt, botrányos fényűzésével vonta magára a figyelmet. Amikor azonban intrikái révén sikerült Anglia érsekévé és prímásává választatnia magát, teljesen megváltozott. Mindenekelőtt lemondott kancellári tisztéről; elbocsátotta fogatait, vadászkutyáit, kíséretét; végül, a tömegek tiszteletének megnyerésére, roppant erkölcsi szigorúsággal tüntetett; az önsanyargatás leple alatt azonban mértéktelen becsvágy és féktelen dölyfösség rejtőzött.

II. Henrik korában az egyházi emberek, akik mentességeik révén biztonságban érezhették magukat a polgári törvényekkel szemben, szemérmetlenül hódoltak a legféktelenebb kicsapongásoknak; a polgári hatóság pedig nem merészelte megtorolni hitvány merényleteiket. E király ural-

kodása alatt a papok több mint száz gyilkosságot követtek el büntetlenül. Amikor Henrik meg akarta fékezni ezeket a túlkapásokat, szembetalálta magát a szent főpappal, aki azt állította, lelkiismerete tiltja annak elfogadását, hogy polgári bíróság ítélkezzék papok ügyében, s őket is, mint a többi állampolgárt, halálbüntetéssel sújthassák. A szent ember makacs ellenállását lehetetlen volt leküzdeni. Az igazságtalan eljáráson és konok arcátlanságon felbőszült uralkodó ekkor el akarta számoltatni a főpapot hivatali ténykedéséről. Tamás azonban, Szent Dunstan példájára, megtagadta az engedelmességet. Végül Franciaországba menekült esküszegéssel, engedetlenséggel és felségsértés bűnével vádoltan. Ennek az országnak a királya pedig, hogy ártson Henriknek — helytelen politikai megfontolásból — menedékjogot adott ennek a lázadónak, akinek viselkedése érdekelte valamennyi uralkodót. Időközben a viszály elsimult. Tamás visszatért hazájába, de csak azért, hogy újabb zavarokat szítson. Hősünk büszke volt a pápa pártfogására — aki helyeselte becstelen terveit — és gőgös, lázadó szellemének hatását szüntelenül éreztette a királlyal és híveivel. Henriket bosszantotta, csaknem kétségbe ejtette e hálátlan arcátlansága, aki örömét lelte abban, ha ujjat húzhatott a legfőbb hatalommal. S a király egyszer, amikor elfogyott a béketűrése, elárulta, mennyire elviselhetetlennek tartja ezt a fanatikust. Néhány tisztjének több sem kellett: azt hitték, megértették uruk szándékát, Canterburybe siettek és megölték ezt a gyűlöletes érseket, aki főpapsága alatt kötelességének tekintette, hogy zavargást szítson az államban és bánatot okozzon királyának. A papság természetesen mártírnak tekintette, aki bátran síkra szállt ügyéért. Három évvel halála után Tamást a pápa szentté avatta, mivel olyan hírek keringtek, hogy sírja fölött bámulatos csodák történtek. Minden értelmes ember azonban ezt a méltatlan főpapot csakis lázadónak tekintheti, aki megérdemelte sorsát és ez a becsvágyó csaló, saját felháborító igazságtalanságának lett áldozata, amellyel a korrupt papság bitorolt jogait támogatta, szemérmetlenül isteni jogoknak tüntetve fel ezeket.

Bármint állt is az ügy, a király kénytelen volt kemény és megalázó penitenciával vezekelni e lázadó meggyilkolásáért, amelyet nem is ő rendelt el. A római püspök, aki ebben a tudatlan korban — az uralkodók és alattvalóik bevallása szerint — a legszörnyűbb zsarnokságot gyakorolta az egész keresztény világon, ezzel a gyilkossággal Henriket vádolta, és arra kényszerítette, hogy nyilvánosan vesszőztesse meg magát és kövesse meg sírja előtt a szentet, aki életében oly kegyetlenül meggyalázta őt.[12]

[12] Lásd *Rapin de Thoyras:* Anglia története. II. köt.

Az angol történelem egy még régibb mozzanata fogalmat nyújthat számunkra a papság arcátlanságáról és a királyok hitványságáról. Amikor Hódító Vilmos megszerezte a koronát, a canterburyi érsek elutasítása miatt — mivel az hű maradt régi urához — Athold yorki érsekkel szenteltette magát királlyá. Ez a főpap e szolgálata révén nagy befolyást szerzett az új uralkodónál; s amikor az egyszer valamit megtagadott tőle, hátat fordított neki és átokkal sújtotta. Vilmos ekkor rémülten a lába elé vetette magát és sírva kért bocsánatot elutasítása miatt s megígérte, hogy eleget tesz kívánságának. A gőgös Athold azonban nem hatódott meg, s az udvaroncoknak, akik felhívták figyelmét a király megalázó térdeplésére, így válaszolt: „hagyjátok, hagyjátok őt Péter lába elé borulva".

Ezek a példák bizonyára elegendőek arra, hogy leleplezzék előttünk a papság szellemét a tudatlanság korában, amikor a legmélyebb barbárságba zuhant népek és fejedelmek egyaránt az úr szolgáinak pálcája alatt reszkettek. Többnyire legalábbis ilyenek voltak azok a főpapok, akiket az egyház a szentek sorába emelt. Általában csodákat tulajdonított e jeles férfiaknak és vallási tisztelettel jutalmazta őket, amiért csak arcátlanul háborgatták a társadalom nyugalmát és szembeszegültek a legigazságosabb uralkodók törvényeivel. Vértanúkká avatta azokat, akik saját dühüknek vagy nagyravágyó arcátlanságuknak estek áldozatul. Az egyházi kiváltságok e mártírjai gyakran nagyra törő szélhámosok voltak, sokan közülük pedig tudatlan fanatikusoknak vagy félkegyelműeknek látszottak, akiket megtévesztettek a papság hangzatos elvei. Elvakultságukban egyáltalán nem ismerték fel saját viselkedésük igazi indítékait, és elhitették önmagukkal, hogy becsvágyuk vagy rendi gőgjük érdeke valóban isten érdeke. Így egyes dölyfös tudatlanok gyakran jóhiszeműen úgy vélték, hogy az istenség tetszését érdemlik ki, ha viszályt és zavart szítanak az államban az egyházi rend gőgjének szolgálatában.

Évszázadok hosszú során át Európában szinte mindig a püspökök és a papok robbantották ki a nagyszabású felkeléseket. Bármerre tekintsünk is, mindenütt azt látjuk hogy e gőgös alattvalók büntetlenségükben bízva a legszégyenletesebb kicsapongásoknak hódolnak, összeesküvéseket szőnek, lázadók élére állnak. Sőt mi több, azt láthatjuk, hogy királyokat ís megbüntet a római főpap, valahányszor ezek uralkodni kívánva saját országukban bátran megfenyítették ezeket a kellemetlen alattvalókat, akik a babonás és tudatlan lelkeken gyakorolt hatalmuk által fölébük kerültek.

A püspöki rend főként türelmetlenségével és üldöző szellemével tűnt ki az egyház kebelén belül. Már a legrégibb időkben példátlan és az egyházra

jellemző dühvel üldözték ellenségeiket. Mint a hit született bírái, olyan hévvel és gyakran kegyetlenséggel védelmezték a vallást, amely nehezen egyeztethető össze a keresztényi szeretettel, bár ez csak a keresztények könyveiben valósult meg.

Az egyház egész története során csak egyetlen püspökre hivatkozhat, aki valóban türelmes volt azok iránt, akik eltávolodtak a hittől. A püspöki rend e csodálatos mintapéldánya Szent Márton, tours-i püspök. Amikor ugyanis Maximus meghódította Gratianus halála után Galliát, a jószívű főpap elment hozzá Trierbe, s mindent elkövetett annak megakadályozására, hogy az halálra ítélje a priscillianistákat, akiknek kivégzését két hispániai püspök bőszen követelte, bár őket is szörnyű bűnök terhelték. Az emberséges főpap nem ért el sikert a zsarnoknál. Miután nem tud kegyelmet eszközölni e szerencsétlenek számára, nem kívánt többé kapcsolatot fenntartani a két püspök klikkjével, mivel véleménye szerint kegyetlenségükkel jóvátehetetlen szégyenfoltot ejtettek az egyházon.

Minden jel arra vall, hogy ezt a jóságos püspököt nem ez az emberséges cselekedete emelte a szentek sorába. A szelídség és a megbocsátás sohasem tartozott a papság erényei közé. A papok szemében ugyanis a türelem mindenkor az istentelenség vagy legalább a vallással szemben tanúsított közömbösség jele volt. Valóban vét a hit ellen az, aki az értelem, a méltányosság, az emberiesség törvényeit többre becsüli a papok érdekeinél, akik kedvéért — és nyilván csakis értük — a keresztény vallást kieszelték. A püspöki kar, amelynek helyzeténél fogva kötelessége az egyház érdekeire ügyelni, minden korban kénytelen volt elsősorban a türelemmel járó veszélyekre vigyázni; e testület tagjai között ezért csupa kevély zsarnokot találunk, akik állandóan azon iparkodtak, hogy üldözze és könyörtelenül sanyargassa mindazokat, akik szembe mertek szállni hatalmukkal. Azt láthatjuk, hogy földön csúsztak a római pápa előtt, mert így jogot szerezhettek arra, hogy lábbal tiporhassák a népeket, az uralkodókat, végül pedig az alájuk rendelt papokat is.

HETEDIK FEJEZET

A pápák vagy római püspökök szentsége. A szentszék politikája. A pápák módszerei a világuralom megszerzésére. A reformáció

Előzőleg láthattuk, milyen nagyra tartották püspökeiket a keresztények. „Földi isteneknek" tekintették őket, és — bár a nép választotta valamennyit — ez a nép elhitette önmagával, hogy e választást valami isteni sugallat határozza meg. Lám, így történik az, hogy az emberek végül is bálványozzák saját művüket. A püspökök pedig arra törekedtek, hogy lelki alattvalóik elméjében efféle magasztos gondolatokat keltsenek és tápláljanak. A kiváló Szent Ciprianus, aki maga is püspök volt, léptennyomon értésül adta, hogy „Isten jelöli ki a püspököket, nem pedig az emberek". Egyébként ezeknek a püspököknek látomásaik, álmaik, kinyilatkoztatásaik voltak, vagy legalábbis azt állították, minduntalan égi intelmeket kaptak, egyszóval, az istenséggel való szabályos kapcsolatból merítettek sugallatot.

Mindezt könnyűszerrel elhitték az első keresztények, akik a jelek szerint a legegyügyűbb, legájtatosabb és leghiszékenyebb emberek voltak. Ennélfogva valamennyi püspök nem csupán halála után került a szentek sorába, hanem már életében elnyerte ezt a címet. Szenteknek vagy legszentebbnek nevezték őket, ez a szó megszólítási formává vált, amelyet a püspökök egymással szemben használtak, ugyanúgy, mint ahogyan Franciaországban őket és ők is társaikat a „monseigneur" titulussal illetik, vagy — ami ugyanaz — az anglikán egyházban „mylord"-nak nevezik.

A püspökök azonban fokozatosan elveszítették a szent címet; vagy a keresztények vették észre — buzgó hitük ellenére — a lelkipásztoraik viselkedése és e vallási titulus között mutatkozó különbséget, vagy pedig ezek a főpapok, miután világibbak lettek, lenéztek egy olyan címet,

amellyel járó kötelességeket nem akarták teljesíteni. Ez a cím tehát kizárólag a római püspök számára maradt fenn, akit manapság a közösségéhez tartozó keresztények még „szentatyának" is neveznek, ha pedig vele beszélnek, „szentségednek" szólítják. Sikerült neki az egész keresztény világ valamennyi püspökének címeit és jogait megszereznie. Ügyes politika és fondorlatok árán, a körülmények és főként a római birodalmat sújtó szerencsétlenségek segítségével, egyházi birodalmat teremtett a Földön — sokkal nagyobbat és erősebbet a császárságnál, amelynek helyét elfoglalta. A római püspök a világ egykori fővárosa papságának élére állva a kereszténység feje és a püspökök fejedelme lett, akiket addig, évszázadokon át csak a közös hitvallás kötelékei fűztek hozzá. Végül a keresztény királyoknak is uralkodója vagy döntőbírája lett. A legkorlátlanabb zsarnokságot gyakorolta fölöttük és alattvalóik fölött. Vizsgáljuk meg röviden, milyen módszerekkel sikerült a legszentebb atyának, akit pápának is neveznek, ilyen roppant hatalomra szert tennie nemcsak a papság, hanem az egész keresztény világ fölött.

A kereszténység igen korán meghonosodott Rómában. Az evangélium hirdetői bizonyára megértették, mennyire fontos számukra, hogy lelki hódításokat szerezzenek a fővárosban, e dúsgazdag és népes városban, amely igen bő aratást ígért számukra. Szent Pálnak a rómabeliekhez írott leveléből — ahol az apostol kijelenti, hogy „a ti hiteteknek az egész világon híre van"[1] — kitűnik, hogy ebbe a fővárosba már mások elvitték az evangéliumot, még mielőtt ő maga odament volna. Nem tudni, kinek tulajdonítható a római egyház megalapítása. Bizonyosnak látszik, hogy Rómában már Szent Pál érkezése előtt is voltak keresztények. Ami Szent Péter igehirdetését illeti ebben a városban, amelynek mindenáron első püspökévé akarják megtenni, ezt egyáltalán nem igazolják az Apostolok cselekedetei — ahol Szent Lukács egyetlen szóval sem említi, hogy Szent Péter Rómában tartózkodott ugyanakkor, amikor Szent Pál. Szent Pál levelei sem szólnak erről. Timótheushoz írt levelében ugyanis amiatt panaszkodik, hogy amikor először volt kénytelen megjelenni a császár által kinevezett bírák előtt, „senki sem volt mellettem, sőt mindnyájan elhagytak"[2]. Ha Szent Péter akkoriban Rómában lett volna, bizony nehezére esett volna társát szorult helyzetében így cserbenhagyni.

Az ugyan igaz, hogy Szent Péter egyik neki tulajdonított levelét Babilonból keltezi: hittudoraink pedig azt állítják, hogy Babilon és Róma ugyanaz. Egyes tudós bírálók azonban bebizonyították, hogy Szent Péter

[1] Szent Pál levele a rómabeliekhez. I. fejezet. 8. vers.
[2] Szent Pál második levele Timótheushoz. IV. rész, 16. vers.

római utazása csak a képzelet szüleménye, és Néró idején elszenvedett vértanúságáról csak egy bizonytalan hagyomány kezeskedik, amely maga is Papias tekintélyén alapul (ezt az embert pedig — mint láthattuk — Eusebius megrótta hiszékenységéért), valamint néhány legendán, amelyet az egészséges kritika kénytelen elvetni. Ezek valóban csak olyan emberek szemében nyomnak valamit a latban, amilyenek az első keresztények voltak, akik hajlamosak mindent elhinni és semmit meg nem vizsgálni. Láthattuk, hogy egyes vakmerő hamisítók állandóan olyan műveket tákoltak össze, amelyek saját szándékaiknak legmegfelelőbb hagyományokat és meséket terjesztették el a hivők között. Mivel azonban ezek a legendák és kósza hírek megegyeztek a római püspökök politikai célkitűzéseivel és érdekeivel, ezek semmit sem mulasztottak el annak érdekében, hogy hitelt szerezzenek nekik. Kétségtelenül érdekeltek voltak abban, hogy Szent Péter utódainak tüntessék fel önmagukat, annál is inkább, mert a keresztények által elfogadott evangéliumokban azt találták, hogy ez az apostol volt Krisztus első papja, minden vállalkozásában jobbkeze, titkainak letéteményese. E szent könyvekben azt lehetett olvasni, hogy Jézus külön megbízta őt „bárányainak legeltetésével", egyszóval, több alkalommal is tanújelét adta iránta táplált fokozott rokonszenvének, a többi apostollal szemben.

A római püspökök tehát átérezték annak fontosságát, hogy egy olyan szent helyére lépjenek, aki — híveinek bevallása szerint — az első tisztet töltötte be az apostoli testületben. Minden jel arra vall, hogy a keresztények első lelkipásztoraiból nem hiányzott sem a gőg, sem a nagyravágyás, sem az az óhaj, hogy tisztességesen megéljenek az evangélium hirdetéséből. Ezek a szenvedélyek még leplezetlenebbül mutatkoztak meg utódaiknál. A szentéletűség legjobban hosszú idő távolából nyilvánul meg: „Távolból nagyobb a becsület."[3] A legszentebb személyiségek mindenkor azok voltak, akiket az emberek legkevésbé sem láthattak vagy ismerhettek. Bizonyára éppen ezért az apostolok a legnagyobb szentek a keresztények szemében: a távoli régi múlt olyan lepelbe burkolja személyüket, amelynek tiszteletre méltó homálya istenekké avatja őket. Az utánuk következő szentekről már egyáltalán nincs ilyen kiváló vélemény, a szemük előtt tevékenykedő szentekben az emberek rendszerint semmi csodálatosat nem találnak. Egyébként ezek már nem is művelnek csodákat, vagy ha mégis, akkor a szemtanú kortársak bírálattal illetik azokat, és többnyire csak az utódok hiszik el, akik már nem láthatták.

Mivel a helyzet így áll, élhetünk a gyanúperrel, hogy a római püspök-

[3] *Tacitus:* Évkönyvek.

LUCAS VAN LEYDEN: SZT. PÉTER. RÉZMETSZET

séget az apostolok kora óta betöltő szentek egyáltalán nem dicsekedhettek mindazokkal a kiváló tulajdonságokkal, mint ezek az isteni emberek, de ez mégsem ártott szent hírüknek. Egyébként a római püspökök minden jel szerint már a legrégibb idők óta rendkívüli nagyra törést, roppant hatalomvágyat, szertelen vagyonszomjat, óriási hitterjesztő buzgalmat, vagyis uralmuk kiterjesztésére irányuló szándékot árultak el. Ezek a szenvedélyek szemlátomást átszálltak valamennyi követőjükre, és a hagyomány által átöröklődtek azokra a pápákra is, akik manapság kormányozzák a római egyházat.

Ha az első római püspökök nem is voltak mind szentek, az egyháztörténet mégis azt közli, hogy csaknem valamennyien mártírhalált szenvedtek. Ez azt bizonyítja, hogy vagy szilárd meggyőződés élt bennük hitük igazságáról, vagy nyomós érdekük fűződött ahhoz, hogy ragaszkodjanak egy olyan tanításhoz, amely nagy gazdagságot és óriási tekintélyt szerzett nekik. Ezek az előnyök bizonyos kellemetlenségekkel jártak, és a püspöki hivatás — mint erre többen rámutattak — a pogány császárok idején olyan javadalom volt, melyet terheivel együtt kellett vállalni, olyan állás, amelyet veszélyek öveztek. A főváros püspökeinek hatalma és befolyása — mint ez Szent Ciprianusnak Szent Corneliusra vonatkozó egyik fejezetéből kitűnik — bizonyára elsősorban Róma világi uralkodóit töltötte el bizalmatlansággal: sokkal inkább őket nyugtalanították a pápák, mint a távoli városok püspökeit. Kétségtelenül ez az igazi oka annak, hogy az első pápák majdnem mind vértanúsorsra jutottak.

E hátrányok ellenére, azt tapasztaljuk, hogy a római püspök tisztéért még a pogány császárok korában is heves versengés folyt. Már beszéltünk azokról a zavargásokról, pártharcokról és öldöklésekről, amelyek a püspökök választását kísérték. Ezen egyáltalán nem kell meglepődni; e veszedelmes állás bizonyos előnyökkel jár. Betöltői valóban dacoltak a mártírhalál veszélyével, de bizonyosak lehettek abban, hogy roppant vagyont élvezhetnek, korlátlan hatalmat gyakorolhatnak a hívők fölött, s kedvükre oszthatják el a keresztények buzgalma által felhalmozott kincseket, mivel ezeknek erszénye mindenkor nyitva volt lelkipásztoraik számára. Ha a pápa előre látta is a vértanúság lehetőségét, ez csak a távoli jövő titka volt. Azt remélhette, hogy idejében sikerül kitérnie az őt fenyegető sors elől; addig is roppant tekintélyt élvezett pártja körében, dús adományokat kapott, amelyek megszilárdították hatalmát hívei körében.

Így érthetjük meg az első római főpapok és az első századokban élt sok más püspök rettenthetetlen bátorságának indokait, akikkel a dús

jelen elfeledtette a kellemetlen jövőt. Ugyanezek a meggondolások adhatnak magyarázatot mellesleg Szent Lőrinc diakónus és mártír állhatatosságára is, aki inkább elevenen megégettette magát, mintsem hogy átadja Valerianus császár tisztjeinek azt a vagyont, amelyeknek kincstárnoka vagy letéteményese volt.[4] Teljes joggal hihető, hogy a püspökök a számukra ennyire jövedelmező letéteket csak teljesen megbízható és kipróbált hitű emberekre bízták. Nem kételkedhetünk abban, hogy ezekben az első időkben a hívek bőkezűsége határtalan volt, akárcsak hiszékenységük. Igehirdetőik szüntelen alamizsnálkodásról és jótékonykodásról beszéltek nekik, amelyet ezek a szent személyek jól ki tudtak használni. Hogy a híveket elvonják az evilági dolgoktól, a paradicsom gyönyörűségeivel és Jézus igen közeli eljövetelével áltatták őket, amely — szerintük — minden pillanatban várható volt.

Anélkül, hogy elhamarkodott ítéletet mondanánk, feltételezhetjük, hogy a római püspökök — akárcsak a többiek — alkalmasint kihasználták ezeket az indítékokat híveik jótékonyságra való ösztönzésére. A pápák bizonyára sikeresen kiaknázták ezeket a mozgatóerőket a valamennyi nemzettől összerabolt zsákmányon meggazdagodott világfővárosban. A pogány Praetextatus kijelentette: „Csak tegyenek meg római püspökké, mindjárt keresztény leszek."

A pápaság megszerzése érdekében elkövetett erőszakos cselekményekről, összeesküvésekről kaphatunk képet abból, ami Damasus választása során történt, akinek klikkje Ursinus csoportja fölött aratott győzelmet. A két párt olyan bősz túlkapásokra vetemedett, hogy nem törődve a templommal, ahol egybegyűltek, híveik versenyt gyilkolták egymást és százharminchét halott maradt a színhelyen, a sebesülteket nem is számítva.

Ammianus Marcellinus szerint „nem volt meglepő, hogy ilyen emberek, akik csupán nagyságra és gazdagságra törekedtek, e méltóság elnyerése érdekében ilyen hévvel és indulattal küzdöttek, mivel — amikor elérték céljukat — bizonyosak lehettek, hogy a jótékony hölgyek adományai révén hamarosan meggazdagodnak, pompával tündökölhetnek, díszes kíséretük, lakomáik nagyszerűségével az uralkodókét meghaladó fényűzéssel ragyoghatnak".[5]

A történelemből azt láthatjuk, hogy a római püspöknek a rendelkezésére bocsátott dús adományok folyamán módja nyílt jótékonyságát a tartományokban élő hivőkre is terjeszteni, akiknek római társaik meg-

[4] Lásd *Baillet:* Szentek élete.

[5] *Ammianus Marcellinus:* Történelem. XXII. könyv. 5. fejezet; XXVII. könyv. 3. fejezet.

felelő támogatást küldtek, hogy kitarthassanak hitükben.[6] Ezek az ajándékok, amelyeket a pápák osztottak szét, a birodalom székhelye iránt tanúsított tisztelettel együtt, természetesen elsőbbséget szereztek számukra a szegényebb tartományokban működő püspökökkel szemben, akik — mivel rászorultak a segítségre — mintegy függő helyzetbe kerültek a római egyházzal szemben. A római püspökök pedig ügyesen kihasználták ezt a függőséget, s ezáltal felsőbbségüket könnyűszerrel elismertették több egyház papjaival. Mivel pedig a római klérus igen népes volt, és tagjai — fővárosiak lévén — tájékozottabbak voltak a többieknél, sok püspök kikérte a római püspök tanácsát és véleményét, s kieszközölni kívánta papjai helyeslését. Ez pedig fokozatosan holmi bírói hatáskört szerzett a pápák számára, amelyet azok ügyesen joggá változtattak.

A római püspök felsőbbsége azonban eredetileg nem volt olyan nagy, mint amilyenné azóta vált. Egyes püspökök egyenrangú felekként tárgyaltak vele. Szent Iraeneus, lyoni püspök például igen indulatos és alázatosságra egyáltalán nem valló levélbe vetette Viktor pápa szemére, hogy túlságosan könnyen szakított a keleti püspökök közösségével, a húsvét megünneplésének időpontja körül támadt vita miatt. Szent Ciprianus és az afrikai püspökök például nem voltak hajlandók engedelmeskedni István pápa döntéseinek, és kiváltak közösségéből.[7]

Egyszóval, ezekben a régi időkben és a későbbi századokban egyaránt találhatunk minden országban olyan püspököket, akik szembeszegültek a római pápa parancsaival, végül pedig az egész keleti egyház elvitatta tőle az elsőbbséget és az egyetemes püspök hangzatos címét. Ez mindenkor a római püspökök becsvágyának célpontja volt, még a legszentebbeknek feltüntetett pápák idején is. Joggal hihető, hogy akkoriban a pápa nem küldött annyi adományt a más országbeli hívőknek, és nyilván inkább mások kincseinek megkaparintására törekedett, mintsem arra, hogy a saját egyházáét pazarolja rájuk.

A vagyon hamarosan megrontotta a római püspökök és papjaik erkölcseit. Ez a romlottság, amely már a pogányság korában fennállt, igen illetlen módon tört napfényre miután Constantinus az egyházat védőszárnya alá vette az üldözésekkel szemben. Szent Baziliosz már a negyedik században panaszkodott a római egyház gőgje, dölyfössége és fényűzése miatt: „... gyűlölöm ezen egyház gőgjét". Szent Jeromos, mint már láthattuk, igen hevesen kikelt a római egyház ellen, amelyet „Babilon nagy

[6] Lásd *Eusebius:* Egyháztörténet. IV. könyv. 23. fejezet.
[7] Lásd ugyanott, V. könyv. 25—27. fejezet; Szent Ciprianus levelei. Hetvenegyedik—hetvenötödik levél.

szajhájának" nevezett. A római püspökök semmi olyat nem tettek, ami eltéríthetne bennünket attól a véleménytől, amelyet e szent hittanítók elődeik viselkedéséről vallottak. Hamarosan azt láthatjuk, hogy a pápák, éppen ellenkezőleg, mintegy arra törekedtek, hogy tönkretegyék a szentségükről egyesek körében elterjedt jó véleményt.

A római püspökök nagyratörő igényekkel végül is teljesen maguk ellen lázították keleti társaikat; az itteni papok ugyanis fenn akarták tartani függetlenségüket és egyenrangú felekként kívántak tárgyalni római testvérükkel. Ez utóbbi azonban sohasem volt hajlandó engedni, sem pedig lemondani arról az elsőbbségről, amely szerinte Szent Péter utódát illette, mivel a pápa szerint ez a szent volt az egyház alapítója és az apostolok fejedelme. Így hát továbbra is váltakozó sikerrel érvényesítette igényeit, vagyis aszerint, hogy a keleti császároknak kisebb vagy nagyobb érdekük fűződött a római pápa megnyeréséhez. Márpedig egy hatalmas uralkodó akarata köztudomásúan igen gyakran meghatározza az alája tartozó püspökök akaratát is.

A keleti császárok valójában már csak bizonytalan és ingatag hatalmat gyakoroltak Itáliában; sőt, abban a veszélyben forogtak, hogy teljesen elveszítik azt, ha nem sikerül megnyerniük a római püspököt, akinek náluk sokkal nagyobb hatalma volt ebben az országban. Így hát ezek az uralkodók kénytelenek voltak tárgyalni alattvalójukkal, az pedig igen könnyen megfoszthatta volna őket attól a kevés tekintélyüktől is, amely számukra még megmaradt a Földön, melyet a betörésre készen álló barbár népek vettek körül. A pápa értette a módját, hogy e körülmények kihasználása útján függetlenítse magát a keleti császároktól, és rovásukra növelje saját hatalmát. Gyengeségük láttán pedig hamarosan a barbárok felé fordult — közeledése hízelgett becsvágyuknak és kapzsiságuknak — és segítségükkel birtokokat szerzett. Nagy Károly bőkezűsége révén ekként a pápa világi uralkodó lett.

A római püspök kezdetben engedékeny magatartást tanúsított új urai iránt, és elismerte hatalmukat. A nyugati császároknak, Nagy Károly leszármazottainak joguk volt megerősíteni a pápaválasztást. Az ügyesen politizáló pápa azonban hasznára fordította viszálykodásaikat. Nagy Károly utódai ugyanis szüntelenül azzal foglalatoskodtak, hogy elragadják egymástól a közöttük szétosztott országokat. Ezek az éppoly gonosz, mint babonás fejedelmek gyakran a pápát választották döntőbírájukul perpatvaraikban, és így bírói hatáskört teremtettek számára, amelyet az saját javára érvényesített velük és az utánuk következő uralkodókkal szemben. Ezen uralkodók viszályai, háborúi, állandó szerencsétlenségei, bajai segítették elő a római egyház felemelkedését. Egyébként egész

Európában mélységes tudatlanság uralkodott. Egyes műveletlen fejedelmek és vad harcosok nem értettek máshoz, mint a verekedéshez, és a saját érdekeiket jobban ismerő pápára bízták, hogy uralkodjék rajtuk és birtokaikon. Így történt, hogy a királyok bolondságai és a népek ostobasága segítségével „Isten szolgáinak alázatos szolgái" a Nyugat döntőbíráivá, az uralkodók és az alattvalók igazi urává, a koronák osztogatóivá, a kereszténység zsarnokaivá, sőt isteneivé váltak.[8]

Példátlan az a gyalázatos hízelgés, amelyet szolgái erre a lelki zsarnokra pazaroltak. A firenzei zsinaton egy pap, IV. Jenő pápát köszöntve, a következő szavakkal fordult hozzá: „Rémület tölt el arra a gondolatra, hogy nékem, ki csupán por és hamu vagyok, szerencsém van beszélni előtted, ki Isten vagy a Földön. Igen: te Isten vagy a Földön stb." Baronius közlése szerint III. Sándor pápát egy szaracén herceg úgy imádta, mint „a keresztények szent és irgalmas Istenét". A különcség végül odáig fajult, hogy Rotterdami Erasmus szerint az ő korában a teológiai iskolákban arról vitáztak, „vajon a pápa ember, vagy pedig mint Istennek és Jézus Krisztus hasonmásának, isteni természete és emberi természete is van".[9]

A pápákat a Nyugat-Európában működő püspökök támogatták terveikben. Ezek létezésüket és hatalmukat a római pápától kapták. A pápák térítették a keresztény hitre a legtöbb európai államot. Különböző korokban misszionáriusokat küldtek a germánokhoz, az angolokhoz, az északi népekhez, a lengyelekhez stb., azzal a céllal, hogy kiterjesszék a római pápa uralmát. A püspökök többsége tehát kénytelen volt elismerni a római szentszéket, mint azon hatalom és gazdagság forrását, amelyet ők saját maguk is élveztek a vallásnak újonnan meghódított népek körében. Tulajdon érdekükben vak engedelmességet prédikáltak a népnek vezérük iránt, ebből pedig szintén vak engedelmesség következett saját maguk és számukra előnyös dogmáik iránt. Így váltak a püspökök mindenütt a pápa hatalmának támaszaivá és nagyságának eszközeive. Így lett az eredetileg — mint már említettük — arisztokratikus egyházi kormányzat Nyugaton abszolút monarchiává, amely nemsokára szörnyű zsarnoksággá fajult el.

A pápa megbízottai azonban egyes esetekben szemlátomást akadályok-

[8] Aki csak némi figyelemmel olvassa a történelmet, nyilvánvalóan rájön, hogy a pápák főként és különösen a francia királyoknak köszönhették zsarnoki hatalmukat. Pipin és Nagy Károly tették őket uralkodókká. Az inkvizíciót Franciaországban hozták létre. XIV. Lajos irtotta az eretnekséget. Utóda minden lehetőt elkövetett, hogy elfojtsa a janzenizmust és elfogadtassa az „Unigenitus" kezdetű bullát.

[9] Lásd *Rotterdami Erasmus:* Megjegyzések a Timótheushoz intézett első levélhez. I. fejezet.

ba ütköztek a papság részéről még evangéliumok hirdetésében is, amelyet az előzőleg hirdetett tanítástól meglehetősen eltérőnek találtak. A pápa kereszténysége, amit misszionáriusai által hirdettetett, csakugyan igen megbotránkoztatónak tűnhetett egyes püspökök szemében, akik addig nem tudták, hogy ők a római püspök rabszolgái, hanem mint a hajdani lelkipásztorok, vele egyenrangúnak tartották magukat, és egyébként sem ismertek igen sok hitcikkelyt és tantételt, amelyet a római egyház fokozatosan, saját különleges hasznára eszelt ki. Ezen indokok miatt a szentszék megbízottait néha igen rossz fogadtatásban részesítették a függetlenségükre féltékeny és a régi tanhoz ragaszkodó püspökök. A pápa hittérítői azonban, az uralkodók és katonáik segítségével, végül is diadalmaskodtak ezeken az akadályokon. Fegyverrel kezükben hirdették a tisztítótűzről, a gyónásról, a papi nőtlenségről, a szentképek tiszteletéről, a bűnbocsánatról stb. szóló hasznos dogmákat. Így a püspököket a római pápa igájába hajtották, aki önhatalmúlag az egyház fejedelmének csapott fel. Így hirdette, mint láthattuk, Szent Ágoston az evangéliumot az angoloknak, Szent Bonifác pedig ugyanazt az evangéliumot a frízekkel fogadtatta el.

Annak az ősi szabadságnak vagy függetlenségnek, amelyet a püspökök hajdan élveztek, csak néhány országban maradtak nyomai, ahol bizonyos halvány emlékek éltek a régi tanításról, valamint a papság és az uralkodók régi jogairól. Ezeket a függetlenségi nézeteket Franciaországban gallikanizmus néven ismerik. E királyság legfőbb hivatalnokai igyekeztek fenntartani a fejedelmek és az egyház ősi jogait a római szentszék hatalombitorlásával szemben.

Mivel azonban a papok, természetes hajlamukat követve, szívesebben függnek a saját testületükből való vezetőtől, mint bárki mástól, minden országban a római pápa lett a püspökök és a papok igazi ura. Ezek őt tekintették az emberek fölötti hatalmuk forrásának és sokkal hűségesebbek voltak ehhez az egyházi uralkodóhoz, mint világi fejedelmeikhez. Kétségtelenül ez az oka annak, hogy manapság csaknem valamennyi keresztény püspök elismeri a pápa felsőbbségét, tőle kívánja származtatni apostoli küldetését, a „szentszék kegyelméből való" püspöknek nevezik magukat, holott a világi uralkodók kegyelméből kapták méltóságukat, amelynek hasznát élvezik. Ezen elvek következtében a római pápa valamennyi, magát katolikusnak nevező országban, mindig hatalmasabb volt a királynál. Ő volt a papok fejedelme, és a papok köztudomásúan a népek urai.

A római kúria politikája egyébként igen leleményesen felhasznált egy olyan módszert, amely fel tudta szítani a papság becsvágyát, és a püspö-

köket a pápától függő viszonyban tartotta. Azt eszelte ki ugyanis, hogy bíborpalásttal vagy bíborosi címmel tünteti ki azokat, akik bármely országban a legnagyobb odaadást tanúsítják érdekei iránt. Ezeket a bíborosokat nemcsak egyházfejedelmeknek tekintették, hanem a pápák a királyokkal egyenrangúaknak nyilvánították őket. Ekként a bíborosi rang valamennyi törtető püspök vágyainak netovábbja lett. A királyok ezt a magas méltóságot azok számára követelték, akiket kegyükben akartak részesíteni. Gazdagság forrásává vált, s az uralkodók kötelességüknek vélték, hogy kitüntetésekkel és javakkal halmozzák el azokat az alattvalókat, akik kinevezésük révén a pápa közvetlen alattvalóivá váltak, és rajta kívül más uralkodót nem ismertek el. Így munkálkodtak a saját előítéletektől megtévesztett fejedelmek szüntelenül a római pápa javára, még saját hatalmuk rovására is. A valamennyi nemzet soraiból kiválasztott bíborosok mintegy a világegyház képviselői voltak, és e minőségükben jogot nyertek arra, hogy megválasszák a pápát vagy vezetőt adjanak ennek az egyháznak.

Bármint állt is a dolog, a pápát a keresztény egység központjának tekintették és az egyház e látható fejéhez fűződő szövetség alapján mondtak ítéletet a hit igaz voltáról, tisztaságáról. Mindazokat, akik eltávolodtak ettől az egyházi egyeduralkodótól, eretneknek, szakadárnak, istentelennek bélyegezték, s ennélfogva kizárták azokból az egyházi előnyökből, amelyeket a hűségesek, vagyis azok számára tartottak fenn, akik állandóan megmaradnak a szentatya kovácsolta bilincsekben. Cajetan bíboros megállapítása szerint „Az egyház Szent Péternek és utódainak rabjaként született, és semmi joga a parancsolásra".

Ezek az észrevételek megmagyarázhatják számunkra, miért tüntetik fel a katolikusok előtt az eretnekséget a legnagyobb bűnnek, és miért üldözi a legnagyobb szenvedéllyel a római püspök és klérusa. A hit szükséges a pápának és szolgáinak. Hasznos számukra, ha az emberek úgy gondolkoznak, mint ők, ha elfogadják azokat a dogmákat és szertartásokat, amelyeket ők saját előnyükre eszeltek ki. Nagyon fontos, hogy semmit se vizsgáljanak meg, mivel mindenféle vizsgálat a pápának és híveinek kárt okozhatna. Egyszóval, vakhit nélkül sem a papság, sem vezére nem létezhetne.[10]

A pápák a hit vagyis saját uralmuknak megszilárdítására a különböző korokban a legnagyobb sikerrel használták fel a szerzeteseket és a hittérí-

[10] A híres Gaspard Scoppius kijelentése szerint „A világiak szamarak, öszvérek, lovak; a katolikusok szelídített szamarak; az eretnekek vadszamarak; a katolikus királyok olyan szamarak, melyek csengettyűvel a nyakukban vezetik a többieket". Lásd *Gaspard Scoppius:* Az egyház ellen. 147. fejezet.

tőket. Ezek ugyanis egyedül tőlük függtek és nem tartoztak a püspökök alá, akik olykor engedetlenséget tanúsítottak egyházi uralkodójukkal szemben. A szerzetesek úgyszólván a pápa önkéntesei voltak; kedvükre élhettek a hatalma alá tartozó országokban; tiszteletteljes távolban tartották maguktól a püspököket; szent életükkel, alázatosságukkal és titokzatos tolvajnyelvükkel pedig tekintélyt szereztek a tömegek előtt. Ekként a római pápa valamennyi országban állandó zsoldos sereget tartott fenn, s ezt azok a nemzetek fizették és táplálták, amelyeket e had mélységes tudatlanságra, de a szentatya iránti legalázatosabb hitre kényszerített. E megbízottai segítségével a pápa fennen hangoztatta igényeit; elnémította a püspökök tiltakozását; elhódította nyájaikat; mindenütt elhíresztelte saját nagyságát, fölényét a püspökökkel szemben, csalhatatlanságát, a zsinatok fölötti felsőbbségét, a világi uralkodók feletti jogait — egyszóval korlátlan hatalmát égen és Földön.

A pápák, ügyesen kihasználva az egész kereszténységet elborító tudatlanság homályát, kapva kaptak e kedvező pillanaton, hogy jogcímeket koholjanak önmaguknak az uralkodók, a népek, sőt még a papság ellen is. Így születtek a hamis dekrétumok, konstitúciók, egyházi törvények, amelyekkel szemben az általános ostobaság nem merészelt tiltakozni. A legszentebb atya e szélhámosságok segítségével a kereszténység bírája lett. Ő döntött a jogok, a szerződések és főként a házasságok érvényességéről; minden ügyet az egyházi joghatóság alá vont. A királyok, akárcsak legutolsó alattvalóik, a szentszékhez voltak kénytelenek fordulni az élet mindennemű cselekményének törvényesítése végett.

A közoktatás egyedül a római pápától függött. Ő sajátította ki magának azt a kiváltságot, hogy egyetemeket alapítson. Az uralkodók elveszítették az ifjúság nevelésének jogát, alattvalóik nézeteinek és érzelmeinek formálása végett kénytelen-kelletlen egy idegen paphoz folyamodtak. Sejteni lehet, hogy Róma ügynökei, az e feladattal kizárólagosan megbízott szerzetesek és papok semmit sem mulasztottak el avégett, hogy az egyház és látható feje érdekei számára hasznos elveket vessenek az ifjúság elméjébe. Egyébként e szerencsétlen időkben egyedül a papok tanultak.

Hasztalanul hallatszott néhány bátortalan hang a pápák szertelen követelései és zsarnoksága ellen; csakhamar elfojtotta a pápai érdekekhez hű szavalókórus harsogása. A pápai zsarnokság minden ellenségét isten ellenségeként kezelték. A fejedelmek kénytelenek voltak érdekből, vallási buzgalomból vagy akár félelemből, magukévá tenni a pápa ügyét, fegyvert fogni védelmében, s lemészárolni azokat, akiknek feláldozását a szentatya bosszúból, nagyravágyásból, vagy akár puszta gyanakvásból

elrendelte. Hosszú évszázadokon át vér ömlött a Földön, egy pap viszályai miatt, aki érdekeihez képest, hol a fejedelmeket uszította egymás ellen, hol a népeket az uralkodók vagy egymás ellen, az apákat a fiúk, a polgárokat a polgárok, az ortodox kereszténveket az eretnekek ellen. E zavargások és öldöklések közepette a római szentegyház virágzott, sőt, örült a nemzetek szerencsétlenségeinek. Miután híveivel lemészároltatta ellenségeit, békésen uralkodott azokon, akik haragjának eszközeivé váltak. Ezekben a boldog időkben a pápa iránt tanúsított engedelmesség volt a hit egyetlen mércéje. Akkor történt, hogy a pápa uralmának az ész támadásaitól való megvédésére, felállította az inkvizíciós törvényszéket, amelyről később még alkalmunk lesz beszélni.

E módszerek révén emelkedtek világuralomra Róma szent püspökei. A hit döntőbírái lettek, és ez a hit csak akkor számított tisztának, ha ők úgy találták, hogy megegyezik saját politikai céljaikkal. Általában el lehet mondani, hogy a pápák és híveik minden időben csakis azzal törődtek, hogy olyan dogmákat és hitcikkelyeket találjanak ki és tartsanak fenn, amelyek e főpapok számára hasznosak és a tudatlan tömeg szemében a papok tekintélyét gyarapítják. Így történt, hogy 900-ban Paschasius Radbertus német szerzetes kieszelte Jézus Krisztusnak az oltáriszentségben való tényleges jelenlétéről szóló dogmát, amit átlényegülésnek neveztek. Az új hittitok ellen kezdetben harcoltak; a pápák azonban megértették, hogy el kell fogadtatni egy olyan nézetet, amely igen alkalmas a papság tekintélyének gyarapítására, mivel ezt azzal a hatalommal ruházza fel, hogy maga teremtse az istent. Ugyanígy volt a purgatórium dogmájával, amely kitalálása óta állandóan hatalmas jövedelmet hozott a klérusnak; ugyanis csak a papok imái voltak képesek arra, hogy kiszabadítsák onnan azokat a lelkeket, amelyek az isteni igazságszolgáltatás folytán ott tartózkodtak. Ekként a papok megszerezték a jogot, hogy istent csináljanak és egyúttal arra kényszerítsék, változtassa meg örök igazságszolgáltatásának rendelkezéseit.

Egyedül a római pápák — akik gondosan őrizték a „szent" címet — mondhattak ítéletet mások szentségéről, dönthettek arról a tiszteletről, amellyel a keresztények az illetők emlékét tiszteljék. Csak ők választhatták ki azokat a példaképeket, amelyeket a kereszténveknek utánozniuk kell. Könnyen kitalálható, miféle személyeket választottak ki, hogy nekik ítéljék a megdicsőülés tisztességét. Ezek mindig olyan püspökök voltak, akik a pápa híveként arra törekedtek, hogy lázadásaikkal vagy írásműveikkel érvényesítsék Róma és a klérus isteni igényeit. Zendülők akadtak köztük, akik a papság érdekét merészelték támogatni a császársággal szemben. Fanatikus és féktelen barátokat avattak szentté, akik az üldö-

zés és a háború szószólói voltak a szentszék ellenségeivel szemben. Őrjöngők voltak köztük, akik zavart, pusztulást és halált okoztak mindenütt, ahová csak léptek. Zsarnok fejedelmek kerültek a szentek közé, akik a pápa tetszésének elnyerése végett jámborul fegyvert fogtak saját alattvalóikkal szemben. Végül néhány félkegyelmű szenteskedő is akadt közöttük, aki bámulatos vezeklésével nagy tiszteletet szerzett a tömeg előtt az egyháznak, és hitének fényes tanújelét adta.

A római pápák azonban nem törekedtek arra, hogy utánozzák az előbb említett jámbor rajongókat, akik annyira kegyetlenek voltak önmagukkal szemben. A tudatlanság és a hit e századaiban a szentszék a romlottság góca lett, ahonnan az erkölcstelenség elterjedt szerte az egyházban. Vezérének példájára, züllésnek indult az egész klérus, és bűneinek fertőjével megrontotta a népeket. A nép számára a ceremóniák, a szertartások, a gyónás, a hűséges tizedfizetés, a buzgó alamizsnálkodás, ajándékozás és örökség juttatása az egyház számára — ezek pótolták az erényeket, vagy könnyű vezeklést biztosítottak a legsötétebb bűnökre. A tudatlan és rosszindulatú teológusok által oktatott népek — e mestereknél a skolasztikus teológia érthetetlen tolvajnyelve helyettesítette a tudományt — semmihez sem értettek, még a valláshoz sem. A haszonleső és kegyetlen papok vezette fejedelmek — nagyok és kicsik egyaránt — valóságos haramiákká váltak, s azt hitték, kibékülhetnek az éggel és elnyerhetik bűneik bocsánatát, ha monostorokat alapítanak, gazdag ajándékokat adnak az egyháznak, vagy fegyvert ragadnak az eretnekek és a hitetlenek ellen a keresztes hadjáratokban; ott pedig régi gonosztetteik levezeklésére, újabb és még vérlázítóbb gazságokat követtek el. Egyszóval, nincs párjuk azoknak a bűnöknek, rendbontásoknak, túlkapásoknak, amelyeket a tudatlanság és a hit századaiban egyes babonás barbárok követtek el, akik számára a vak buzgalom minden erkölcsöt és erényt pótolt, és akiket a pápai bűnbocsánat, bűnre biztatott. Mégis ezek az egyház és vezetői számára oly becses századok adták a legtöbb szentet, akit a keresztények mélységesen tiszteltek. Tudásukra és erkölcseikre abból a korból következtethetünk, amelyben éltek.

A római pápák, miután az egyház tanításának és dogmáinak teljhatalmú uraivá váltak, a legcsekélyebb habozás nélkül megreformálták vagy szabályozták a papság erkölcseit. Az egyetlen pont, amelyhez a pápák váltig ragaszkodtak e tudatlan időkben, a papi nőtlenség volt. Ezt a törvényt főleg a híres VII. Gergely írta elő szigorúan. Ő ugyanis felismerte, mennyire fontos, hogy ezáltal tiszteletet keltsenek a népben, és mindenekelőtt eltépjék a klérus mindazon kötelékét, amelyek a családhoz, a hazához vagy a társadalomhoz fűzhették őket, és így kizárólag a

pápa vezette testülethez kössék valamennyiüket. A szentatyának csak az kellett, hogy a papok ne lépjenek házasságra. Azt megengedték nekik, hogy ágyasokat, úgynevezett „focariá"-kat tartsanak, és a szentszék megbocsátotta bűneiket, vagy pénzért elengedte a legszörnyűbb kicsapongásokért kiszabott egyházi büntetéseket. Ekként a pápák még a klérus bűneiből is hasznot húztak.

Ugyanebben az időben a pápai trónust olyan emberek foglalták el, akik valóban méltók voltak arra, hogy uralkodjanak a népeken és az előbb említett papokon. Nem részletezzük e szörnyűséges pápák hitvány cselekedeteit, leírásuk megtalálható temérdek sok könyvben, amelyeknek hagyománytisztelő szerzői is kénytelenek elmondani róluk az igazat. Megelégszünk azzal, hogy az olvasót ezekhez utasítjuk, s egyszerűen kijelentjük, hogy az egyháztörténészek bevallása szerint, több római püspök szimóniákus,[11] gyilkos, méregkeverő, elvetemült bujálkodó, vérfertőző, sőt istenkáromló, eretnek, istentelen volt.

Az olvasó bizonyára meglepődik azon, hogy hitetleneket és eretnekeket talál e pápák között, akik az istenség orákulumainak, vagy a hit csalhatatlan bíráinak tüntették fel magukat. Mégis azt láthatjuk, hogy Liberius pápa ariánusnak nyilvánította magát és aláírta a kiváló Szent Athanasius elítélését. Formózus pápát halála után eretneknek bélyegezték, kihantolták, hogy egy zsinat elítélje, és utóda parancsára tetemét a szemétdombra vessék. VIII. Bonifác éjszakai látomások és állítólagos égi jelek által rászedte félkegyelmű elődjét, Cölesztint, akit rá is vett arra, hogy engedje át a helyét. X. Leó nyíltan gúnyt űzött a „Krisztusról szóló dajkameséből", amely akkora vagyont szerzett a római egyháznak. Ilyen volt tehát a meggyőződése sok pápának, akik mások hitét szabályozták, akik a zsinatok fölött állóknak mondták magukat, s hidegvérrel máglyára ítélték az eretnekeket.

Nem szándékozunk felkavarni VI. Sándor nevezetes és jogosan rosszhírű életének minden szennyét, sem III. Gyula pápaságáét, akit az „egyház Szardanapáljának" lehetne nevezni. Elegendő annyit mondani, az erény oly összeegyeztethetetlen volt a pápasággal, hogy V. Pius bevallása szerint, „... mióta pápa lett, mindinkább kétségbeesik saját üdvössége miatt". Ez az ítélet bizonyára nyomatékosan hangzik egy olyan pápa szájából, akit a római egyház a szentek közé sorolt.

1378-ban viszály támadt a római szentegyház bíborosai között, akiknek már évszázadok óta kizárólagos joguk volt Jézus Krisztus helytartójának megválasztása. A szentszék e fő-fő támaszai két pártra szakadtak, s

[11] — szimónia — egyházi javak, tisztségek áruba bocsátása. — *Szerk.*

mindegyik azt állította, hogy az ő pápája az egyetlen igazi. E meghasonlás révén tehát két pápa került az egyház élére. Mindegyik pápának hívei voltak; ez az eset híres egyházszakadást okozott, amely hosszú éveken át tartott. A magas méltóság birtokosai közül egyik sem volt hajlandó engedni vetélytársának. Azzal sem törődtek, hogy megbotránkoztatják a kereszténységet. Az akkori fejedelmek és népek egyébként sokkal tudatlanabbak voltak, semhogy kihasználták volna ezt a széthúzást, bár ez igen alkalmas volt e nagy csalók leleplezésére, akik az emberek hiszékenységével gátlás nélkül visszaéltek. A keresztények sohasem gondoltak arra, hogy az egyház zsarnok nélkül is boldogulhat.

Ilyen vezetőkkel vajon mivé válhatott a papság? Nem elégedett meg azzal, hogy a legsötétebb tudatlanságban tengődjék, s zsarolásaival, kicsapongásaival és mindenfajta túlkapásaival elviselhetetlenné tette magát. A fejedelmek és a népek — a pápa és hívei arcátlan visszaélésének áldozatai — hiába követelték századokon át az egyháznak fejére és tagjaira egyaránt kiterjedő megreformálását. Zsinatokat hívtak össze, sokat beszéltek a visszaélésekről, ezeket azonban egyáltalán nem orvosolták. A királyok és az alattvalók, akik egyformán beleuntak a papok zsarnokságába, parancsolóan követelték a reformot, mélységes ostobaságuk azonban lehetetlenné tette számukra az igazi hatóeszközök alkalmazását; ehelyett rábízták magukat a pápákra, a püspökökre és éppenséggel a papokra, jóhiszeműen azt képzelve, hogy ezek a harácsolók puszta rendszeretetből megbüntetik önmagukat bűneikért, lemondanak a megrontó gazdagságról, s visszaadják a társadalomnak a jogtalanul elbitorolt javakat. Tehát az uralkodók felültek a papok olcsó ígéreteinek. A pápa módot talált arra, hogy elkerülje a saját hatáskörére vonatkozó reformot, és továbbra is élvezte jogait, amelyek még a püspökök számára is terhesek voltak. Így a konstanzi zsinat sem tett semmit az egyház megreformálására, sem pedig a népek sorsának enyhítésére. Megelégedett azzal, hogy a két pápát elmozdította és egy újat választott. Mindenáron véget kellett vetni a botrányos egyházszakadásnak, amelynek következményei veszélyesekké válhattak, felnyithatták az uralkodók szemét és az egyház fejét a megérdemeltnek vélt megvetés sorsára juttathatta. Ez a zsinat csak azzal vált híressé, hogy a császári menlevél ellenére borzalmas kínhalálra ítélte Husz Jánost és Prágai Jeromost, azt a két eretneket, akinek igazi bűne az volt, hogy „... szót emelt a papság romlott erkölcsei ellen, lebeszélte a tömegeket az alamizsnálkodásról a henye szerzetesek számára; azt állította, az uralkodók igen helyesen tennék, ha megfosztanák vagyonuktól a papi személyeket, megvetésre tanított az egyházi büntetésekkel szemben" stb. Sejthető, hogy ezek a bűnök bizonyára súlyosabb-

nak tűntek a zsinati atyák szemében, akik önmaguk megjavítására gyűltek egybe. A papok azonban sohasem javíthatják meg a papokat. A polgári hatalom feladata, hogy elvegye tőlük azokat az eszközöket, amelyek segítségével a népek elméjét megigézik. Az előítéletektől megszabadult uralkodók kötelessége, hogy fékentartsák azokat az embereket, akik hozzászoktak, hogy mások megtévesztéséből éljenek, akik önmaguktól sohasem lesznek hajlandók lemondani egy olyan foglalkozásról, amelyet csak a népek tudatlansága tesz szükségessé vagy tiszteletre méltóvá.[12]

A püspökök által bejelentett reformok sohasem jártak semmiféle eredménnyel. A papság mindig folytatta harácsolását, a pápa pedig zsarolását, még a klérussal szemben is. Parancsára mohó pápai legátusok utazták be egész Európát, hogy a püspököket, a papokat és a népeket egyaránt adófizetésre kényszerítsék. Egyházi ügynökök útján, a többi között „búcsúleveleket", engeszteléseket, jótett-felmentvényeket, az ún. halálos bűnök alóli felmentvényeket árusítottak. Végül a pápák — annak a vallásnak vezetői, amely önmagát az erkölcs fő támaszának tünteti fel — odáig fokozták a papi arcátlanságot, hogy a bűnökről és a levezeklésükhöz szükséges összegekről táblázatot állítottak össze. Ez a díjszabás „A római kancellária apostoli taksája" néven ismeretes. Mindenkinek módja van betekinteni, hogy megállapítsa, mennyiért vásárolhatja meg múltbeli, jelenlegi és jövendő bűnös cselekedeteire a szentatya bocsánatát.

Amikor e túlkapások tetőpontra hágtak, végül forradalmat idéztek elő az elmékben. Európában újra megkezdődött az irodalom tanulmányozása. A nyomtatás művészete sokkal hozzáférhetőbbé tette a könyveket. Egyesek gondolkodni kezdtek. Néhány elégedetlen és másokra féltékeny pap kikelt a római egyház bűnei, a papság visszaélései, bizonyos, leginkább felháborító csalások ellen, amelyeknek a világ oly sokáig volt áldozata. Több nép megunta lelki zsarnokainak gonoszságát, megbotránkozott rossz erkölcsein, bosszankodott zsarolásain, és örömmel hallgatta az új hittanítók beszédeit. Az északi országok: Anglia, Németország nagy része, lerázták és széttörték Róma és papsága láncait uralkodóik támogatásával; és ha nem avatkozik be néhány hatalmas uralkodó, akit a pápa

[12] *Cajetan* bíboros „Kisebb művei"-nek VIII. fejezetében megállapítja, hogy „... a konstanzi zsinat megérdemelte volna, hogy megégessék, amiért meg akarta reformálni az egyházat a fejénél, s a pápát egy zsinat ítélőszéke alá vetni". A pápa a tridenti zsinaton mindig ügyelt a szavazattöbbség megszerzésére a reform elkerülése végett. Ez a zsinat a királyok és a hiszékeny tömegek mulattatására szolgáló bohózat volt. 187 olasz püspök vett részt ezen, 26 franciával, 21 spanyollal, 6 göröggel, 3 írrel, 3 portugállal, 3 illírrel, 2 lengyellel, 2 flamanddal, 2 magyarral, 2 némettel, 1 angollal, 1 horváttal és 1 morvával szemben. Nem kell tehát meglepődni annak láttán, hogy ez a zsinat semmiféle reformot nem hozott a római egyház visszaélései terén.

és szolgái ügyesen hálójukban tartottak, ez az elpártolás általánossá válhatott volna. E fejedelmek, akik nem ismerték fel saját érdekeiket, országukban tűzzel-vassal fenntartották ugyanazt a zsarnokságot, amelyet egy idegen pap gyakorolt felettük. Mivel a római papság sugallatát követve maguk is kegyetlen csalókká váltak — mint erről hamarosan meggyőződhetünk — , példátlan vérengzéseket hajtottak végre azon alattvalók között, akik nem voltak hajlandók továbbra is térdet hajtani a régi bálvány előtt. A római pápának még a jelenlegi, felvilágosultnak vélt korban is hatalmas területeken van módja a népek és a királyok fölött uralkodni. Ezek a vak uralkodók, akiket vélt érdekük a világi hatalommal mindig hadilábon álló egyházfejedelemhez kötött, továbbra is egy olyan úrnak engedelmeskednek, akinek gyávaságukban alázatosan csókolgatják a lábát és akitől utasításokat kapnak. Egy római parancs ma is elegendő több állam lángba borításához. Az uralkodók gyengeségükben elhiszik, hogy a vallás és a politika azt követeli, hogy felkoncolják egy olyan pap ellenségeit, aki mindenkor maga volt a Föld valamennyi királyának legkegyetlenebb ellensége.

A reform apostolait azonban nem az ész, nem az igazságszeretet, sem a népek jóléte kivívásának őszinte vágya vezérelte, hanem sokkal inkább a feltűnési vágy, az új felfedezések fitogtatásának óhaja, az elégedetlenség, a féltékenység az uralkodó papság vezetőire, a harci vágy, hogy szembeszálljanak annak nézeteivel és meghazudtolják azokat, ártsanak nekik és elhódítsák pozíciójukat. Íme, ezek voltak minden korban a kereszténységen belüli eretnekségek alapítóinak igazi indokai. Németországban Luther Márton, Ágoston-rendi szerzetes — akiben féltékenységet keltett az, hogy a domonkos barátokat bízzák meg a búcsúlevelek árulásával rendjének rovására — becsmérelni kezdte ezt a lelki eledelt. Vakmerőségével magára vonta a szentszék haragját. Ő is dühbe gurult, s mérgében egy szekta vezetője lett, amely hamarosan meghódította Európa északi területét. Tanítása messze földön elterjedt, mivel minden országban olyan elmékre lelt, amelyek megunták a bilincseket, melyeket évszázadok óta a romlott papság akaratából viseltek.

Az új hittanító példáját mások is követték. Ezek azonban nem tudtak megegyezni sem Lutherrel, sem egymással az árnyalati teológiai különbségeken vagy szóvitákon. Mindenki a maga módján kívánta értelmezni a bibliát. Ilyen körülmények között tűnt fel Kálvin János. Francia pap volt, aki miután belekóstolt Luther vallásreformjának tanaiba, becsvágyó szándékkal még tovább akarta fejleszteni azt, vagy inkább megértette, helyesebb, ha maga csap fel e szekta vezérének. Ebben az ügyes és ravasz emberben megvoltak a foglalkozásához szükséges képességek.

Születésétől fogva búskomor természetű és törhetetlen akaratú volt, s valamennyi újító szokása szerint, roppant erkölcsi szigorúságot színlelt. Nézeteinek terjesztése érdekében azonban a rugalmasságot sem hanyagolta el. Támadta a női észjárást, és mégis szerencsés módon sikert ért el két hercegnőnél, akik nyíltan állást foglaltak tanítása mellett. Az egyik Jeanne d'Albret, navarrai királynő volt, I. Ferenc francia király nővére, a másik pedig Ferrara hercegnő, XII. Lajos leánya. E hatalmas pártfogók ellenére, Kálvin kénytelen volt elhagyni hazáját; de egyáltalán nem kellett sajnálnia azokat az áldozatokat, amelyeket nézetei érdekében hozott. Míg Franciaországban egy plébániát veszített el, Genfbe ment, ahol mintegy uralkodói hatalomra tett szert. Egy szabad város kényura lett, amelynek vezetői hamarosan Kálvin rabszolgáivá, vallási buzgalmának eszközeivé váltak.

Amikor az új apostol lerázta Róma igáját, egyáltalán nem szándékozott felszabadítani az elméket; mivel saját eszméihez makacsul ragaszkodott, az ellenkezést csak nehezen tűrte. Uralkodni akart, és joggal mondták róla, hogy „Genf pápája" lett.

Mindenesetre úgy látszik, hogy amikor ez a búskomor kedélyű reformátor megtagadta a római egyház nézeteit, egyáltalán nem tagadta meg azt a türelmetlen és üldöző szellemet, amely papságának jellegzetes vonása volt és ma is az. Kálvinban olyan álnokságot, kegyetlenséget, csalárdságot, bosszúszomjat találhatunk, amely alapján joggal helyezik Szent Cirill, Szent Domonkos, a római vallás leggonoszabb szentjei mellé. Egy fanatikus spanyol, Servet Mihály, vitatni merészelte a háromságnak, az ige isteni voltának stb. dogmáját, egyszóval felújította az ariánusok, a Photios-hívek, a makedoniánusok stb. nézeteit. Mivel véleményét meg akarta ismertetni egy olyan tekintélyes személyiséggel, mint amilyen népes pártja körében Kálvin volt, Servet — szerencsétlenségére — levelezni kezdett ezzel a teológussal. Kálvin félvállról kezelte, Servet pedig bosszúságában a genfi zsarnok hiúságát sértő megjegyzésekkel állt bosszút; ez viszont, mint az evangélium igaz szolgája, csak az alkalomra várt, hogy a teológiai gyűlölet teljes súlyát éreztesse ellenfelével. Ez az alkalom néhány év múlva jött el. A meggondolatlan Servet Franciaországban közzétette „A helyreállított kereszténység" című, híres könyvét, emiatt letartóztatták és börtönbe vetették. Akkor Kálvin vállalta a nemes feladatot, hogy önként átadjon a lyoni bíráknak egyes leveleket, okmányokat és bizonyítékokat, amelyek lehetővé tették, hogy a boldogtalant perbe fogják, bűnösnek találják és halálra ítéljék. Servet szerencsésen elmenekült; balsorsa azonban Genfbe vezérelte. Azzal áltatta magát, hogy itt nem ismerik, és különben is tovább akart utazni. Éber

ellensége azonban, mihelyt értesült erről, nyomban feljelentette a genfi bíróságnál, és kieszközölte letartóztatását. Kálvin egy fizetett embere útján hamarosan vád alá helyeztette, végül intrikák és cselszövények árán máglyára ítéltette. Ezután kegyetlenségét képmutatással tetézve, kegyelmet kért a bíráktól, vagy legalább a halálnem enyhítését e szerencsétlen számára, akinek vesztét maga idézte elő a leggonoszabb módon. Valóban kétségtelennek látszik, hogy ez a reformátor volt az igazi okozója e szerencsétlen fanatikus halálának, akinek legnagyobb bűne bizonyára az volt, hogy fájó sebet ejtett Kálvin hiúságán. Kálvin buzgólkodása révén Servet Mihályt végül is elevenen megégették. Sőt mi több, ez a kegyetlen férfi nem tudta megtagadni magától azt a gonosz örömet, hogy végignézze ellenfelének a vesztőhelyre való kísérését. Állítólag mosolyogva nézte, amikor ablaka előtt elhaladt álnok kegyetlenségének szerencsétlen áldozata. A város vezetői, akik nemrég rázták le Róma igáját, hitványul hóhérai lettek e szökevény papnak, aki saját hazájában is hasonló sorsra jutott volna.

Az angliai egyházi reform végrehajtói között sem találhatunk becsesebb férfiakat. Ezt az eszmei forradalmat VIII. Henrik idézte elő, egy olyan uralkodó, akit egyformán megvetettek bűneiért és gyűlöltek kegyetlensége miatt. Mivel egy asszony miatt összezördült a római pápával, csak azért rázta le a papi igát, hogy egymaga még gátlástalanabbul basáskodhasson. Csak saját meggazdagodása végett kaparintotta meg a szerzetesek és a papok birtokait, nem pedig azért, hogy népét megkímélje ezek zsarolásától. Féltékenyen őrködött a lelkek, akárcsak a testek fölött gyakorolt zsarnoki uralmán, és a legszörnyűbb kínzásokkal sújtotta azokat a katolikusokat, akik nem voltak hajlandók elismerni vallási hatalmát, valamint az eretnekeket, akik távol tartották magukat a király zavaros vallási nézeteitől. Ami az alattvalók vallását illeti, az éppoly változékony volt, akár a szigetországban uralkodó szelek. A pápa zsarnokságát a legteljesebb anarchia követte. A római egyház rothadásnak indult teteméből egy sereg „ihletett", fanatikus, „felvilágosult" szekta bújt elő, akik különféle tanokat hirdettek és valamennyien a saját módjuk szerint, versenyt gyötörték szerencsétlen hazájukat.

Ezek a tények nyilvánvalóan bizonyítják, hogy a reformátorok egyáltalán nem voltak jóravaló emberek, akiket az az őszinte vágy hevített, hogy az emberiséget kiszabadítsák bilincseiből. A római egyháztól csupán azért szakadtak el, hogy saját maguk számára új birodalmat teremtsenek, ahol korlátlan hatalmat gyakorolhatnak újdonsült híveik fölött. Amikor a népek lelki vezetőt cseréltek, csak zsarnokaikat cserélték fel. A magát csalhatatlannak tartó pápa igájából kiszabadult protestánsok saját pap-

jaik és vezetőik jármába zuhantak, akik ugyan nem pályáztak csalhatatlanságra, mégis azt kívánták, hogy döntéseiket pontosan végrehajtsák. A reformáció hívei éppoly kegyetlenek voltak, mint vezéreik. A biblia volt állandó lelki táplálékuk, s emiatt nem fordulhattak el annak összeférhetetlen, gyilkos elveitől. Ezek sohasem lesznek alkalmasak semmi másra, mint hogy egymásra uszítsák a kereszténveket. Tehát ráillik a protestánsokra a régi író megállapítása, elmondható róluk, hogy „sem a tökéletes szolgaságot, sem a tökéletes szabadságot nem tudják elviselni".[13] A protestáns lelkipásztorok megelégedtek azzal, hogy a római egyház bizonyos dogmáit eltörölték és egyes visszaéléseit orvosolták, de egyáltalán nem reformálták meg a valamennyi keresztény szektára jellemző üldöző szellemet. Mindegyikük sokkal inkább saját nézeteit hirdette, mintsem a reformációt. Mindegyik igyekezett mindenféle eszközzel híveket toborozni magának, mindegyik befeketítette, megrágalmazta, ízekre tépte ellenfeleit; még pusztulásba is döntötte őket, ha elég hatalma volt hozzá.

Röviden, az apostolok óta egészen napjainkig olthatatlan gyűlölet dúl a különféle szekták vezérei között. A népek azt hitték, kötelességük beleavatkozni esztelen vitáikba, és a fejedelmek lelkiismereti vagy politikai kötelességükké tették, hogy segítsék teológusaikat. Ezek az egyháztanítók pedig kiátkozással, szidalmakkal harcoltak egymás ellen, az uralkodók pedig erőszakkal támogatták azokat a nézeteket, amelyeket jómaguk vizsgálat nélkül elfogadtak. Végső soron mindig a kard döntött arról, hogy a népek melyik tanítást kövessék, és kik legyenek azok a lelki vezetők, akik kizárólagos jogot kapnak az emberek lelkiismeretének elnyomására. Egyszóval, hamarosan megláthatjuk, hogy a kereszténvek hite Constantinus óta egészen napjainkig mindenkor csak erőszakos cselekmények, vérfürdők és bűntettek révén honosodott meg és maradt fenn a földkerekségen. A keresztény vallás minden szektájánál a papság játszotta a vezető szerepet. Rendelkezésére állt a legfőbb hatalom; ő szemelte ki a hóhérokat és a vértanúkat.

Az egyetlen reform, amelynek szerencsés eredményében reménykedni lehet, az volna, amely örökre megfosztaná a papokat attól a lehetőségtől, hogy árthassanak ellenfeleiknek, amely kitépné kezükből azokat a fegyvereket, amelyeket mindenkor csak arra használtak, hogy saját érdekeiket vigyék diadalra a népek érdekeivel szemben. A politika legalább azt követelné, hogy a polgári hatalom sohase avatkozzék bele a papok vitáiba, amelyeknek a legfőbb államhatalom elkerülhetetlenül igen veszé-

[13] Lásd *Tacitus:* Történelem. I. könyv. 16. fejezet.

lyes jelentőséget tulajdonít. Meg kell engednie az embereknek, hogy tetszésük szerint gondolkodjanak, okoskodjanak vagy álmodozzanak a vallásról, feltéve, hogy cselekedeteik nem válnak a társadalom kárára, amelynek nyugalmát a vallásnak fenn kell tartania. Csak az állam megmásíthatatlan alaptörvényévé vált teljes és feltétlen vallási türelem légkörében találhatnak a saját érdekeiket jól ismerő, s a köz javára őszintén törekvő uralkodók biztos szert a papság fanatikus őrültségeivel és merényleteivel szemben, amelyek nemegyszer rájuk nézve is végzetes következményekkel járnak. Az uralkodók arra valók, hogy fenntartsák a köz nyugalmát; de maguk háborítják a legfelháborítóbb módon, amikor azt a jogot bitorolják, hogy erőszakosan befolyásolják az emberek lelkiismeretét és uralkodjanak gondolkodásmódjukon. Az üldözés csak képmutató, csalárd és hazug rabszolgákat szülhet, akik sohasem lehetnek jó állampolgárok. Egyedül a gondolat szabadsága nevelhet értelmes lényeket, és ábrándíthatja ki az embereket azokból a végzetes eszmékből, amelyek az alattvalókat és a királyokat minden korban a papság becsapott áldozataivá tették. Amint az ész világossága fokozatosan elterjed, sokkal jobban megtanítja az embereket egymással szemben fennálló, kölcsönös kötelességeikre, mint e felbérelt lelki kalauzok utasításai, akik arcátlanul azt mondják, hogy isten a kölcsönös gyűlölködést, üldözést, irtást parancsolja, s azt, hogy lázadjanak fel törvényes uralkodóik ellen, valahányszor vakmerő nézeteik meghonosítása vagy fenntartása ezt kívánja. A legfelületesebb meggondolás is elegendő annak bebizonyítására, hogy az olyan nézetek, amelyekért évszázadokon át annyi vérontással, nyomorúsággal, felkelésekkel fizettek, teljességgel összeegyeztethetetlenek a népeknek és vezéreiknek nyugalmával és boldogságával, s ennélfogva nem származhatnak egy olyan istentől, akiről azt feltételezik, hogy teremtményei javát akarja. Ha az emberek méltatlan szolgái alapján ítélnének istenről, akkor a leggonoszabb zsarnoknak kellene tartaniuk.

NYOLCADIK FEJEZET

Mennyire voltak szentek azok az eszközök, amelyeket a keresztény uralkodók e vallás meghonosítása vagy fenntartása érdekében alkalmaztak

Constantinus a keresztény vallás felvétele után — köztudomásúan — nemcsak megszüntette e hit papjainak üldözését, hanem rangokkal, javakkal és előnyökkel halmozta el őket. Megtérésének, amelyet a keresztény teológusok csodának szeretnének feltüntetni, csupán emberi indokai voltak. Ez az uralkodó, aki minden jel szerint igen kegyetlen és gonosz volt, látta, hogy a kereszténység nagyon elterjedt a római birodalomban s igen népessé és félelmetes erejűvé vált, ezért elődeivel ellentétes álláspontra helyezkedett. Elődei ugyanis kegyetlenül üldözték a keresztényeket, hogy kiirtsák őket, ezirányú törekvésük — mint tudjuk — sikertelen maradt. Constantinus tehát úgy vélte, okosabb a maga pártjára vonni a keresztények vezetőit, a püspököket, e szervezet vezetőit, mert segítségükkel rendelkezhet az egész szektával, és felhasználhatja arra, hogy vetélytársai fölé emelkedjék. Hogy megnyerje új barátainak, a kereszténveknek rokonszenvét, akárcsak minden szélhámos, aki lépten-nyomon rászedte őket, látomást eszelt ki. Eszerint Jézus keresztet mutatott neki és megígérte, hogy e jel győzelemre viszi.

Viszont ha hitelt adunk Zosimus történetírónak, Constantinus megtérésében semmi olyasmi nincs, ami a keresztény vallásnak nagy becsületére válnék. Ez az író azt közli, hogy az uralkodó, akinek lelkét szörnyű bűnök, a többi között apósának, sógorának, unokaöccsének, saját Crispus nevű fiának és feleségének, Faustának meggyilkolása terhelte, a pogány babonákban keresett vezeklést lelkiismeretfurdalásainak eloszlatására, később — mivel a pogány papok között nem talált annyira elnéző embereket, akik megbocsátották volna bűneit — a keresztény papokhoz for-

dult. Ezek pedig közölték vele, hogy ha hisz Jézus Krisztusban és megkeresztelkedik, akkor teljesen újjászületik és megtisztul vétkeitől.

Egyesek természetesen azzal érvelhetnek, hogy Zosimus pogány volt, és nem szabad hitelt adni Constantinusról való véleményének. Mi azonban azt felelhetjük, hogy ezt az uralkodót valamennyi történetíró egyöntetűen vádolja az említett gaztettekkel, egyesek pedig kijelentik, hogy embertelensége és szörnyűséges kegyetlensége közismert volt.

A keresztény írók viszont, kiváltképp a caesareai Eusebius, hőssé, a jó fejedelem mintaképévé emelték fel Constantinust, mivel ez a szörnyeteg az egyházzal jót tett; egyszóval, kis híján szentté avatták. Valóban az volt, ha nem is erényei, hanem buzgalma révén, amellyel a pogányokat üldözte, akiknek vallását elhagyta. Kétségtelenül neheztelt azokra, akik felháborodtak képmutatásán. Azok a szemrehányások, amelyek pálfordulása miatt Rómában érték, arra késztették, hogy elhagyja ezt a fővárost és vetélytársat támasszon számára. Új várost építtetett, saját magáról nevezte el és ide helyezte át birodalma székhelyét. Zosimus történetíró közlése szerint Constantinus — miután a keresztények mellett foglalt állást és felvette vallásukat — nem kívánt többé részt venni a capitoliumi ünnepségeken. Kigúnyolta a római vallásnak ezt a szertartását, s így olyan súlyos átkokat vont magára, és annyira meggyűlöltette magát a néppel, hogy úgy határozott, elhagyja Rómát, és máshová helyezi át udvarát. Sokak véleménye szerint ez az átköltözés volt a római hatalom meggyengülésének egyik fő oka. Ezáltal ugyanis Itália a barbárok betöréseinek prédája lett, s azoknak később sikerült elpusztítaniuk ezt a csodálatos birodalmat.

A keresztény vallás hívei e hit megszilárdulását rendszerint az isteni mindenhatóság csodájaként tüntetik fel. Ha azonban valaki alaposabban szemügyre veszi ezt, bizonyára észreveszi, hogy e vallás megszilárdulása Constantinus és utódai hatalmának, kegyetlenségének csodája volt. A Theodosius-kódex elegendő bizonyíték számunkra azon vérengző módszerek leleplezésére, amelyeket a jámbor császárok — a keresztény püspökök bujtogatására — több mint egy évszázadon keresztül a hit terjesztése és a pogányság kiirtása végett alkalmaztak. E szent személyiségek, akik nem sokkal előbb készek voltak vértanúságot szenvedni, most, hogy a kocka fordult, legsürgősebbnek azt tekintették, hogy ők juttassanak mártírsorsra másokat. Szent vallásuk egyáltalán nem felejtette el velük azt a mostoha bánásmódot, amelyben az egyházat hajdan részesítették. Most kegyetlen bosszút álltak emiatt és sokkal igazságtalanabbul üldözték a pogányokat, mint azok valaha is a kereszténye̊ket.

Constantinus kezdetben nem árulta el kegyetlen és vérszomjas termé-

szetét, vagy, ha úgy tetszik, kereszténvi buzgalmát. Mindenekelőtt császári rendeletet, ún. edictumot bocsátott ki, amelyben valamennyi alattvalóját arra buzdította, szakítson a bálványimádással és csatlakozzék az igaz valláshoz. Kijelenti, hogy senkit sem kíván kényszeríteni, és mindenkinek teljes lelkiismereti szabadságot ad. Megtiltja, hogy az emberek hitbeli különbségük miatt egymást zaklassák. Nem ad igazat azoknak, akik már most a pogány templomok lerombolásáról beszélnek. Úgy látszik, az erőszak akkor még nem látszott a legbiztosabb megoldásnak, vagy pedig a császár buzgalma nem volt olyan nagy, mint amekkora később lett. Ugyanis azt láthatjuk, hogy Constantinus hamarosan egészen más húrokat pengetett, és igazi keresztény fejedelem módjára beszélt.

Hogy kielégítse dühét egy olyan vallás ellen, amelyet meggyalázott, vagy a keresztény püspökök buzgalmának hódoljon, nemsokára elrendelte a pogány istenek templomainak bezárását, a bálványok eltávolítását, s az épületek tetőinek lebontását, hogy az emberek ne járjanak oda. Halálbüntetés terhe mellett megtiltotta az áldozatokat, s meghagyta, hogy az áldozatok bemutatóit könyörtelenül koncolják fel a „bosszúálló" pallossal. Sőt, azt is elrendelte, hogy az így megöltek vagyonát kobozzák el, és hasonló szigorral büntessék e kegyetlen parancsok végrehajtását elmulasztó tartományi kormányzókat.[1] Saját maga lebontatott egy Apollo-templomot Ciliciában. Azonkívül arra akarta kényszeríteni a zsidókat, hogy valamennyien keresztelkedjenek meg és húsvétjuk ünnepén disznóhúst egyenek.

Ilyen hát az az evangéliumi szelídség, amelyet a kereszténység sugallt Constantinusnak e püspökök útján, akiknek miután egy ideig hízelgett, később a hóhéruk lett. Egész uralkodása alatt azon iparkodott, hogy megnyerje e magasztos egyháztanítók kegyét. Másra sem gondolt, mint hogy gyarapítsa kiváltságaikat, vagyonukat, méltóságukat. Hogy még a rabszolgák körében is híveket szerezzen számukra, elrendelte, hogy a felszabadítás templomban, püspökök jelenlétében menjen végbe, és ezeknek jogot adományozott a felszabadításra. Majd ugyanezzel a joggal ruházta fel a papság valamennyi tagját. E „jámbor" uralkodó vezette be a vasárnapot vagy a „Nap ünnepét". Elrendelte, hogy ilyenkor a városokban minden munka szüneteljen, csak a falusiak dolgozhatnak. Jézus Krisztus tiszteletére eltörölte a keresztre feszítést, amely a rómaiaknál szokásos kivégzésnem volt. Ez a híres uralkodó tehát csakis a papság javára munkálkodott, amelyet befolyásossá és hatalmassá kívánt tenni; így

[1] Lásd Theodosius kódex. I. könyv. 11. szakasz; *Théodoret:* V. könyv. 20. fejezet; *Eusebius:* Egyháztörténet.

akarta viszonozni azokat a nagy szolgálatokat, amelyekkel a papok hozzásegítették vetélytársai legyőzéséhez. Az arles-i zsinaton az atyák határozatilag kiközösítették mindazokat a keresztény katonákat, akik akár béke idején elhagyják a császár szolgálatát. Talán ez az oka annak, amiért ez az uralkodó annyira szerette a zsinatokat. Minduntalan zsinatot hívott össze, ahol fényes külsőségek között maga is megjelent, és császári szavával vérszomjas rendeleteket hirdetett ki az eretnekek ellen, s teológiai szónoklatokat tartott olyan témákról, amelyekről fogalma sem volt. Már megállapíthattuk, hogy ez a teológus uralkodó, aki a niceai zsinaton eldöntötte az ige istenségét és egylényegűségét, hamarosan megváltoztatta véleményét, ariánus lett és üldözte a kiváló Szent Athanasiust, az ariánusok ellenfelét. Végül pedig ez a császár, a Krisztus istenségéről szóló tan megalapítója, sokáig e tanítással ellentétes véleményen volt és így is halt meg. Constantinus igazában nem is tudta, voltaképpen mit is gondol olyan témákról, amelyek még a teológusok számára is megfejthetetlenek voltak.

Könnyűszerrel megérthetjük, hogy a keresztény vallás terjedt és virágzott, az olyan módszerek révén, mint amelyeket Constantinus alkalmazott. Az udvaroncok, akik általában mindenkor uruk vallását követik, tömegestül hivők lettek és megtértek, vagy legalábbis azt tették, hogy hisznek egy olyan vallásban, amelytől a szerencséjük függött. E képmutatók gyermekei, akik már kis koruk óta e vallásban nevelkedtek, jóhiszeműen hittek benne. Amikor a fejedelmek elfogadnak valamilyen nézetet, azt hamarosan átveszik a főemberek is, akik igyekeznek előbbre jutni. A köznép viszont tovább kitart a régi nézetek mellett. Ez történt Constantinusnak és utódainak korában. A pogányokat kizárták a fejedelmek palotáiból. A leggazdagabb városi lakosok, hogy közhivatalt kapjanak, keresztények lettek. A vidékiek vagy falusi lakosok — az úgynevezett „pagani" vagy „rustici" — pedig egy ideig még őseik isteneihez ragaszkodtak.

Az egyházi történetírók és a legendaírók szerint Helena, Constantinus anyja igen fontos szerepet játszott fia uralkodása alatt. Minden jel arra vall, ez a szent asszony bírta rá férjét, Constantius Chlorust a keresztények pártolására, s ő hintette el fia lelkében a keresztény hit csíráit, amelyet az teljes egészében magáévá tett. Csakugyan azt tapasztalhatjuk, hogy a keresztény egyháztanítók nemsokára majdnem minden országban az asszonyokat használták fel eszközül tanuk terjesztésére. Szent Helena egész élettörténete annyira bővelkedik mindenféle dajkamesében, hogy szinte lehetetlen a legcsekélyebb igazságot is kibogozni. Egyes bírálók viszont kétségbe vonták, hogy ez a szent nő Constantius Chlorus törvényes

felesége lett volna és nyomós indokokat hoztak fel amellett, hogy valójában csak a szeretője volt. Isten azonban köztudomásúan mindenféle módszereket felhasznál egyháza felvirágoztatására. Az ő kezében a leghitványabb eszközök is papságának hasznára válnak. Az legalábbis kétségtelen, hogy Szent Helena sok templomot építtetett és a papokat jótéteményekkel halmozta el. Ez pedig bizonyára elegendő volt ahhoz, hogy a szentek közé sorolják. Egyébként azt állítják, hogy ő találta meg Jézus Krisztus igazi keresztjét; erre azokból a csodákból jöttek rá, amelyeket ez a kereszt művelt. Szókratész Szkolasztikosz, a történetíró, mindazonáltal olyan módon beszél erről a körülményről, ami az olvasó szemében kétséget ébreszt.[2]

Constantinus gyermekei atyjuk nyomdokain haladtak. 341-ben fia, Constantius megerősítette apja szigorú törvényeit. Zsarnoki módon elrendelte, hogy „a babona szűnjék meg; a bálványimádás őrültségének vessenek véget; mivelhogy — mint mondta — ha valaki atyánk, az isteni uralkodó törvénye ellenére, és a mi kegyességünk e rendelkezése dacára, áldozatokat merészel tartani, az ilyennel szemben a jelen törvény által előírt, megfelelő megtorlás alkalmaztassék". E törvény lényegét pedig a következő szavakkal magyarázta meg: „Pallos által vesszen el bárki, aki áldozatokat mutat be, és minden javát kobozzák el."[3]

Constantius fivére, Constans, a következő évben a római prefektushoz intézett utasításában elrendelte, hogy csak a városon kívül eső pogány templomokat hagyják meg sértetlenül, ugyanis nem merték teljesen megfosztani ezektől a főváros lakosságát. Különben azonban azt kívánta, hogy „mindenféle pogány babona eltöröltessék, a pogány templomok mindenütt bezárassanak; senkinek se engedtessék meg, hogy felkeresse őket. Az áldozatok halálbüntetés és vagyonelkobzás terhe mellett tilosak. A kormányzókat hasonló büntetés fenyegeti, ha elmulasztják e vétkek megtorlását." Ugyanez a császár eltávolíttatta a szenátus üléshelyéről a győzelem oltárát, amely előtt a rómaiak rendszerint esküt tettek. Szigorúan megtiltotta a béljósok, jövendőmondók, mágusok, asztrológusok tanácsainak kikérését.[4]

Mindezek a törvények megmutatják számunkra, melyek voltak azok a jámbor módszerek, amelyeket a hit terjesztésére a legrégibb időkben használtak. Azt bizonyítják, hogy ez ilyen természetű uralkodók idején a keresztény vallás csoda nélkül is igen gyorsan elterjedhetett. Ezek a

[2] Lásd *Bernard:* Hírek az irodalom világából. XVIII. köt. 267—268. old.
[3] Theodosius kódex. XVI. könyv. 10. szakasz.
[4] Lásd *Fleury:* Egyháztörténet. III. köt.

törvények egybegyűjtve megtalálhatók Jacques Godefroy könyvében („A pogányok helyzete a keresztény császárok alatt"), amely 1616-ban látott napvilágot.

Julianus császár uralma idején a kegyetlenül üldözött pogányok fellélegeztek. Julianus hasztalanul próbálta helyreállítani azt a vallást, amelyre az előző uralkodók már halálos csapásokat mértek. Nem üldözte a keresztényeket, csak azt akadályozta meg, hogy az irodalmat tanulmányozhassák, amit bizonyára teljesen feleslegesnek ítélt olyan emberek számára, akiknek rendszeréhez a tudatlanság feltétlenül szükséges. Valóban jogosan vetették a kereszténység tanítóinak szemére, hogy a tudatlanságot terjesztik, hiszen csak a hitet prédikálják. „Ti ne okoskodjatok — mondta nekik Julianus — mivel falusiak vagytok, s egész bölcsességtek abból áll, hogy azt mondjátok: HIGGYETEK."

Ha Julianusnak sikerült is tudatlanságban tartania őket, panaszosan állapította meg, azt képtelen elérni, hogy nyugodtan megférjenek egymás között. Hasztalanul adott utasítást arra, hogy szüntessék meg az ortodoxok és ariánusok között fennálló viszálykodást. Erről Ammianus Marcellius történetíró, a császár kortársa, megjegyzi: „S hogy rendeletei hatékonyabbak legyenek, palotájába összehívta a keresztények egyenetlenkedő püspökeit, és arra buzdította őket, mérsékeljék vitáikat, hogy ki-ki akadálytalanul követhesse saját vallását. Erősen ragaszkodott ehhez, hogy többé ne kelljen félnie a néptől, amelynek féktelenségét csak fokozta e széthúzás; tapasztalatból tudta, hogy nincsenek az emberek számára olyannyira veszedelmes vadállatok, mint amilyenek a keresztények egymás számára.[5]

Ebből kitűnik, hogy Julianus pogány létére több szelídséget, türelmet és politikai bölcsességet tanúsított, mint az előtte uralkodó keresztény császárok. Bár nagyon ragaszkodott vallásához és, mint a pogányok, igen babonás volt, valójában semmi rosszat nem tett a keresztényeknek, bár azok igen gyakran sértegették. Ez a filozófus-uralkodó azonban nem ismerte a keresztény teológusok természetét, és azzal áltatta magát, hogy beszédével megfékezi heveskedésüket. Nem tudta, hogy a megvetés az egyetlen fegyver, amely sikerrel alkalmazható a fanatizmussal szemben, és hogy veszélyes beleavatkozni a vallási előítéletektől megszédült, gonosz emberek között felmerülő vitákba.

A Julianus után következő császárok idején a vallási kegyetlenség újra éreztette hatását. Az üldözők közül különösen kitűnt a vad Theodosius, akit a keresztény egyházatyák az erény mintaképének tüntetnek

[5] Lásd *Ammianus Marcellinus:* Történelem. XXII. könyv. 5. fejezet.

fel. Valóban joggal hihető, hogy a papság egyáltalán nem haragudna, ha vérszomjas rendeleteinek ilyen engedelmes végrehajtójára lelne minden uralkodóban. Ez a zsarnok, mint előbb már láthattuk, barbárságában arra vetemedett, hogy hidegvérűen lemészároltatott hétezer thesszaloniki lakost, mivel a népi felindulás hevében kisebb sérelem érte szobrát. Theodosiusnak pedig más kellemetlensége nem történt emiatt, mint hogy meg kellett alázkodnia a milánói püspök előtt. A pogányokkal és az eretnekekkel szemben tanúsított bősz buzgalma különben elegendő volt ahhoz, hogy tisztára mossa ezt a förtelmes uralkodót az áhítatos keresztények szemében, akik azt képzelték, az emberek veleszületett tulajdonsága, hogy gaztetteiket jóvátehetik.

A Theodosius-kódex bizonyítékokat nyújt e méltatlan császár vallási kegyetlenségéről. Megerősítette jámbor elődeinek törvényeit, és a legszigorúbb testi büntetés terhe mellett minden halandónak megtiltotta, hogy áldozatok bemutatására vetemedjék, áldozati állatok beleit vizsgálja jóslat céljából. Ugyanez a császár, a kiváló Szent Ambrus sürgetésére, újra leromboltatta a győzelem oltárát, amelyet előzőleg Eugenius császár helyreállíttatott. Prudentius, a költő köszöntötte e szent hőstettei alkalmából, és arra buzdította, rabolja el a Vesta-szüzeket, s meggyőzésére, ugyanazokat az érveket használta fel, mint amelyeket manapság bármely értelmes egyén használna az apácák vagyis a keresztény Vesta-szüzek haszontalan tisztségének bebizonyítására.

Theodosius nem érte be a nyilvános áldozatok betiltásával, hanem még a házi isteneknek — penates, lares stb. — bemutatott titkos, otthoni áldozatokat is eltiltotta, mégpedig valamennyit a felségsértés bűnéért járó megtorlás terhe mellett. Megtiltotta a virágfüzérek használatát és a tömjén égetését, és szent haragjában odáig fokozta buzgalmát az üldözésben, hogy büntetést kívánt azok számára, akiknek házában tömjénszag érezhető.

E nagy császár az eretnekek üldözésében sem tanúsított csekélyebb buzgóságot és tettvágyat, mint a pogányok esetében.

Areadius és Honorius atyjuk méltó fiainak bizonyultak. Arcadius minden kiváltságuktól megfosztotta Keleten a pogányság papjait. Más uralkodók Nyugaton már előbb eltörölték ezeket. Gratianus viszont a római pogány papok előjogait érvénytelenítette.

A pogányok üldözése azonban nem folyt mindig ugyanilyen szigorúsággal. Úgy látszik, a császárok buzgalma olykor alábbhagyott, s azután fokozott hévvel lángolt fel. Arcadius és Honorius eleinte megengedte a pogányoknak, hogy megüljék ünnepeiket és gyűléseket tartsanak, de áldozatok bemutatása nélkül. Honorius megtiltotta a középületek meg-

fosztását díszeiktől; s bár az áldozatok szigorúan tilosak voltak, 399-ben engedélyezte a nyilvános játékokat. 408-ban ez az uralkodó a templomok jövedelmeit a katonai kincstárba utalta, elrendelte a bálványok eltávolítását, s megakadályozta a pogányokat abban, hogy vallásuk szertartásai szerint lakomákat rendezzenek. Végül, 415-ben az afrikai papokat visszatoloncolta születési helyükre, s lefoglalta a bálványok tiszteletére szentelt helyiségeket. Ami Arcadust illeti, ő 416-ban elbocsátotta a pogányokat a katonai szolgálatból, és teljesen megfosztotta minden közhivataltól. A pogányok Valentinianus és Martianus császársága idején kénytelenek voltak megkereszteltetni gyermekeiket, és magukat a szentírásban képezni. Leszögezték, hogy azok, akik nem keresztelkedtek meg, alkalmatlanok bármely polgári vagy katonai állás betöltésére, s megfosztandók ingó és ingatlan javaiktól. Tilos számukra tanítani, valamint részesedni az alamizsnában vagy a császárok közadományaiban.

Ez kétségtelenül elegendő annak bebizonyítására, hogy a keresztény császárok az új hitet olyan erőszakos cselekményekkel, jogtalan tettekkel terjesztették, amelyek éppúgy nem válnak e vallás dicsőségére, mint azok a hitvány eszközök, amelyeket később Mohamed használt koránjának elterjesztésére. Teológusaink, akiknek érdekük mindig ellentétes ítéleteket sugallt, e próféta viselkedését embertelennek, förtelmesnek találják, míg Constantinust és Theodosiust vakmerően tökéletes uralkodó, követendő példakép gyanánt magasztalják.

Úgy látszik, a nagylelkű keresztények arra használták fel a pogányok balsorsát, hogy mindenféle sérelemmel halmozzák el őket, és buzgalmuk odáig fajult, hogy kifosztották őket. Ez — a jeles Szent Ágoston által később elfogadott — azon elv szerint történt, hogy „az istentelenek javai jogosan az igazakat illetik". Csakugyan azt láthatjuk, hogy az ifjabb Theodosius már kénytelen volt mérsékelni ez irányú buzgalmukat. 423-ban megtiltotta a keresztényeknek, „hogy a pogányokat zaklassák, vagy kirabolják, amikor békében élnek". Ezek a szerencsétlenek az ő korában nyilván már igencsak megfogyatkoztak. A császár róluk szólva megállapítja: „bár mi úgy véljük, többé egyáltalán nem kellene lenniük". Ez arra vall, hogy az evangélium, amelyet már az előző császárok is hirdettek, egy évszázadnál rövidebb idő alatt bámulatos sikert ért el. E buzgó uralkodók igazolták a jó néhány századdal későbbi hittérítő (Xavéri Szent Ferenc) irányelvét. Eszerint „a hittérítők puskák nélkül ritkán oly szerencsések, hogy sikert arassanak".

Mindezek a kegyes császárok azonban — mint már észrevehettük — nem elégedtek meg a pogányok üldözésével. A lelki üdvösség iránt táplált buzgalmuk még az eretnekekre is kiterjedt, akik minden korban valóság-

gal hemzsegtek az egyházban. Ezeket a szerencsétleneket gyakran még kegyetlenebbül sanyargatták, mint akár a zsidókat. Arcadius 396-ban elrendelte, „hogy az eretnekek konstantinápolyi templomai lefoglaltassanak; papjaik száműzessenek; tiltassék meg nekik a gyülekezés, ha ez csak imádság céljából történik". A legnagyobb meglepetéssel láthatjuk azonban, hogy ez a császár, aki annyira kegyetlen volt az eretnekekhez, bár azok legalább Jézus Krisztus küldetésében hittek, pártfogolta és kedvelte a zsidókat — mint ez a javukra szóló törvényeiből kitűnik.[6] A tapasztalat egyébként azt bizonyítja, hogy a papok jóval kevesebb ellenszenvet tanúsítanak a hitetlenek, a mohamedánok és a zsidók iránt, mint az olyanokkal szemben, akik bár keresztények, de nem hajlandók pontosan az ő tetszésük szerint hinni. Így például a pápa birtokain megtűri a zsidókat és megbocsátja idegen hitüket, s az őseik által megölt Krisztusról vallott rossz véleményüket, de ugyanez a pápa sohasem volna hajlandó elviselni protestánsok jelenlétét Róma városában, vagy a törvényeinek engedelmeskedő országokban. Az eretnekek a papság szemében pártütő alattvalók, akiket véleménye szerint joga van megbüntetni lázadásukért, a hitetlenek vagy a zsidók pedig számára idegenek, akik sohasem függtek egyházi hatalmától. Általában, minél közelebb állnak egymáshoz a vallási szekták, annál jobban gyűlölik egymást.

Könnyűszerrel kitalálható, kinek a szorgalmazására üldözték az uralkodók az eretnekeket és hozták vérszomjas rendeleteiket ellenük. E gyarló és bigott uralkodókat szüntelenül gyötörték a püspökök, s egyre szították esztelen vakbuzgalmukat azokkal szemben, akiknek nézeteit — mint ez teljes joggal hihető — az udvar egyáltalán nem ismerte. Honorius például kegyetlen törvényeket hozott a donatisták ellen. Ez az uralkodó, a birodalom egyik leggyengébb vezére, 408-ban fogadta az afrikai püspökök zsinatának ünnepélyes küldöttségét. Ezek a főpapok azért gyűltek össze Karthágóban, hogy a császártól az eretnekek és a pogányok ellen hozott törvények megerősítését kérjék. Ez a módszer azonban a kiváló Szent Ágoston számára igen lassúnak látszott, ezért saját nevében levelet írt Olimpiusnak, a császár kegyeltjének, s arra kérte, siettesse az eseményeket. Így a barbár törvény már a zsinati küldöttek megérkezése előtt tető alá került. Halálbüntetés várt azokra a donatistákra, akik nem hajlandók a katolikusok szertartásaihoz alkalmazkodni.[7]

Sohasem érnénk a végére, ha vázolni akarnánk, hogy a keresztény

[6] Lásd Theodosius kódex. XVI. könyv. 8. szakasz.

[7] Lásd *Szent Ágoston* levelei. Kilencvenhetedik levél; Theodosius kódex. XVI. könyv. 5. szakasz.

papság, a hitbuzgó uralkodók támogatásával, hogyan üldözte minden korban azokat, akik — szerencsétlenségükre — eltérő nézeteket vallottak. A bizánci császárság egész története mást sem mutat, mint félkegyelmű uralkodók hosszú sorát, akik lelkiismereti kötelességüknek tekintették a papi fanatizmus által kijelölt áldozatok üldözését és elpusztítását. Ezek a császárok ostoba módon úgy képzelték, az ég azt követeli tőlük, hogy beleavatkozzanak teológusaik arcátlan s érthetetlen vitáiba. Mivel azonban ezeket az uralkodókat felváltva hol egyik, hol másik párt teológusai kormányozták, a hit sohasem szilárdult meg. Egy szekta, amely az egyik uralkodó idején ortodoxnak számított, s ennélfogva elnyomta ellenfeleit, egy másik uralkodó korában eretnekké vált, és most ellene fordult az üldözés.

A görögök éleselméjűsége egyébként napról napra valamilyen újabb felfogást vetett fel, s az nyomban hívekre és ellenzőkre talált. Ekként a teológia örökké fegyverbe szólította a szegény görögöket, hogy egymást pusztítsák. A mohamedánok és a barbárok hódításai sem tudták eltéríteni őket attól a szenvedélyes dühtől, amellyel tanításuk egyes éppoly homályos, mint jelentéktelen részletkérdései miatt egymás ellen küzdöttek. A hódító török, amely végül elpusztította birodalmukat, még a XV. században is a vita hevében találta őket. Egyedül neki sikerült megszüntetni e viszályt, amelyet a görögök hitbuzgó uralkodói beavatkozásukkal csak állandósítottak. Miképpen a zsidó próféták hajdan elpusztították Izrael és Júda országát az ott szított felkelésekkel, ugyanígy a görög teológusok a bizánci császárság meggyengülését és összeomlását okozták véget nem érő torzsalkodásaikkal. Ilyen sorsot tartogat a fanatizmus minden birodalomnak, ahol szabadon tombolhat.

Egyöntetű vélemény nehezen alakul ki gyakran még a legvilágosabb témáknál is, teológiai dolgokban pedig teljességgel lehetetlen. Valóban a legbámulatosabb csoda volna egyetértést tapasztalni a keresztények nézeteiben, akik dogmáikat homályos, kétértelmű, összefüggéstelen könyvekből és olyan megtévesztő passzusokból kénytelenek meríteni, amelyeket ki-ki a maga módján érthet. Összeegyeztetni ezeket a szenvedélyes vitázókat, akik ritkán értik saját magukat, akik tulajdon eszméiket csalhatatlanoknak tartják és azt képzelik, lelkiismeretük nem engedi a legcsekélyebb változtatást bennük — ez a legnevetségesebb és legesztelenebb szándék volna.

A fejedelmek csak hagyják a teológusokra, hogy marcangolják egymást, hiszen a vita a lételemük; de sohase legyenek annyira elfogultak, hogy beleártsák magukat vitáikba, hacsak azért nem teszik, hogy megakadályozzák számukra a társadalom többi részének befolyásolását. Az

államokat viszály, szerencsétlenség fenyegeti, romlásba zuhannak, valahányszor az uralkodók őrült módon állást foglalnak valamelyik szekta mellett. Ezer példa bizonyítja számunkra, hogy a papok által vezetett bigott uralkodó valóságos csapás országára nézve. Minden elveszett, ha az ilyen uralkodó szerencsétlenségére teológusnak képzeli magát, vagy elhiteti önmagával, hogy általa egyforma gondolkodásmódra bírhatja rá az embereket, erőszak útján.

Sem tisztesség, sem haszon nem származik az uralkodók részére abból, ha beavatkoznak a teológiai vitákba, amelyek egyébként nem méltók arra, hogy elrabolják idejüket. Egy olyan uralkodó, aki elővigyázatlanul állást foglal az egyik párt mellett, szükségképpen a másik párt gyűlöletének céltáblája lesz, s az rossz hírét költi. Izauri Leó császárt utálatos szörnyetegnek ábrázolják, mert — egy igen népes zsinat véleménye szerint — a szentképek tisztelete ellen szállt síkra. Viszont más, kevésbé elfogult történetírók kiváló embernek és igen tiszteletre méltó uralkodónak ábrázolják. Iréne császárné pedig, akiről a történelem egyértelműen a legszörnyűbb képet festi, egyes írók szerint a hit, a jámborság, a buzgóság mintaképe volt. Baronius bíboros odáig megy, hogy apagyilkosságát és gaztetteit is igazolja. Mi ennek az oka? Az, hogy ez a bűnös és szenteskedő uralkodónő zsinatot hívott össze, a szentképek tiszteletének helyreállítására. Ebből látható, hogy a pártos szellem az igazságosság legegyszerűbb fogalmait is képes eltüntetni, s még a legsötétebb bűnöket is igazolni tudja. A józan uralkodóknak egyáltalán nem kell a viszálykodó teológusok tetszésére pályázni; az a kötelességük, hogy jót cselekedjenek, megakadályozzák a vitákat, vagy pedig csak azért avatkozzanak bele, nehogy azok megzavarják az állam nyugalmát.

A görög császárok azonban nem jutottak erre a meggondolásra, bár minden érv ennek igazságát bizonyíthatja, hanem állandóan beleártották magukat az egyház ügyeibe. A papság jelentéktelen perpatvarai a kormányzat teljes figyelmét lekötötték; az állam jóléte érdekében semmit sem tettek; az ájtatos és csaknem mindig vakbuzgó uralkodók a papok kezében egy állam pusztulásának eszközeivé váltak, holott ez teljes fényében ragyoghatott volna továbbra is, ha a teológia mesterei nem csapnak fel a birodalom döntőbíráivá és védelmezőivé.

E vallásos császárok hitbuzgalmát és gyakran kegyetlenséggé fajuló őrültségét igen hűségesen utánozták a nyugati uralkodók. Azok a keresztény hősök, akiket az egyháztörténet magasztal, rendszerint igen ájtatos, igen hiszékeny, a papság iránt roppantul engedelmes barbárok voltak, akik csakis azzal törődtek, hogy gyarapítsák a klérus gazdagságát, kiterjesszék hatalmát és irtsák ellenségeit. Íme, ezek az egyedüli erények,

amelyeket jónéhány olyan uralkodónál csodálhatunk, akiket az egyház rendre a bölcsesség és a szentség mintaképeként állít elénk.

Amikor a keresztény vallás elterjedéséről olvasunk a nyugati és északi barbár népeknél, megállapíthatjuk, hogy az evangélium terjesztésének feladatával megbízott hittérítők két hatalmas eszközt használtak fel ügyesen arra, hogy a fejedelmeket megnyerjék saját céljaik számára. Csaknem minden országban a bősz harcosok feleségeit nyerték meg, meghódították lelküket, hogy ezáltal bejuthassanak az udvarokba, és ügyesen kihasználták a tudatlan női nem körében élvezett hitelüket az uralkodók bizalmának fokozatos megnyerésére. Az asszonyok majdnem mindig babonásabbak a férfiaknál; élénk és érzékeny képzelőerejük, befolyásolhatóságuk igen fogékonnyá teszi őket a vallási rajongás benyomásai iránt, agyuk mohón áhítozik a csodára, akárcsak a gyermeké, a legkülönösebb mesékben sem találnak semmi felháborítót. Egyszóval, a frankoknál, a germánoknál, a magyaroknál, a lengyeleknél, az oroszoknál egyaránt azt láthatjuk, hogy főként egyes hercegnék segítették elő az evangélium elterjedését és a keresztény misszionáriusok csodálatos sikereit.

A hittérítők, miután az asszonyok támogatásáról bizonyosak lehettek, igen könnyen meghódíthatták a reájuk hallgató férjeket. E szent igehirdetők akkor értésükre adták, hogy vallásuk segítségével istenségekké válnak a népek szemében, s teljhatalmat gyakorolhatnak alattvalóik fölött. Ezeket pedig a legalázatosabb engedelmességre oktatják az uralkodók iránt, akiket a magasságbéli élő hasonmásaiként, földi képviselőiként, az emberek sorsának korlátlan uraiként tüntetnek fel előttük. Ekként ezek a barbár királyok könnyűszerrel megismerték, hogy számukra előnyös egy olyan vallás felvétele, amely őket istenné avatja, a népekből pedig kiirtja szabadság szellemét.

Ily módon sikerült egyes jámbor hittérítőknek megnyerniük a legvadabb uralkodókat saját céljaik számára, és hamarosan ügyük legbuzgóbb védelmezőivé avatták őket. Az előbb elmondottakra bizonyítékul szolgálhat a nagy Chlodvignak, a frankok királyának megtérése. Isten feleségének, Szent Klotildnak bájait és közbenjárását használta fel az uralkodó zord szívének meglágyítására. A királynő rávette, hogy meghallgassa Szent Remig reimsi püspököt, aki hamarosan megértette Chlodviggal, hogy hódításai előnyeinek kiaknázására érdekközösségre kellene lépnie Gallia papságával, és felvennie az általa meghódított nép vallását.

Ez a hit ugyanis elősegítené, hogy a legkorlátlanabb módon uralkodhasson még a szabad harcosokon is, akiknek fegyvereivel vívta ki sike-

reit.[8] Szent Remig, miután e vad Chlodvigot és háromezer katonáját megkeresztelte, továbbra is irányította az uralkodó tetteit. Ez kitűnik egyik hozzá írott leveléből, amely reánk maradt. Ebben a szent azt ajánlotta, „válasszon tanácsadókul okos férfiakat, és mindenekelőtt nagy tiszteletet tanúsítson az Úr szolgái iránt". Az úr szolgái vették rá a megtért haramiát, hogy háborút indítson az ariánus Alarik király ellen. A kereszténység egyáltalán nem gyógyította ki Chlodvigot sem becsvágyából, sem kegyetlenségéből. Egész uralkodását ugyanis valóban barbárhoz méltó igazságtalanságok és bűncselekmények szennyezték be. Amikor Szent Klotild özvegységre jutott, fiát, Chlodomert, egy igen igazságtalan háborúba sodorta, hogy saját bosszúját és nagyravágyását kielégítse. Emiatt csupán annyi baja esett, hogy zárdába vonult ostobaságait siratni.

Azt látjuk tehát, a keresztények lelkipásztorai minden korban azt a bölcs politikát követték, hogy az uralkodókkal szövetkeztek a népek leigázására. Mindig engedékenyek voltak a hatalmas uralkodók iránt, kiszolgáltatták nekik az alattvalókat, hogy rabszolgasorba döntsék őket, jómaguk pedig a legmélyebb alázatot tanúsították. Ilyen körülmények között mondta tours-i Szent Gergely urának, a királynak: „Ó, király, ha valamelyikünk le akar térni az igazság útjáról, te megbüntetheted, de ha magad térsz le róla, vajon ki büntessen meg? Mi ugyanis csak akkor szólunk hozzád, ha meghallgatásra méltatsz. De ha nem vagy hajlandó hallgatni reánk, akkor ki más ítéljen el téged, ha nem az, aki mondta, hogy ő maga az igazság?" Másutt még azt is kijelentette Szent Gergely, hogy „Isten az uralkodók egyetlen bírája". Ebből kitűnik, hogy kezdetben a püspökök még egyáltalán nem bitorolták maguknak az uralkodójuk fölötti ítélkezés jogát, vagy legalább óvatosan nem említették azokat az igényeiket, amelyek később a királyok uraivá tették őket.

Az imént elsorolt mozzanatok egyébként megmutathatják számunkra, mit kell gondolnunk azoknak a véleményéről, akik azt állítják, hogy az evangélium hirdetésére a vad népek „civilizálását és pallérozását nagy mértékben előmozdította". Ha egy nép „civilizálásán" vagy „pallérozásán" azt értik, hogy rabszolgasorba döntik, és a királyok s papjaik játékszerévé teszik — akkor a keresztény vallás kétségtelenül sok népet „civilizált". Ha azonban egy nép civilizálásán azt értik, hogy fiait felvilágosulttá, társas lénnyé, értelmessé teszik, vagyis boldogabbá, akkor vakmerően tagadhatjuk, hogy a kereszténység ilyen üdvös hatással lett volna. A hajdan háborúból élő vándornépeket évszázadokon át továbbra

[8] Gabriel Naudé az „államcsínyek" közé sorolja Chlodvig megtérését és a felszentelését kísérő pompás csodákat, mint a szent ámpolna, az égből leszállt tallér stb.

HANS BURGKMAIR: NAGY KÁROLY, GOTTFRIED ÉS ARTUS KIRÁLY. FAMETSZET

is a legsötétebb tudatlanságban tartották. E népek többé nem saját érdekükben harcoltak, hanem papjaik perlekedése miatt verekedtek. Szabad élet helyett bábukká váltak két hatalom számára, amely elnyomásukra szövetkezett vagy szüntelen viszályaikkal gyötörte őket.

A nagyravágyó Pipinnek, aki a frank királyság koronájának megszerzésére áhítozott, szüksége volt a római pápa tekintélyére, hogy az ájtatos nép szemében szentesítse bitorló uralmát. A legszentebb atya, akit jótéteményeivel halmozott el és fegyverei által megszabadított egy hatalmas ellenségtől, úgy döntött, hogy Pipinnek joga van bitorló uralmához, Childerik pedig alkalmatlan a trónusra. Az uralkodók ilyen módon, bűncselekményekkel segítették a papságot olyan hatalomhoz, amelyet az gyakran ellenük fordított.

Pipin fia, Nagy Károly, akit az egyház a szentek sorába emelt, becsvágyó és vad fanatikus volt, karddal terjesztette ki hódításait és a papság uralmát a bálványimádó szászokra. Tömegmészárlásokkal kényszerítette őket a kereszténység felvételére. Hogy biztosítsa korlátlan hatalmát e szabadság és függetlenségét szerető nép fölött, betetőzésül egy seregnyi szerzetest és püspököt küldött, hogy azok örökre igájukba hajtsák őket. Ez az egyház iránt oly kegyes, nagylelkű uralkodó nem is sejtette, hogy majd egyes hálátlan püspökök — az apa jótéteményeiről megfeledkezve — vakmerően elítélik fiát, Jámbor Lajost, ledöntik trónjáról és szégyenszemre kolostorba zárják. Az úr szolgái a hatalmas és bátor uralkodók előtt engedékenyek és alázatosak, a gyengékkel és állhatatlanokkal szemben azonban arcátlanok. Nagy Károly, aki a maga idején pápákat nevezett ki, adományokkal halmozta el őket és megerősítette választásukat, szintén nem láthatta előre, hogy valamikor ugyanezek a pápák kényük-kedvük szerint elmozdíthatják utódait a császári trónon, és kisajátítják maguk számára megerősítésük jogát.

Nagy Károly ideje tájt történt, hogy a bajorok felvették a kereszténységet. Ez előtt választották fejedelmeiket s ha azok a törvényeket át merték hágni, elűzték őket a trónról. A keresztény vallással együtt meghonosodott püspöki uralom azonban lassanként hozzászoktatta a bajorokat az igához és rabszolgákká tette őket. Az uralkodók által dúsan ellátott püspökök e szabad népeket feltétlen engedelmességre nevelték, és hamarosan uralkodóik jobbágyaivá változtatták.[9]

Mindezek a történelmileg igazolt tények sejtethetik számunkra, mi lehetett az egyik fő oka annak a hatalomnak, amelyre az egyház bizonyos országokban, főként Németországban emelkedett, ahol a püspökök és

[9] Lásd *Le Clerc:* Egyetemes könyvtár. VI. köt. 276. old.

egyes papok manapság is fejedelmek vagy világi uralkodók. A császárok és a királyok politikája, valamint hitbuzgalma elősegítette a papság felemelkedését. Ezek az uralkodók, világi vazallusaik hatalmának ellensúlyozására, nagy hűbérbirtokokat adományoztak a püspököknek, s meghívták őket a dietának, rendi gyűlésnek, parlamentnek nevezett nemzetgyűlésbe, arra számítva, hogy így bizonyos számú szavazatot szereznek, a legféktelenebb és legkevésbé engedelmes hűbérurak szavazataival szemben. Egyszóval, a papság megnyerése végett az államfők sokszor szükségesnek vélték, hogy saját birtokaik nagy részét átadják az egyház számára, és olyan hatalommal ruházzák fel, amellyel az gyakran különös módon élt vissza. Íme, ez az igazi oka annak, hogy egyes püspököknek jónéhány évszázad óta joguk van beavatkozni a kormány ügyeibe, helyet foglalni a nemzetgyűlésben, sőt még a polgári bíróságok tanácsaiban is. Később a királyok mindent csak „püspökeik és báróik vagy pairjeik tanácsára" cselekedtek. Eredetileg ezek a főpapok azért kaptak helyet ezekben a gyűlésekben, hogy az uralkodók érdekeit támogassák a túlságosan hatalmas vazallusokkal szemben. Ezek mellett kaptak helyet az egyházi főrendek, s ezek a „lelki pallos" segítségével szembeszálltak azokkal, akik csak az időleges „világi pallos"-sal rendelkeztek. Ez az egyházi pallos azonban — mint láthattuk — hamarosan a királyok és alattvalóik számára egyformán veszedelmessé vált. Ezek az uralkodók falat emeltek maguk és hűbéreseik közé, de az sokszor éppen reájuk zuhant és súlyával szétzúzta őket.

Nincs nehezebb, mint valóban kiváló és valóban országa javát szolgáló uralkodót találni a barbárság korában, amikor is a bölcsességet és az erényeket az elvakult vallásosság pótolta. IX. Lajos francia királyban kétségtelenül láthatunk bizonyos uralkodói erényeket megcsillanni, ezeket azonban elhomályosította, beszennyezte a bősz vallási buzgalom és a hitvány babona. Ez az uralkodó például, akiben a hitbuzgalom elfojtotta az igazságérzék legcsekélyebb nyomát is, kedvezőtlen körülmények közepette kóbor lovagként kockázatos kalandokba bocsátkozott. Igazságtalanul ontotta alattvalóinak vérét, hogy elragadja a mohamedánoktól a szentföldet, amelynek azok tíz évszázad óta jogos birtokosai voltak. Ez az együgyű király, alkalmazkodva a pápa bűnös szándékaihoz — aki saját hódításainak kiterjesztésére mindig buzgón használta fel híveit —, keresztes hadjáratra indult, s azt képzelte, hogy igazságtalanságok, öldöklések árán végképp jóváteheti bűneit! Ez a fanatikus uralkodó nem vette észre, hogy amikor alattvalóit feláldozta képtelen ábrándjainak, és nem törődött országaival, a legsúlyosabb vétket követte el, amellyel egy uralkodó önmagát beszennyezheti. Mivel azonban babonás ember soha-

sem lehet következetes elveiben, e szent királyi büszkesége néha fellázadt a pápa ellen, és ilyenkor szembe mert szállni egy olyan hatalommal, amelynek viszont hitvány eszközévé, vagy — ha úgy tetszik — legbuzgóbb védelmezőjévé tette magát.

Szent Lajos valóban hitbuzgó kegyetlensége világosan kitűnik abból az elvből, amelyre kegyencét, Joinville urát oktatta; „Amikor egy világi egyén rosszat merészel mondani a vallásról, akkor azt nemcsak szóval, hanem jóféle éles karddal is meg kell védelmezni, s belédöfni a rágalmazók testébe, ameddig csak belémegy." Bármennyire csodálatosnak látszhat ez az irányelv egy vakbuzgó hivő szemében, bizonyára utálatos mindenki előtt, akiből nem hiányoznak az emberiesség alapfogalmai. Sőt mi több, alighanem meggondolatlanságnak tűnhet bármely keresztény számára is, aki a keresztény tanítás alapján rájön arra, hogy aki a bűnbánat lehetősége nélkül megöl egy istentelent vagy istenkáromlót, azt kockáztatja, hogy a pokolba taszítja és örök kínszenvedésre kárhoztatja. Erre a körülményre pedig Szent Lajos vallási buzgalma miatt nem is gondolt, amikor is a fentebbi „jámbor" elvet kifejtette.

Az északi államok történelme sajátos példával szolgál számunkra, amelyből könnyen ítélhetünk arról a módról, ahogyan a kereszténység a nyugati népeknél meghonosodott. Szent Olaf norvég fejedelem, miután keresztény lett, lelkesen iparkodott alattvalóinak megtérítésén. Buzgalma kétségtelenül látszik abból, amit a hatalmától függő Orkney-szigeteken művelt.[10] Ugyanis erőszakkal kényszerítette a kormányzót, Sigward grófot, hogy megkereszteltesse magát. Előbb szelíd módszerekkel próbálkozott; de miután hasztalannak bizonyult, odahozatta a gróf gyermekfiát, és megesküdött, hogy apja szeme láttára megöleti, ha ő nem veszi fel a keresztény hitet. A megrémült apa nem tudott dacolni ezzel; s a keresztény vallás híve lett — feltehetően meggyőződésből.[11]

A józan ész világossága, a természetes igazságérzék, a jó erkölcs helyes ismerete soha sem volt a szentek osztályrésze. Megelégedtek azzal, hogy ostoba és vad buzgalmuk ösztönzéseit vakon követve, isten feltételezett kedvére cselekedjenek, s alattvalóik jólétével csak édeskeveset törődtek. Saját személyeiknek vagy papjaik tanácsainak áldozatai voltak, s rend-

[10] Lásd *Bernard:* Hírek az irodalom világából. III. köt., 151. old.

[11] A történelem tanítása szerint ugyanez az Olaf, miután király lett (II. Olaf), hasonlóképp munkálkodott országának megtérítésén. Először ígéretekkel és fenyegetésekkel megnyerte udvaroncait; azután karddal a kezében végigjárta tartományait, és megbotoztatta vagy megölette azokat, akik nem voltak hajlandók megkeresztelkedni. Ily módon néhány hónap alatt valamennyi alattvalóját kereszténnyé tette. Szókratész Szkolasztikosz (VII. könyv, 30. fejezet) közlése szerint, egy francia püspöknek csupán hét napra volt szüksége az egész burgund nép kioktatásához és megtérítéséhez.

szerint azzal kérkedtek, hogy lábbal tiporják azokat a kötelességeket, amelyeknek szem elől tévesztését az észnek mindenkor meg kellene akadályozni. Egy szenteskedő uralkodó, aki kizárólag az égben számára kijelölt „örök koronával" foglalkozik, bizony édeskeveset törődik azzal a „veszendő" koronával, amelyet idelent élvez.

Ha csak valamennyire elfogulatlanul vizsgáljuk az ókori és újkori keresztény uralkodók történetét, azt láthatjuk, hogy az államok legnagyobb szerencsétlenségeinek, a birodalmak legszörnyűbb válságainak igazi oka a papság gonoszsága volt, amelyet a királyok, vagy a népek hiszékenysége is tetézett. A pápák féktelen nagyravágyása borította lángba Németországot és Itáliát a IV—V. században. A pápák váltig védelmezték a klérus kiváltságait s egyedül szándékoztak uralkodni a papság fölött és ki akarták vonni a császárok hatalma alól, hogy kizárólag a saját zsarnokságuknak rendeljék alá. A sötétség és a hitbuzgalom e századaiban egyes kevély pápák sikeresen alkalmazták a meggyőzés láthatatlan fegyverét, a Föld legnagyobb fejedelmei hatalmának megdöntésére. VII. Gergely pápának, akit a római kúria manapság arcátlanul a szentek sorába emelt, az invesztitúraharc során sikerült az egész birodalmat fellázítania uralkodója, IV. Henrik ellen. Ez az egyház haragjától sújtott király azt tapasztalhatta, hogy alattvalói elhagyják, jómaga pedig kénytelen mezítláb egy pap kegyelméért könyörögni, az pedig, ő királyi felsége megalázására, három napon át hagyja várakozni hóban-fagyban. Gergely utóda, II. Pascal, ugyanennek a Henriknek a fiát arra buzdította, hogy lázadjon fel tulajdon apja ellen, s az végül éhségtől és nyomorúságtól pusztult el. III. Sándor pápa aljasul megvesszőztette II. Henrik angol királyt, hogy jóvátegye egy arcátlan főpap megölését, amelyet ez az uralkodó el sem rendelt. Ugyanez az egyházfő egész Franciaországot fegyverbe szólította az albigensek kiirtására. Pápai arcátlanságának betetőzéséül a csatát vesztett Barbarossa Frigyes császár torkára tette a kést. III. Ince, aki haragudott János angol királyra, arra buzdította Franciaország királyát, hogy törjön be Angliába; azután örömmel fogadta János király megalázkodását, aki hajlandónak mutatkozott országát a szentszék adófizetőjévé tenni, s megtiltotta a francia királynak e birtokok háborgatását. Ugyanez a pápa ellenezte a Magna Chartát, amellyel János biztosította népének szabadságát, mégpedig azzal az ürüggyel, hogy ez a király, mint a pápa hűbérese, hűbérurának beleegyezése nélkül nem adhatta meg alattvalóinak a szabadságot, amelyre a természet és az értelem szerint jogosultak.

IV. Kelemen, a legembertelenebb bosszútól hevítve, megparancsolta, hogy öljék meg a még gyermek Konradinót. A Hohenstauf császári

dinasztia egyetlen sarja a keresztények legszentebb atyjának tanácsai következtében pusztult el. VIII. Bonifác egész Franciaországot lángba borította Szép Fülöppel való arcátlan perpatvara miatt, aki bámulatos szerencséjére — az ő korában — meghátrálásra kényszerítette a mindenható római pápát, s az haragjának és dühének áldozata lett. V. Kelemen galád árulás útján tette el láb alól VI. Henrik császárt: egy szerzetessel mérgezett ostyát adatott neki. V. Márton, akit a konstanzi zsinat választott pápává, valamennyi keresztény fejedelemnek és uralkodónak elküldte bulláját, amelyben „Jézus Krisztus sebeire és kiontott vérére" kérte őket, üzenjenek háborút a huszitáknak, mivel ez a szekta Csehországban nagy sikereket ért el. Bűnbocsánatot adott s elengedte a vétkeit bárkinek, aki valakit is megöl ezen eretnekek közül. Zsigmond császár maga csapott fel a pápai bosszú végrehajtójául, s egész életében bőven ontotta alattvalói vérét, hogy bosszút álljon a pápa és papsága viszálykodásaiért. A vérfertőző kapcsolatairól és ellenfeleinek megmérgezéséről hírhedt alávaló VI. Sándor a katolikus király címmel tüntette ki Ferdinánd spanyol királyt, hogy megjutalmazza a hitetlenek irtása terén tanúsított buzgalmáért. Ez a főpap, isteni hatalma révén, felosztotta közötte és a portugál király között a tengerentúli gyarmatvilágot, s feljogosította őket, hogy tetszésük szerint rátegyék a kezüket bármely birtokra a hitetlenek országaiban.

Mióta a protestánsok lerázták Róma igáját, a keresztény uralkodók úgyszólván mással sem törődtek, mint hogy bosszút álljanak a római pápákért és minden országban emberéleteket áldoztak fel értük. Az uralkodók nagyravágyása állandó ürügyet talált a vallásban szenvedélyeik kielégítésére és bűneik törvényesítésére. A becsvágyó V. Károly, bár szokása szerint azt vallotta, „hogy katonaember lévén, nem lehet sem lelkiismerete, sem esze", mégis felhasználta az egyházat, hogy egész Németország leigázására irányuló tervét áldozza. Azzal az ürüggyel, hogy az eltévelyedett bárányokat visszavezeti a pápához, lemészároltatta ezeket, és Európát vérfürdőbe borította. Fia, a jámbor II. Fülöp, esztelen politikája révén mindenkor közösséget vállalt a papsággal, saját alattvalói közül számtalan sokat áldozott fel s az egyház jóakaratának kiérdemlése céljából végül örökre elveszített több tartományt, amely politikai és vallási kegyetlensége folytán csaknem teljesen elnéptelenedett.[12]

Franciaország több mint egy évszázadon át vérben fürdött a klérus érdekei kedvéért, amely meg tudta győzni a tudatlan és romlott udvart

[12] Ez a fanatikus uralkodó, azt mondta, hogy „inkább elveszítené valamennyi birtokát, mintsem hogy eretnekség által megfertőzött államokon uralkodjék".

arról, hogy az ég polgárháborúk kirobbantását és sok ezer alattvaló feláldozását parancsolja. Egyes csaló papok olyan tekintélyre tettek szert, hogy elhitették IX. Károllyal: isten dicsősége és saját biztonsága megköveteli, hogy a legaljasabb árulással fővárosába csalja eretnek alattvalóit, s ott hidegvérűen lemészárolja őket. A papok által felszított fanatizmus egymás után két király meggyilkolását okozta. A nagy Henrik vitézsége és kiváló tulajdonságai sem tudtak megálljt parancsolni a szerzetesek által megszédített őrjöngő vad dühnek.

A keresztény vallás még a protestánsok között is ugyanilyen szörnyű tragédiákat okozott. Angliában például a polgárok hite játékszer volt a különféle nézeteket valló zsarnokok kezében, akik sorra azt a jogot bitorolták maguknak, hogy az emberek lelkiismeretét gyötörjék. VIII. Henrik, aki egy nő iránt érzett szenvedélyes szerelme miatt kivált a római egyház közösségéből, de nem szakított a római hitvallással, egyformán máglyára küldte azt a protestánst és katolikust, aki nem volt hajlandó elismerni vallási szupremáciáját. Fia, VI. Edward meghonosította országában a protestantizmust, hogy ezáltal áldozatokat szerezzen nővére és a királyi trónon utóda: Mária zord és hitbuzgó kegyetlenségének, aki viszont tűzzel-vassal a római katolikus vallás visszaállításáért harcolt. Erzsébet hamarosan elpusztította Mária kegyes művét, alattvalóit újra visszavezette a protestáns valláshoz, s az anglikán egyház megszilárdítója lett. I. Jakab, a teológus király uralmát a félelmetes lőporos összeesküvés rázta meg. Ezt egyes jezsuiták és buzgó hivők szőtték, akik a római katolikus vallás helyreállítására azt az alávaló tervet kovácsolták, hogy egy csapásra elpusztítják az uralkodót és parlamentjét. I. Károly, a püspökökkel szövetkezve, nekifogott, hogy valamennyi alattvalóját az anglikán felekezetbe tömörítse, és ezáltal a lázadóknak okot szolgáltatott arra, hogy vérpadra vigyék. II. Károly idején a kormány egész figyelmét a vallási viszályok kötötték le, amelyek a polgárokat minduntalan egymásra uszították. Utódát és fivérét, a félkegyelmű II. Jakabot, akinek vallási buzgalmát atyjának, I. Károlynak tragikus példája sem csillapította, szégyenszemre elűzték a trónról, mert országában vissza akarta állítani a pápai zsarnokságot. A papok e hitvány kreatúrája számkivetésében szerzetesként élt, és a szentség hírében halt meg.

Mindenki tudja, hogy az igazságosnak elnevezett XIII. Lajos, milyen szenvedélyesen hadakozott protestáns alattvalói ellen egy nagyravágyó és gonosz pap tanácsait követve. XV. Gergely pápa, a keresztények közös atyja, nem mulasztotta el az ájtatos uralkodó buzgalmát szítani, hogy e szent vállalkozásra ösztönözze. „Kedves fiam — írta neki —, ki a világ ékessége vagy, kövesd az isteni parancsokat. Haragod éreztesd azokkal a

nemzetekkel, melyek nem ismerik az Istent, hogy ezáltal az isteni irgalom kincseire érdemesülj".

Végül a nagynak elnevezett XIV. Lajos is apja nyomdokain haladt, sőt, a papság ellenségeivel szemben táplált szent dühében túl is szárnyalta azt. Ez a nagyratörő egyeduralkodó nem elégedett meg azzal, hogy hosszú ideig Európa ostora volt, hanem még zsarnoki buzgalmával is tündökölt azon alattvalóival szemben, akik nem voltak hajlandók papjaik igájába hajtani fejüket. Ezeket ellenségekként kezelte; visszavonta a javukra szóló rendeleteket, amelyeket elődei és saját eskü i erősítettek meg. Bizonyára megmagyarázták a királynak, hogy eretnekekkel szemben nem kell az adott szót megtartani; meggyőzték arról, hogy a papság ellenfelei nem lehetnek hűséges alattvalók. Haragját annyira felszították, hogy az uralkodó a legválogatottabb kegyetlenkedéseket követte el a szerencsétlen protestánsokkal szemben. Végül elhitették vele, hogy a hugenották kiontott vére által megtisztulhat a kicsapongás és legszégyenletesebb bűnök közepette eltöltött ifjúságának minden szennyétől. Több sem kellett e babonás kényúr vak buzgalmának felszítására: azt hitte, a szájából elhangzó parancsra feltétlenül egyszerre megváltoztatja az emberek nézeteit. Tehát megkezdte az üldözést. Papjainak tanítását dragonyosokkal terjesztette; az eretnekeket pedig erőszakos intézkedésekkel arra kényszerítette, hogy elhagyják hazájukat és értelmesebb népeknek vigyék el mindazt a képességet, tehetséget és szorgalmat, amelytől a király megfosztotta saját országát. XIV. Lajos ekként gyengeségében egymillió, a többinél kevésbé ostoba polgárát vetette áldozatul egy jezsuita gyóntató és néhány arcátlan főpap dühének, akik elhitették vele, hogy a „legkeresztényibb" királynak a magasságbéli bosszúállójává kell válnia; hogy „az egyház idősebb fiának" kötelessége anyjának érdekeit védelmezni; hogy semmi sem méltóbb egy nagy királyhoz, mint a papság „lovagjának" tiszte.

Így fest röviden azoknak a szörnyűségeknek a története, amelyeket a keresztény vallás csaknem tizenöt évszázada a földön mások útján elkövetett. Az általa szított vakbuzgalom olyan ürügy volt, amelyet szemérmetlenül felhasználtak az emberi nem tönkretételére törekvő képmutató nagyravágyók, vagy a félkegyelmű szenteskedők, akik jóhiszeműen isten szolgálatának vélték, ha tűzzel-vassal pusztítják szerencsétlen teremtményeit. A csalók és az őszinte rajongók a vallás következtében egyformán veszélyes csapást jelentenek a népek számára. Ezek mindenkor kénytelenek voltak saját vérükkel fizetni az előbbiek csalásaiért és az utóbbiak hóbortjaiért.

Különben, ha egy csalárd politikus ürügyül használja a vallást bűnök

elkövetésére, akkor egy hitbuzgó uralkodó lelkiismereti kötelességének véli, hogy ugyanazokat a bűnöket kövesse el jámborságból; ez mindenesetre kötelessége, ha engedelmeskedni akar az anyaszentegyház parancsainak. Ez a szent anya ugyanis minden fejedelmet üldözésre kényszerít. Ha az uralkodók nem állnak kötélnek, magukra vonják haragját, amelyet haladéktalanul követ az úr haragja is. Az 1215-ben tartott IV. lateráni zsinat, miután megparancsolta az uralkodóknak az eretnekek kiirtását, hozzátette: „.. ha hanyagul látják el a kötelességüket, a püspökök dorgálják meg őket; ha megtagadják az engedelmességet, egyházi büntetéssel sújtsák; ha pedig kiközösítés terhe mellett is kitartanak megátalkodottságukban, akkor a pápa megfosztja őket államaiktól, s ezeket olyan személyeknek adja, akik buzgóbbak az eretnekséggel szemben".

Ebből látható, az uralkodóknak egyáltalán nincs módjuk arra, hogy megtűrjék a papjaik számára kellemetlen nézeteket. Ezek szüntelenül azt hajtogatják nekik, „Isten csak azért bízta reájuk a pallost, hogy a vallást védelmezzék", vagyis hogy lemészárolják ellenségeiket. Isten szolgái szerint, a világi hatóság csupán azért rendelkezik a legfőbb hatalommal, hogy az ő csalásaikat támogassa, vagy sértett hiúságukért bosszút álljon; az a fejedelem pedig, aki ezt nem teszi meg, a klérus véleménye szerint uralkodásra méltatlan.

Egyáltalán nem kell meglepődnünk a papság e magatartásán, mivel ez legalábbis teljesen következetes a kereszténység elveihez, amely — mint láthattuk — keletkezése óta két, merőben különböző hatalmat honosított meg az államokban. A pogány császárok idején az egyházi hatalom szembenállt a világival; mihelyt azonban az uralkodók felvették a keresztény vallást, a főpapok alárendeltjei lettek, s ezek egyházi hatalmukkal szükségszerűen éppúgy parancsolnak a keresztény uralkodóknak, mint legutolsó alattvalóiknak. E vallás lényegénél fogva tehát a papságnak az uralkodóktól függetlennek kell lennie, ezek azonban a papságtól függő helyzetben vannak. Ha pedig nem hajlandók az egyház döntéseinek engedelmeskedni, ennek szolgái legott feljogosítva érzik magukat arra, hogy istenteleneknek, rossz keresztényeknek, olyan zsarnokoknak tekintsék őket, akik aligha alkalmasak keresztény népek vezetésére, mivel ezeknek üdvösségét gátolja a papjaiknak nem kielégítően engedelmeskedő uralkodók. Egyszóval, minden jel szerint, a kereszténységnek soha sem volt más célja, mint a királyok megalázása és a klérus felmagasztalása.

A fejedelmek vajon sohasem ismerik fel, hogy e hitvány halandók hóbortos nézeteit és arcátlan ítéleteit jogos megvetéssel kell sújtaniuk? Hiszen ezek az emberek oly sok évszázad óta csupán azt a gyászos kiváltságot szerezték az uralkodóknak, hogy azok a lábuk előtt csúszhatnak, és

lemészároltathatják magukat értük. Vajon ezek az uralkodók arra vannak ítélve, hogy senyvedjenek, mert sohasem ismerik meg az igazságot? A királyi udvarok által mindenkor üldözött és száműzött értelem vajon sohasem késztetheti őket arra, hogy hangjukat hallassák, amelyet a csalárdság lármája szüntelenül elfojtani igyekszik? Ha e szélhámosoktól leigázott népek panaszai, ha ezen őrjöngők által oly gyakran meggyalázott emberiség kiáltásai nem juthatnak el a trónusokig, akkor az uralkodók legalább saját érdekük szavára hallgassanak. Olvassák el az egyháztörténetben a vérrel írott papi gaztetteket, vegyék figyelembe az általuk megdöntött trónusokat, a tanácsaikra legyilkolt uralkodókat, a szeszélyeik érdekében agyongyötört és feláldozott népeket, a művészet, a tudomány, az értelem, az erény romjain épült tudatlanságot és barbárságot; végül pedig tekintsenek a szerzetesek és a henye papok által megbéklyózott szorgalomra és tevékeny munkára, hiszen e szerzetesek és papok mohósága, fösvénysége és zsarolása halálos tespedtségbe veti a nemzeteket. Mi az oka annak, hogy a hajdan oly termékeny Itália manapság már csak pusztaság, ahol éhség és járvány dúl? Az, hogy papok kormányozzák. Miért nincs Spanyolországban művészet, tudomány, tevékeny munka? Mert ott a papok még nagyobb urak, mint a királyok. Miért élnek Németországban a gazdagságra és hatalomra rendelt fejedelmek oly nyomorúságban? Azért, mivel haszontalan papok és szerzetesek szipolyozzák a föld kincseit, és semmit sem tesznek az állam javára. Mi az oka annak, hogy a természettől Európában vezető szerepre szánt Franciaország pénzügyi helyzete kimerült, tartományai elnéptelenedtek, és legszorgalmasabb polgáraikat elveszítették? Az, hogy egyes papok, akik sohasem voltak hű állampolgárok, meggyőzték a hiszékeny uralkodót arról, hogy előnyösebb számára, ha országa elnéptelenedik, mint ha féken kellene tartani olyan embereket, akik egyáltalán nem volnának a papság rabszolgái. Mi az oka annak, hogy azokban az országokban, ahol a hitbuzgó királyok megtűrik a papi uralmat, sem erkölcs, sem erény nincs? Az, hogy ezek a papok egyáltalán nem gondolnak a népek erkölcsi nevelésére, nem ismernek más bűnt, mint ha valaki nem fogadja el nézeteiket, nem alkalmazkodik silány szertartásaikhoz. Csak az ő testületük számára hasznos erényeket oktatnak, és az ég nevében könnyen megbocsátanak mindenféle kilengést, melynek szenvedő alanya csak a társadalom.

Így irtja ki a papság a nemzetek erkölcseit, bénítja meg szorgos tevékenységüket és rontja meg az uralkodók szellemét. Ez egyáltalán nem csoda, mivel a kereszténység alapelvei olyan természetűek, hogy efféle következménnyel járnak. A keresztény szemében a hit, vagyis a papjaiban

való határtalan bizalom a legelső erény: ennek az alapvető erénynek fel kell áldozni az értelmet és az erkölcsi kiválóságot, amely a papok szemében csak akkor értékes, ha megegyezik a klérus hasznára kieszelt evangéliumi erényekkel. Rendszerint papokat bíznak meg az uralkodók nevelésével; s ők gondosan beléjük vésik a hit fontosságát, és nem sokat törődnek azzal, hogy megismertessék velük az emberi és társadalmi erényeket, vagy kifejlesszék bennük az államok kormányzásához szükséges képességeket. Ekként a keresztény uralkodók többnyire nem ismernek más erényt, mint a hitet, más érdeket, mint ennek fenntartását. Nem találnak más féket a népek kordában tartására mint a vallást, más eszközt az ég áldásának elnyerésére, mint a papság céljaihoz való alkalmazkodást.

Papokra bízni a királyok nevelését; ez annyi, mint rabszolgákká tenni őket, megakadályozni abban, hogy műveltséget szerezzenek, korán hozzászoktatni azon iga viseléséhez, amely éppoly terhes számukra, mint a népeknek, melyeket valamikor majd kormányoznak. Ilyen emberek kezében egy ifjú herceg már gyermekkorában megtanulja, hogy egyáltalán ne kérjen tanácsot az értelemtől, hanem ítélőképességét a tekintélynek áldozza fel, sohase különböztesse meg az igazságot az igazságtalanságtól, ne ismerjen más szabályt, mint a számára kijelölt tanítómesterek szeszélyeit és érdekeit. Nem sajátít el más erényt, csak a gyermeteg szertartások és ceremóniák aprólékos pontossággal való végzését. Tanítói bűnökké nagyítják fel az egyház parancsolatainak áthágását, de egyáltalán nem oltják belé a rémületet a természet és az értelem törvényeinek legfelháborítóbb megszegéseivel szemben. Egyszóval: hozzászoktatják, hogy imádkozzék, tartózkodjék bizonyos ételektől, gyakran járjon templomba, ne bízzon másban, csak a papság jámbor tagjaiban, gyűlölje az eretnekeket, és haragudjon minden felvilágosult emberre, aki fel meri nyitni a szemét.

Sőt mi több, a kereszténység lényegénél fogva vajon nem törekszik-e nyilvánvalóan arra, hogy megrontsa a királyok erkölcseit azokkal a gyalázatos példákkal, amelyeket a „szent könyvek" számukra ajánlanak? Vajon nem a leggonoszabb emberré akar változtatni egy uralkodót az, aki holmi Dávidot, Constantinust vagy Theodosiust állít elébe követésre méltó példaként? Nem bűnre bujtogatás az, ha valaki el akarja hitetni vele, hogy elegendő Dáviddal azt mondani: „vétkeztem" — és máris megbékélhet az éggel? Nem igazságtalanságra, kegyetlenségre szólítják fel, ha hitvány üldözőket, árulókat, jogbitorlókat, az emberi nem ellenségeit szentek sorába emelik? Nem zsarnokságra biztatják, ha azt mondják neki, hogy hatalmát egyedül istentől kapta, és egyáltalán nem tartozik róla számadással a kormányzása alatt élő népeknek? Végül pedig

vajon nem eresztik szabadjára az uralkodó valamennyi szenvedélyét, ha elhitetik vele, hogy neki minden szabad az egyház ellenségeivel szemben, és érdeméül róják fel a csalást, a szerződésszegést, a szélhámosságot, ha a vallás érdekeiről van szó? Az a híres főpap[13], aki egy kiváló herceg okulására összeállította „A Szentírásból levont politika" című könyvet, nyilvánvalóan csupán arra törekedett, hogy tanítványából ugyanolyan gonosz és a papok számára éppoly hasznos szenteskedőt neveljen, mint amilyenek a biblia méltatlan hősei voltak.

Az ilyen hitvány elveken nevelkedett uralkodók — éppen a legvallásosabbak — nem tudják, mivel tartoznak alattvalóiknak, elhanyagolják legszentebb kötelességeiket, s mivel megelégednek azzal, hogy az istennel jóban vannak, semmit sem tesznek államaik jólétéért. A királyi trónszéken ülő szent az értelem szemében rendszerint csupán igen gyarló lény. A hitbuzgó uralkodó mindenképp egy párt híve; ennélfogva kötelességének érzi, hogy a többit üldözze. Végül a hiszékeny uralkodó általában odaadóan ragaszkodik papjaihoz, s ezeknek változhatatlan irányelve mindenkor az volt, „hogy a cselekedetek jósága a belőlük az egyházra származó hasznon mérhető le" — ez az elv pedig csakis végzetes lehet a társadalom többi részére.

Az előzőkből valóban láthattuk, hogy a keresztény vallás papjai, az uralkodók megnyerése végett, őket istenekké, alattvalóikat pedig rabszolgákká tették. Az uralkodók a számukra hízelgő tanítás következtében azt képzelték, érdekük úgy parancsolja, hogy szövetkezzenek a papsággal, közösséget vállaljanak vele, s nézeteik segítségével uralkodhassanak. A keresztény uralkodók többsége így vált a papok csapdájába hullva jóhiszemű — vagyis egy hasznosnak tartott valláshoz őszintén ragaszkodó — zsarnokká, vagy pedig képmutató zsarnokká, aki Arisztotelésznek és Machiavellinek a becsvágyó és gonosz fejdelmekhez intézett tanácsait követte. Nagy buzgalmat és tiszteletet kell tanúsítaniuk a vallás iránt, hogy annál biztosabban elnyomhassák alattvalóikat.

Ha az evangélium hirdetői őszintén szívükön viselték volna a népek boldogságát, akkor a fejedelmek tudtára adják, hogy egyiküknek sincs joga vagy hatalma másokat elnyomni, hogy az uralkodó jóléte sohasem választható el a népétől, hogy a pap csupán futóvendég és sohasem állampolgár; a király pedig csak felvilágosult, virágzó, tevékeny, szorgalmas nép élén lehet tartósan boldog, ha e nemzet szabad polgárokból áll, vagyis olyanokból, akik igazságos törvényeknek, s nem egy csaknem

[13] Utalás Jacques-Bénigne Bossuet (1627—1704) híres francia püspökre és egyházi szónokra, aki mint a trónörökös nevelője, oktató célzatú műveket írt számára. — *Ford.*

mindig korrupt udvar szeszélyeinek vagy az ámításban érdekelt papok zsarnoki uralmának engedelmeskednek.

Ezeket az elveket azonban a keresztény papok egyáltalán nem ismerték. Testületük érdeke sohasem egyezik meg a szabadság érdekeivel. Minden korban arra törekedtek, hogy a tudatlanság fegyverével uralmuk alatt tartsák a népeket, a fejedelmeket pedig felhasználják a klérus érdekeinek megfelelő nézetek meghonosítására vagy fenntartására. Ekként a zsarnokság mindenkor kedves volt egyes papok számára, akiknek hatalma csak a vak hiten és a zsarnok istentől való félelmen alapul. Minden országban a zsarnokság védelmezői és támaszai voltak. Sohasem pártolták a nép ügyét, hanem azt urai kényére-kedvére bízták, akik bizonyosak voltak benne, hogy megőrizhetik fölötte gyakorolt korlátlan hatalmukat. Amikor a fejedelmek nem tanúsítottak kellő engedelmességet a papság iránt, ez utóbbi arra használta az uralkodók által engedélyezett lelki hatalmat, hogy a népeket fellázítsa és ilyen módon felkeléseket robbantson ki.

Nyilvánvaló tehát, hogy az uralkodó és a papság frigyéből származó minden előnyt mindig az utóbbi fél fölözte le; az uralkodók húzták a rövidebbet a vetélytársaikkal kötött szövetségből, mivel ezeknek célja az volt, hogy a népeken és a királyokon egyaránt uralkodjanak. Csak az emberi értelem fejlődése vonhatja ki a fejedelmeket és az alattvalókat a papság gyámsága alól. A felvilágosult és értelmesen gondolkodó népek végül bizonyára megvetéssel hessegetik el azokat az agyrémeket, amelyek oly sok évszázad óta csak vérontással és kincseik elveszítésével járnak számukra. A veszthozó előítéleteiktől megszabadult uralkodók valószínűleg rájönnek, hogy saját érdekük, amely mindig az államéval közös, azt követeli, hogy az állam ne legyen többé csalók áldozata, akik játékszernek tekintik és kedvükre háborgathatják; hogy érdekük mindenekelőtt a helyes törvény, s az olyan eszközök, melyek az embereket biztosabban vezetik a jóra, mint a vallás, mivel ez évszázadok hosszú sora óta csak szélhámosokat, fanatikusokat, rabszolgákat vagy szerencsétleneket szül.

Egyes uralkodók, akik megrettentek a papok által felebarátaik ellen oly gyakran elkövetett szörnyűségek és merényletek láttán, talán úgy vélik, túlságosan veszedelmes volna ujjat húzni egy ilyen nagyhatalmú renddel, amely a legnagyobb gaztettektől sem riad vissza. Elismerjük, hogy a papság megreformálásának vagy kötelességre ébresztésének kísérlete a közönséges uralkodó számára igen nehéz vállalkozás. Bölcsességet, bátorságot, állhatatosságot és mindenekelőtt erényeket kíván. Gyenge és erélytelen fejedelmek egyáltalán nem képesek megfékezni a legfőbb hatalom ezen arcátlan vetélytársait. Nem a népeket sanyargató kényurak

dolga, hogy sikeresen harcoljanak azon zsarnokok ellen, akikre saját helyzetük fenntartására szükségük van. Ez a tisztesség az igazságos, éber és az alattvalóik boldogságával törődő uralkodókra vár, akik sokkal bölcsebbek, semhogy holmi agyrémek eltérítsék őket e fő célkitűzéstől. Kísértetektől csak a gyermekek félnek. Olyan uralkodó, aki legény a talpán, el tudja hessegetni őket. A csalás megszeppen, mihelyt az értelem fegyvereivel támadnak rá. A puszta előítéleten alapuló hatalom meghátrál a jogon és az igazságon nyugvó, valóságos hatalom előtt. Az olyan uralkodó, aki maga ismeri az igazságot, hamarosan népeivel is megismerteti, és lerombolja számukra a papi nézetek uralmát.

KILENCEDIK FEJEZET

Remeték, anachoréták, vezeklők, szerzetesek, akiket az egyház a szentek közé sorol. A szerzetesrendek képtára. Domonkos-rendiek, ferencesek, jezsuiták stb.

Míg a kereszténység által tisztelt szentek többsége — mint láthattuk — a társadalomra nézve igen veszélyes egyén volt, az egyháznak igen sok más szentje is van, aki semmiféle hasznot nem hajtott polgártársainak. Több ízben megállapítottuk, a kereszténység elvei arra irányulnak, hogy az embert elválasszák felebarátaitól, összeférhetetlenné és vaddá tegyék, eltépjék legkedvesebb kötelékeit. A jó kereszténynek az a kötelessége, hogy zarándoknak, utasnak tekintse magát a világban. Tertullianus szerint „semmi sürgősebb dolga sincs, mint innen eltávozni". Krisztus minden életelvének, amelyet az evangélium elfogad, nyilvánvalóan az a célja, hogy az embert elválassza családjától, elszakítsa rokonaitól, feleségétől és barátaitól, s teljesen az örök igazságok gyanánt feltüntetett agyrémekről való zord elmélkedésnek szenteljék őket.

Krisztusnak ezek a szabályai, amelyeket később apostolai terjesztettek, nyilvánvalóan egyes hitbuzgó és rajongó zsidók viselkedésétől származnak, ezek az úgynevezett esszénusok (esszéusok) és therapeutészek, akiknek szokásait az alexandriai Philón megőrizte számunkra. „A therapeutészek elhagyták javaikat, feleségüket, gyermekeiket, apjukat és valamennyi rokonukat, hogy szorosabban egyesüljenek Istennel. Több könyvük volt az ősegyház püspökeitől és szektájuk vezetőitől, s ezek teljesen allegorikus módon magyarázták a szentírást. A világ különböző országaiban szétszóródtak, közösségben éltek, papjaik, diakonusaik voltak, cölibátusban éltek, együtt laktak és étkeztek. Éjjelente gyűléseket tartottak, ahol himnuszokat énekeltek, kelet felé fordulva imádkoztak Istenhez." Ugyanez a szerző azt is hozzáfűzi, hogy igen szigorú böjtöket

tartottak, és sokszor három, sőt hat napig nem vettek magukhoz táplálékot.

Ami az esszéusokat vagy esszénusokat illeti, nevüket a tudós Le Clerc egy szír szóból származtatja, amelynek jelentése: szent, kegyes, jó. Szerinte ezek kétfélék voltak: „tevékenyek" vagy „gyakorlatiak", és „elméletiek" vagy „szemlélődők". Az előbbiek egyáltalán nem mutattak be áldozatokat istennek, s nyilvánvalóan ebben különböztek a többi zsidótól. Állítólag mindenféle eskütől is tartózkodtak. A szombatot rendkívül szigorúan megtartották. Ezen a napon még azt sem engedték meg maguknak, hogy elmozdítsanak egy edényt a helyéről, vagy a legsürgősebb szükségleteiket kielégítsék. A balsorssal nem törődtek, a halált örömmel fogadták. A lélek halhatatlanságáról és természetéről állítólag Platónéhoz igen hasonló nézeteket vallottak. Le Clerc szerint a szemlélődő esszénusok ugyanazok, mint a Philón említette therapeutészek.[1]

E rajongó zsidók és az első keresztények viselkedése között könnyűszerrel találhatunk igen meglepő hasonlóságot. Sok szerző valóban úgy vélte, hogy Philón a kereszténveket kívánta therapeutész névvel jelölni. Ez a vélemény csaknem egyöntetű volt a régi egyházatyák körében, akiknek módjuk lehetett ismerni saját felekezetük igazi eredetét. E kijelentésekhez hozzátehetjük még néhány tudósét, aki nem alaptalanul úgy vélte, hogy maga Jézus is alighanem ilyen esszéus vagy therapeutész lehetett, aki hívek toborzása céljából végigjárta Júdeát, és mint minden reformátor, egyet-mást változtatni kívánt szektájának intézményeiben. Valóban szerzetesi erkölcstanának minden szabálya szemlátomást e rajongó zsidók moráljából ered, amelytől csak abban különbözik, hogy a szombattal szemben elég gyakran tanúsított megvetést. Ami az allegória iránt érzett hajlandóságát illeti, erről az evangéliumok bizonyságot tesznek, és láthatjuk, hogy apostolai az egész ószövetséget allegorikus módon magyarázták.

Teljes joggal hihető, hogy az esszéusokat vagy therapeutészeket hamarosan összekeverték Krisztus tanítványaival. Egyesek úgy vélték, hogy az Alexandria környékén lakókat Szent Márk evangélista térítette keresztény hitre.[2] Végül fel kell tételezni, hogy ezeknek a zsidóknak sem került nagy fáradságába felvenni Krisztus vallását, mivel az nagyon hasonlított saját szokásaikhoz és nézeteikhez. Ezt a feltevést megerősíti az a

[1] Lásd *Philón:* A szemlélődő életről; lásd *Joannes Clericus:* Egyháztörténet; lásd *Le Clerc:* Egyetemes könyvtár. IV. köt. 525., 527. old.; lásd *Bernard:* Hírek az irodalom világából. XXXV. köt. 496—505. old., XXXVI. köt. 241. old.; lásd *Fleury:* A keresztények erkölcsei. 3. §.

[2] Lásd *Eusebius:* Egyháztörténet. II. könyv. 17. fejezet.

LUCAS VAN LEYDEN: SZT. ANTAL MEGKÍSÉRTÉSE. RÉZMETSZET

megállapítás, hogy Josephus Flavius történetíró korában három szekta volt a zsidóknál: farizeusok, szadduceusok és esszéusok; attól fogva pedig nem esik említés az esszéusokról, akiket — minden jel szerint — a keresztény vallás felvétele óta nem neveztek így.[3]

Bármint volt is, az kétségtelen, hogy az első jeruzsálemi keresztények nem mindenben utánozták a therapeutészek vagy esszéusok magatartását. Ezek — minden valószínűség szerint — igazi szerzetesek voltak, akik vagyonközösségben éltek, szüntelenül böjtöltek, imádkoztak, a szentírást tanulmányozták, amelyet vezetőik jelképes értelemben magyaráztak. Himnuszokat vagy zsoltárokat énekeltek, prófétáltak, táncoltak, zagyva beszédeket tartottak, s azt képzelték vagy állították magukról, hogy az úr lelkének sugallatát követik.[4] Ilyen volt a kereszténység kezdetben; s ez tulajdonképpen a szerzetesi élet alapja, amely eredetileg csupán azt a célt tűzte maga elé, hogy a kereszténységet ősi intézményeikre emlékeztesse.

Ez a tisztesség egy Antonius nevezetű egyiptomira (a későbbi Nagy Szent Antalra) várt. Amikor ugyanis belépett egy templomba, éppen az evangéliumnak azokat a szavait hallhatta, amelyek Jézus tanítását tolmácsolják: „Menjetek és adjátok el minden javatokat, s osszátok széjjel a szegények között." Szentünk úgy képzelte, e szavak neki szólnak, és legsürgősebb feladatának azt tekintette, hogy alkalmazkodjék ehhez az égi intelemhez. Miután megszabadult veszendő javaitól, sivatagba vonult vissza; e nemes elhatározáson felbőszült ördög itt gyakori és kemény kísértésekkel sújtotta, a remete azonban állítólag valamennyin győzedelmeskedett.

Erényességének, vagyis különc viselkedésének híre messze földön elterjedt, és nagy hatással volt lobbanékony természetű egyiptomi honfitársaira. Tömegestül csatlakoztak hozzá, hogy vezetésével keressék a tökéletesség útját. Remetéből ekként pap, vagyis egy sereg fanatikus lelkiatyja lett, és a szerzetes élet megalapítója, vagy inkább helyreállítója Keleten. Ez a hóbort hamarosan általánosan elterjedt; a keresztények tömegestül elhagyták a városokat, hogy benépesítsék a pusztaságokat. E jámbor vademberek közül egyesek elszigetelten éltek, mint magányos remeték, mások pedig — a cenobiták — közösségben, egy vezető irányításával.

E remeték versengtek a fanatizmusban. Mindegyik arra törekedett, hogy böjtben, önsanyargatásban, vezeklésben felülmúlja társait. Azt,

[3] Lásd *Le Clerc:* Egyetemes Könyvtár. IV. köt. 520—521. old.
[4] Lásd *Bernard:* Hírek az irodalom világából. XXXV. köt. 503. old.

aki különc mutatványaival, vagy az önmaga kínzására kieszelt leleményes módozatokkal a legnagyobb bámulatot keltette, az erény csodájának tekintették. Azok pedig, akik nem tudták a tökéletesség ennyire magas fokát elérni, amiatt panaszkodtak, hogy az ég nem ajándékozta meg őket ilyen bámulatos képességekkel.

E jámbor őrültek életrajzának olvastán valóban azt lehetne gondolni, hogy akárcsak meglepő trükkjeikkel a tömegek elszédítésére törekvő bűvészek, e kiváló szentek is holmi vetélkedésre törekedtek, amelynek során ki-ki azon iparkodott, hogy a többieknél nagyobb bámulatot keltsen önmaga iránt.[5] E vezeklők közül, akiknek emlékét az egyház tiszteli, a legnagyobb dicséretet Oszlopos Simon vívta ki. Ez a szent elhagyta kolostorát, ahol mogorva természetével számos ellenséget szerzett. Egy idő múlva — hogy valamilyen fényes tettel túlszárnyalja korának legbecsültebb remetéit — azt eszelte ki, hogy egy szíriai hegy tetején telepszik le és életét egy harminchat könyöknyi magas oszlop csúcsán tölti. Állítólag negyven esztendeig maradt itt, hol az egyik, hol a másik lábára állt, és olyan szaporán végezte a térdhajlításokat, hogy valaki, aki megpróbálta megszámlálni, kétezerig eljutva, belefáradt és nem folytatta. Szentünk különc viselkedésével roppant hírnevet szerzett egész Keleten. Az ájtatos hivők tömegestül csődültek hozzá, hogy megcsodálják és meghallgassák isten e jeles szolgáját. Simon gőgjének bizonyára hízelgett, hogy oszlopa csúcsáról láthatta, amint ilyen nagy számban járulnak lába elé tökéletességének hódolói. A hiúság kárpótolta a fáradságáért és kínjaiért, amelyet az emberiség elkápráztatásáért vállalt. Leó császár, aki azt hitte, hogy e szent férfiút az istenség világosította meg, tudni kívánta, miként vélekedik az a kalcedóniai zsinat határozatairól; szerzetesünk pedig azt válaszolta, hogy helyesli ezt a zsinatot. Hatvankilenc évig élt; halála után testét Konstantinápolyba vitték, ahol tiszteletére ugyanez a császár pompás templomot építtetett.[6]

E jámbor őrültek önsanyargatását és esztelen hóbortjait a keresztények minden korban a szentség kétségtelen jeleinek tekintették. Tudatlanságuk miatt nem lehettek tisztában azzal, hogy a földkerekség minden részén — sőt még az általuk leghamisabbaknak ítélt vallások követői között is — akadtak vezeklők vagy hitbuzgó dühöngők, akik önsanyargatással igyekeztek kitűnni, hogy csodálatot vívjanak ki a tömeg szemé-

[5] Azok, akik részletekre is kíváncsiak a magányos remeték és anachoréták különcségeiről, bőven megtalálják ezeket Theodorétosz cirusi püspök, valamint Palladius műveiben, Cassianus „Hitvitáiban", Arnaud d'Andilly püspök „A sivatagi egyházatyák élete" című kiadványában.

[6] Lásd *Morery* lexikona Oszlopos Simon címszó; lásd *Baillet*: Szentek élete.

ben. India például a jógik személyében az önként vállalt kegyetlenség olyan példáit nyújtja számunkra, amelyeket a keresztény anachoréták nem tudtak elérni. Ezek az önkínzás művészetét a tökéletesség olyan magas fokára emelték, amelyet a kereszténység mindeddig nem tudott kieszelni. Egyesek közülük állandóan anyaszült meztelenül dacolnak a nap tüzes sugaraival és a rovarok csípéseivel, mások elhatározzák, hogy szüntelenül kinyújtva tartják mindkét karjukat; megint mások fejjel lefelé felakasztják magukat, s izzó parázs fölött himbálóznak; olyanok is akadnak, akik élve sírba temetkeznek, ahová a világosság csak egy lyukon jut be, amelyen keresztül az ételt is beadják; végül néhányan szegekkel kivert láncokat aggatnak magukra, amelytől egész testük hamarosan merő sebhellyé változik. Hasonló őrültségeket tapasztalhatunk más pogány vidékeken is. A Koromandel-parti Kanatban például a jámbor banjanok tömegestül a bálványukat szállító szekér kerekei alá vetik magukat, s azt képzelik, hogy ez az önként vállalt halál örök boldogságot szerez számukra.

A kínai boncok és a tatár vezeklők egyáltalán nem különböznek tőlük jámbor őrületük tekintetében, és akárcsak a keresztény anachoréták, szektájuk buzgó tagjait tiszteletre és alamizsnálkodásra indítják. Ezek szintén elhitetik magukkal, hogy e fennkölt szélhámosok az ég kegyét élvezik, s tekintélyüket haszonnal vethetik latba a többi halandó érdekében.

A keresztények e fanatikus nézetei, akárcsak a pogányoké, szemlátomást az istenségről alkotott képtelen és sértő fogalmaikon alapulnak. Haragos zsarnoknak vélik, aki abban leli örömét, ha az örökösen könnybenyomorúságba merült ember ocsmány látványában gyönyörködhet. Úgy képzelik, hogy ez az isten, akit makacsul mégis „végtelen jónak" neveznek, vérszomjas uralkodó, s csak a vérontás elégíti ki, szerencsétlen teremtményeinek jóléte és öröme pedig bosszantja.

Ezeken az ellentmondó nézeteken alapul elsősorban a keresztény vallás, amely azt feltételezi, hogy isten csakis tulajdon fiának ártatlanul kiontott vérétől enyhülhetett meg. Mivel azonban a fanatizmus sohasem gondolkodik logikusan és egyáltalán nem következetes elveiben, jámbor különceink, bár elismerik, hogy Krisztus kiontott vére roppantul becses és több mint elegendő atyjának lecsillapítására — úgy vélik — ez az isten még azoknak a vérét is követeli, akiket fia állítólag a sajátjával megváltott. Szent oktalanságuk révén elhiszik, hogy isten örömét leli hűséges szolgáinak lassú és önkéntes öngyilkosságában. Végül tébolyultságuk és következetlenségük odáig fajul, hogy azt hiszik: e haszontalan önelpusztítók olyan szentek, akiket isten kegyelmével támogat, s elegendő

erőt és buzgóságot ad nekik ahhoz, hogy teljesen szerencsétlenné tegyék saját magukat.

A népeknek a szerzetesek, az anachoréták és a híres vezeklők iránt tanúsított csodálata — mint ez előre látható volt —, az isteni kegyelemhez hasonlóan e merész fanatikusokat életükben köztisztelettel, haláluk után pedig a felmagasztalás dicsőségével és az örök mennyei boldogság reményével támogathatta. Mindezek az indokok együttvéve bizonyára azzal az eredménnyel jártak, hogy türelmesen viselték az önként magukra vett igát.

Ennek következtében a szerzetesség tébolya a keresztények körében ragályos betegséggé vált, amely a vértanúság járványa helyébe lépett. Mivel mások részéről többé nem kellett kínzásoktól tartaniuk, ők maguk sújtották velük önmagukat. Mindenfelé szerzetesek tűntek fel, egy sereg szent személy valamiféle újfajta szabályzattal akart kitűnni az egyházban. Minden században egy-egy új látomásos ember támadt, aki hóbortos látomásaival iparkodott túltenni társain és elődein. Szent Pacomus honosította meg a kolostori szerzetességet Egyiptomban, Nagy Szent Baziliosz pedig Keleten, Szent Márton tours-i püspök vezette be elsőnek Galliában. Mégis Szent Benedeket tartják a nyugati szerzetesek igazi pátriárkájának. Példáját azóta utánozta Szent Bernát, Szent Brunó, Szent Norbert stb. Mindezek a rajongók többé-kevésbé egyetértettek intézményeik fő kérdéseiben. Tanítványaikat vissza akarták vezetni a therapeutészek vagy esszéusok, tehát az első keresztények életmódjához, amely azóta megváltozott, mivel teljességgel összeegyeztethetetlen a társadalmi élettel, amely nélkül a népek egyáltalán nem létezhetnek. Ebből kitűnik, hogy Jézus, isteni bölcsessége ellenére, olyan törvényeket hozott, amelyek csak egy sereg szerzetesnek felelhettek meg, nem pedig nagy népeknek, amelyek csak úgy maradhatnak fenn, ha lépten-nyomon eltávolodnak hajmeresztő intézményeitől.

A szerzetességnek ezek a megalapítói evangéliumi szegénységet, teljes önmegtartóztatást írtak elő tanítványaiknak, főként pedig vak engedelmességet vezetőik iránt. Ez utóbbi cikkely megismerteti velünk minden vallási intézmény igazi indokait és veszélyeit. Bármely rendalapító feltétlen uralmat biztosított magának egy seregnyi ember fölött, akinek kényura vagy uralkodója lett. A korlátlan hatalom mindenkor célja volt az emberek becsvágyának. Kellemes legalább szerzeteseken uralkodni, ha valaki másokon nem uralkodhat. Ez a feltétlen uralom azonban ártott a társadalomnak. A szerzetes ugyanis minden korban úgy vélte, hogy inkább egyházi feljebbvalóinak tartozik engedelmességgel, mint országa uralkodóinak vagy törvényeinek és bíráinak. A barát számára

nincs szentebb dolog a Földön, mint főnökének parancsa, akinek a kezében van, „mint bot az aggastyán kezében."[7] Minden korban akadtak tüzes szerzetesek, akik e vak engedelmesség folytán vezetőik bujtogatására valóságos lázítókká váltak a keresztény országokban. Mert a szerzetesrend főnöke alá tartozik, ez a pápától kapja az utasításokat, s annak így módja van az egész keresztény világ felkavarására.

Ettől az uralomtól függetlenül ezek a szerzetesrend-alapítók a tudatlanság és az ájtatosság korában a világi életben is a legnagyobb megbecsülésnek, rokonszenvnek, dús adományoknak, tiszteletnek örvendhettek a fejedelmek és a népek részéről. Egyes szent szerzetesek például fényes külsőségek között jelentek meg a királyok udvaraiban, a királynék kegyét, imádatát élvezték, a főurak és a legkegyetlenebb rablóvezérek nagyrabecsülésének örvendtek, vagyis igen fontos szerepet játszottak az egyházban és az államban. Így Szent Bernát roppant tekintélyt szerzett, még a pápát is tiszteletre késztette, nyíltan megrótta a papságot bűnei miatt, úgy beszélt, mintha ő volna az úr az egyházban. Ez az alázatos szerzetes elhagyta kolostorát, hogy harcba szálljon az eretnekségekkel; egész Európának parancsolt; keresztes hadjáratot hirdetett; fegyverbe szólította a Nyugatot a Kelet ellen; az ég nevében sikereket ígért, amelyeket azonban az események hamarosan megcáfoltak. Bernát azonban gondosan a keresztények viszálykodásainak tulajdonította a saját parancsaira szervezett és jövendöléseivel biztosított vállalkozás kudarcát. Kolostora és rendje pedig állítólag igen elégedett lehetett a keresztes lovagok bőkezű adományai miatt, amelyekben e szerencsétlen hadjáratra indulásuk előtt részesítették.

A buzgó hívek ekkor egyáltalán nem vették figyelembe azt a körülményt, hogy ezek az isteni emberek előzőleg lemondtak a világról, és most elragadtatással tapasztalták, hogy a barátok embergésekké váltak irányukban. Megfeledkezve arról, hogy a szerzetesek a szegénységet választották hivatásul, javakkal halmozták el őket, s hálásak voltak nekik, amiért kegyesen elfogadták a föld veszendő kincseit, azzal a feltétellel, hogy az adományozók számára örök égi kincseket biztosítanak. Egyszóval, jólétben dúskáltak azok, akiket éppen az élet örömei iránt tanúsított közömbösségük és megvetésük miatt tiszteltek. A szerzetesek az uralkodók meggondolatlan bőkezűsége révén dúsgazdagok, semmittevők és romlottak lettek. Hogy elejét vegyék a botránynak, amellyel az állapotukkal homlokegyenest ellentétes, zülött erkölcseik fenyegettek,

[7] Ez a kifejezés szerepel a jezsuiták konstitúcióiban. Más szerzetek szabályzatai mind ugyanilyen hangnemben íródtak.

állandóan megreformálásukkal foglalatoskodtak, hogy visszavezessék őket ősi szabályaikhoz. Ezek a reformok azonban nem lehettek hosszúéletűek. Az ember, veleszületett hajlamánál fogva mindig visszatér saját természetéhez, amelytől a fanatizmus hasztalanul próbálja eltéríteni.

A szerzetesrendek ősi formájukban egytől egyig buzgalmat, önsanyargatást, meglepő önzetlenséget mutatnak, a népek pedig állandóan beleestek ebbe a csapdába. Mindig bedőltek azoknak a fanatikusoknak vagy képmutatóknak, akik ezekkel az eszközökkel igyekeztek megtéveszteni őket. Amikor a világi papság teljesen elzüllött, a római pápa a szerzetesekben olyan versenytársat állított melléje, amelyet alkalmasnak ítélt arra, hogy a népeket megtartsa igájában. Ezeket ugyanis a világi papok felháborító viselkedése végül is kiábrándította a szolgái által oly rosszul gyakorolt vallásból. Ezért tapasztalhatjuk azt, hogy a barátok gyakran hadilábon álltak a klérus többi részével. Ez utóbbi bennük kellemetlen vetélytársakat látott, akik a tömeg becsapásának művészetében sokkalta jártasabbak voltak. A legbabonásabb országokban összehasonlíthatatlanul jobban tisztelik a szerzeteseket, mint a világi papokat.

Főként a tizenharmadik században — a népek tudatlanságának és a papság erkölcsi romlásának e hírhedt korszakában — keletkeztek új szerzetesrendek. Ezeket szélhámosok, vagy fanatikusok létesítették, akik a népek hitének felélesztése végett jelentek meg. E kiváló bajnokok közül elsősorban Assisi Szent Ferencet, a Ferenc-rend alapítóját, és Szent Domonkost, a Domonkos-rend alapítóját emelhetjük ki. E két hős a pápa pártfogásával egy-egy hírneves rendet létesített, amely több évszázadon át a római pápa legszilárdabb támasza lett az uralkodók, a népek, sőt a papság ellen. A szentszék hűséges ügynökökre, zsarnoki hatalmának pilléreire, bitorló uralmának buzgó védelmezőire lelt bennük, előszeretettel dédelgette ezeket a rendeket, és pártfogolta őket ellenségeikkel szemben. Ezek pedig körmönfont, ködös teológiájuk segítségével csak növelték a keresztények tudatlanságának homályát, sekélyes és hitvány perpatvaraikkal pedig temérdek sokszor háborgatták az emberiséget. Ferenc tanítványainak köszönheti a világ Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának bámulatos dogmáját. Ha néhány csökönyös egyházatya nem csap akkora hűhót, akkor a vallás ezenkívül még egy hiú ábrándképekkel teli, új evangéliumot is köszönhetett volna nekik, amelyet kiagyalói az „Örök evangélium" néven merészeltek közzétenni. A pápa pedig nem kívánt szigorú intézkedéseket tenni ezekkel az istentelenekkel szemben, mivel egyébként hasznosnak tartotta őket tervei számára.

Főként Domonkos tett kitűnő szolgálatokat a római szentszéknek. E buzgó fanatikus kegyetlen elméje eszelte ki az inkvizíciós törvény-

széket, amelyről már szóltunk. Azok a szerzetesek, akik e szörnyeteg alapította rend tagjai voltak, a kereszténység bírái, a lelkek hóhérai, a szentatya kegyetlen intézkedéseinek bősz végrehajtói lettek, mivel a pápa — mint Saturnus — soha mást nem tett, mint saját gyermekeit emésztette el. E gyalázatos bíróság miatt minden állampolgár sötét rémületben élt. Egyes népeknél az apának félnie kellett fiától, feleségétől és hozzátartozóitól. A hitbuzgalom mindenkinek kötelességgé tette, hogy „eretnekség" esetén még saját családtagjait is feljelentse. A vallás teljesen szétt tépte a rokonság, a barátság, a társas ösztön kötelékeit, és leleményes módszereket eszelt ki arra, hogy híveit gonoszakká tegye. Szent kötelességükké tette, hogy ki-ki besúgó és áruló legyen. Száműzte a bizalmat és a szabadságot a közéleti érintkezésből. Ezek azok a fontos szolgálatok, melyeket a jeles Szent Domonkos az emberi nemnek tett.

Most nem térünk ki részletesebben azokra az aljasságokra, amelyeket ez a gyűlöletes törvényszék mindenkor művelt. Kiszolgálói arcátlanul „Szent Hivatalnak" nevezték, bár ezek a szörnyetegek általában saját fösvénységük, bosszúvágyuk, paráznaságuk kielégítésére használták fel. Csupán azt jegyezzük meg, hogy ez a valóban kannibálokhoz méltó intézmény nyilvánvalóan homlokegyenest ellentmond a kereszténység alapelveinek, amely mindig roppant buzgalmat tanúsított a lelkek üdve iránt. Hiszen ha egy megátalkodott eretneket máglyahalálra ítélnek, akkor — a teológiai fogalmak szerint — nem egyenest a pokolba küldik? Ha pedig egy ilyen egyént életben hagynak, nem remélhetik-e üldözői, hogy a kegyelem kijózaníthatja tévelygéseiből? A papi düh azonban nem alkalmas logikus gondolkodásra. Ellenségeivel szemben odáig fokozza kegyetlenségét, hogy kárhozatba akarja dönteni őket a másvilágon, miután idelent a legkegyetlenebb kínzásokkal sújtotta. Mondjuk inkább azt, hogy az inkvizítorok mindenkor csalók voltak, akik szemet hunytak, valahányszor a papság érdekei forogtak kockán. Hogy pedig az egyházat megtisztítsák a kegyetlenség gyanújától, mivel ez azzal kérkedik, hogy „irtózik a vérontástól" — ezek az aljas inkvizítorok színleg kegyelemért könyörögnek a világi bíráknál a saját maguk által elítélt és kiszolgáltatott szerencsétlenek részére, holott teljesen bizonyosak lehetnek afelől, hogy nem találnak náluk meghallgatásra, hiszen kiközösítés várna reájuk, ha kegyelmet merészelnének adni az inkvizíció által bűnösnek talált egyéneknek.

Így tehát a kereszténységnek vallási kegyetlenkedéseikben a legbarbárabb népeket sikerült utánozniuk. Miközben ezek az elvakult emberek azt hajtogatják, hogy egy jóságos istent imádnak, szüntelenül a legborzalmasabb kegyetlenségeket követik el, hogy neki kedvére legyenek. Ember-

életeket áldoznak fel, és papjaik vadságának e felháborító megnyilvánulásait őrült módra „a hitbeli eljárásnak" nevezik. Egyes nagyhatalmú királyok aljasul közreműködnek e szörnyűségekben. Elnézik, hogy államaikban alattvalóik életéről és javairól szerzetesek döntsenek. Tűrnek, tisztelnek és pártolnak egy olyan vérbíróságot, amely országukból száműzi a tudományt, a bölcsességet, a szorgalmat, a tevékeny munkát és elsősorban az értelmet, amely nélkül lehetetlen az erkölcs. Végül ezek a vak uralkodók nem veszik észre, hogy a papok zsarnoksága az igazi oka annak a tespedtségnek, amelybe alattvalóik merültek.

Ferenc és Domonkos, akik a maguk korában tapasztalhatták a keresztény világ megbotránkozását más szerzetesrendek gazdagsága és romlott erkölcsei miatt, megtiltották saját tanítványaiknak, hogy bármiben saját tulajdonuk legyen, és azt kívánták, hogy csakis a hívek adományaiból tartsák fenn magukat. Ekként ezek a koldusok még inkább a népek nyakán éltek, mint azok, akik a legdúsabb támogatásban részesültek. A népek kénytelenek voltak napról napra, szüntelenül hozzájárulni a naplopók és arcátlan koldusok roppant hadának eltartásához, akik értették a módját, hogy dús alamizsnát csaljanak ki a határtalan gonoszságuk láttán megrettent szerencsétlenekből. Miként lehetett megtagadni az alamizsnát egy domonkos baráttól, mikor elégedetlensége bárkit a szent inkvizíció tömlöcébe juttathatott? Aki nem tanúsított kellő bőkezűséget az efféle ágrólszakadtak iránt, az — úgy vélték — kétségtelenül bizonyosságot tett eretnekségéről. Így ezek a jámbor koldusok mintegy úgy kértek alamizsnát, hogy a kést az ember torkára tették. Hamarosan meg is gazdagodtak. Mellékkeresetük sokkal tekintélyesebb lett, mint más szerzetesrendek állandó jövedelme. Túlszárnyalták őket, függetlenítették magukat a püspököktől, elvették nyájaikat a plébánosoktól és a fejedelmek bizalmába férkőztek, ezek pedig hittek nekik, hódolatot tanúsítottak irántuk s korlátlan hitelt adtak a közösség e szipolyozóinak. Így például a jámbor Szent Lajos megosztotta rokonszenvét a domonkos és a ferences testvérek között, akiket egy felvilágosultabb fejedelem igyekezett volna eltávolítani államából. Az ájtatos uralkodók és népek azonban sohasem fedezik fel a csalást, és nem ismerik sem az igazi erényeket, sem saját valódi érdekeiket.

A ferencesek, hogy önzetlenségük fitogtassák, a hiszékeny népek számára nevetséges jelenetet rendeztek, amely azonban szélhámos kitalálóira nézve tragikusan végződött. E szerzetesek közül sokan ugyanis azt állították, hogy nekik nemcsak semmiféle tulajdonuk nem lehet, hanem még élelmiszereik sem az övék. Azt vallották, hogy mindez a pápáé. Ez pedig, hogy bebizonyítsa, ő sem kevésbé önzetlen a ferenceseknél, eretnekeknek

bélyegezte az efféle tételek hangoztatóit. Ennek következtében a barátok közül sokan büntetést kaptak és máglyára kerültek, mivel a szentszék által tiltott nézetekhez csatlakoztak. A történelem tanúsága szerint, e főbenjáró kérdés miatt több százan szenvedtek vértanúságot.[8]

Nincs olyan őrültség, amelynek a keresztény teológiában ne akadtak volna védelmezői és hívei. Rotterdami Erasmus, a teológusok kiváló ismerője — ezek javarészt szerzetesek voltak — joggal állapította meg, „hogy a teológusok viselkedése kételyt támaszt a teológia igazságával szemben, mintha az effajta tanulmánynak jellemző tulajdonsága az volna, hogy megfosztja az őszinteségtől és a józan észtől mindazokat, akik buzgón művelik".

A szerzetesség története a képmutatás és csalás által támogatott fanatizmus és őrültség krónikája. Miután néhány jóhiszemű és buzgalommal eltelt vallásos egyén szerzetesrendeket alapított, ezeket a jámbor félkegyelműeket hamarosan szélhámosok váltották fel, akik értették módját, hogy az alapítók jámborságának és a népek ostobaságának gyümölcseit learassák.

Sohasem érnénk a végére, ha beszélni akarnánk azokról a varázslatokról, csalásokról, csodákról, látomásokról, kinyilatkoztatásokról, amelyek valósággal hemzsegnek e kiváló szentek legendáiban. Mindezek a sötétség századaiban íródtak, olyan szerzetesek által, akik ebben az egyház számára oly boldog korban az egyetlen írástudók voltak és bizonyosak lehettek abban, hogy a legtermékenyebb fantázia sem találhat ki annyira arcátlan meséket, amelyek felháborodást kelthetnének a hivő tömegekben. E jámbor regények olvastán az ember nem tudja, vajon kiagyalóik pimaszsága érdemel-e nagyobb csodálatot, vagy az őket elfogadó keresztények hiszékenysége. Abban az időben a hivők bőkezűségének felkeltésére és adományaik megnyerésére egyes szélhámos szerzetesek végtelen sok hamis ereklyét ajánlottak a népeknek tisztelet tárgyául, azzal az ürüggyel, hogy mindez mártíroké vagy más szent személyeké volt, akik valójában sohasem léteztek. Hitelességük igazolására számtalan csodát tulajdonítottak nekik, s ezek szükségképpen tömegestül vonzották a buzgó hivőket azokra a helyekre, ahol — mint ezt önmagukkal elhitették — isten e kiváló barátainak földi maradványai nyugodtak. A pápa, aki mindenkor felezett azokkal, akik ájtatosságukkal rá akarták szedni az emberiséget, közreműködött a szerzetesek terveiben, bőségesen szállította számukra az ereklyéket, és bűnbocsánatot adott azoknak, akik ez ereklyéket tiszteletben részesítették.

[8] Lásd *Dupin:* Egyházi szerzők új könyvtára. XI. köt.

Mindezek a csalások különben nem lepleződtek le a sötétség századaiban, amikor a legvaskosabb tudatlanságba és a legostobább vakhitbe süllyedt népek és vezető emberek még saját szemük tanúságában sem bíztak, holott napról napra, léten-nyomon láthatták a szerzetesek kicsapongásait és aljasságait. Ezek a tétlen életmódot folytató, vagyonban dúskáló barátok — mint már megjegyeztük — csakugyan késedelem nélkül saját szenvedélyeik kielégítésére használták fel a buzgó hívők együgyűsége révén szerzett javakat. Részegeskedés, kicsapongás, züllés fertőjébe merültek. Gyakran még a látszat megőrzését is elhanyagolták, s nyilván nem féltek attól, hogy megbotránkoztatják a népeket, holott ezeknek el kellett volna veszíteni bizalmukat, annak láttán, hogy e szent személyiségek ilyen feltűnően eltávolodnak saját intézményeik szellemétől.

Több országban végül mégis fellebbent a fátyol. Egyes sóvár fejedelmek rávetették magukat a szerzetesek javaira, és a tömegek megéljenezték őket, mert a barátok kilengései és aljasságai végül is felnyitották a szemüket. Az angol történelem egy olyan példát nyújt, amelynek alapján képet nyerhetünk a tizenhatodik századi kolostorokban uralkodó jámborságról. A northamptoni Szent András apátság priora és szerzetesei által aláírt okmányról van szó, amelyben bűnösnek vallják magukat uralkodójuk, VIII. Henrik előtt a terhükre rótt valamennyi kicsapongásban, és — bár elismerik, hogy a legszigorúbb büntetést érdemlik — irgalmat kérnek tőle, s a kolostorok javait az uralkodó rendelkezésére bocsátják. Az okmány szövege a következő:

„Mi, valamint elődeink, kiket a fent említett kolostor szerzeteseinek neveznek, kizárólag azon célból vettük fel az említett rend öltözékét, hogy életünket tétlenségben, nem pedig az erény gyakorlásában töltsük, pompában, nem pedig engedelmességben és alázatosságban. A fentemlített rend és öltözék örve alatt, hiábavalóan, gyűlöletes és istentelen módon elköltöttük vagy inkább eltékozoltuk az említett földek jövedelmeit, miközben majd megpukkadtunk az evéstől-ivástól. Más hiábavaló és szentségtörő célokra is költekeztünk, lelkünk buzgalmának és testünk tisztaságának elpusztítására, valamint Jézus Krisztus evangéliumának meggyalázására alkalmas módon, holott ennek szigorú megtartását valljuk. Ezáltal megfosztottuk a jó lelkeket attól a vigasztól, melyet a hit révén a Megváltóban lelniük kell. Megfosztottuk a Felséges Istent az őt megillető tisztelettől, amikor is mindenféle mesterkedéssel arra biztattuk a kereszténveket, hogy a mi kárhozatos hasznunkra élettelen képeket és hamis ereklyéket imádjanak. Így hát, megvizsgálva és lelkünkben szüntelenül felidézve szörnyűséges gaztetteinket, színlelt szentséggel palástolt

hosszas képmutatásunkat, és ama tévelygéseinket, melyekbe Felségedet sodortuk; s látva elemésztésünkre váró örök tűz lángját, ha ezen állapotban kitartva hagynánk el e múló létet; mindeme dolgokra tekintettel, önnön lelkiismeretünk elviselhetetlen szemrehányásaitól furdalva, és — mint reméljük — Isten kegyelmétől hevítve, aki nem kívánja senkinek bűnbe való elpusztulását — töredelmes és bűnbánó szívvel borulunk Felséged lába elé. Súlyosan megsértettük Istent és Felségedet, s most jajgatva és sopánkodva könyörgünk bocsánatért a fentemlített sérelmekért, mulasztásokért és hanyagságokért, melyeket az általunk bevallott módon Felséged és legkiválóbb elődei ellen elkövettünk. Elismerjük, hogy mivel az angol királyságban Felséged Jézus Krisztus után az egyház feje, és ennélfogva a szerzetesrendek egyetlen megreformálója, ezért teljhatalma van valamennyi kolostor és vallási társulat megszüntetésére, melyek visszaélnek hivatásuk szabályaival. Sőt, mivel Felséged a mi legfőbb Urunk és az említett monostor vitathatatlan alapítója, annak bezárása következtében épületét örökül kell kapnia, úgyszintén a hozzá tartozó összes ingó és ingatlan javakat is, és kénye-kedve szerint rendelkezhet vele".

Az okmány aláírói: Franciscus perjel, Joannes alperjel, John Pite, John Harold, Thomas Smith, Thomas Golston, Robert Martin, Jacob Hopkins, Richard Bunberry, Thomas Barby, William Ward, Thomas Atterbury, William Fowler.[9]

Ez a teljesen hiteles okmány képet nyújthat számunkra a reformációkorabeli szerzetesek szent erkölcseiről, bármely országban éltek is. Minden történelem valóban egyöntetűen ilyen hangnemben beszél a szerzetesek és a papság romlottságáról ebben a században és az előző korokban. Bármennyire kapzsinak vagy zsarnoknak feltételezzük is azokat az uralkodókat, akik államaikban a szerzetesség felszámolásának nekifogtak, ezek sohasem merték volna megpróbálni, még kevésbé végrehajtani tervüket, ha a népek nem lettek volna torkig a szerzetesek dölyfösségével, arcátlanságával és falánkságával. Ezek a jóléttől megittasult emberek ugyanis végül minden határon túlléptek és a hosszú időn keresztül rászedett népek megvetésének és utálatának célpontjaivá váltak.

Ezek a kilengések szüntették meg teljesen a szerzetesrendeket azokban az országokban, amelyek elfogadták a reformációt; viszont fennmaradtak azokban az államokban, amelyek továbbra is a római pápának, e szent had született vezérének uralma alá tartoznak. A legvallásosabb országokban a szerzetesek továbbra is büntetlenül gyakorolhatják azt a féktelen

[9] Lásd *Angol Könyvtár*. I. köt. 149. és köv. old.

szabadságot, amelyet a tudatlanság századaiban mindenütt élveztek. Más, kevésbé babonás államokban a jó társaság és a felvilágosult egyének ugyan megvetéssel sújtják őket, mindazonáltal továbbra is behajtják szokott adóikat a szerencsétlen népen, olykor csodákat művelnek számára, kegyes csalásokkal csikarják ki pénzét, vagy legalábbis teljesen haszontalanul tékozolják el a hajdan a kolostoraik számára megállapított, dús jövedelmeket. Mégis remélhető, hogy a mindjobban terjedő felvilágosodás segítségével az előítéleteiktől kijózanodott uralkodók valamikor majd felismerik annak szükségességét, hogy meg kell szabadítani a népeket e haszontalan emberek terhétől, akiket oly sok század óta a társadalom kénytelen táplálni és fizetni minden reális haszon nélkül. Ha egy igazságos és jótékony politikától vezérelt uralkodó megszünteti a szerzetességet, ezáltal könnyít alattvalói helyzetén, véget vet a szélhámosságnak, jómaga erőhöz és vagyonhoz jut s igen sok új állampolgárt és állampolgárnőt szerez, akiktől a papi nőtlenség fanatikus törvénye jogtalanul megfosztja az államokat.

A szerzetesség intézménye valójában nem éri be azzal, hogy a társadalmat megfosztja egy sereg férfitól, aki ezernyi különböző módon szolgálatára lehetne, hanem még elragad jó néhány nőt is, aki az állampolgárok számát gyarapíthatná. A pápát követő országokban minden korban temérdek zárda — vagy inkább tömlöc — is volt. Ide zárták be annak a szeretetre méltó nemnek a tagjait, amelyet a természet a társadalom sokasítására szánt, s annak bája és dísze.

Ezekben a vallási börtönökben végezte a fanatizmus legjellegzetesebb pusztításait; a rémítő magányosságnak kiszolgáltatott, búskomorságtól táplált, bánattól, böjttől, önsanyargatástól megőrjített, gyenge szervezetű és igen élénk képzelőerejű, szerencsétlen női remetéknek ugyanis gyakran álmaik, illúzióik, eksztázisaik, megnyilatkozásaik voltak; egyszóval, az apácák még a legszigorúbb életű anachorétáknál is fogékonyabbaknak bizonyultak önmaguk általtására, s így a papság számára sokszor igen alkalmas eszközzé váltak a tömegek felbolydítására.

Szent Pál óta egészen napjainkig láthatjuk a sugalmazott leányok és asszonyok, a prófétanők, az idegbeteg apácák szakadatlan sorát, akik hóbortos elmeszüleményekkel igen hasznosan szolgálták az egyházat. Ezek az égi képességek elsősorban a zárdákban és a leány-kolostorokban nyilvánultak meg, s főképp a heves temperamentumú szüzeknél. Jézus Krisztus ezen önmegtartóztatásra szánt, szerető jegyesei gyakran kénytelenek voltak Hippokratész elvének igazságát tapasztalni, amely szerint „a vér legtisztább része, ha nem lel a közönséges utakon kijáratra, visszatér a szívbe, s akkor az erek megduzzadnak, az agy elborul, és az illető

őrjöngésbe esik". Ezen a módon magyarázhatók annak a sok-sok szent apácának az eksztázisai, elragadtatásai, látomásai, kusza jövendölései, akiknek hóbortjait a kegyelem hatásának tüntetik fel előttünk. Szent Brigitta, Sienai Szent Katalin, Szent Teréz, Pazzi Szent Magdolna, Alacoque Szent Margit, és oly sok más jámbor különc nő, akinek ájtatosságát és prófétai képességét az egyházi krónikák megcsodáltatják velünk, nyilvánvalóan egytől egyig olyan teremtés volt, akit a túlságosan szigorú életmód által felcsigázott képzelet gyakran teljesen megőrjített. Az örökké misztikus ájtatosságokkal foglalatoskodó nőknél elegendő volt a hisztériás szenvedély azoknak a tüneteknek az előidézésére, amelyeket e szent sugalmazottakban megcsodálnak. Az isteni szerelem egy élénk fantáziájú és heves természetű nőnél ugyanazokat a bolondságokat idézi elő, mint a földi szerelem.

Különben egyáltalán nem meglepő, hogy az apácák nagyon hajlamosak az efféle gyakori őrültség-rohamokra. Az a szent barbárság, amellyel az egyház és törvénye az önmegtartóztatás ezen áldozatait felhasználja, igen alkalmas arra, hogy a legsötétebb búskomorságba, sőt, kétségbeesésbe taszítsa őket. Modern Vesta-szűzeink, a gyermekkorból éppen kikerülve, vagy tapasztalatlan ifjú éveikben, életre szóló kötelezettséget vállalnak holmi kíméletlen fogadalom révén, amelyet rendszerint az ámítás és néha az embertelen rokonok parancsoló önkénye csikar ki, akiknek a vallás és a kormány megengedi az efféle zsarnokságot. Holott nehéz manapság e szerencsétlen lányok ellen elkövetett barbár kegyetlenség indokait megérteni; sem azt az okot, amely miatt az egyház velük szemben megváltoztatta a régebben ésszerűbb és szelídebb szabályait. Az 506-ban tartott agdai zsinaton ugyanis, amelyen Szent Caesarius, arles-i püspök elnökölt, elfogadták a XIX. kánont, úgy határoztak, hogy „hajadonokra csak negyven esztendős korban szabad az apácafátyolt feladni, bármennyire bizonyosak lehetünk is jó erkölcseikről". Ugyanezt az intézkedést megerősítette Szent Leó pápa. Évszázadok óta, sőt ma is azonban már a tizenhat éves leányok is azzal a végzetes lehetőséggel rendelkeznek, hogy örökre e nyomorúsághoz kössék sorsukat: az egyszer tett fogadalom visszavonhatatlan, nincs többé orvosszer az oktalan rajongás e szerencsétlen áldozatai számára.[10] Életfogytig arra vannak ítélve, hogy egy kolostor mélyén, mogorva úrnőik uralma alatt nyögjenek, akiknek nincs más erőforrásuk, mint az a szomorú kiváltság, hogy

[10] A harmadik században az istennek szánt szüzek házassága nem számított bűnnek. Szent Ciprianus (hatvankettedik levél) szerint „ha nem akarnak vagy nem tudnak kitartani, akkor jobb, ha megházasodnak, mintsem a pokolba kerüljenek". A barbár teológusok azonban megváltoztatták erről a véleményüket.

az őket emésztő rosszkedvet másokkal is éreztethetik. Így csak a halál vethet véget e szánalmas szüzek kínjainak; s roppantul boldogok lehetnek, ha a fanatizmus tartja bennük a lelket a szüntelen könnyekkel öntözött, kínos pálya befejeztéig. A keresztények szerint, így lehet a búskomorsággal, siránkozással, kétségbeeséssel istennek tetszeni. Ezek azok az előnyök, amelyeket a keresztény vallás e bájos nem tagjainak nyújt, akiket egy pillanatnyi meggondolatlanságuk miatt arra kárhoztat, hogy sírva tengessék a társadalom számára haszontalan, nyomorúságos életüket.

Mégis igen sok országban e szerencsétlen szüzekre hárul a leányok nevelése. Ezek a tudatlan, hiszékeny, fanatikus és tapasztalatlan szegény apácák gondoskodnak az állampolgárnők és a családanyák képzéséről. Bár fogalmuk sincs a társadalmi kötelességekről, sem a világban történő dolgokról, reájuk bízzák annak a gyengéd nemnek az ifjú éveit, amelynek rendeltetése a másik nem boldogítása. Mi marad meg tanításukból tanítványaik lelkében? Az apácák csupán félénk és hiszékeny ájtatos teremtéseket nevelnek belőlük, akik nem rendelkeznek olyan tulajdonságokkal, hogy tiszteletet keltsenek másokban vagy megnyerjék annak szeretetét, akivel a sors rendelése folytán élniük kell. A zárdából kikerülve, nem visznek egyebet a világba, mint tapasztalatlanságukat; ehhez járul még egy seregnyi alantas indulat által kicsinyessé vált gondolkodásmód, ami együttvéve egész életükre szerencsétlenné teszi őket.

Borítsunk fátylat ezekre a bosszantó képekre, s térjünk vissza a szerzetesekre, mert ők sokkal veszélyesebbek az általuk kiszipolyozott társadalomra nézve, mint ezek a szerencsétlen szüzek, akiket a törvények, a babonával egyetértésben, életfogytiglani börtönbüntetésre ítélnek. A legutóbbi századokban feltűnt barátok között elsősorban a jezsuitákat kell megemlíteni. Rendjüket egy fanatikus spanyol, Szent Ignác alapította, akinek elméjét egy legenda teljesen megzavarta. Mihelyt regényes agya a vallási buzgalom felé fordult, azt a tervet eszelte ki, hogy veszedelmes kalandok keresésére indul és a római katolikus vallás Don Quijoté-ja lesz, mivel a maga korában e hit ellen temérdek eretnek indult rohamra. A katonai pályára nevelt Ignácnak harcias elszántsága azt az ötletet adta, hogy szerzetes-sereget létesítsen, azzal a céllal, hogy szüntelenül küzdjön az egyház ellenségei ellen. Intézményéhez megszerezte a pápa jóváhagyását, aki ezekben az új katonákban harcedzett csapatra talált, amelyet sikeresen használhatott fel uralmának fenntartására, amelyet mindenfelől nagyszámú lázadó szorongatott.

A Szent Ignác alapította rend igen hamar elhomályosította az összes többit, amely előtte a keresztény világban létezett. Ezek a szerzetesek,

akik a századok során a hívek áitatossága révén meggazdagodtak, tétlenségben tespedtek és nem gondoltak másra, mint hogy henyén élvezhessék a fejedelmektől és a népektől kapott kincseket. A Jézus Társaság szelleme azonban más volt. Ez visszaemlékezett arra, hogy isteni mestere azért jött a földre, hogy „kardot hozzon és ne békét". A háború tehát lételeme volt: egészen rendkívüli buzgalommal szolgálta a római egyházat. Ez az oka annak, hogy két század alatt ez a rend csaknem ugyanannyi szentet adott, mint az összes többi együttvéve. Valóban nincsenek olyan szerzetesek, akiknek a római pápa nagyobb hálával tartozna. A jezsuiták, akiket különleges eskü kötelez a legszentebb atya parancsainak vak követésére — úgy tűnik —, csodálatos módon a célból alakultak nem is oly régen, hogy Jézus Krisztus helytartójának zsarnoki uralmát támogassák, kiterjesszék és védelmezzék. Esküik ellenére ugyan, elég gyakran engedetlenséget tanúsítottak a pápa iránt — de csakis azért, hogy még jobban szolgálják. E céljuk biztosabb elérése érdekében, minden országban összeesküvéseket szőttek, felkeléseket szerveztek, viszályt, zavargást, lázadást terjesztettek, merényleteket követtek el a királyok személye ellen, s mindezt — saját állításuk szerint — „Isten nagyobb dicsőségére"[11] művelték.

E katonaszerzetesek harcos és nyugtalan természete nem elégedhetett meg a mi féltekénk háborgatásával. Egyes jámbor rajongók segítségével, akiket a rend nagyszabású terveinek eszközévé tett, még a legtávolibb vidékekre is elküldte embereit, hogy istennek lelkeket, a pápának alattvalókat, a rendnek pedig kincseket szerezzenek. A nagy Szent Pál példájára, a jezsuita „mindenkinek mindene" lett. Indiában alkalmasint összekötötte a bálványimádást Jézus tiszteletével, s ezáltal elősegítette az evangélium terjesztését vagy a Társaság üzleti érdekeit.

E szent személyek hasonló politika folytatása révén megfosztották az evangéliumot minden szigorú és visszataszító elemétől. Ezek az okos lelki vezetők nagyon jól felismerték, hogy a hitvány csőcseléknek, egyes fanatikusoknak és barátoknak szánt szabályok és tanácsok nem alkalmasak sem a királyok, sem az udvarok, sem a társaságbeli emberek számára. Sőt mi több: nagyobb lelkiismereti szabadság biztosítása végett, odáig mentek engedékenységükben, hogy a természeti erkölcs legvilágosabb elveit is kétessé és problematikussá tették.

Az uralkodók rokonszenvének megnyerése érdekében ügyeltek arra, hogy a zsarnokságot hirdessék, az egyeduralkodók isteni jogait fennen

[11] *Régen azt tartották a Jézus Társaságról, hogy „hosszú tőr, melynek markolata Rómában van, s mindenkor kész arra, hogy az uralkodókra lesújtson".*

hangoztassák, és a legkorlátlanabb engedelmességet oltsák belé az alattvalókba. Mivel a királyokat pártjukra állították, teljes biztonsággal uralkodhattak a népeken. A hatalmak iránt tanúsított engedelmességük azonban csak ideig-óráig tartott. Gondjuk volt rá, hogy a lázadást hirdessék, sőt, meg is gyilkoltassák a királyokat, amikor azok nem tanúsítottak kellő alázatot irántuk vagy a római pápa iránt. Ilyenkor ezek az uralkodók már csak zsarnokok voltak, és a Jézus Társaság szőrszálhasogató prókátorai írásaikban kijelentették, hogy jogos és dicséretes cselekedet megtisztítani tőlük a Földet.

A keresztények szigorú vallását a jezsuiták bölcsen mindenféle lelkigyakorlattal, könnyű ájtatossággal, kongregációval vagy jámbor társasággal, rózsafüzér-egylettel, gyakori gyónással és áldozással cserélték fel, vagyis az erények gyakorlásánál sokkal kevésbé terhes apró szertartások tömegével. Mivel tudták, hogy az embereket félelem hatja át a rendszerint nemigen szeretetre méltó vonásokkal ábrázolt isten iránt, teremtményeit felmentették a szeretet parancsa alól, azt állították, elegendő nem gyűlölni őt, és a hívek ájtatosságát ügyesen a szentek, főként Szűz Mária felé fordították — mint ezt már előbb megjegyeztük.

A jezsuiták e leleményes eszközök segítségével a vallás egyeduralkodói és döntőbírái lettek. A pápa alá tartozó országokban csaknem kizárólag ők irányították a fejedelmeket és a fő embereket. A püspökök pártfogói és urai lettek. Intrikáik és szent cselszövényeik révén ők osztották a javadalmakat és a kegyeket — s így a keresztény társadalom minden tagja kénytelen volt térdet hajtani e barátok előtt, akiktől az uralkodók mindenkor tartottak, vagy akiket bizalmukkal tüntettek ki.

Bár csaknem minden országban rájuk hárult a fiatalok nevelése, arra nagyon vigyáztak, nehogy tanítsák őket. Éppen ellenkezőleg cselekedtek: mivel ismerték, mennyire becses az emberek tudatlansága mindenkor a papság számára, bölcsen igyekeztek szembeszállni az emberi szellem — számukra — veszedelmes fejlődésével, és visszavezetni a népeket a hitbuzgó és barbár századok tudatlanságához, mivel ezek — mint láthattuk — igen hasznosak voltak az egyház számára. Felélesztették a sötétség korának legendáit, csodáit, kegyes csalásait és szent szélhámosságait.

Jezsuitáink hatalmuk ellenére mégis ellenkezésre és akadályra találtak nagyszabású terveikben egy komor, ájtatos hivőkből álló szekta, az úgynevezett janzenisták részéről, akik az első keresztények szent embergyűlöletétől eltelve, kitartottak a szerzetesség ősi formája mellett. E szegény fanatikusok azonban, akik nem találják helyüket a jelen században, nem nyerték meg ügyüknek a földi hatalmakat, akárcsak az evangélium

első hirdetői. Szigorúságuk sok ellenséget és igen kevés követőt szerzett számukra. Elsősorban a római pápa fordult ellenük, mert tiltakozni merészeltek csalhatatlannak tartott tekintélyével és zsarnokságával szemben. A pápa nyíltan a Jézus Társaság mellé állt, amely pretoriánus testőrsége, janicsárhada, halhatatlanságának és korlátlan egyházi hatalmának hivatásos védelmezője lett. E derék atyák egyébként a fejedelmek támogatását is tapasztalhatták, akik nagyon elégedettek voltak a jezsuiták könnyű erkölcsével és vallásával. Ennélfogva nagy előnnyel szállhattak harcba ellenségeikkel, egyszerűen kiátkoztatták őket a szentatyával. A Róma szándékait mindenkor híven követő világi hatalom pedig még saját érdekei ellen is vállalta a janzenisták üldözésének megtisztelő feladatát, és igen sokat közülük hitvallóvá, vértanúvá avatott.

Ezeknek pártját viszont hevesen védelmezte több híres férfi, aki ügyük érdekében olyan tehetséget és bölcsességet vetett latba, amely tiszteletet érdemelne, ha azt az értelem szemében mindenkor tarthatatlan teológiai perpatvaroknál érdekesebb ügyekre fordították volna. Mekkora hasznot remélhetett volna Franciaország és Európa egy Arnaud, Nicole vagy Pascal, vagy a Port-Royal-i tudósok lángelméjétől, ha ezek a kegyelemre vonatkozó érthetetlen kérdések helyett igazán fontos témát világítottak volna meg!

E bölcs teológusok mégis alulmaradtak a jezsuitákkal folytatott küzdelmeikben. Ez utóbbiak hajlékonyabbak, ügyesebbek, gátlástalanabbak voltak, s így sokkal nagyobb erőt képviseltek, mint tudós ellenfeleik. A kereszténység Szent Ignác tanítványainak kezében elveszítette zord és vad arculatát. Mindenki számára kényelmes, a fejedelmeknek kellemes, az udvaroncoknak nem túl terhes, a nőknek mulattató, a népnek szórakoztató vallás lett, mivel állandóan látványosságokat nyújtott. Míg a janzenisták azon iparkodtak, hogy visszavezessék a kereszténveket az ősi vallás unalmas egyszerűségéhez, a ravaszabb jezsuiták az emberek szeméhez szóltak és bebizonyították, hogy fényes szertartásokra van szükség a többség megnyeréséhez.

De semmi sem szerzett annyi befolyásos követőt a jezsuitáknak, mint engedékeny és elnéző erkölcstanuk mindazok számára, akik nem kívántak az erény szigorú törvényeihez alkalmazkodni. Hittudoraik gondosan kiszélesítették az üdvösség szűk útját, simára egyengették az evangélium rögös ösvényét. Mindenki remélhette, hogy saját hajlamainak fáradságos leküzdése nélkül is eljuthat az égbe. Egyes kazuisták a lelkiismeret könnyítésén munkálkodtak, és ezernyi leleményes fortélyt fedeztek fel a legsötétebb cselekedetek és a legfelháborítóbb bűnök igazolására. A probabilizmus valláserkölcstana képessé tette az embereket arra, hogy ezen

engedékeny egyházatyák határozatai közül azokat válasszák ki, amelyek pillanatnyi érdekeiknek legjobban megfeleltek.

Röviden: a jezsuita politika célja nyilván az volt, hogy életerőt adjon egy meggyengült vallásnak, amely visszataszítóvá vált, mert szinte lehetetlen volt gyakorolni. A jezsuiták arra törekedtek, hogy derűsebbé tegyék, megfosszák zord külsőségeitől, amelyek csak az emberek elriasztására alkalmasak; sőt, az erkölcs rovására is igyekeztek az embereket ájtatossá, vallásossá tenni — de szenvedélyeik feláldozása nélkül. Rajongó ellenfeleiknél sokkal jobban megértették, hogy Krisztus eredeti vallása már nem időszerű, vagy legalább jelentős változások nélkül nem lehet alkalmas az új korszak számára. Teljes joggal hihető, hogy a Jézus Társaság leleményes vezetői — akik maguk megszabadultak annak a vallásnak az előítéleteitől, amelyet másokra rá akartak kényszeríteni — Krisztus tanításának megreformálására, enyhítésére törekedtek, mert így több követőt szerezhettek.

Hajlíthatatlan ellenfeleik azonban úgy vélték, bűn nélkül nem lehet a vallást a körülményekhez és a jezsuiták világi politikájához idomítani. Kötelességszegőknek, istenteleneknek tekintették őket. Úgy képzelték, semmit sem lehet megváltoztatni egy olyan tanításban, melyet ők istenien véltek, és ennélfogva szerintük nem lehetett hozzányúlni. A kereszténység lényege valóban a túlságos szigor és a búskomorság. A jókedélyű keresztény rossz tanítványa a töviskoronás istennek, aki szüntelenül az önsanyargatást hirdeti.

Ennélfogva hitbuzgó, szigorú erkölcsbírák ellenségeik megrágalmazására és terveik keresztülhúzására, az evangéliumot makacsul eredeti zordságában hirdetik annak a kicsiny nyájnak, amelyet sikerült magukhoz kötniük. Mivel hatalmas ellenfeleiknek képtelenek ártani, szokás szerint az egyetértést, a felebaráti szeretetet, a türelmet, a béketűrést, a szenvedések állhatatos elviselését ajánlják. E párt vezérei a keresztények első vezetőinek példájára arra buzdítják híveiket, vegyék ki részüket az adakozásból — az adományokat ők osztják el —, hogy könnyítsenek a szegények és „az igazságért üldözött, derék emberek" sorsán. Annak bizonyságául, hogy e becses igazságnak ők az egyedüli letéteményesei, buzgón csodákat műveltek egy szent diakónus sírjánál, aki az ő nézeteiket vallva halt meg. Még arra is gondjuk van, hogy látomásos embereket, ördöngösöket, jövendőmondó nőket, eksztázisban rángatódzó szerzeteseket neveljenek, akik a világ végét, Illés próféta eljövetelét, az utolsó ítéletet és a magasságbéli bosszúját jövendölik. Míg e jóslatok következményei be nem köszöntenek, e párt vezetői kényelmesen éldegélnek hitbuzgó tanítványaik és a jámbor asszonyok nyakán, akik őket választották

lelki kalauzaikul. Abban az előnyös helyzetben vannak, hogy egyes családokat irányíthatnak, s híveiket ellenségeikre uszíthatják, akiket fájó szívvel láthatnak egyházi javadalmakban és méltóságokban terpeszkedni. Ősi szokás szerint buzgón rossz hírüket költik ezeknek, megrágalmazzák őket, s lelkesen sóvárognak a boldog pillanat után, amikor „a diadalmas kegyelem cselekvő ereje" révén ők is ortodoxokká válnak, vagyis ők lesznek erősebbek s képesek arra, hogy átvegyék a vezetést és kegyesen éreztessék Molina jezsuita atya híveivel a sajátmagukat titkon mardosó harag teljes súlyát.

A kereszténységet, akárcsak minden korban, manapság szekták, pártok, teológiai csoportok, eretnekségek, szakadárságok osztják meg, amelyeknek hívei kölcsönösen utálják egymást és mindig készen állnak, arra, hogy ártsanak másoknak. Az erősebbek üldözik a gyengébbeket és a türelmetlenséget hirdetik; az elnyomottak pedig tiltakoznak üldözőik embertelensége ellen, holott ők is ugyanúgy bánnának velük, ha hatalmuk volna rá. Mi a lényeg ezeknek az újkori hitvitázóknak a harcaiban? Az, hogy módot találjanak, miként tehetik az embereket összeférhetőbbekké, humánusabbakká, igazságosabbakká, értelmesebbekké, boldogabbakká? Nem; ezek a célok sohasem voltak méltók a teológusok figyelmére; csupán a kegyelemre vonatkozó érthetetlen nézetekről van szó. Az a kérdés, vajon ki találta ki jobban, milyen módon hat az ember szívére a világot kormányzó, megfoghatatlan lény. Ez az emberi fajhoz tartozó valamennyi teremtmény számára megoldhatatlan probléma szít ellentétet az egyház teológusai között. Mindegyik párt az állítja, hogy a szentírás és az egyházatyák határozottan az ő rendszerét igazolják. A fejedelmek, a népek, sőt még az asszonyok is beleavatkoznak az oktalan vitába. Egyes uralkodók elfogult gyóntatójuk vagy egy udvari püspök tanácsára üldözik bizonyos metafizikai rendszerek követőit, holott erről halvány fogalmuk sincs. Egyes hivatalnokok kötelességüknek érzik, hogy részt vegyenek a vitában. Az állam helyzete megrendül, hitbuzgó férfiak és asszonyok mindkét részről nagy hűhót csapnak, fondorlatosan áskálódnak szent lelki vezetőik ellenségeivel szemben. E vezetők ugyanis — bármelyik párt hívei legyenek is — azt bizonygatják, hogy a magasságbéli úristen becsülete, dicsősége, hatalma forog kockán, és kárhozat veszélye nélkül senki sem térhet ki az elől, hogy érdeklődjék az örökkévaló boldogságához olyannyira fontos ügyek iránt.

Ezek a félkegyelmű szenteskedők tehát, egy pap kétes szavára, azt képzelik, hogy egy fanatikus ábrándkergető hóbortos agyából sarjadt, nevetséges vélemények érinthetik a legfelsőbb lény dicsőségét, aki állítólag a természeten uralkodik, s az embereket olyanoknak teremtette, mint

amilyenek, és ennélfogva azt kívánta, hogy ki-ki a maga módján ábrándokat szőjön. Szegény bolondok! Nem veszik észre, hogy a tétlen és önhitt ábrándkergetők által felvetett csodálatos kérdések nem érdekelhetnek egy mindenható lényt, akinek — feltéve, hogy létezik — saját dicsőségére nem lehet szüksége sem a halandók véleményére, sem hóbortjaira. Az efféle kérdések valójában csak néhány csaló hiúságát, irigységét, boszszúszomját, becsvágyát, kapzsiságát izgatják, s ezek csupán azért vesznek részt a vitában, hogy megtudják, kifoszthatja ki és igázhatja le kizárólagosan e harcok szemlélőit.

Az újkori pártoskodók perpatvarai az erkölcs teljes kiirtására irányulnak különféle eszközökkel. Az egyik hadviselő fél, hogy a fejedelmek és a fő emberek pártfogásával megszilárdítsa tekintélyét, egészen megsemmisíti az isteni és az emberi morált, és mindenféle olyan vallási szertartással, ceremóniával, oktalan ájtatossággal helyettesíti, amely egyáltalán nem képes hatni a szenvedélyekre. A másik csoport, hogy ellenfeleit meg rágalmazza és az ostoba tömeg szemében gyűlöletessé tegye, dölyfös merevséggel, hajthatatlan sztoicizmussal kérkedik, és olyan fanatikus erkölcstant hirdet, amelyet lehetetlen követni, s csak arra jó, hogy az erényt utálatossá tegye. E viták következtében a nemzetek nemhogy felvilágosultabbakká, igazságosabbakká, összeférhetőbbekké és emberségesebbekké válnának, hanem pártokra szakadnak, amelyek mindenkor hajlandók egymást utálni, gyötörni és kölcsönösen ártani, bár ennek okát sem tudják, pusztán a klérus egyes tagjainak nézeteit képviselték, és ezek az egyetlenek, akik a hit segítségével hasznot húznak az emberek gonoszságából.

Valamennyi keresztény szektánál ugyanezt az őrületet tapasztalhatjuk. Úgy látszik, a keresztény cím a világon mindenütt indokokat szolgáltat a halandóknak arra, hogy gyűlöljék, sértegessék, bántsák, kínozzák egymást. A protestánsok, vagyis a római szentszéktől elszakadt és a katolikusokkal szemben tömörült keresztények szintén csoportokra oszlanak, s ezeknek vezetői szüntelenül legszívesebben hajba kapnának. Az anglikán gyűlöli és megveti a presbiteriánust, ez pedig a püspöki intézmény pompája és zsarnoksága ellen szónokol. A kálvinista marakodik a lutheránussal. A gomatista kálvinista gyűlöli az arminiánust. A cocciánus kálvinista gyűlöli a voetiánust. A görögkeletiek temérdek sok szektára szakadtak, olyan hitcikkelyek miatt, amelyekről fogalmuk sincs. Az óhitű orosz irtózik a pravoszláv orosztól, aki — szerinte — istentelen módon azt hiszi, hogy „csak három ujjal lehet keresztet vetni". A keresztények között egyedül a kvékerek nem vitáznak senkivel. Mi ennek a különös jelenségnek az oka? Az, hogy ebben a szektában nincsenek sem papok, sem lelkipásztorok, sem egyházi vezetők.

TIZEDIK FEJEZET

Gondolatok az ájtatosságról, vagy a keresztény vallás erkölcsi hatásának vizsgálata

Mindaz, amit eddig elmondtunk, azt bizonyítja, hogy a keresztény vallás minden korban viszály és zavargás forrása volt. A keresztények mindig papjaik szenvedélyeinek becsapott áldozatai voltak; ezek állandóan arra törekedtek, hogy uralkodjanak és tisztességesen megéljenek azoknak a hivőknek a költségén, akik beléjük vetették bizalmukat. A szentek, bármely korban éltek is, pártoskodók, cselszövők, lázadók, üldözők voltak, amikor erősebbnek érezték magukat; szelídek, elnézők és kezelhetők csak akkor, ha túlságosan gyengéknek bizonyultak ahhoz, hogy szabad teret engedjenek rosszkedvüknek. Állandóan intrikához, cselhez, mindenféle bűvészkedéshez, jóslatokhoz, csodához folyamodtak, hogy hivőket toborozzanak. Állandóan ugyanazokat a mesterkedéseket alkalmazták, hogy legyőzzék és elpusztítsák ellenfeleiket.

Az a kép, amelyet az imént a történelem adatai nyomán az ókori és az újkori szentekről festettünk, nemigen alkalmas arra, hogy kiváló véleményt alkossunk valódi erényeikről, vagyis azokról az előnyökről, amelyeket az emberi nemnek szereztek. Világosan láthattuk, hogy ezek a szentek két csoportra oszthatók: egyesek pártvezérek, szektaalapítók voltak, olyan emberek, akik szüntelenül azt a célt követték, hogy uralkodjanak és megéljenek azoknak hiszékenységéből, akiknek az evangéliumot hirdették, mások pedig jóhiszemű rajongók, akik az őket rászedő gazemberek számára szenvedélyeik és önző politikájuk eszközeivé váltak. Sem ezek, sem azok nem voltak hasznos emberek. Míg a csalók, miután híveket szereztek, megtalálták annak a titkát, miként hajtsák őket zsarnoki uralmuk alá és élősködjenek a nyakukon — az ügyük helyességé-

nek tudatától áthatott, őszinte fanatikusok és rajongók, eltévelyedett lelkiismeretük tanácsát követve, gyakran szított zavargásaikkal és pusztításaikkal nem kevesebb rosszat okoztak a társadalomnak. Ebből kitűnik, hogy a képmutató és a jóhiszemű szent igen kártékony lény; még a szélhámos is, ha van józan esze és okos, kevésbé veszélyes, mint az ostoba és őszinte ájtatos. Ez utóbbi ugyanis ostobaságában sohasem látja előre, hogy az ájtatossága által okozott hóbortjai milyen következményekkel járnak. Gyakran még saját pártjának is árthat, mikor azt hiszi, hogy használ. A csaló legalább tudja, hogy bizonyos mértéket kell tartania; a túlbuzgó ájtatos viszont általában érdemének tekinti, ha szemet huny mindenféle meggondolás fölött. Egy csaló megfékezésére lehet indokokat találni; de lehetetlen eléggé hatékony érveket találni egy bolond megzabolázására, aki azt képzeli, hogy őrültségeit az isten helyesli.

Így hát, bármilyen szempontból vizsgáljuk is a szenteket, mindig azt találjuk, hogy szélhámosságaik és képmutatásaik révén igen veszedelmes emberek voltak és azok ma is; vagy fanatizmusuk és meggondolatlan hitbuzgalmuk miatt még veszélyesebbek; vagy olyan egyének, akik vallási rajongásuk következtében önmagukkal szemben kegyetlenné, honfitársaik számára pedig teljesen haszontalanná váltak.

Mivel ez így van, mindenképp meg kell ismernünk azt a véleményt, amelyet a kereszténység által a szentség mintaképeiül ajánlott kiváló személyiségekről táplálnunk kell. Egyébként mindaz, amit ebben a műben, még a keresztények szerint is hitelesként tisztelt történelmi okmányok alapján elmondtunk, bizonyára meggyőzhette az olvasót arról, hogy a szentek — bármilyen állású emberek voltak is — semmiképpen sem lehettek az emberiségre hasznosak. Valóban azt láthattuk, hogy az evangéliumot hirdető szentek tulajdonképpen önmagukat hirdették, s csupán azon igyekeztek, hogy tanítványokat szerezzenek maguknak — és így uralkodjanak rajtuk, megéljenek belőlük. A szent egyháztanítók olyan pártvezérek voltak, akik sohasem mutatkoztak nagyon finnyásnak az ügyük diadalához szükséges módszerek kiválasztásában, és céljaik elérésére gyakran bűnökre is vetemedtek. A vértanú szentek vagy csalók voltak, akik a tiltott tanításuk meghonosításával járó viszontagságokba pusztultak bele, vagy őrültek, akiknek agyát megzavarták egyes rajongó vagy csaló vezetők. A királyi trónon ülő szentek a klérus vagy hitvány politikusok rászedett áldozatai lehettek, akik mindig készen álltak arra, hogy papjaik uralomra segítése végett mások vérét ontsák. A remete szentek nyilvánvalóan önmaguknak ártó és a társadalom számára teljesen felesleges emberek. A szerzetes szentek feljebbvalóik veszedelmes rabszolgái, vagy herék, akik dologtalanul élősködtek szorgalmas honfitár-

saikon. Egy szent a család körében mindig embergyűlölő, saját örömének ellensége és felebarátai örömének szigorú bírája volt és lesz, aki szüntelen azzal foglalatoskodik, hogy vagy önmagát kínozza, vagy másokat. Végül pedig bármely szent olyan egyén, aki egyáltalán nem okoskodik logikusan, hanem csak választott kalauzainak ösztönzése alapján gondolkodik és cselekszik; mivel ezek jogot szereztek arra, hogy eltiltsák eszének használatától, bűnöket is elkövettethetnek vele, amikor kedvük tartja.

Minden adat kidomborítja tehát azt az óriási különbséget, amely a nagy szent és a nagy ember, a hit apostola és az értelem apostola, a rajongás vak mártírja és az igazság nemeslelkű védelmezője között fennáll, mekkora a különbség az ájtatos és hitbuzgó fejedelem és az alattvalói boldogságával és nyugalmával törődő, nagylelkű, éber uralkodó, a kolostori vagy magányos remete, szerzetes és a szorgos állampolgár, vagy az erényes családapa, a maga körében hazája jólétét előmozdító egyén, továbbá a zabolátlan pap és a törvényeknek engedelmes világi ember között. Végül pedig minden azt bizonyítja számunkra, hogy rendszerint semmi hasonlóság sincs az ájtatos hivő és a jóravaló ember között.

Sőt mi több: ha a társadalom hasznát és kárát tekintjük az emberekről való ítéleteink mércéjéül, akkor alighanem úgy találjuk, hogy a legnagyobb szentek sokszor több rosszat tettek az emberiségnek, mint a legelszántabb gonosztevők. Valóban, melyik haramia vagy gyilkos pusztított el annyi polgárt, mint ezek az üldöző királyok, akik gyakran ezrével mészároltatták le alattvalóikat, a hit fenntartása vagy terjesztése érdekében? Ki az a felkelő, aki több pusztítást okozott volna egy nemzetnek, mint e fanatikus vagy romlott szentek legtöbbje, akik annyiszor hirdették a lázadást és a türelmetlenséget? Ki az a tolvaj, aki hatásosabban fosztotta volna ki népét, mint a sok rendalapító szent, aki hitbuzgó polgártársainak kirablásával foglalkozott? Van-e olyan író, aki nagyobb sikerrel rontotta volna meg az emberek erkölcseit, mint az egyháztanítók, akiknek művei az egészséges erkölcsre romboló hatású elvekben bővelkednek?

Csak az ész teheti jobbá az embereket. A hit csupán a zsarnokaik nézeteihez bolond csökönyösséggel ragaszkodó rabszolgákat nevel. A gondolat e zsarnokai, ha megszerzik azt a jogot, hogy az emberek magatartását szabályozzák, mindenkor szabadjára engedik a saját érdekeiknek kedvező szenvedélyeket, s ügyesen összekeverik a mindenható érdekeivel. Mivel a csalók csak igen ritkán érthetnek egyet, amikor az uralomnak és rászedett áldozataik zsákmányának felosztásáról van szó, mindig lesznek frakciók, pártok, cselszövények, egyházszakadások, eretnekségek a keresztények vezetői között; minden rajongó ábrándkergető vagy megátalkodott csaló találhat a szentírásban, az egyházatyák, a biblia-

REMBRANDT: SZT. FERENC. RÉZKARC ÉS HIDEGTŰ

magyarázók stb. műveiben indokot a legellentétesebb vélemények elfogadtatására. Minden önhitt és saját ítéletének helyességéről vagy tulajdon csalhatatlanságáról meggyőződött egyháztanító bizonyára igyekszik új híveket toborozni, hogy saját nézeteinek szabad teret biztosítson és mások rendszereit és hiú ábrándjait megcáfolja. Mindegyik azt hiszi, hogy az ő felfogása az egyetlen, amely az üdvösséghez szükséges: ennélfogva önmagának és híveinek ki-ki mindent megenged ellenségeivel szemben, akiket legott isten ellenségeivé változtat. Gátlástalanul árt, rágalmaz, alkalmaz mindenféle furfangot és csalást saját pártjának támogatására, míg az a gyengébb; valamint erőszakoskodik ellenfeleivel, teljes hévvel üldözi, irtja őket, mihelyt hatalma nyílik rá.

Ilyen volt, ilyen manapság és ilyen lesz mindig a kereszténység szelleme. Könnyűszerrel belátható, hogy összeegyeztethetetlen az erkölcs és az egészséges politika legnyilvánvalóbb alapelveivel. A hit az embert vakon alárendeli papjának; ez utóbbi megtiltja neki, hogy logikusan gondolkodjék, és ezáltal az nyugodt lélekkel azt tehet, amit akar. Csupán a vallási buzgalom élvezi azt a kiváltságot, hogy restelkedés nélkül a legnagyobb bűnökre ösztönözhet. Ajánlja valaki egy értelmes embernek, hogy ölje meg embertársát, gyilkolja meg barátját, lázadjon fel uralkodója ellen, döfjön tőrt királya szívébe — az illető nyomban rémülten riad vissza. Javasolják azonban ugyanezeket a gaztetteket egy buzgó hívőnek, mondják azt neki, hogy ez isten parancsa, s ettől függ az egyház jóléte, hívják fel figyelmét arra, hogy a mennyország vár reá és az istenség megjutalmazza bátorságát — s akkor a legszörnyűbb bűncselekményeket nyomban törvényeseknek tekinti; s ha lelke erős vagy kegyetlen, akkor szégyenkezés helyett tisztességnek véli, hogy a gondviselés őt szemelte ki nagy terveinek végrehajtására.

Az üdvösség érdeke, az egyház érdeke az egyetlen szabály, amely szerint buzgó hívő a cselekedeteket megítéli; ezek az érdekek pedig azt követelik, hogy izgága, zendülő, lázadó legyen, papja pedig olyan vakbuzgalmat olt belé, amely feltüzeli, vaddá és kegyetlenné teszi; azt parancsolja, hogy örök kárhozat terhe mellett szakítson meg mindennemű érintkezést istenének ellenségeivel, s ezeket olyan lényekként kezeli, akik iránt nem kell sem kíméletet, sem szánalmat, sem igazságosságot, sem jóhiszeműséget tanúsítani. Rámutat néhány kiváló bibliai szentre, aki így cselekedett, s istene kedvéért jámborul lábbal tiport mindenféle emberi meggondolást. Hivatkozik Ábrahámra, aki hajlandó volt tőrt döfni tulajdon fiának szívébe; Phineásra, aki Mózes parancsára meggyilkolta honfitársait; Ahudra, aki gyilkos kezet emelt királyára; a prófétákra, akik szüntelenül háborgatták a kiválasztott népet és fellází-

tották uralkodói ellen. A mártírok dicső példájával buzdítja a hivőt; a szent egyházatyák hamis és gyakran téves elveivel tömi tele agyát. Végül pedig a lelki vezető, egy sereg példa és idézet révén, annyira összezavarja a bűnbánó hivő elméjét, hogy „isten ügyéért" mindenre képes fanatikust nevel belőle. S ha ez a fanatikus próbálkozásai során elbukik, vigasztalásul elhiteti önmagával, hogy üldözött szent, hitvalló, mártír, s a mennyben kap majd jutalmat azokért az őrültségekért, amelyeket idelent követ el.

Ha az ájtatos hivőben nincs annyi bátorság, hogy ilyen fontos szerepet játsszék, akkor egyáltalán nem tárják elé ezeket a magasztos példaképeket; hanem beérik azzal, hogy búskomorságát táplálják olyasféle tanácsokkal, hogy utánozza azokat a kiváló szenteket, akik magányos életük, a romlott világból való menekülésük, szakadatlan böjtölésük és elmélkedésük által elnyerték a paradicsomot — és akkor szent hivőnk elhiteti önmagával, hogy isten szemében ő annál becsesebb lény, minél haszontalanabb a körülötte élő többi lény számára. Hiúsága még örömet is talál polgártársai megvetésében, és istenéhez hasonlónak hiszi magát, amikor őrült viselkedésével nevetségesnek vagy megvetésre méltónak látszik valamennyi józan személy előtt.

A vallási fanatizmus csupán pártjuk iránt odaadó, a társadalomra nézve azonban veszélyes különcöket, vagy örökké önmagukkal civakodó és mások számára semmi hasznot nem hajtó embergyűlölőket nevel. A buzgó ájtatosság nyilvánvalóan arra vezet, hogy az embert elszakítja családjától, rokonaitól, és egyedül azoknak pártjához láncolja, akiket megbízott lelkének irányításával. A buzgó Pascal, akit a janzenisták szektája szentnek tekint, életrajzírója szerint szemrehányást tett önmagának „nővére iránt táplált vonzalma miatt". Miként lehet egy ilyen fajtalan érzést összeegyeztetni azzal a felebaráti szeretettel, amelyet pártja annyira fontosnak tart? Ugyanez a Pascal őszintén hihette-e, hogy nem sérti meg a felebaráti szeretetet, amikor „A vidéki levelek"-ben megrágalmazta és köznevetség tárgyává tette a jezsuitákat? Azért írta ezt — mondhatja valaki —, mert lelkiismerete kötelességévé tette, hogy leleplezze a társadalom erkölcseinek rombolóit. De hát Szent Ágoston, az egyházatyák és a kereszténység más tanítói vajon nem terjesztettek írásaikban éppoly kártékony elveket, mint a Jézus Társaság kazuistái? Végül pedig egy Pascalnál kevésbé elfogult ember talán nem ismerte volna fel, hogy az ószövetség minden műnél alkalmasabb az erkölcsök szétrombolására vagy legalábbis a morál megingatására?

A vallás erkölcstana sohasem lesz más, mint a vallásból élő papok erkölcse; mindenkor az ő érdekeik, szeszélyeik, pártállásuk szerint változik.

Az igazi erkölcs viszont változhatatlanul az emberi nem valódi és állandó érdekein alapul, amelyek nem lehetnek módosítás tárgyai.

Az ember önmagának azzal tartozik, hogy kímélje magát, és életét kellemessé tegye; s ha istent jótékony lénynek tételezzük fel, akkor nem szolgálhatja céljait az, aki remeteként önmagát gyötri, aki mártírként kínpadra s halálba megy — hiszen mindkettő egyaránt sérti az isteni jóságot —, aki úgy véli, örömet szerezhet istennek a szenvedő, nyomorúságos ember undok látványával. Az örömök élvezetében mértékletes bölcs tehát megengedi magának mindazt, ami ésszerű előrelátás alapján nem árt sem saját magának, sem másoknak — akár közvetlenül, akár következményei által.

Az ember köteles tudásával, képességeivel, szorgalmával, segítségével előmozdítani a társadalom céljainak elérését; felebarátainak pedig igazsággosággal, jócselekedetekkel, türelemmel és szeretettel tartozik, vagyis azokkal az erényekkel, amelyekre saját jóléte érdekében neki is szüksége van. Így egyetlen értelmes ember sem hallgathat azokra, akik azt mondják, isten követelése, hogy vak, tudatlan, összeférhetetlen, tunya legyen, s egész életét haszontalan elmélkedéssel töltse olyasmiről, amit sohasem érthet meg. Még kevésbé hiszi el, hogy istennek kedvére lehet azáltal, ha megszegi az igazságosság, az egyetértés, az emberség változhatatlan szabályait. Bűnöknek és nem erényeknek nevezi azokat a cselekedeteket, amelyek társai jólétének és nyugalmának kárára vannak.

Annak, aki egy végtelenül jó, végtelenül bölcs, végtelenül igazságos istent ismer el, csendben kell őt imádnia és igyekeznie a neki tulajdonított erényeket utánozni. Tehát nem adhat hitelt az állítólagos sugalmazottak ellenkező nézeteinek, akik szerint az ember kegyetlen, igazságtalan, őrült cselekedetekkel tetszhet istennek. Sohasem hiheti el, hogy egy bölcs isten azt követeli, áldozzák fel neki az értelmet, miközben az értelmet a legszebb és legbecsesebb ajándéknak tüntetik fel előtte, melyet isten az emberi nemnek adott.

Az olyan egyénnek, akinek fogalma sincs istenről, sőt tagadja létezését, mindazonáltal fogalma van legalább az emberekről, önnön természetéről, saját szükségleteiről, a társas élet nyújtotta előnyökről, arról amit önmaga megóvása végett kell tennie; azért is, hogy elnyerje rokonainak, barátainak, a sors által kijelölt társainak szeretetét — vagyis azokét, akikre saját boldogságához lépten-nyomon szüksége van. Így az ateista, bár fogalma sincs istenről — ha gondolkodik önmagáról és a dolgok természetéről —, értelmesebb és becsületesebb magatartási rendszert alakíthat ki önmaga számára, mint az ájtatos hivő, aki számára nincs más szabály, mint az ártalmas szentírás, a csalóka kinyilatkoztatások, a változékony

és gyakran ellentmondó tanítások és lelki kalauzai részrehajló döntései. Egyszóval, az ilyen ateista valószínűleg biztosabb elveket és becsületesebb magatartást követ, mint a szent személyiségek, akiknek erkölcseit az imént vizsgáltuk, s akikben csupán önmaguk számára kártékony rajongókat vagy másokra igen veszélyes őrjöngőket, vagy pedig vészes érdekeikért az egész világot felforgató csalókat láttunk.

Egyetlen értelmes ember, bármilyen elvont nézeteket valljon is istenről, lélekről, a jövő által neki szánt sorsról, nem kételkedhet azokban a változhatatlan törvényekben, amelyekhez a természet rendje az ő evilági fennmaradását, jólétét, nyugalmát köti. Akár tagadja a bosszúálló isten létét, akár kételkedik benne, azt nem tagadhatja s abban nem kételkedhet, hogy a bűn előbb-utóbb azoknak kárára fordul, akik hódolnak neki, és elkövetőire a többiek gyűlöletét vagy megvetését zúdítja. Nem tagadhatja azt, s nem kételkedhet abban, hogy körülötte más lények is élnek, akiknek szenvedést okoznak az efféle egyének kedvtelései, szertelenségei, szenvedélyei, kicsapongásai. Nem tagadhatja azt, s nem kételkedhet benne, hogy mindenki, aki bűneivel vagy hóbortjaival a társadalmat zavarja, veszélynek teszi ki magát és félnie kell a törvényektől, ezeket ugyanis azért hozták, hogy tiszteletet parancsoljanak az olyanoknak, akiket a szégyen, a szemérem, az illendőség és főként az önmagának kijáró tisztelet nem tart vissza kellőképp. Abban sem kételkedhet, hogy a természet a törvényektől függetlenül is mindenkor bosszút áll azokért a sérelmekért, amelyeket bármiféle kilengéssel elkövetnek ellene. Tehát tudni fogja, hogy a tartós boldogság egyetlen módja az, ha valaki jó, mértékletes, fegyelmezett és igazságos.

Mégis azt tapasztaljuk, hogy ezeket az érveket minden korban tagadták vagy méltatlanul lábbal tiporták egyes roppant vallásos, hitbuzgó és szent emberek, akik megrészegülve saját fanatikus eszméiktől, többé semmi szent dolgot nem tiszteltek a Földön s meggondolatlanul belevetették magukat a bűnbe, az értelemnek és a törvénynek fittyet hányva háborgatták a népeket, és nem riadtak vissza még a legkegyetlenebb haláltól sem, amelybe őrültségükben örömmel rohantak. Láthattuk a történelemben és ma is mindennap tapasztalhatjuk, hogy a tekintetét az égre szegező, a természet s az értelem iránt megvetést sugalló vallás elveitől elvakult, hitbuzgó rajongók szégyen, aggály és lelkiismeretfurdalás nélkül, teljesen nyíltan megszegik a legszentebb erkölcsi kötelességeiket. Egyedül a vallási fanatizmus képes annyira elvakítani az embert, hogy kérkedjék a rosszal, melyet elkövetett.

Milyen ember az, akinek a természet nem kiáltja minden pillanatban azt, hogy ha boldog akar lenni a maga körében, akkor gyengédséget,

szelídséget, méltányosságot kell tanúsítania a környezetéhez tartozó lények iránt? Hogy szeretettel, segítőkészséggel, gondoskodással tartozik feleségének, gyermekeinek, szüleinek, barátainak, szolgáinak, honfitársainak? Hogy türelmesnek kell lennie azoknak hibái és nézetei iránt, akiknek türelmére neki is szüksége van?

A természet kiáltása teljesen elnémul a szent vagy az ájtatos hivő lelkében, akinek szüntelenül azt hajtogatják, hogy csak egy dolog szükséges: el kell szakadnia ettől a világtól; hogy a hívei imádatára féltékeny isten egyáltalán nem akar osztozni teremtményeivel; hogy aki őt követi, annak mindent el kell hagynia és sohasem szabad hátra tekintenie; hogy a tökéletesség lényege teljes lemondás azokról a tárgyakról, amelyek leginkább az élethez köthetnek bennünket; hogy a keresztény zarándok a Földön, s „nincs fontosabb érdeke — mint Tertullianus írta — mint igen hamar távozni innen".

Ha egy hitetlen vagy ateista nem ismeri a legkézzelfoghatóbb igazságokat, ha egyes megszokott kötelékek túlságosan kedvessé teszik számukra bűneiket, semhogy szakítson velük, ha szenvedélyeinek heve megakadályozza az önmagának és másoknak okozott rossz előre felismerésében — akkor vajon ki térítheti észre? Talán a vallás? Hiszen láthattuk, hogy hőseiül és szentjeiül olyan embereket választ, akik sem humánusak, sem mértékletesek, sem erkölcseik nem tiszteletre méltóak. Láthattuk, hogy csak pártoskodókat, türelmetleneket, csalókat, cselszövőket nevel, akik saját pártjuknak hasznosak, a népeknek azonban igen alkalmatlanok. Láthattuk, a keresztények erkölcse csak arra jó, hogy kényszerű követőit búskomorakká tegye, akikből sivár agyrémeik kiölnek mindenféle érzést, amellyel az ember szüleinek, családjának, barátainak, honfitársainak tartozik. Végül megállapíthattuk, hogy a vakhit, az értelemről való teljes lemondás, a papság parancsai iránt tanúsított hitvány engedelmesség, a keserű és epés buzgalom volt az egyetlen erény, melyet a vallás a számunkra követendő példaként ajánlott szentekben kifejleszt.

Ez a vallás talán szemmel láthatólag értékesebbekké, erényesebbekké, felebarátaik számára hasznosabbakká teszi az embereket? Zord elvei talán tiszteletet keltenek a bűnös életű uralkodókban, az igazságtalan főemberekben, az aljas udvaroncokban, a léha nagyvilági férfiakban, a szélhámos és csaló kereskedőkben, a bűnös gonosztevőkben, akik napról napra a törvények szigorával húznak ujjat? Ez az evangélium, amely váltakozva hirdeti a viszályt és a békét, a kardot és a szeretetet, a türelmet és a türelmetlenséget, a gondolat kényszerét és szabadságát, vajon emberségesebbé és szelídebbé teszi a kereszténveket? Ez az erkölcstan, amely az alázatosságot, a vagyon megvetését, a földi dolgoktól való

elfordulást ajánlja, vajon nagy hatást tesz a lelkipásztorokra és szónokokra, akik mindezt az üdvösség eléréséhez rendkívül szükségesnek nyilvánítják? Végül azokban, akik azzal kérkednek, hogy betű szerint megtartják Krisztus legszigorúbb tanításait, vajon találunk-e valódi erényeket, vagyis olyanokat, amelyekből jelentős előnyök származnak a társadalomra?

Kétségtelenül nem. Egy természetfölötti, kétértelmű, ellentmondásos erkölcs senkinek sem parancsol tiszteletet. Ez az egyházi érdekeknek alávetett erkölcs a papok szeszélyeit követi. A királyok és földi nagyságok javára engedékeny; az udvaroncok és a nagyvilági emberek kedvteléseihez alkalmazkodik; a lényegesebb kötelességeket könnyű vallási gyakorlatokkal pótolja. Ebből kitűnik, hogy a keresztények gyakran össze tudják egyeztetni a megszokott vétkeket, kicsapongásokat, sőt bűnöket is a lelkiismeretesen, aprólékosan megtartott vallásossággal. Becsvágyók, csalók, feslett életűek, züllöttek, házasságtörők, igazságtalan bírák, közismert tolvajok, zsarnokok, időről időre papjaik lábához borulnak, megvallják bűneiket, és utána nyomban ugyanazoknak a kilengéseknek hódolnak, amelyekért az előbb az ég kegyelméért könyörögtek.

Azokban sem találunk szilárdabb erényeket, akik őszintén megtérteknek mondják vagy hiszik magukat; korábbi szeretetre méltó vidámságukat zord szomorúság váltja fel, amelynek hátrányai környezetük valamennyi tagja számára érezhetőek. A magukra kényszerített nélkülözések ezentúl ingerültséget keltenek bennük mások öröme iránt.

Valóban, miféle csodálatos előnyöket nyújt a társadalomnak az a soksok hitbuzgó férfi és nő, akinek erényeit váltig magasztalják előttünk? Ezek az istenben megsavanyodott, állandóan elmélkedéssel és imádsággal foglalkozó, önmaguk számára örökre érthetetlen nézetekért rajongó személyek vajon lehetnek-e felvilágosult és szerető szülők, egyetértő és egymás kedvéért buzgólkodó házastársak, szíves és valóban szeretetet érdemlő munkáltatók, hazájuk szolgálatára kész polgárok? Az ájtatos hívők csak lelki kalauzukért és vallásukért élnek. E szent személyeken rendszerint komor kedély hatalmasodik el, s azoknak a bűnöknek a helyébe lép, amelyekkel koruk vagy körülményeik folytán szakítani kénytelenek. Mindazok, akik érintkeznek velük, naponta szenvedő áldozatai szent buzgalmuknak vagy keserűségüknek, amelyeknek igazi okait sokszor ők maguk sem tudják megállapítani. Az ájtatos hívők azt képzelik, őket az isten iránt táplált heves szeretetük élteti, holott nem tanúsítanak sem szeretetet, sem gyengédséget, sem türelmet teremtményei iránt. Ezek az állítólagos szentek és különösen a szent asszonyok, akik lelki kalauzuknak és pártjának gátlástalan, odaadó hívei, jámborul ármánykodnak,

intrikálnak, rágalmaznak, szapulnak másokat, hogy valamilyen képmutató vagy fanatikus pap ügyét támogassák, aki lelküket irányítja, rajtuk élősködik, zsarnokukká válik, akinek parancsától az egész család reszket, s aki végül nemegyszer kifosztja őket.

Nincs tehát okunk arra, hogy csodáljuk azt a hatást, amelyet a vallásosság tesz azoknak erkölcseire, akiket hatalmába ejt. Ez ugyanis rendszerint rosszkedvre és búskomorságra hangol; ennélfogva kiirtja azt az általános jóakaratot, amely a társadalom legszelídebb köteléke. A hitbuzgó ember általában teli van aggállyal és kicsinyességgel; holmi képzelt beteg, aki ritkán elégedett lelkének egészségi állapotával és ennélfogva majdnem mindig elégedetlen másokkal. Többnyire a meghiúsult szenvedély, az elégedetlenség, a testi fogyatkozás taszítja az embereket a vallásosságba. Csak azok fordulnak istenhez, akik nem találják helyüket a világon. Az unalom és a tétlenség vallási buzgalomba sodor; de ez igen ritkán szolgál menedékül azoknak, akik értik a módját, hogy hasznosan töltsék idejüket vagy jól szórakozzanak. Egy szó mint száz: minden jel szerint az ájtatosság apja a bánat, anyja pedig a tudatlanság.[1]

Tehát a buzgó hivőknél semmi sem ritkább, mint az a bizonyos „lelki béke", amelyet szüntelenül hangoztatnak, de oly kevéssé igazolnak. Különben is, ez a nyugalom vajon alkalmas a keresztény számára? Hiszen folyton azt hajtogatják neki, „hogy üdvösségén félelemmel és reszketéssel kell munkálkodni": hallhatja a kiváló Szent Pál állítását, aki szerint maga sem tudja, „vajon szeretetre vagy gyűlöletre méltó-e". Ilyen elvek következtében az igazi hivőnek, ha következetes, állandó nyugtalanság közepette kell élnie; rabszolgaként kell reszketnie egy szigorú és szeszélyes isten sújtó karjától, akinek kegyében sohasem lehet biztos, hacsak nem tölti el bűnös és kevély elbizakodottság.

Ezért is tapasztalhattunk általában akkora kevélységet azoknál a személyeknél, akik azt képzelik, hogy elérték a keresztény tökéletességet. Ezek istenük pártfogásáról meggyőződve, fölényes megvetést tanúsítanak teremtményei iránt; s rendszerint roppant dölyfösen és ridegen bánnak a környezetükhöz tartozó világi emberekkel. Mindent gáncsolnak, mindent elítélnek, a legenyhébb hibákat is szörnyen eltúlozzák. A tökéletes hivők példátlan lenézéssel viseltetnek a közönséges földi lények iránt. Így kárpótolja a gőg az ájtatosságot azokért a gyakran drága áldozatokért, ame-

[1] Egy modern szerző a következőket állapítja meg az ájtatosakról: „Az olyan ember, aki nem képes szerepet játszani a világban, gyakran szánja el magát, hogy felcsap vakbuzgó hivőnek. Az ilyesmi könnyen megy: nem kell mást tennie, mint egy kicsit megváltoztatni külsejét, szigorúságot színlelni, mindent kifogásolni, s gyötörni a jóravaló embereket." Lásd „Megjegyzések az emberek szokásos hibáiról."

lyeket vélt kötelességből a vallásnak hoz. Tehát teljes joggal hihetjük, hogy az a „lelki béke", amelyet a buzgó hívők előttünk magasztalnak, csupán belső elégedettség, amely saját kiválóságuk és a többi halandóval szemben képzelt felsőbbrendűségük tudatából fakad. Ez a gőg a kolostorokban éppúgy uralkodik, akár az udvarokban. Az emberek csak azért válnak buzgó hívőkké, hogy szerepet játsszanak.

A nők még a férfiaknál is sokkal fogékonyabbak az ájtatosságra. Az a nevelés, amelyet bármely országban kapnak, szemlátomást arra irányul, hogy örökös gyermekkorban tartsa őket, s ennélfogva hajlamosakká válnak lelki vezetőik mindenféle befolyására. Az efféle nevelés révén tudatlanokká, csodára szomjazókká, félénkekké, hiszékenyekké, aggályoskodókká, aprólékosakká válnak; és ez hozzájárul ahhoz, hogy — főként ha az előkelő társasághoz tartoznak — önmaguk számára is igen kényelmetlen tétlenségre ítélje őket. Abban a szörnyű ürességben, amelybe bájaik elveszítése után zuhannak, úgy menekülnek a vak hithez, mint a hajótörés után megmaradt egyetlen deszkához. Az ájtatosság számukra a dologtalanság unalmát megédesítő állapottá válik; képzeletüket ekkor állandóan foglalkoztatják; bár egyébként, a társaság szemében elvesztették varázsukat, így legalább egy párt számára érdekesekké válnak, ahol lelki kalauzaik vezetésével a vallást vélik szolgálni cselszövényeikkel, fecsegésükkel, jámbor civakodásukkal. A papság igen jó egyetértésben él a nőkkel, és a „buzgó nem" mindenkor a legnagyobb szolgálatokat tette az egyháznak.

Általában az igen élénk képzelőerővel és szerelmes természettel megáldott nőkben lobban fel az a „gyengéd hit", amely olykor teljes őrültséggé fajul. Az ilyen fajta teremtéseknek állandóan szükségük van arra, hogy szeressenek. Istent ugyanolyan hévvel szeretik, mint amellyel világi szerelmeiknek hódolnának, ha mernének. A kényszerhelyzet miatt, amelybe a vallás miatt kerülnek, titkon emészti őket visszafojtott szenvedélyük. Ilyenkor szent sóvárgásba vagy ekszтázisba esnek, és görcsös mozdulataik, amelyeket jómaguk gyakran a mennyei kegyelem jelének tekintenek, valójában csupán a fantáziájukat felbolygató vérmérsékletük következménye. Ez az igazi forrása a kvietizmusnak, és annak a gyengéd, szeretetteli ájtatosságnak, amely főként az apácáknál tapasztalható.

Az ájtatosság, amelyet a vérmérséklet mindenkor befolyásol és uralma alatt tart, semmit sem változtat azoknak a személyeknek a jellemén, akik neki hódolnak, csupán újabb eszközöket nyújt számukra e hajlamuk kielégítésére. Egyáltalán nem teszi szelídebbé az ember kedélyét, nem mérsékli gőgjét; nem szünteti meg az udvaroncok és a hatalmasok nagyravágyó, cselszövő, ármánykodó szellemét. Nem teszi őket igazságosabbá,

együttérzőbbé honfitársaik iránt. Nem irányítja őket arra, hogy lemondjanak azokról a görbe és tekervényes utakról, amelyeken járniuk kell, ha saját gyarapodásukon munkálkodnak. Sőt még megvetést sem ébreszt bennük a hitványsággal, a hízelkedéssel és azokkal a becstelen módszerekkel szemben, amelyeket vágyaik céljának elérésére igénybe vesznek. Mi sem ritkább, mint hogy az ájtatosság igazi változást idézzen elő valakiben. Szenteskedővé válni: ez annyi, mint érdekközösséget vállalni a klérus támogatta, hatalmas klikkel, amelynek segítségével reménykedni lehet a sikerben. Mivel pedig a buzgó hivők rendszerint szerencsés módon elhitetik önmagukkal vagy másokkal, hogy ügyük mindenkor isten ügye — csak ritkán aggályoskodnak a céljaik eléréséhez szükséges eszközök tekintetében. Szerintük „a cél szentesíti az eszközt: Isten mindenféle módszert felhasználhat szándékainak megvalósítására". Pártjuk sohasem rosszall olyan magatartást, amely a vallás javát szolgálja. A papok mindig osztoznak a hivők vállalkozásaiban, s ezért az ég nevében helyeslik őket, és csodálatunkra „Isten ujjára" hivatkoznak még a legaljasabb eszközöknél is, amelyek révén a „jó ügy" diadalra jut.

Gyakran hallhatunk a „felvilágosult" vallásosságról, amelyet szembeállítanak a vakbuzgalommal. De hogyan lehet a vallásosság felvilágosult? Olyan személyek, akik vallási kérdésben sohasem hajlandók értelmükhöz fordulni tanácsért, akik önmaguk nem mernek semmiről ítélni, akik mindenkor csak papjaik vagy lelki vezetőik szemével látnak, csak azokat az elveket követik, amelyeket a szentírásból merítenek, s csupán a misztikus művekről és felfoghatatlan dogmákról elmélkednek, az ilyen személyek — véleményem szerint — sohasem lehetnek felvilágosultak. A „felvilágosult vallásosság" ellentmondást tartalmaz. Felvilágosult vallásost éppoly lehetetlen elképzelni, mint tisztán látó vakot.

Az evangéliumi erkölcs a hirdetésével megbízott papokra sem tesz különb hatást, mint hallgatóira. Általában igen ritkán fordul elő, hogy elfogadják azokat a fennkölten szigorú szabályokat és elveket, amelyeket olyan buzgó pátosszal hirdetnek keresztény hallgatóik számára. Az ékesszóló Massillon szerint, „a száj igen messze van a szívtől". Mindenesetre úgy látszik, hogy Krisztus erkölcstana nem irtja ki a papokból sem a nagyravágyást, sem a kapzsiságot, sem a tisztségek és méltóságok iránt tanúsított szenvedélyt, sem a veszekedő és bosszúálló hajlamot, sem a pártos szellemet; ellenkezőleg, minden elősegíti bennük e bűnös tulajdonságok kifejlesztését. Szent elődeik példái és írásai egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy kigyógyítsák őket a hivatásukkal együtt járó e bűnökből. Valóban, a vallás nemhogy előnyös módon befolyásolná az evangélium papjainak erkölcseit, hanem mindenféleképp megrontja és elvből

gonoszakká teszi őket: akár őszintén hisznek az általuk hirdetett vallásban, akár csak a tömeg terhére való megélhetésük eszközének tekintik, minden elősegíti benne a pap elszakítását hazájától, családjától, a társadalomtól, hogy kizárólag és előszeretettel egy bizonyos területhez kösse; egyedül ezt kell szolgálnia, mivel ez minden reményének és félelmének forrása. Mihelyt nem szabad megházasodnia, számára valamennyi társadalmi kötelék még gyökeresebben felbomlott. Nem férj, nem atya, nem rokon, nem barát, hanem pap, s csak ezért él, csupán haszonélvezet illeti a birtokában levő javak után; tudja, hogy semmiféle hatalom nem ragadhatja el tőle azokat, míg csak él; így helyzete is a legteljesebb közömbösséget sugallja számára hazája és polgártársai iránt. Ha a papnak becsvágya van, és a szerencsét hajszolja, akkor buzgalmat kell tanúsítania az uralkodó párt szolgálásában, s egyáltalán nem szabad válogatósnak lennie azokban a módszerekben, amelyekkel megnyerheti vezetői tetszését, hiszen szerencséje tőlük függ. Intrikáljon, cselt szőjön az erősebbek érdekében, nyomja el, üldözze, zúzza szét a gyengébbeket. Végül, szükség esetén, szítson zavart az országban és ártson, mivel bizonyos lehet azoknak a támogatásában, jutalmában, kitüntető figyelmében, akiket híven szolgált. Ebből látható, hogy a pap, akár rajongónak, akár képmutatónak tételezzük fel, mindenkor elszigetelt, magába mélyedt lény vagy olyan ember, akit saját érdeke egy olyan testülethez köt, amely a társadalomnak kárára van és csak annak rovására szolgálható. Egyszóval: minden arra irányul, hogy a papokat rosszindulatúvá tegye. Főképp rájuk illik a mondás: „Ó, orvosok! gyógyítsátok meg önmagatokat".

Mit gondoljunk egy olyan főpapról, aki a szószékről az alázatosságot, az önzetlenséget, a veszendő vagyonról való lemondást hirdeti azoknak, akik nagyon jól ismerik mindazokat a fondorlatokat, intrikákat és gyakran szégyenletes eszközöket, amelyek révén valaki a püspöki székbe emelkedhet, és sikerül egy sereg javadalmat összegyűjtenie maga számára? Miféle hasznot hajthat az efféle, kicsapongó életéről nemegyszer közismert főpap, amikor másoknak olyan szigorú elveket hirdet, amelyeket jómaga, nyája szeme láttára, igen rosszul gyakorol? Hogy bármiféle eredményt érjen el, rendszerint kénytelen bárányai oktatásának gondját fizetett igehirdetőkre bízni, akik éppoly hasztalanul szónokolnak azon bűnök ellen, amelyektől — köztudomásúan — a papság sem mentes. Ezek a felbérelt egyháztanítók hiába emelnek szót napról napra a világiak züllöttsége ellen, ha ugyanez nyilvánvalóan őket is megfertőzte. Hiába szórják a mindenható villámait, amikor jómaguk szemlátomást nemigen hatódnak meg tőlük; hiába tárják fel a keresztények lába előtt a poklok mélyét, ha ők oly kevéssé tartanak tőle. Csak múlékony benyo-

mást tesznek néhány félénk lélekre; mások hamarosan elfelejtik szörnyű intelmeiket; a többség pedig ezeket a szónokokat olyan embereknek tekinti, akik „jól végzik a dolgukat". Szentbeszédeikről kijövet, ki-ki visszatér kedvelt hajlamaihoz, amelyet holmi hiú szónoki fogások képtelenek kiirtani. Mindenki csodálja a magasztos tökéletesség példaképeit, akik pusztaságba vagy kolostorba vonulnak vissza, de senki sem reméli, hogy utoléri őket. Mindenki ellágyul vagy lelkesedik az olyan erényeken, amelyeket senkitől sem lát gyakorolni és ennélfogva nemigen fáj a feje amiatt, hogy elsajátítsa őket. Ez az igazi oka az evangéliumi erkölcs csekély sikerének, amelynek haszontalansága miatt hirdetői is szemünk láttára — minduntalan panaszkodnak. Mindenki elméletileg csodálatosnak és gyakorlatilag teljesen lehetetlennek tartja. Ha ez a szent erkölcs olyan kevés hatással van a kereszténye kre, akkor miféle haszon származhat részükre azokból a dogmákból és hittitkokból, amelyekkel az egyház szónokai szüntelenül traktálják őket? A hittitok — még hirdetői bevallása szerint is — meghaladja az értelmet, vagyis az emberi szellem számára felfoghatatlan; ebből következik, hogy nem olyan természetű dolog, amelyet tanítói vagy hallgatói megérthetnek. „Hittitkokról okoskodni — állapította meg egy igen okos ember — miközben azt állítják, hogy ezek titkok, éppoly súlyos ellentmondás, mint bármely más, amely a legnagyobb titokban rejlik."

Azt állítják, az istenség feltétlen kívánsága, hogy az emberek higgyenek az általa kinyilatkoztatott titkokban. Ebben az esetben azonban az istenség lehetetlenséget követel. Hinni annyi, mint meggyőződöttnek lenni; de hogy valaki meggyőződjék egy tétel igazságáról, tökéletesen meg kell értenie lényegét, evidensnek kell éreznie; márpedig azok a dolgok, amelyeknek nyilvánvalósága megismerhető, az értelem hatáskörébe tartoznak, az emberi szellem számára elérhetőek, s ennélfogva többé nem titkok. Ebből látszik, hogy titokban lehetetlen őszintén és szilárdan hinni; senki sem lehet teljesen meggyőződött olyasmiről, amit nem ért. Hazudik vagy nem tudja, mit mond, aki azt állítja, szilárdan hisz egy olyan dologban, amelyről fogalma sincs, amely ellentmondó gondolatokat tartalmaz. Azt mondani, „hogy az Atya Isten, a Fiú Isten, a Szentlélek is Isten, és mégis csak egyetlen Isten létezik" — ez megérthetetlen, merőben ellentmondásos tétel, s ennélfogva senki e Föld kerekségén nem lehet szilárdan meggyőződve róla.

A keresztény vallás viszont bővelkedik ilyen alig érthető tételekben, s ezekkel mégis mindennap buzgón tömik az együgyűek elméjét. Márpedig miféle haszna származhat egy népnek holmi felfoghatatlan dogmákból, amelyeket szüntelenül fülébe harsognak? Vajon az ájtatos hivő jártasabb

vagy jobb lesz attól, ha napról napra a háromság, a megtestesülés, a megváltás, az oltáriszentség, a predesztináció, a szabad akarat, a kegyelem stb. szavakkal ki nem fejezhető titkairól hall?

Számos egyháztanító kénytelen volt elismerni, hogy a keresztény népek képtelenek bármit is megérteni vallásukból. „A nép számára — mondta Nazianzi Szent Gergely — megváltás, hogy képtelen vizsgálni a dolgokat."[2] Szent Ágoston szerint „nem a megértés képessége, hanem a hit egyszerűsége nyújt a tömegek számára biztonságot".[3]

Csakugyan nyilvánvaló, hogy a keresztények nem csupán semmit sem értenek vallásukból, hanem még hitük sincs, mert képtelenek olyasmiben hinni, amit nem tudnak megérteni. Ami meghaladja az emberi elmét, nem alkalmas arra, hogy az emberi elme felfogja. Ebből következik, hogy amikor a keresztények azt mondják, hisznek egy bizonyos titokban, ez csupán azt jelenti, hogy gyermekkoruk óta hozzászoktak egyes tételek elfogadásához, mivel papjaik és tanítóik oktatása szerint üdvösségük ezektől a tételektől függ, amelyeket maguk nem merészeltek megvizsgálni. „Hinni", a keresztény szóhasználatban annyi, mint csatlakozni a papok véleményéhez vagy hitéhez, vagy pedig a nem érthető dolgok tekintetében a lelki vezetőkre bízni a döntést.

De ezek a lelki vezetők vajon hihetik-e szilárdan, vagyis teljes meggyőződéssel azokat az érthetetlen és ellentmondásos tételeket vagy hittitkokat, melyeket másoknak hirdetnek? A hittitok vajon nem haladja meg éppúgy a pap, a legbölcsebb teológus elmebeli képességeit, mint a világi egyénét vagy a tudatlanét? A titok akkor nem volna titok többé, illetve akkor nem haladná meg az emberi értelmet, ha akadna egyvalaki, aki meg tudja azt érteni. Ilyen esetben az isteni sugallatra, az isten által személyesen tett és csodákkal megerősített kinyilatkoztatásra utalnak. Ez a kinyilatkoztatás azonban maga is kifürkészhetetlen titok. Csak az hiheti el, akiben ugyanakkora hit él, mint amekkora a vallás leghomályosabb dogmáinak elfogadásához szükséges. Nem kell-e minden ellentmondás leküzdésére képes hit ahhoz, hogy valaki elfogadja azt, hogy a jóságos isten csak néhány kiválasztott előtt kívánt megnyilatkozni, s ez az igazságos isten gyűlöli és örök kárhozatra ítéli mindazokat, akiknek akart megnyilatkozni? Nem szükséges-e kipróbált hit ahhoz, hogy valaki azt képzelje, egy jóságos és értelmes isten, aki meg akarja magát ismertetni teremtményeivel, titkokat közölhet velük, vagyis olyan dolgokról beszél, amelyet azok képtelenek megérteni? Ami azokat a titkokat illeti, amelyek

[2] Lásd *Nazianzi Szent Gergely:* Beszédek. 21. fejezet.
[3] Lásd *Szent Ágoston:* Levelek. 4. fejezet.

ezt a kinyilatkoztatást állítólag alátámasztják, ezeknek elfogadásához bizony erős hit szükséges. A csodák természetfölötti és az emberi képességeket erősen meghaladó műveletek, amelyeket az értelem nem foghat fel. Különben is, miként érhető fel ésszel, hogy egy igazságos isten csodákat tegyen azért, hogy bebizonyítson egy olyan kinyilatkoztatást, amely az igazságáról, a bölcsességéről, a jóságáról alkotott elképzeléseinkkel ellentétes? Az efféle sajátosságok szintén felfoghatatlan csodák volnának, ha a keresztények kinyilatkoztatása igaz. Ebből kitűnik, hogy mivel a kinyilatkoztatás maga is csoda, semmiképp sem bizonyíthatja azokat a titokzatos dogmákat, melyeket a kinyilatkoztatás a kereszténységnek tanít, s e dogmák tanítói általuk nem lehetnek sem tájékozottabbak, sem szilárdabb meggyőződésűek, mint azok, akik azokat hallgatják, bár soha egyetlen szót sem értenek belőlük.

Ebből tehát az a következtetés vonható le, hogy amikor alegőszintébb teológusok műveikben teljes meggyőzöttségükről beszélnek, hitük, melyet ők „meggyőződésnek" neveznek, valójában csak kényszeredett belenyugvás az isteni sugallatúaknak feltételezett egyének vagy olyan tanítómesterek véleményébe, akiknek tekintélye iránt mély tiszteletet szoktak tanúsítani. A teológiai tanulmányok bármely országban és felekezetnél, valójában kizárólag az illető vallás vezetői által elfogadott nézetek „kívülről" való bemagolására és valamennyi rendszerük gépies követésére szorítkozik. Ez a legbiztosabb és az egyedül alkalmazható módszer az egyházban. Minden teológus, aki saját lábán szándékozik járni, abban a nagy veszélyen forog, hogy eltéved vagy legalább eljátssza szerencséjét. Ha saját bölcsessége ellenére nem ragaszkodik az általánosan elfogadott véleményhez, akkor hamarosan újítónak, eretneknek, nyugtalan és veszélyes elmének bélyegzik. Így hát a teológus és a világi hivő egyaránt csak akkor maradhat igazhitű, ha lemond saját ítélőképességéről, elhallgattatja értelmét s csupán unos-untalan a már bevett rendszereket hangoztatja, akár helyesli, akár magában helyteleníti azokat, akár érti őket, akár fogalma sincs róluk. A kereszténységben a teológusoknak sincs több joguk az önálló gondolkodáshoz, mint a népeknek. Minden arra kényszeríti őket, hogy hitelt adjanak a fennálló nézeteknek, vagy legalábbis másokkal elhitessék azokat. A teológusoknak Alexandriai Szent Dénes példájára ezt kell mondaniuk: „Nem vetem el azt, amit nem értek; éppen ellenkezőleg, minél kevésbé értem, annál jobban csodálom."

Ha a titkok a legbuzgóbb vizsgálattól sem válnak soha érthetőbbekké azok számára, akik tanulmányozzák vagy másoknak tanítják őket, akkor még azt a következtetést is kénytelenek vagyunk levonni, hogy ezek csupán a nép és a papság elméjének haszontalan háborgatására szolgál-

nak. Végül még azt is meg kell állapítanunk, hogy vagy sem a keresztények, sem papjaik nem hisznek semmit, vagy pedig nincs semmilyen valóságos elképzelésük arról, amiben hisznek. A népek hite nem egyéb, mint vezetőik bölcsességébe vetett vak bizalom. E vezetők hite is csak azon bizalmon alapul, amelyet ők szent elődeik bölcsessége és jóhiszeműsége iránt táplálnak; végső sorban azonban ezek a szentek maguk állították, hogy ők isteni sugallatot követnek; igaz ugyan, ezt csodákkal bizonyították, e csodákat azonban csupán ők igazolták, vagy az ő sorsukat szívükön viselő vagy pártjukhoz tartozó írók hagyták reánk. Íme ezek a hit egyedüli alapjai.

Bármi legyen is e jogcímek érvénye és e jelentések hitelessége, világosan láthatjuk, hogy a kereszténység hirdetői nem lehetnek jobban meggyőződve a nekünk prédikált dogmákról, mint engedelmes tanítványaik, akik békésen hallgatják azokat a mélységes titkokat, melyeket mestereik napról napra a szemük elé tárnak. Miért nem hagyják már abba ezek a szónokok, hogy olyasmit kürtöljenek a vakvilágba, amihez jómaguk semmilyen gondolatot sem tudnak fűzni, s ennélfogva képtelenek róla bármilyen gondolatot másokkal közölni? Azért, mert a sötétség elengedhetetlenül szükséges mindazoknak, akik csalni akarnak. Mert „aki rosszat tesz, fél a világosságtól". Mert egy érthető és világos vallás semmilyen hasznot sem hajtana a papságnak. Mert a bizonytalan kifejezések, a talányok, a kétértelmű jóslatok becsapják a tömeget, amely csak azt tiszteli, amit nem ért. Mert az emberek kormányzásához és tetszés szerinti irányításához fontos az, hogy elméjüket szüntelen zavarral és riadalommal töltsék el; semmi sem alkalmasabb arra, hogy megtartsák őket azoknak igájában, akik az üdvösségre való kalauzolásuk gondját magukra vállalják. A titkok ugyan haszontalanok a népnek, de a papságnak mindenesetre igen hasznosak. Beszédeiket az istenség nevében tartják, s az mindenkor rejtve marad a halandók gyenge szeme elől.[4]

Ezek a megállapítások segítségünkre lesznek abban, hogy kitaláljuk azoknak az erényeknek az igazi forrását, amelyeket a kereszténység hirdetői elővigyázatosan beiktattak a vallásba; azoknak az erényeknek, amelyeknek semmi közük a társadalom hasznához és a népek boldogságához, s előnyeik az emberek többsége számára éppúgy rejtve vannak, mint a vallás mélységes titkai. Mi mégis igyekszünk kihámozni irányzatukat, hogy megállapíthassuk, kinek hasznosak ezek az erények.

Mi sem ritkább annál, mint hogy keresztény szónokaink emberi és

[4] Az emberek többnyire ugyanabban a helyzetben vannak, mint Alexandriai Szent Dénes: „Minél kevésbé értik, annál jobban csodálják".

társadalmi erényeket ajánljanak; édeskeveset foglalkoznak az emberek vagy az állampolgárok nevelésével. Csak igen ritkán beszélnek nekünk arról, amit mint apáknak, férjeknek, gyermekeknek, barátoknak, alattvalóknak, mint a polgári társadalom tagjainak tennünk kell. Egyáltalán nem fáradnak azzal, hogy az egység, az egyetértés, a megbocsátás fontosságát éreztessék. Ha véletlenül ezekről a témákról szólnak, akkor is csak titkon. Azokat az emberi és társadalmi erényeket, amelyek nemigen vannak összhangban a klérus nagyratörő és zabolátlan természetével, a papok általában lefitymálják. Okvetlenül hitetlennek, kételkedőnek, „hamis testvérnek" tüntetnének fel minden olyan hitszónokot, aki az evangéliumi erényeket félretéve, ékesszólását vakmerően a társadalmi erények hirdetésére alkalmazná. Az olyan igehirdetőt, aki vakmerően a különböző felfogásúak iránti elnézést prédikálná, vagy éppenséggel síkra szállna az üldözés ellen, bizonyára örökre száműznék a szószékről.[5]

A falusiak akkor legelégedettebbek plébánosuk szentbeszédével, amikor azt latin idézetekkel tűzdeli tele. Ez a jó emberek szemében kétségtelen bizonyíték prédikátoruk tudására. Ha így állna a helyzet, akkor el kell ismerni, hogy a római egyház a tömeget kedve szerint szolgálja. Úgy cselekszik, hogy a nép még imáit sem érti, amelyeket az úristenhez intéz.

A papságnak csak saját maga számára hasznos erények vagy hajlamok kellenek. Az első erény, amelynek az elmékbe vésése számára szükséges, a *hit*. Nyilvánvalóan ez az alapja a lelkek fölött gyakorolt papi hatalomnak, és végül is — mégpedig hamarosan — testestül-lelkestül a papság igájába hajtotta mindazokat, akik ebben az égi ajándékban részesültek. E hit segítségével a keresztények minden okoskodás nélkül elfogadnak valamennyi nézetet, dogmát, hittitkot, ceremóniát, jövedelmező szertartást, amelyet a klérus nagy bölcsen a saját külön hasznára kieszelt. Ez az alázatos hit mindenkor olyan nagy becsületnek örvendett az egyházban, hogy Szent Pál apostol is tanítványai értésére adta, hogy a hit „még jócselekedetek nélkül is" elegendő az üdvösséghez. Legalábbis ebben az értelemben fogta fel szavait több keresztény szekta, amely arra a meggyőződésre jutott, hogy hit esetén felesleges jó cselekedetekkel vesződni. Egyébként — mint már megjegyeztük — a kereszténység kezdetén, minden jel szerint, csupán hitet kívántak azoktól, akiket felvettek a keresztények gyülekezetébe. Teljesen bizonyosak voltak ugyanis afelől, hogy ez az elemi erény feltétlenül magával hozza a többit is, amelyre a lelkipásztoroknak szükségük van.

[5] Az újkori fanatikusok és a klérus tagjai igyekszenek eretnekséggé változtatni azoknak a felfogását, akik a türelem mellett szállnak síkra; e vallási türelmet „tolerancia" elnevezéssel jelölik.

Azon előnyökért, amelyet a hit papjainknak szerez, ők viszonzásul *reményt* nyújtanak nekünk, vagyis azt kívánják, hogy tanítványaik egyetlen pillanatig se kételkedjenek azoknak a javaknak a valóságában, amelyeket az istenség a túlvilágon mindazoknak ad, akik itt a Földön kellő engedelmességet tanúsítottak papjaik iránt és testestül-lelkestül a klérus hívei.

Az előbb említett két erény teljesen haszontalan, hacsak nem kíséri a *szeretet*. Ez a keresztény erény többféle módon hathat, de valamennyi egyformán előnyös a papságnak. Arra indíthat bennünket, hogy „istent mindenek fölött szeressük" — ennélfogva igen erősen odaköt azokhoz, akik számunkra az istenség szócsövei, tolmácsai, képviselői, hiszen az istent mindig csak olyan színben láthatjuk, amellyel az utóbbiak fel akarják ruházni. Tehát istent mindenek fölött szeretni — ez annyi, mint papjait minden más fölébe helyezni, számukra mindent megtenni. A szeretet erénye még azt is parancsolja, hogy „szeresd felebarátodat, mint önmagadat". Ezen azonban nem azt kell érteni, hogy minden embert szeretnünk kell. A papság szabályai szerint, vonzalmunk csak azokat illetheti, akik ugyanúgy gondolkodnak, mint a papok. Az eretnekek, a szakadárok, a hitetlenek nem felebarátaink. Isten igencsak rosszallná, ha irántuk is szeretetet tanúsítanánk. A szeretet erénye azt kívánja, hogy ezeket gyűlöljük, gyötörjük és pusztítsuk, éppenhogy lelkük még nagyobb javára; vagyis azt akarja, hogy szent kegyetlenséggel vértezzük fel magunkat mindazokkal szemben, akiket papjaink az úristen ellenségének minősítenek. Ebből látható, hogy a kereszténvi szeretet a vallási buzgóság szülőanyja, azé az erényé, amellyel az egyház valamennyi szentje kitűnt.

Ez a szeretet azonkívül azt is kívánja, hogy alamizsnálkodjunk, azaz bőkezű ajándékokat adjunk a papoknak, vagy legalább reájuk bízzuk veszendő vagyonunknak egy részét, s ők oly módon rendelkezhessenek vele, amelyet a legelőnyösebbnek vélnek arra, hogy az örök túlvilági javakat megszerezzék számunkra; addig pedig, ezen a Földön, fenntartsák a papság hatalmát, pompáját és tekintélyét, amely ennek révén az alamizsnák szétosztását irányíthatja, vagy saját hasznára, vagy a szegények sorsának enyhítésére, vagy az úr templomainak ékesítésére — és ez mindenkor hatalmat, megtiszteltetést, hasznot biztosít az oltárok szolgáinak.

Végül van egy erény, amely igen szükséges a kereszténveknek, azaz rendkívül hasznos szent vezetőiknek, akik maguk nemigen gyakorolják, s ez az *alázatosság*. Nincs még egy erény, amelyet az evangélium és a kereszténv vallás első alapítóinak írásai gondosabban az olvasók elméjébe vésnének, mint ez a sarkalatos erény, amely nélkül a papságot fenntartó

hit nem tudná önmagát fenntartani. „Isten ellenáll a gőgöseknek és kegyelmét az alázatosaknak adja." Az mindenesetre bizonyos, nagy alázatosság szükséges ahhoz, hogy valaki elnyerje a hit kegyelmét, azt a lelkiállapotot, amikor az ember semmit sem vizsgál, az okoskodást megakadályozó, áhítatos engedelmességet, az egyházi vezetők tanításában található ellentmondások fölött szemet hunyó, szent vakságot, végül azt a *lelki szegénységet*, amely a mennybe vezet. E nem sokat gondolkodó alázatosság révén van módjuk egyháztanítóinknak arra, hogy olyan vallási gyakorlatot, szertartást, szabályt, dogmát, hittitkot, magyarázatot kényszerítsenek reánk, amelyet mindenkori érdekeiknek megfelelően ítélnek, és soha, senki sem merészel ellenkezni ezzel. Szerintük mindenkor „a gőg dönti vesztükbe és teszi hitetlenné az embereket". Az legalábbis bizonyos, akik eléggé gőgösek ahhoz, hogy józan eszükhöz forduljanak tanácsért — a papság számára elveszett emberek.

A kereszténveknek hirdetett alázatosság szükségszerű következménye az engedelmes és nem kíváncsiskodó tudatlanság. Ezért is láthatjuk, hogy az evangélium, az apostolok, az egyházatyák és követőik egytől egyig száműzik és rágalmazzák a tudást, s a lelki szegénységet ajánlják. „A tudás felfuvalkodottá tesz — mondja Szent Pál —, egyedül a szeretet üdvös." Ilyen irányelvek által sikerült a vallás papjainak a népeket jó néhány évszázadra újra a legszörnyűbb barbárságba dönteniük. A keresztények csaknem ezer évig nem voltak jártasabbak a tudományban, mint a vademberek. Vallási rendszerük annyira leigázta elméjüket, hogy nem merészeltek a magasba szárnyalni. A teológia nem elégedett meg az erkölcs fejlődésének megakadályozásával, hanem állandóan gátolta a fizikai, politikai, jogtudományi, filozófiai ismeretek fejlődését is. A legnagyobb lángelmék, saját előítéleteik bilincseiben vagy mások előítéleteitől félve, egyáltalán nem mertek szabadon gondolkodni, és üldözés terhe mellett kénytelenek voltak hazugsághoz folyamodni vagy hihetetlen erőfeszítéseket tenni avégből, hogy rendszereiket összeegyeztessék a teológia által valamikor elfogadott, gyakran képtelen fogalmakkal.

Különben, ha az alázatosság annyira szükséges a kereszténveknek, ugyanígy tanítómestereik számára is szükségesnek kell lennie. Legalábbis annyi alázatot lehetne követelni tőlük, hogy elhiggyék, néha ők is tévedhetnek metafizikai rendszereikben és feltevéseikben, s lemondjanak kegyetlen önteltségükről, ennek folytán ugyanis azt képzelik, egyedül ők ismerték fel az igazságot, és üldözniük vagy gyilkolniuk kell azokat, akik nincsenek abban az előnyös helyzetben, hogy ők is mindent ugyanolyan szemszögből nézzenek.

Ezek tehát azok az erények, amelyeket egyházi szónokaink legbuzgób-

ban ajánlanak és hirdetnek, sőt, megkülönböztetésül teológiai, azaz isteni, vagy keresztény erényeknek neveznek, nyilván azért, mert a keresztény teológusok számára hasznosak. A keresztények majdnem minden egyéb kiváló tulajdonsága ezekből az alaperényekből származik, és közvetlenül, szükségszerűen ezekkel függ össze. Ilyen például az önmegtagadás, a papjaink által a kegyes célúnak ítélt rítusok buzgó végzése, a vezeklés, az önmegtartóztatás, azok a szertartások, amelyekkel az egyház nyilvánvalóan azt akarja kipróbálni, meddig terjedhet gyermekeinek türelme, hiszékenysége, lelki szegénysége. Végül ilyen vallási buzgalom, ez a pogányok előtt teljesen ismeretlen, keresztényi erény; ennek segítségével — mint láthattuk — honosodott meg a kereszténység, és papjainak sikerült saját szenvedélyeik szolgálatára kényszeríteni a fejedelmeket és a népeket. Ennek az erénynek mindig az volt a sajátossága, hogy a lelkük iránt tanúsított szeretet vagy az üdvösségük iránt táplált élénk érdeklődés folytán zaklatta, bántotta, háborgatta, gyűlölte az embereket.

Igaz ugyan, egyháztanítóink gyakran felvilágosult vagy tudományos buzgalomról beszélnek, amelyet a hívők számára igen szükségesnek tartanak; viszont elítélik a vakbuzgalmat, mert ez sokszor igen veszélyessé válik. Lényegében azonban a felvilágosult vagy tudományos buzgalom éppoly nehezen fogható fel, mint a felvilágosult vallási ájtatosság, amelyet már említettünk. Csakugyan, mi lehet egy ájtatos hívő tudománya? Honnan meríthet olyan tudást, amely alkalmas arra, hogy buzgalmát felvilágosulttá változtassa? Értelméből nem, mert a vallás nem engedi meg, hogy tőle kérjen tanácsot, s különben is a rajongás mindenkor némaságra készteti. A hívő kizárólag a szentírásból, lelki kalauzainak tanácsai, a szentek példái közül köteles eszközöket keresni buzgalmának irányítására. Márpedig az nyilvánvaló, hogy mindezekből a forrásokból a keresztény csakis egy teljesen vak, fanatikus, keserű, féktelen és a társadalomra rendkívül ártalmas buzgalmat meríthet. Ha lelkiatyjához fordul, akkor ez — mivel rendszerint pártos ember — úgy találja, hogy túlbuzgóság miatt senki sem vétkezhet, amikor annak a pártnak az érdekeiről van szó, amely mellett ő maga síkra száll.

Egyszóval, az evangéliumi erények által a keresztények lelki zsarnokainak módjuk van arra, hogy híveiket az emberi erkölcs legnyilvánvalóbb kötelességeinek megszegésére kényszerítsék; ez az erkölcs ugyanis gyakran merőben ellentétes a papság mélyreható szándékaival. Az igazi buzgó hivő szemében ez az alsóbb rendű morál mindenkoron alá van rendelve az isteni, teológiai erkölcsnek. Különben is, szüntelenül azt hajtogatják neki, hogy „helyesebb istennek engedelmeskedni, mint az embereknek".

De mit jelent istennek engedelmeskedni, ha nem azt, hogy követni kell

papságának parancsait, amely az istenség földi tolmácsolójának, képviselőjének csapott fel? Tehát istennek engedelmeskedni annyi, mint híven követni mindazt, amit a papság által neki tulajdonított könyvekben rendel. Amikor isten e művekben történetesen homlokegyenest ellentmondó dolgokat parancsol, akkor magyarázóin a sor, hogy eldöntsék, melyik utasítást illik az adott helyzetben követni. Így amikor a papság érdeke ellenségeinek megbüntetését vagy kiirtását követeli, akkor a „bosszúálló Isten", a „féltékeny Isten", a „seregek Ura" szól. Ha viszont a papság érdeke úgy kívánja, hogy az emberek nyugodtan éljenek, akkor az „irgalom Istenét", a „kegyelem Istenét", a „béke Istenét" kell hallgatniuk.

A keresztények istene, akárcsak Janus, kétarcú isten, akit papjai gondosan, a helyzet követelményei szerint tüntetnek fel. Mivel a szent könyvekben kinyilvánított parancsai soha sincsenek egymással összhangban, a papság dolga, hogy a körülmények mérlegelésével azokat válassza ki közülük, amelyek inkább megvalósíthatók. Eszerint az ember hol akkor engedelmeskedik istennek, ha jót tesz, hol akkor, ha rosszat; ha aláveti magát világi uralkodóinak, vagy ha felkel ellenük; ha békében él polgártársaival, vagy ha a társadalmat háborgatja. Egy szó mint száz; ez az isten néha azt parancsolja, hogy igazságosak, emberségesek, békeszeretők, elnézőek legyünk, s a bosszúállás jogát önmagának tartja fenn, máskor viszont rablást, gyilkosságot, lázadást, üldözést rendel, és haragra gerjed, amikor valaki nem hajlandó megbosszulni a dicsőségén, azaz a papság hiúságán esett sérelmeket.

Bár a keresztények szent könyveiben az emberiségre hasznos erkölcsi elvek is vannak, az tagadhatatlan, hogy ugyanakkor egy romboló és az egész világ lángba borítására alkalmas erkölcs elveit tartalmazzák. A római pápák, akik — mint erre rámutattunk — oly gyakran a legszörnyűbb viszályokat szították a földkerekségen, akik oly sokszor vérbe borították a világot és a legborzalmasabb felkeléseket idézték elő, mindenkor a szentírás bizonyos kitételeire, az istenség valamilyen határozott parancsára hivatkoztak, amikor a népek feltüzelésére és a legsúlyosabb merényletek törvényesítésére törekedtek. Nyilvánvaló, hogy a keresztény vallásban a magasságbeli földi tolmácsai az erkölcs egyedüli urai: tetszésük szerint állapíthatják meg az igazságost és az igazságtalant, a jót és a rosszat; vagyis, a biblia segítségével, még a dolgok lényegét is megváltoztathatják.

Ilyenek tehát az evangéliumi és természetfölötti erkölcstannak a törekvései, amelyet a keresztény egyháztanítók az emberi, a társadalmi és természeti erkölcs romjain építettek fel. Eléggé nyilvánvaló, miért ügyel-

tek mindenkor arra, hogy lejárassák ez utóbbi erkölcsöt; ez ugyanis állandó és változhatatlan, s ezért nem alkalmazkodhat mindig a papság változó érdekeihez. Így hát a vallás vezetői, nemhogy okulnának belőle és megengednék tanítását másoknak, lebecsülik azt, óva intik tőle a kereszténveket, a romlott, világi ész veszedelmes szüleményének tüntetik fel, s azt állítják róla, hogy csupán „hamis erényeket" hozhat létre.

A keresztény igehirdetők különben egyáltalán nem ismerik ezt az emberi természetből, az értelemből, a bennünket felebarátainkhoz fűző kapcsolatokból merített erkölcsöt. Nincs tudomásuk azokról a természetes indokokról, amelyek az erényt szeretetreméltóvá, kívánatossá tehetik. Megszokták, hogy istenüket csak zsarnoknak tekintsék, akinek önkényes rendelkezései csupán arra valók, hogy az emberi nem sorsát szabályozzák, anélkül, hogy az ember valaha is bírálná magatartását; szokásukká vált, hogy semmi szentebbet ne ismerjenek annál, amire szent könyveikben akadnak, ahol minden oldalon ellentmondást nem tűrő, önkényes és szeszélyes parancsokat találnak; korán megszédültek attól a rajongó moráltól, amelyet veszedelmes művekből és példákból merítenek. Vérükké vált, hogy erkölcsüket csak a fanatizmustól elvakult vagy az érdekhajhászástól megrontott emberek tekintélyére alapítsák — s ennélfogva az erényt csak csalóka indokokkal tudják felruházni, és semmilyen fogalmuk sincs arról, amivel az ember önmagának tartozik, vagy amivel a dolgok természete szerint másoknak adós.

Ebből ered az, hogy többen közülük jóhiszeműen maguk is azt vallják, vagy legalább másokkal elhitetik, hogy mihelyt valaki le merészeli rázni a vallás jármát vagy elveire támad, egyúttal aláássa az erkölcs alapjait, s többé fogalma sem lehet az erényről. Könnyűszerrel beláthatjuk azonban, hogy a vallás bizonytalan elveinek megtámadása révén a változhatatlan természeti erkölcs, az ember számára alkalmas erkölcs csak nyerhet azon, mivel összeomlik a legbecsvágyóbb, legkapzsibb, legönzőbb halandók szeszélyeinek alárendelt, ingatag, ellentmondásos, önkényes morál. A szentek erkölcse, mint már százszor bebizonyítottuk, veszélyes, gyakorlatilag alkalmazhatatlan és a társadalomra teljesen haszontalan. Még gyakrabban pedig gyilkos, embertelen és fajtánkra nézve pusztító hatású. A bölcs erkölcse pedig mindig ugyanaz, állandóan azt parancsolja, hogy saját jólétünk érdekében fáradozzunk, s értelmünk megmutatja, hogy ez a jólét tartósan csakis azokra az előnyökre épülhet, amelyeket mi szerzünk felebarátainknak.

Könnyen beláthatjuk tehát, hogy ha valaki helyes fogalmat akar alkotni az erkölcsről, akkor majdnem minden esetben el kell vetnie egy olyan vallás végzetes elveit, amely a hitet az értelem helyébe csempészve,

sohasem engedi meg az embernek, hogy a természethez forduljon tanácsért, sőt, azt parancsolja neki, szüntelenül harcoljon ellene. A jó kereszténynek gyűlölnie kell önmagát, dacolnia legjogosabb hajlamaival, óvakodnia mindentől, ami eltérítheti szeszélyes ábrándjaitól; vádolnia kell önmagát a környezetéhez tartozó lények iránt érzett szeretete miatt, s utálnia mindazokat, akiknél a vallásra nézve sértő nézeteket tételez fel. Ebből látható, hogy az olyan keresztény, aki igyekszik életét boldoggá tenni, aki erősen ragaszkodik feleségéhez, szüleihez, gyermekeihez, barátaihoz, aki elnézést tanúsít mások tévedései iránt — az ilyen keresztény, mint mondom, teljesen következetlen ember, akit jellemének természetadta jósága bizonyára arra kényszerít, hogy megsértse a keresztény erkölcs elveit.

Az evangéliumi morál az egyetlen, amely az ájtatos hivőknek tetszhet; papjaik nem adnak mást. Az állandó bizonytalanság közepette, amelybe ez az erkölcs lépten-nyomon taszítja őket, kénytelenek lelkipásztoraik bölcsességéhez fordulni, hogy kiküszöböljék aggályaikat, amelyek e morál miatt elharapóznak elméjükben. Ez az ingatag és ellentmondásos morál különben az emberek többsége számára kényelmes; indokot találnak benne a számukra legjobban megfelelő magatartás igazolására. A keresztény erkölcs szemlátomást főképp az epés, irigy, bosszúálló, becsvágyó és rosszindulatú embereknek felel meg, vagyis minden szerencsétlen jellemű egyénnek. Az ilyen bizonyára okot vagy ürügyet talál benne arra, hogy félelem nélkül szabadjára engedhesse a vérmérsekletéből fakadó szenvedélyeket. Hiszen azt látja, hogy a biblia szentesíti ezeket, a szentek művei a buzgóság elnevezéssel ékesítik, s elhiteti önmagával, hogy ezek révén kedvessé válhat istene előtt. Ugyan mi kényelmesebb egy nagyravágyó ember számára, mint hogy a szentírásban jogot találjon kötelezettségei megszegésére és istentelen szomszédai országainak megrohanására? Mi lehet édesebb egy ellenfelére vagy vetélytársára féltékeny teológus számára, mint hogy eretneknek bélyegezze őket? Mi lehet előnyösebb egy hitbuzgó férfi vagy nő számára, mint ha árthat és a vallási buzgalom szent nevével igazolható hamis vádakat és rágalmakat zúdíthat ellenségeire? Az ájtatosság bizonyos kellemetlenségekkel jár ugyan, de kárpótlást is kap: igen gyakran lehetővé teszi a hivő számára, hogy tőrét szent ájtatossággal az ellenség szívébe döfje. A vallás papjai egyébként igen könnyen alkalmazkodnak híveik szenvedélyeihez és bűneihez; ebből származó előnyeik fejében elnézést tanúsítanak még a legkártékonyabb hajlandóságok iránt is, amelyeket „gyengeségnek" minősítenek, vagy „az emberi gyarlóság" következményeinek mondanak. A klérus mindent megbocsát bárkinek, aki buzgó hivőnek mutatkozik.

Kell-e több ennél egy olyan erkölcs megszerettetéséhez, amely igen sok ember számára lehetővé teszi, hogy kielégítse legbűnösebb hajlamait és az istenség beleegyezésével csillapítsa akár természetes, akár szerzett, hitvány indulatait? Fosszák meg a zord kedélyű hivőt attól az erkölcstől, amely megengedi számára, hogy komor és gonosz természetét kielégítse, s akkor nem lesz többé szent; csupán aljas és hitvány szerepet játszik majd a társadalomban. Szánalomra vagy gyűlöletre méltó tagja lesz, aki szégyelli saját gonoszságát és érdemtelenségét.

A keresztények többsége számára egyáltalán nem létezik igazi erkölcs. Vezetőik utasításai következtében, igen kevesen vannak közöttük, akik fontolóra mernék venni az ember helyzetét, hogy megállapítsák, valóban mivel tartozik önmagának és másoknak. Kevés az olyan ember a világban, aki azzal fáradna, hogy önállóan gondolkozzék; sokkal könnyebbnek találja, ha másokra hagyja a gondolkodás kínos teendőjét. Ennélfogva az erkölcsi szabályokat egy olyan rend szeszélyére bízzák, amely minden korban csak csalások, dajkamesék, csodák, hazugságok révén tartotta fenn magát. Az ilyen vágású moralisták sohasem voltak hajlandók arra, hogy felvilágosítsák azokat, akik őket nézeteik irányítóiul választották. Csupán arra törekedtek, hogy lehetetlen ábrándokkal elképesszék, rémségekkel elrettentsék, csak saját maguknak hasznos vagy jövedelmező rítusokkal, vezeklésekkel, szertartásokkal túlterheljék, hamis erényekkel elszédítsék híveiket. A tömeg pedig csodálta ezeket a magasztos koholmányokat, mert soha semmit nem érthetett meg belőlük. S szófogadóan engedelmeskedett mindezen szeszélyes parancsoknak, mivel azt képzelte, könnyűszerrel tetszhet istennek, ha aláveti magát olyan kötelességeknek, amelyek csupán megszokást és alkalmazkodást kívánnak. Röviden: mindenki úgy vette észre, jó keresztény lehet akkor is, ha nem fárad azzal, hogy gondolkozzék, vagy bármilyen valóságos erényre szert tegyen.

A vallás az emberek többsége számára csak merőben gépies foglalatosság, s már gyermekkorukban megszokták, hogy önmaguk számára igen fontosnak tekintsék. Egymillió keresztény közül, aki kötelességének tartja a vallás szabályainak megtartását, talán tíz sincs, aki meg merné kérdezni önmagától, miféle reális haszna lehet egy sereg szertartásnak és szabálynak, amelynek engedelmeskedni kénytelen. Mivel már gyermekkorukban felvérteződnek mindenféle megfontolással és gondolkodással szemben, egész életükre valóságos automatákká válnak, amelyek papjaik akarata szerint mozognak; nekik ugyanis a hit segítségével sikerült őket holmi gépekké változtatni, s ezek olyan indítékoknak engedelmeskednek, amelyekhez az ítélőképességnek soha semmi köze.

Az ilyen beállítottságú hívek, papjaik tanácsára, bár maguk sem igen

ismerik az okát, hol szomorúságba, hol böjtbe, vezeklésbe, sírás-rívásba merülnek, hol pedig az örömnek hódolnak. A hit — mint már említettük — valamennyi keresztény szektánál csupán gépies belenyugvás a papok által kieszelt nézetekbe, szokásokba, rítusokba, szertartásokba, mivel az emberek megszokták, hogy bizalmat tanúsítsanak irántuk. Ezek a papok pedig, ki-ki a maga módján, időről időre tetszésük szerint mozgatják a hatalmuk alá került bábukat.

A keresztény felekezetek közül egyik jobban, másik kevésbé van szertartásokkal túlhalmozva. A protestánsok például az alkalmazkodáshoz kevésbé szokott bábuk. Részben megszabadultak a papság igájától, és ítélőképességük használata számukra nem teljesen tilos. Mégis, nagy engedelmességet tanúsítanak lelkészeik iránt, akik tetszésük szerint felszíthatják vallási buzgalmukat és fellobbanthatják lelkük szenvedélyeit.

A papi béklyók minden korban főként a római pápa alattvalóira nehezednek a legnagyobb súllyal. Ezek a kereszténység igavonói. A katolikus, aki éppúgy roskadozik a vallási törvény szabta ceremóniák súlya alatt, mint a zsidó, egész életében jóformán egyetlen lépést sem tehet papjainak segítsége nélkül. Ezek ugyanis születése óta, sőt még a halálán túl is, egyetlen pillanatra sem tévesztik szemük elől az egyszer már megkaparintott zsákmányukat. Mihelyt megszületett, a papok megkeresztelik, azután bérmálással megerősítik hitében. Napról napra, saját módjukra nevelik és oktatják. Lelkének legmélyebb rejtekeibe is behatolnak, időről időre kibékítik az éggel, kiszolgáltatják számára a szentségeket, megesketik, eltemetik, imádkoznak érte. S ezekből a misztikus, egyházi szertartásokból mindig valamilyen anyagi előny jut a papoknak. Még a halál sem vet véget a római klérus hatalmának és hasznának, amely igen okosan még a túlvilág ismeretlen régióira is ki tudta terjeszteni uralmát.

A buzgó katolikus számára a vallásosság abban áll, hogy rendszeresen jár templomba és itt gyakran hódolatát nyilvánítja lelki vezetői iránt, misét hallgat, ismeretlen nyelven énekli egy olyan liturgia imáit, amelyről az egész népnek fogalma sincs, tisztelettel végignézi a titokzatos szertartásokat, figyelemmel hallgatja a számára érthetetlen dogmákról szóló szentbeszédeket, bizonyos napokon tartózkodik a húsféléktől, időről időre térdreborul egy pap előtt, akinek joga van a legtitkosabb gondolataiban is vájkálni, mélységes tiszteletadással járul a szentségekhez, amelyeknek misztikus hatóereje kedvessé teszi őt istene előtt; végül szilárdan hiszi, hogy ő táplálékul azt az istent veszi magához, aki a papok varázslatának kimondhatatlan hatalma révén leszállott a kenyérbe.

A legmagasabb tökéletesség pedig az, ha valaki sűrűn ismételgeti ugyanezeket a szertartásokat. E fontos kötelességek lelkiismeretes elvég-

zése után, minden buzgó hivő igen jelentős személynek képzeli magát. Mivel nagyon elégedett saját viselkedésével és szentül hiszi, hogy istene is éppoly elégedett vele, édeskeveset törődik azzal, hogy tisztázza, vajon a többi halandónak nem tartozik valamivel. Élvezi papjai támogatását, akiket bőkezűen megfizetett a kezükből kapott láthatatlan kegyelemért. Viszonzásul ezek szentként mutogatják, s értésére adják, hogy valamikor a szenttéavatás dicsőségére pályázhat; kiváltképp akkor, ha buzgalmával vagy önsanyargatásával magára vonta az egyházban a figyelmet. Hát erre szorítkoznak a kereszténvi erények! Szemlátomást nincs is egyéb céljuk, mint a papság érdeke, a társadalom többi része számára semmilyen valóban hasznos előnyt nem nyújtanak. Hát erre valók azok a szertartások, amelyekkel a papok számos országban helyettesítik az erkölcs szabályait és az értelem elveit.

E gyermekes hókuszpókuszok nyilvánvaló haszontalansága ellenére, lelki kuruzslóink szüntelenül dicsérik előttünk hasznukat. Ha hitelt adnánk szavaiknak, akkor el kellene ismernünk, hogy felekezetük intézményei a legbámulatosabb hatással vannak a népek erkölcseire; továbbá arra a meggyőződésre jutnánk, hogy e kegyes semmiségek közül egyetlen egyet sem lehet megszüntetni a népek biztonságának roppant veszélyeztetése nélkül.

Ezeknek az igényeknek a megcáfolására elegendő, ha kinyitjuk a szemünket és egy pillantást vetünk az európai katolikus országokra, a legvallásosabb nemzetekre, vagyis azokra, amelyek leginkább engedelmeskednek a klérusnak; azokra a vidékekre, ahol a papok isteni hatalmával senki sem szegül szembe, egyszóval, ahol szerintük a legtisztább hit uralkodik. Találunk-e felvilágosultságot, erényeket, tiszteletre méltó erkölcsöt Itáliában, amely oly sok század óta a római pápa birodalma? Találunk-e Spanyolországban és Portugáliában, ahol az uralkodók, a papokkal egyetértésben, tűzzel-vassal irtották ki az eretnekséget és a gondolatszabadságot? E szerencsétlen országok tudatlanságba és bűnbe merültek. Akadnak itt olyan hivők, akik egy eretnek puszta nevére is megrettennek; olyan aggályoskodók, akik a világ minden kincséért ki nem vonnák magukat egy böjtnap, vagy a hústól való tartózkodás alól; félénk lelkek, akik az egyház legcsekélyebb rendelkezésének elhanyagolása miatt az örök kárhozattól tartanak; vezeklők, akik bűneiket rendszeresen lerakják egy pap vagy szerzetes lába elé; ájtatos hivők, akik igen gyakran járulnak az úr asztalához; dühöngők, akik a legkegyetlenebbül ostorozzák magukat vétkeik levezeklése végett; zarándokok, akik rózsafüzérrel övükben, messzi földre mennek, hogy valamilyen szent közbenjárásáért könyörögjenek és alázatosan leboruljanak egy nagy csodákat művelő

csontváz vagy múmia előtt. Akadnak ott tékozlók, akik lelkük javára még életükben szétosztják vagy haláluk után szerzetesrendekre, szegényházakra hagyják minden vagyonukat. A hivők e tömegében azonban csak nagy üggyel-bajjal bukkanhatunk egyetlen, valóban kötelességtudó és az igazi erényt valamennyire is ismerő emberre. Ezekben az oly szent országokban a vakhit a legkülönösebb erkölcsi romlottsággal szövetkezik. A templomok, a gyóntatószékek, a szentek kápolnái tele vannak kurtizánokkal, házasságtörőkkel, kerítőnőkkel, csalókkal, gazemberekkel, kicsapongókkal, akik meggyökeresedett züllöttségük és hitvány mesterségük ellenére, rendszeresen leróják az adót, amellyel véleményük szerint szent vallásuknak tartoznak. Gyakran az oltárok színe előtt űzik méltatlan tevékenységüket, s bűnös cselszövényeikkel meggyalázzák a templomokat. Ezek mégis szent helyeknek, az isteni felség hajlékának tekintik a templomokat. E székesegyházakban bűnöző hivőket találhatunk, akik az egyház által mindenkor könnyen nyújtott, kényelmes vezeklésre számítva, árulásokra, kegyetlen bosszúra, gyilkosságra, álnok tördöfésre, mérgezésre vetemednek. Végül, holmi furcsa megszentségtelenítés révén, az úr templomai és a kolostorok sérthetetlen menedékhelyet nyújtanak minden gonosztevőnek, aki ki akarja vonni magát a világi igazságszolgáltatás büntetése alól.[6]

Ekként az oltárok szolgái, mentességeik védőpajzsa alatt, a bűn oltalmazóivá válnak, és a közbiztonságot veszélyeztetik. Az erkölcs ezen állítólagos bajnokai csupán az eretnekséggel szemben kemények, mert az árt hatalmuknak, a többi állampolgár ellen irányuló, legkártékonyabb gaztettek iránt viszont elnézőnek mutatkoznak. Igaz ugyan, e lelki kalauzoknak maguknak is szükségük van arra az elnézésre, amelyet mások iránt mutatnak. Az engedelmesség és a hit ezen országaiban azt láthatjuk, hogy a legsötétebb tudatlanságba merült, a tétlenségtől bűnössé vált, a kényelemtől és a bőségtől megrontott, saját büntetlenségük, sőt, vezetőik pártfogása felől is bizonyos papok és szerzetesek vakmerően hódolnak a kicsapongás valamennyi szertelenségének, arcátlanul merényletet követnek el a nők szüzessége ellen, s még a kolostorokat is a prostitúció melegágyaivá silányítják. Ilyen tanítómesterek vezetése mellett, vajon mivé válhat a népek erkölcse? Joggal jegyezte meg egy próféta, hogy „úgy jár a pap is, mint a nép".[7]

[6] Hajdan Spanyolországban a hitbuzgó gyilkosok gyászmisét mondattak annak lelkiüdvéért, akit el szándékoztak tenni láb alól; s a papok elhitették ezekkel a gonosztevőkkel, hogy ezen óvintézkedés révén lehetetlen célt téveszteni. Az egyik zsinat törvényt hozott e visszaélés megakadályozására. Lásd *Bingham:* Régiségek. XV. könyv.

[7] Lásd Hóseás könyve. IV. rész, 9. vers.

A spanyolok és portugálok vitathatatlanul azok a népei a mai Európának, amelyek fölött a legerősebb hatalmat gyakorolta a vallás több évszázad óta. Babonás vagy ravaszul politizáló uralkodóik, az inkvizíció és ezernyi erőszak segítségével, száműzték államaikból az eretnekséget, a felvilágosultságot, a gondolat szabadságát. Mi lett az eredmény? Ezek a királyok a Föld legtudatlanabb, leglustább, legfásultabb, legbűnösebb, leggonoszabb alattvalóin uralkodtak. Senki sem olvashatja borzadály nélkül azokat a kegyetlenségeket, amelyeket a vallás leplével álcázott kapzsiság ösztönzésére követtek el Amerikában ezek az annyira hitbuzgó, katolikus spanyolok.

Egyik püspökük, Las Casas, megőrizte a részleteit azoknak a rémtetteknek, amelyeket hidegvérrel követtek el a peruiak, a mexikóiak, a karibok stb. ellen. Ezek az aljas keresztények nem átallották vademberekként kezelni őket, miközben jómaguk nem úgy viselkedtek velük, mint emberi nemhez tartozó lények, hanem mint az állítólag az emberiség vesztére törő, pokolbeli szellemek. Amerika majdnem teljes elnéptelenedése e szörnyetegek barbár kegyetlensége miatt ország-világ előtt bizonyítja, hogy a legvallásosabb népek fiai a legnagyobb gonosztevők lehetnek, s minden természetes érzés hiányozhat belőlük.

Ha megkérdi valaki, hogy egy nemzet miként tagadhat meg vagy fojthat el ennyire minden érzést — erre azt felelhetjük, hogy ez a romlottság nyilván a spanyolok vallásának volt tulajdonítható. Papjaik ugyanis hozzászoktatták őket, hogy a más hitűeket ne embereknek, hanem állatoknak tekintsék. Az inkvizíció kegyetlen kivégzései, ahol az eretnekek, a tömeg zajos tetszésnyilvánítása közepette a papság kegyetlenségének áldozataivá váltak, elhitette a spanyolokkal, hogy ugyanígy bánhatnak a pogány indiánokkal, és a legmódszeresebb barbárság játékszerévé silányíthatják őket. Ennek következtében a hitbuzgó spanyolok kizárólag mulatságból kínozták az indiánokat, és végül megölték őket, hogy tetemüket kutyáiknak vessék táplálékul.

Bizonyára azt mondhatják erre, hogy a spanyolok részéről az indiánokkal szemben tanúsított kegyetlen viselkedés igazi oka a fukarság, a kapzsiság, az aranyszomj volt. Mi azonban azt feleljük, hogy ezek a szenvedélyek sohasem idézhettek volna elő ilyen barbár cselekedeteket, ha vallásuk nem hiteti el velük, hogy lelkiismeret-furdalás nélkül kielégíthetik kapzsiságukat a pogányok vagy a hitetlenek rovására. Ekként a vallás legalább ezeknek a spanyoloknak ürügyet szolgáltat fukarságuk és kegyetlenségük gyakorlására, s ez az ürügy nem állhatott volna rendelkezésükre egy kegyetlen vallás nélkül, amely különben még viselkedésük aljasságának felismerését is megakadályozta.

Íme, ezek a keresztény vallás csodálatos eredményei azokban az országokban, ahol a legragyogóbb a helyzete! Ilyen hatással van ez a hit a tanait hirdető papság és a gyermekes engedelmességgel hallgató népek erkölcseire. Különben nyilvánvaló, hogy a római klérus politikája rabszolgáinak erkölcsi romlását követeli; ez a papság ugyanis érti a módját, hogy kilengéseikből és kicsapongásaikból hasznot húzzon. A babonás, aki vétkezik, mindig tudatosan és lelkiismeret-furdalással követi el vétkét. E lelkiismeret-furdalás megszüntetése végett előbb-utóbb kénytelen papjaihoz folyamodni. Így lelte meg az egyház a titkát annak, hogy az emberek bűnös cselekedeteit saját hasznára fordítsa, és megadóztassa az általános romlottságot!

Ezek a vitathatatlan tényeken alapuló megállapítások válaszul szolgálhatnak azoknak, akik a gyónás csodálatos eredményeit dicsérik. Ez jónéhány évszázaddal ezelőtt honosodott meg a római egyházban, és mindenkor hatalmának egyik legszilárdabb támasza volt. Hogy a hivő kénytelen megvallani bűneit egy papnak és legtitkosabb gondolatait is feltárni előtte, ezt sokan az emberi szenvedélyek visszafojtására igen alkalmas féknek tekintik. Hogy kijózanodjunk ebből az elképzelésből, elegendő, ha megvizsgáljuk, vajon több erkölcs és kevesebb bűn található-e azokban az országokban, ahol a gyónás fennmaradt, mint másutt, ahol a reformáció óta megszűnt. Az előbb Itáliáról és Spanyolországról festett kép szerint teljes joggal tarthatunk attól, hogy az összehasonlítás a gyónáshoz ragaszkodó országok számára hátrányos lesz. Általában nagyobb erkölcs és tisztességtudás tapasztalható a protestáns országokban, mint a katolikusokban. A bűn nem nyilvánul meg annyira leplezetlenül a svájci kantonokban és a holland tartományokban, mint például a „katolikus király" országaiban vagy a pápa birtokain. Az erkölcs egyébként nagymértékben függ a neveléstől, a közvéleménytől, a műveltség elterjedésének mértékétől, a kormányon levők tehetetlenségéről és erényeitől, továbbá a törvények minőségétől. Egy tudatlan és rosszul kormányzott népnek nincs más erkölcse, mint az, amelyet a vallás nyújt. Ez pedig — mint láthattuk — nem teheti jobbá. Egyházi szónokaink szüntelen szavalása ellenére — pedig igen nyomós indokaik lennének az elmúlt századok együgyűségének vagy inkább ostoba barbárságának elvetésére — minden történelmileg tájékozott olvasó nyilván elismeri, hogy a szellemi újjáéledés kora óta a nemzetek erkölcsei kétségtelenül megjavultak. Az emberek, bár jóval kevésbé vallásosak általában, sokkal szelídebbek, humánusabbak, nyájasabbak lettek. A fejedelmek kevésbé vérengzőek és zsarnokok; a háborúk kevésbé kegyetlenek. Az ősi barbárság és elődeink gonoszsága már csak azokban az országokban maradt fenn,

ahonnan a papság száműzhette a műveltséget és a gondolatszabadságot. A legfelvilágosultabb, legszabadabb, legbölcsebben kormányzott, végül pedig legkevésbé babonás nemzetek egyre több erényes alattvalóval dicsekedhetnek. A rossz uralkodók mindenütt a népek megrontói. Az erkölcsi züllöttség még jobban fokozódik, amikor a babona és a zsarnokság szövetkezik arra, hogy az embereket tudatlanokká és gonoszakká tegye.

Bármint legyen is, a gyónás nem fék többé, mihelyt gépies megszokássá válik. Ez könnyen megállapítható azokban az országokban, ahol ez a vallási gyakorlat meghonosodott. Egyébként mi sem alkalmasabb a bűntől való irtózás mérséklésére, mint elhitetni a népekkel, hogy vannak oly lények, akik istentől jogot kaptak a bűnök megbocsátására. E bizalom révén az emberek — akik a hiszékenységet gyakran össze tudják egyeztetni a bűnnel —, mihelyt lelkiismeret-furdalás zaklatja, vagy babonás félelem gyötri őket, a gyónáshoz folyamodnak, hogy ezáltal ideig-óráig helyreállítsák lelkük nyugalmát; azután újult erővel folytatják a vétkezést, s nem is igen iparkodnak megjavulni. Az ember, aki nem kíván hajlamaival szakítani nagyon szerencsétlen lenne, ha a papok seregében, akik a bűnbocsánat osztogatását hivatásuknak tekintik, nem akadna néhány, aki ne tanúsítana elnézést gyarlóságai iránt. A katolikusok többségének egész élete nem más, mint gyónások és bűnök szakadatlan láncolata. Ebből látható, hogy a gyónás hiábavaló szertartás, s egyáltalán nem alkalmas a szenvedélyek féken tartására vagy a rossz cselekedetek számának csökkentésére.

Másrészt, a megátalkodott gonoszok és a főbenjáró bűnösök egyáltalán nem járnak gyónni, vagy ha igen, akkor sem vallják be azokat a hajlandóságaikat, amelyeket roppantul szégyellniük kellene. A legelszántabb gonosztevők, még azok is, akik gaztetteik miatt mindennap az akasztófa árnyékában járnak, rendszerint hívők; hisznek a túlvilági büntetésben, a gyónás hatékonyságában, de ennek igénybe vételét öregkorukra vagy haláluk órájára halasztják; s teljesen bizonyosak abban, hogy valamennyi rossz cselekedetük jóvátételére elegendő az, ha meggyónnak egy papnak, és egy pillanat alatt megbánják egész életükben elkövetett bűneiket. Így vigasztalja meg a keresztény vallás a legnagyobb gonosztevőket, és nyújt csalóka reménységet azoknak, akik földi létük alatt csak rosszat tettek. Nincs olyan gonosztevő, aki mindennap ne gondolná magában azt, hogy egy alapos bűnbánat ne volna elegendő a léleknek a paradicsomba jutásához.

Mégsem tagadható, hogy a gyónás szertartása ne járt volna, és ne járna ma is elég gyakran üdvös hatással. Ez a módszer, amely a bűnben megvénült vagy megrögzött emberekben képtelen tiszteletet parancsolni,

egyes félénk személyeket vissza tud riasztani, bár sohasem azokat, akiknek túlkapásaitól a társadalomnak leginkább rettegnie kell. A gyóntatószék a félénk hivőt olykor eltántorítja bizonyos rossz cselekedetektől, és kisebb kárpótlásra kötelezi; a nagy tolvajok, a sikkasztók, rabszolgakereskedők, a közösség vérszopói ügyében azonban sohasem fordul elő, hogy a vallás, akár haláluk órájában, arra kényszerítené őket, hogy az általuk kifosztott szerencsétleneknek visszaadják a tisztességtelen módon, szakadatlan lopás vagy csalás által, életük során összeharácsolt vagyonukat. Ebben az esetben a haldokló rendszerint megelégszik azzal, hogy valamilyen kegyes célú hagyatékot vagy adományt rendel az egyház vagy egyes kórházak javára, s ezután nem kételkedik többé, hogy lelke biztonságban van. Főként a papok értik a módját, miként lehet a bűnösök utolsó perceit igen hasznosan kiaknázni a maguk számára. A keresztények halálukkal gyakran sokkal nagyobb előnyt szereznek a klérus számára, mint egész életük alatt, ha mégoly hivők voltak is.

Bár a gyónás bizonyos kisebb és sajátos előnyöket nyújt a társadalomnak, ezeket nyilvánvalóan ellensúlyozzák az általános hátrányai, amelyek igen alkalmasak arra, hogy érzékeltessék ennek az annyira csodált intézménynek a veszélyét. A gyóntatószék félelmetes eszköz a klérus kezében. Az „oldás és kötés" hatalmának letéteményesei ezért kavarhatják fel oly hatékonyan bűnbánó híveik lelkét, s válhatnak azon családok nyugalmának korlátlan uraivá, amelyeknek minden titkát ismerik. Ezért fordult elő gyakran, hogy a gyóntató elcsábíthatta az elébe járuló bűnbánó nőt. Ezért kerül a pap abba a kísértésbe, hogy saját hasznára fordítsa egy asszony bűneit, aki fölött korlátlan hatalma van, mivel ismeri szerelmeinek titkát. Ezért élhettek vissza egyes lelki vezetők a legbuzgóbb személyek együgyűségével, és sodorhatták bűnbe a miszticizmus ürügyével. Ezért van módja a nőtlen papnak arra, hogy vigaszt találjon a nőtlen élet zordságára. Ezért tudja a furfangos szerzetes kizárni az örökségből a rokonokat kolostorának javára. Ezért képes a csalárd pap szent dühöt szítani, összeesküvéseket szőni, megkondítani a lázadás vészharangját, élesre fenni a fanatizmus késeit, elpusztítani saját pártjának ellenségeit, Ahud példáját követni, felforgatni az állam rendjét. Száz szónak is egy a vége: a történelem tanúsága szerint a gyóntatószékben eszelték ki a legsúlyosabb merényleteket.

Összefoglalva a gyónás intézményéről vallott nézeteket, egy felvilágosult férfival együtt megállapíthatjuk, hogy „a gyónás jó dolog lehet, a feloldozás azonban igen rossz; vagy inkább azt mondhatjuk, hogy a szertartás gyakori hátrányai összehasonlíthatatlanul túlsúlyban vannak az általa nyújtott ritka és gyenge előnyökkel szemben".

Az egyébként nem kétséges, hogy a jámbor ceremónia, akárcsak a római egyház politikai furfanggal kieszelt valamennyi dogmája és szertartása igen előnyös, a hatalom és a gazdagság kiapadhatatlan forrása a papság számára. Ha ítéleteinek mércéjéül e testület érdekét vesszük, akkor minden intézményében csakis bölcsességet, csodálatosságot, mélységet találhatunk. A kereszténység alapítása óta vezetői és lelkipásztorai, mint láthattuk, olyan sikerrel fáradoztak saját maguk javára, amely valóban bámulatos volna, ha az ember nem tudná, meddig terjedhet a népek hiszékenysége és a babona iránt tanúsított hajlandósága.

A papságot Mózestől egészen napjainkig mindig ugyanaz a politika éltette. Láthattuk, hogy a keresztény vallás alapítói híven haladtak a júdeai papok és próféták nyomdokain. Ezeknek is, azoknak is az volt a céljuk, hogy uralkodjanak az elméken és tisztességesen megéljenek azokból, akiknek tanításukat hirdették. Nyilván ez a terve valamennyi csalónak, aki bármely országban a halandók becsapására használta fel az istenség nevét. Az apostolok és tanítványaik, egy születőfélben levő párt vezetői — akik szándékaikkal szemben akadályokat tapasztaltak — a legalkalmasabb eszközöket vetették latba, hogy beférkőzzenek az emberek lelkébe és híveket toborozzanak. Eleinte nagy szelídséggel, minden próbát kiálló türelemmel, főként pedig teljes önzetlenséggel kérkedtek. Mikor azonban felekezetük megszilárdult, az apostolok követői, a püspökök már zsarnoki módon uralkodtak a hivőkön, személyük és javaik teljhatalmú urai lettek, s ezáltal olyan elvakult rajongást szíthattak bennük, hogy híveik inkább kínpadra, vesztőhelyre mentek, mintsem megtagadják a mestereiktől kapott csodálatos tanítást. Elemeztük azokat az eszközöket, amelyeket e szent politikusok használtak avégből, hogy hallgatóikat elszakítsák a földi örömöktől és kizárólag egyházi vezetőikhez kössék. Megállapítottuk, hogy a világ végéről szóló gyászos gondolatok igen alkalmasak voltak a földi dolgoktól való általános elfordulás előmozdítására, s a keresztények lelkipásztorai jól fel tudták használni ezt, hogy maguk váljanak azoknak a javaknak a tulajdonosaivá és szétosztóivá, amelyek iránt híveiknek gondosan megvetést sugalltak. Megjegyeztük, hogy az egyház bölcsője óta papjai mindenkor gondoskodtak róla, hogy híveik a legkiválóbb véleménnyel legyenek róluk, csalhatatlan tudásukról, isteni tekintélyükről. A keresztények egész vallási rendszere, kezdettől fogva egészen napjainkig, mint már kimutattuk, soha más célt nem tűzött maga elé, mint a papság felmagasztalását és a világiak lealacsonyítását. A hit révén, amelynek szükségességét az egyház papjai szüntelenül az emberek elméjébe vésték, a népeket ősi tudatlanságukban, örökös gyermekkorban tartották, s azok így tanítóik gyámsága alatt

maradtak. A fejedelmek és az alattvalók, akik egyformán képtelenek voltak felnyitni a hit által elnehezült szemüket, állandóan csak az egyház nagyságán, gazdagságán és hatalmának fenntartásán munkálkodtak. Ennek papjai minden évszázadban új dogmákat találtak ki, új címeket adtak maguknak, olyan szertartásokat eszeltek ki, amelyek alkalmat nyújtottak arra, hogy újabb adókat szedjenek be a népektől. Senki sem merészelte kétségbe vonni e jogok valódiságát, amelyeket az egyház vezetői mindenkor gondosan az égből származtattak, vagy a szentírásban kifejezetten megállapítottnak minősítettek. Az uralkodók és a népek kénytelenek voltak beletörni a magasságbéli e szószólóinak mennyei igájába. A királyok lettek a papok rendelkezéseinek végrehajtói, perpatvaraik megtorlói, ellenségeik üldözői. Ha pedig megtagadták az engedelmességet szent parancsaikkal szemben, akkor ezeket az uralkodókat zsarnokoknak nyilvánították és megfosztották hatalmuktól, mert a papság méltatlannak ítélte őket erre, mihelyt semmi hasznot nem húzott belőle. Ezeknek az isteni lényeknek az erkölcse, amelyet a biblia kétértelmű, fellengzős kijelentéseiből merítettek, mindenkor bizonytalan volt, s ennélfogva mindenkor alkalmazkodott azoknak politikai szándékaihoz, akik az istenség nevében beszéltek. A vallási rendszer leigázta a királyokat, bilincsbe verte a népeket, száműzte az értelmet, eltörölte a tudományt, megfojtotta a művészeteket és az ipart, kétségessé tette az erkölcsöt; tanítómestereinek pedig sikerült uralmuk alá hajtani a világot, amelyet a tudatlanság sűrű homályába borítottak.

*

A lassanként felvirradó igazság bágyadt fénysugarainak világosságában ismerjük fel végre, mennyire hóbortosak azok az agyrémek és dajkamesék, amelyeket oly sok évszázad óta az emberi nem gyermekkorának állandósítására felhasználtak. Ébredjen fel az emberi elme, megizmosodva, határozottabbá válva, szégyenkezzék mindazon csapdák miatt, amelyekbe hiszékenysége döntötte. Azok, akikre a népek kormányzásának gondja hárul, értsék meg, mennyire veszélyesek ezek a hiábavaló orvosszerek, amelyeket egyes kuruzslók ez idáig, hasztalanul alkalmaztak fajtánk bajaira, s amelyek oly sokszor a legszörnyűbb megrázkódtatásokba sodorták. Legalább tanúsítsunk némi bizalmatlanságot azon orvosokkal szemben, akik jómaguk szemlátomást mindenki másnál jobban szenvednek azoktól a betegségektől, amelyekből sikertelenül próbálnak kigyógyítani másokat. Mondjunk le egy fanatikus és az emberek számára használhatatlan erkölcsről, amelynek alkalmazása elpusztítaná a társadalmat.

Az embereknek humánusabb erkölcs kell, vagyis olyan, amely az ember szükségletein, a fajtájához tartozó lényekhez fűző kapcsolatain, az értelmen, a tapasztalaton, az igazságon alapul. Vessünk el egy olyan erkölcsöt, amelynek alapja csupán holmi kísértetek, hazugságok, sugallatok, látomások, metafizikai ábrándok, amelyekre az igazság megállapításához semmi szükség. Az embernek az erényhez való elvezetéséhez ne keressünk az égben parancsolatokat, sem jóslatokat, amelyeket különbözőképp magyaráz mindenki, aki tolmácsolásukra önkényesen jogot formál. Inkább a Földön, önmagunkban keressük az emberi nem állandó érdekein épülő, igazi indokokat. Végül alakítsunk ki magunk egészséges elképzelést az erényről; ne korlátozzuk a nekünk ajánlott veszélyes mintaképek utánzására, sem egy bizonyos testületnek előnyös cselekedetekre, nézetekre, eljárásokra; hanem olyan cselekedetekből, nézetekből és szokásokból álljon, amelyek az egész társadalomnak hasznosak és mindenkinek szükségesek.

Az erény felismerése végett mi szükség kinyilatkoztatásokra, sugallatokra, csodákra, prófétákra és papokra? Vajon a természet nem tárja fel ezt mindazok előtt, akik arra méltatják, hogy tanácsot kérjenek tőle? Vajon az értelem nem azt harsogja szüntelenül bárkinek, aki merészel a hangjára hallgatni, hogy az ember arra való, hogy megóvja létét, szeressen, s boldoggá tegye életét? Vajon nem azt hirdeti számára minden, hogy saját boldogsága azoktól függ, akiket társaiul fogad? Vajon a legegyszerűbb tapasztalat nem azt bizonyítja, hogy aki másoknak árt, az árt önmagának, s azoknak megvetését és gyűlöletét vonja magára, akiket boldogságához szükségesnek rendelt a természet? A mindennapos példák vajon nem mutatják meg világosan, hogy nincs olyan vétek, amely ne torolná meg önmagát; hogy nincs olyan erény, amely idelent el ne nyerné jutalmát; hogy nincs olyan bűn, amely, törvény híján, ne találna bosszúállóra elkövetőjének lelkiismeretében?

Az ember, hogy biztos léptekkel haladjon az erény útján, örökre szakítson ezekkel a vezetőkkel, akik mindeddig csak elszédítették, elvakították, megtévesztették, szakadékból szakadékba döntötték. Tanulmányozza önmagát, azután fordítsa tekintetét társaira, és hamarosan felismeri, mit kell tennie számukra és önmaga javára. Ne tekintse többé magatartása zsinórmértékéül az állítólagos szent könyveket, melyek gyakrabban rendelnek gonosztetteket, mint dicséretes cselekedeteket. Ne forduljon tanácsért a sok-sok sugalmazott jós rejtélyes és kusza jövendöléseihez, akiknek irományai csak arra valók, hogy a fanatizmust terjesszék és az embereket bizonytalanságba, zavarba döntsék. Ne törekedjék a vallási rajongókat, önmaguk ellenségeit, az őrjöngő mártírokat, a szerzeteseket,

anachorétákat, remetéket utánozni, mivel e különcök a társadalomra nézve haszontalanok. A cselekedetek jóságát többé ne az egy testületnek, egy vallásnak, egy pártnak hajtott hasznukon mérje le, hanem az egész emberi fajnak szerzett előnyein. Mondjon le erről az ostoba hitről, amely az embert oktalanná, a papok szenvedélyeinek eszközeivé vagy játékszerévé teszi, s térjen vissza az isteni észhez, amelyet igazságtalanul rágalmazott meg és fokozott le valamennyi csaló, aki fél tőle. Ha hisz egy jósággal, bölcsességgel, igazságossággal eltelt istenben, akkor ne féljen többé nemtetszésétől, ha él azzal az értelemmel, amelyet isten adott neki, hogy az vezérelje e világon. Inkább akkor féljen, hogy megbántja istent, ha nem hajlandó hallgatni erre az észre, amely által isten valamennyi értelmes lény előtt megnyilvánul. Akkor féljen, hogy meggyalázza őt, ha úgy gondolja, ez az isten helyeselhette a bűnt és törvényesíthette a gaztetteket. Akkor féljen, hogy dicsőségét csorbítja, ha hallgat azokra a csalókra, akik szerint isten dicsőségére és ügyének megbosszulása végett az ember igazságtalan, kegyetlen, türelmetlen lehet. Végül akkor féljen az istenség lealacsonyításától, ha azt hiszi, hogy olyan emberek, akik képesek voltak a természet és az értelem valamennyi törvényét áthágni, szentek lehetnek, s őket utánozni, mélységesen tisztelni és segítségül hívni kell, mint közbenjárókat a legszentebb, legigazságosabb és legirgalmasabb istennél.

Ideig-óráig rejtezhet az igazság, de nem bukhat el,
Ideig-óráig rejtezhet az önkény, de nem győz sosem.

(Szent Ágoston)

TARTALOM

ELŐSZÓ 5

ELSŐ RÉSZ. A zsidó vallás vagy az ószövetség szentjei 23

Első fejezet. Mózes és az ószövetségi pátriárkák szentsége, Ábrahám, Jákob, József 25

Második fejezet. Izrael hősei és bírái. Józsué, Jáhel, Jefte, Ahud, Sámson és mások 36

Harmadik fejezet. Izrael szent prófétái és papjai. Sámuel és Dávid 42

Negyedik fejezet. Más próféták szentsége. Ahija, Illés, Elizeus stb. 50

Ötödik fejezet. A próféták írásai. Ésaiás, Ezékiel, Jeremiás, Jónás stb. 57

Hatodik fejezet. Megjegyzések az ószövetségi erkölcsökről 65

MÁSODIK RÉSZ. A kereszténység vagy az újszövetség szentjei .. 71

Első fejezet. Jézus Krisztusnak és tanításának szentsége. Szűz Mária 73

Második fejezet. Az apostolok, tanítványaik, műveik szentsége és politikája. Az első keresztények erkölcsei 85

Harmadik fejezet. A mártírok. Bátorságuk természetes okai. Az egyház első pásztorainak jelleme és politikája. Vajon a vértanúság az igazság bizonyítéka-e? 100
Negyedik fejezet. Az apostoli atyák és az egyházatyák a pogány császárok idején 122
Ötödik fejezet. Egyházatyák a keresztény császárok idején. Szent Athanasius, Szent Baziliosz, Aranyszájú Szent János, Szent Cirill, Szent Ágoston, Szent Jeromos és Nagy Szent Gergely..... 131
Hatodik fejezet. A püspökök és a zsinatok szentsége 158
Hetedik fejezet. A pápák vagy római püspökök szentsége. A szentszék politikája. A pápák módszerei a világuralom megszerzésére. A reformáció 176
Nyolcadik fejezet. Mennyire voltak szentek azok az eszközök, amelyeket a keresztény uralkodók e vallás meghonosítására vagy fenntartása érdekében alkalmaztak 198
Kilencedik fejezet. Remeték, anachoréták, vezeklők, szerzetesek, akiket az egyház a szentek közé sorol. A szerzetesrendek képtára. Domonkos-rendiek, ferencesek, jezsuiták stb..... 225
Tizedik fejezet. Gondolatok az ájtatosságról, vagy a keresztény vallás erkölcsei hatásának vizsgálata 248

A mű eredeti címe:
Tableau des saints. Londres 1770

Fordította:
Gellért György

A burkolón Dürer fametszet:
Szt Mihály legyőzi a sárkányt

Felelős kiadó
a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette: Dr. Lakatos György
A borító és a kötésterv: Kass János munkája
Műszaki vezető: Szécsi Andor
Műszaki szerkesztő: Rudas László
A szedést 1966. VII. 6-án kezdték meg
Megjelent 1966. XI. 26-án 16 300 példányban
Terjedelme 25,2 A/5 ív
PL—157—K—6669

661491 — Kossuth Nyomda, Budapest